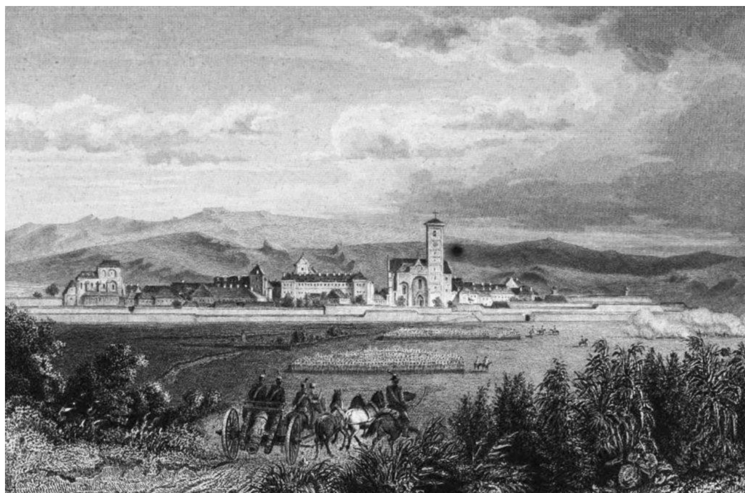
ion drăguşanul

povestea aşezărilor transilvane

A

Cluj-Napoca, 2025

Coperţile:

Ludwig Rohbock: *Karlsburg (Alba Iulia) 1864*
Gallica: *Couronnement des souverains roumains à Bucarest à la cathédrale Alba Iulia le 15 octobre 1922*

Povestea aşezărilor transilvane

Am grupat în ordine alfabetică, sub acest titlu, povestea schiţată de documente de cancelarii, de mărturii şi de informaţii nu doar despre aşezări din Transilvania, ci şi din Maramureş, Banat şi Bihor, fiecare literă delimitând un volum. Fără îndoială, atestări şi menţionări mai vechi sau mai noi sunt mult mai multe decât cele pe care le-am selectat şi sintetizat eu, dar descifrarea acestor detalii de „istorie măruntă, care fac istoria mare”, cum scria Nicolae Iorga în prefaţa unei cărţi a lui Ilie Corfus despre însemnările de pe cărţile bisericeşti, înseamnă obligaţia unui monograf, ceea ce eu nu mi-am propus să fiu, optând pentru o tentativă de cunoaştere a provinciei în care m-am stabilit de doar câţiva ani.

Surprinzător a fost şi pentru mine să găsesc, în aceste frânturi de „istorie măruntă”, dovezi care contrazic mitizările excesive ale „istoriei mari”, cel mai concludent exemplu fiind cel al lui **Dragoş Vodă**, care nu a fost „voievod” al Moldovei, ba nici măcar al câtorva sate din Maramureş, pe care le avea în proprietate, dar fără să fi primit „demnitatea de voievod, după obiceiul neamului românesc, cu scutire de dări pentru casa sa, ce a făcut-o

acolo, în satul fundat de dânsul"[1], cum s-a întâmplat undeva, în Ungaria, cu un oarecare Pentru Sandor, care, undeva, lângă Ardud, „a stârpit o pădure şi a colonizat un sat întreg, care şi-a luat numele de *Sándorfalva*".

În Transilvania, „voievod" însemna cel mai mic rang nobiliar, asemănător, dacă nu cumva chiar sinonimic celui de „chinez", cu atribuţiuni de conducere a obştii respective şi de strângerea dărilor datorate regelui maghiar. În scrierile istorice, românul Dragoş este menţionat în anii 1349[2], 1355[3], 1359[4], 1368[5], dar ca voievod, „oarecândva voievod în Maramueş", abia în anul 1402[6], deci la vreo 4 decenii de la moartea lui, care s-a petrecut, cu siguranţă, nu în 1354, ci după anul 1362, când „Dragoş Românul, aşa precum s-a lăudat pe faţă chiar şi fără ruşine, **este vinovat şi a fost învinuit**, pe bună dreptate, dimpreună cu prietenii săi, de **multe samavolnicii şi neîngăduite prădăciuni, şi de felurite jafuri, de furturi de cai şi de uciderea multor oameni** de-ai noştri, ba chiar că pomenitul Dragoş a spus

---

[1] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931, p. 315

[2] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, p. 223

[3] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, pp. 223, 224

[4] Rohbock, Lajos; Hunfalvy, János (text), *Magyarország és Erdély* (Ungaria și Transilvania), Darmstadt 1860, pp. 279, 280

[5] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 344, pp. 537-539

[6] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 72, p. 125

că nimeni altul, afară de dânsul şi de prietenii săi, n-ar trebui să fie învinovăţiţi de aceste fapte rele”[7].

Românul Dragoş avea să fie recompensat de relele Ludovic pentru „feluritele **fapte de credinţă** şi de **prea strălucita vrednicie a credincioaselor slujbe** ale lui Dragoş, fiul lui Gyula, credinciosul nostru român din Maramureş, pe care știm că le-a făcut și le-a adus maiestății noastre, potrivit cu cerințele stării și putinței lui, în cele mai multe treburi și războaie ale noastre, încredințate și date în seama lui, și mai cu osebire **în reașezarea țării noastre, a Moldovei**, potrivit iscusitei sale vrednicii, **când a întors**, cu veghetoare grijă și cu neobosită strădanie, **pe calea statornicei credințe**, ce trebuie păstrată către coroana regească, **pe mulți români răzvrătiți și rătăciți din calea credinței datorate**”[8].

Grigore Ureche, cronicarul care a încredinţat paginilor de anuar (letopiseţ – scrierea anilor) mitul descălecatului lui Dragoş Vodă, mărturisea că toate întâmplările pe care le ştia proveneau fie din băsmuirile ostăşeşti de pe lângă focurile de tabără, fie din lucrările cronicarilor polonezi şi maghiari, publicate până atunci. În fond, nici măcar „Bogdan nu a fost voievodul întregii regiuni valahe din Maramaros, așa cum se obișnuia să se spună, după János Küküllő (Ioan de Târnave – n. n.), ci doar unul dintre voievozii valahi de acolo, poate doar mai violent și mai puternic, dar cu nimic diferit de ceilalți, în ceea ce privește

---

[7] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 2, pp. 2, 3

[8] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 465, pp. 482-484

rangul și drepturile. Nici emigrarea sa nu a fost unică, întrucât asemenea evadări au avut loc și mai târziu, din alte părți ale țării, așa că Koszta (Costea), Kenézek Stancsul (cneazul Stanciul) și Papa Volkul fugari de la Hátszeg (Haţeg), cu jumătate din locuitorii valahi de acolo, în Moldova, „unde stau dușmanii coroanei”. Este posibil și ca domnia lui Bogdan și a urmașilor săi să nu se fi extins în toată Moldova”[9].

Mitizarea „voievodului Dragoş” a fost ocazionată de o întâmplare istorică reală, petrecută în Moldova, care îl are ca personaj pe Dragoş din Bedeu (acum în Transcarpatia, Ucraina), căpitan în oastea comitelui secuilor Andrei Lackfy, cel care l-a înfrânt, la Boura, pe Atlamâş (Athalamos), cumnatul Hanului Crimeii, Kutlu Buga (în traducere, Bourul Norocos), care administra, din Şehr al Cedid (Orheiul Nou), şi Moldova, dar tocmai plecase, cu oştile, să lupte cu lituanienii, în baza unei finanţări veneţiene. În oastea comitelui secuilor se afla, în fruntea voluntarilor maramureşeni, şi Dragoş din Bedeu, care, conform unui vechi izvor istoric („Cronica moldo-rus”), „a întemeiat prima cetăţuie pe râul Moldova, apoi a întemeiat oraşul Baia şi alte cetăţi pe râuri şi pâraie” (Baia beneficiase de o primă consemnare, în portulane, în 1334, drept „Civitas Moldaviae”, deci exista, în primul an al incursiunilor ungureşti în nordul moldav, aşa cum exista şi numele de Moldova, probabil din 1206, când valahii munteni şi secuii i-au înfrânt pe tătari). Grigore Ureche, care prelua informaţii vagi din scrierile cronicarilor polonezi şi maghiari,

---

[9] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, pp. 223, 224

ca şi Cantemir – de altfel („Martin scrie că, pe vremea când a venit Batie, cu tătarii, numai vlahii, adică românii, cu secuii însoţindu-se, nu numai că pe ei s-au apărat, ci încă şi pe tătari din strâmtorile munţilor împingând dinspre acele părţi, să între în ţara ungurească nu i-au lăsat. Şi, singure, numai aceste două neamuri au tâmpit nasul acelor vrăjmaşi şi de toate celelalte ale Europei neamuri, nebiruiţi varvari”)[10], sub semnul aceleiaşi improbabilităţi, că „aşijderea, şi târgul Baia scrie (Marcina Bielski – n. n.) că l-au descălecat nişte saşi, ce au fost olari”, iar afirmaţia a încântat generaţiile de români lustruitoare cu legende, dar total dezinteresate de istorie. Pământul e o carte, care aşteaptă să fie deschisă, răsfoită şi asumată, dar o vom ignora veşnic. Faţă de începuturile legendare, Baia s-a aflat, de-a lungul veacurilor, într-o necontenită ruinare (numai Ştefan cel Mare i-a pus foc în trei rânduri, din interese strategice, până ce a ajuns, în 1712, să arate „ca un sat păcătos, mai degrabă decât ca un oraş”[11].

Citind mărturiile despre aşezările Transilvaniei, aveam să constat că Johannes de Thurocz (1435-1489) avea dreptate, în 1475, când publica „Chronica Hungarorum”, scriind că valahii, dacă le oferi cel mai mic rang nobiliar, devin „mai maghiari decât maghiarii”, pentru că, aşa s-a întâmplat şi cu urmaşii lui Dragoş, şi ai lui Basarab, şi ai tuturor voievozilor mărunţi din Maramureş, Banat, Bihor, Transilvania (mai ales din Haţeg, Făgăraş şi Cluj), ba chiar şi din Ungaria, toţi rupţi brutal, dar din proprie voinţă, de rădăcini. Deveniseră domni, adică stăpâni şi nu puteau admite să fie confundaţi cu iobagii, deşi aveau prin-

---

[10] Cantemir, Dimitrie, *Hronicului Romano-Moldo-Vlahilor*, p. 755

[11] *Călători*, VIII, p. 346

tre supuşii lor, nu doar valahi, ci şi secui, şi chiar maghiari. Uneori, prin parvenitism religios, aşa cum a fost cazul „cârciumarului Handschuk, care mai înainte **fusese român și-l chema Manuste, trecând la catolicism s-a germanizat**”[12].

În mai toate documentele de cancelariei maghiară nu s-a folosit, până în 1849, denumirea de „român”, ci doar cea de „oláh”, dar toate traducerile mărturiilor latine sau maghiare în limba română folosesc un termen convenit de Avram Iancu cu trimisul lui Lajos Kossuth, Drágos: „**Olachii**, ca naţionalitate aparte, **vor fi numiţi în acte**, începând de anul viitor, după dorinţa lor, **români**”[13]. Cei care nu cunosc această realitate pot cădea lesne în patima românismului, deşi statutul de moştenitor subconştient al pelasgilor, ca valah, confirmat, printre altele de templul de la Densuş, conducea spre „vremi şi mai cărunte”, dar pe deplin civilizatoare.

Nu-mi propun tentative de istorie a culturii, în paralel cu „istoria măruntă”, ci doar o simplă poveste, pusă la dispoziţie tuturor celor interesaţi de ea. Dar celor interesaţi le-aş recomanda să caute şi povestea aşezărilor megieşe celei pe care o vizează, precum şi localităţile cu cetăţi sau centre zonale, care au fost, de regulă, vizate de istoricitate (năvăliri, răscoale, revoluţii), iar copitele însângerate

---

[12] Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul I, Sibiu 1902, pp. 83, 84

[13] Horváth, Mihály, *Magyarország Függetlenségi Harcának Története* (Istoria Războiului de Independență a Ungariei), Pest 1872, pp. 294-304

ale cailor au atins, cu siguranţă, şi brazdele pământurilor din jur.

Este bine de ştiut că „**legea sau obiceiul din bătrâni**”[14] impunea, în Transilvania, câteva „temeiuri” pentru vânzarea sau zălogirea pământurilor, care nu mai erau, ca în Moldova – de pildă, cel al „neamului celui mai apropiat”, ci „**temeiul vecinătăţii nemijlocite**”[15] sau „**temeiul mai apropiatei vecinătăţi şi megieşii**”[16] şi, abia apoi, „**temeiul înrudirii aceleiaşi părţi de moşie**”[17] şi „**temeiul înrudirii lor de devălmaşi**”[18]. Din şi prin acest din urmă temei se explică obiceiul transilvan al numelor care păstrează denumirea aşezării devălmăşeşti, deci în care rădăcinile unei familii şi-au avut propria brazdă de pământ, din care le-au smuls, cândva, nepotolitele vremuri. Denumiri preluate de la generaţia care a plecat, cândva, dintr-o anume localitate, după modelul FENEŞAN, din FENEŞ, azi Floreşti, judeţul Cluj, CUBLEŞAN, de la CUBLEŞ, judeţul Cluj, COCAN, de la COCANI, azi Porumbeşti, judeţul Satu Mare, SOCACIU, de la SOCACIU, azi SĂCĂŞENI, judeţul Satu Mare, BOCHIŞ, de la BOGHIŞ, judeţul Satu Mare, CĂIANU, de la CĂIANU, judeţul Cluj (de unde vine şi contemporanul lui Vasile Lupu, care a întoc-

---

[14] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 392, pp. 399, 400
[15] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 361, pp. 360, 361
[16] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 397, pp. 404, 405
[17] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 395, pp. 411-413
[18] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 401, pp. 418-421

mit, pe atunci, „Codex Cajoni”) sau, cu trimitere la celebrităţi ale vremii noastre, precum poetesele Magda PETREU şi DOMNIŢA PETRI poartă numele aceluiaşi sat, PETREU, fost PETRY, judeţul Bihor. Ca să nu-l mai amintesc pe TOPÂRCEANU din TOPÂRCEA judeţului Sibiu. Dar o să mă opresc aici cu ceea ce am înţeles eu din această mare istorie mare pe care, totuşi, le reprezintă „istoriile mărunte” transilvane (**Ion Drăguşanul**).

1888, Munții Sighetului, Maramureș;
din „Keleti Kárpátok”

Români de pe Mureş, „Familia”, nr. 15 din 1865

ABAFAIA

(vezi **APALINA**, judeţul Mureş)

ABRAM

(Abrammonustura, judeţul Bihor)

1369, mai 30, Oradea: Raportul hotarnic al capitlului de Oradea, menţionează „printre oamenii regelui… pe Ladislau şi Gheorghe, fiii lui Ştefan de Abram (Abrammonustra)”[19].

1370, martie 31, Oradea: Capitlul bisericii de Oradea dă de ştire că, dând ascultare poruncilor regeşti, trimişii săi şi cei regeşti „au împărțit **moşia Abram**, aflată în comitatul Bihor, în două părţi, astfel că a ajuns la pomenitul Petru o uliţă cu un singur rând de case, din partea de miazănoapte, începând de la un drum, care duce la Debreţin, împreună cu casa lui Blasiu, fiul lui Nicolae, şi de acolo, mergând pieziş spre drumul care merge la Șimian, împreună cu altă uliţă, cu un singur rând de case, întinzându-se dinspre răsărit, până la capăt, i-a venit sus-zisului Petru; iar partea cealaltă a sus-zisei uliţe, adică o uliţă cu un singur rând de case, la răsărit şi spre apus, împreună cu casa lui Mihail, fiul lui Petru, lângă sus-zisul drum care duce la Debreţin, a venit în partea sus-zişilor Ladislau, Gheorghe şi Ștefan”[20].

---

[19] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 388, pp. 602, 603

[20] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 485, pp. 721-730

1370, iulie 20, Satu Mare: Palatinul Ungariei dă de ştire că, înfăţişându-se „Clara, fiica lui Gheorghe, fiul lui Andrei de Rakamaz, iar pe de altă parte Ladislau şi Gheorghe, fiii lui Ioan, fiul lui Bricciu, şi Petru, fiul lui Leukus de Batur (în Ungaria), ni s-a mărturisit aceeaşi doamnă că ea a socotit, în ceea ce priveşte dreptul său de pătrime, ce i se cuvine ca fiică, precum şi zestrea şi darurile de nuntă ale nobilei doamne Katus, mama sa, văduva zisului Gheorghe, fiul lui Andrei, ce trebuie, potrivit obiceiului țării, să ajungă la ea din părţile de moşie ale răposatului Gheorghe, fiul lui Andrei, din moşiile numite **Sanislău** (Stanizlo, Stanyzlou, Zanizlou, judeţul Satu Mare), **Abram** (Abrammonustura, judeţul Bihor), Enchen (în Ungaria), Adoni (în Ungaria), Leta (în Ungaria), Rakamaz (în Ungaria), Venchelleu (în Ungaria), Bud (în Ungaria) şi **Carei** (Karul, Karol, judeţul Satu Mare), aflate acum în mâinile zişilor magistri Ladislau şi Gheorghe, fiii lui Ioan, fiul lui Bricciu, şi ale lui Petru, fiul lui Leukus, cu privire la care ea avusese de gând să pornească pricină, în adunarea noastră obştească, tinută lângă oraşul Satu Mare… Ladislau şi Gheorghe, fiii lui Ioan, şi Petru, fiul lui Leukus, s-au legat să plătească, la octavele curând viitoare ale sărbătorii Naşterii fericitei Fecioare (15 februarie), înaintea capitlului bisericii Oradiei, ca o oarecare răsplată şi îndestulare a sus-ziselor drepturi ale pătrimii, cuvenite ca fiică, şi a darurilor de nuntă, 54 de florini, socotind fiecare florin cu 28 de groşi… şi se leagă şi înaintea noastră, anume aşa, şi vor fi ţinuţi datori, şi dacă vor face altfel, cu privire la plata înainte zisă, să cadă sub pedeapsa plăţii îndoite”[21].

---

[21] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 539, pp. 809-811

1883, octombrie 21: S-a născut, în comuna **Abram**, viitorul mare compozitor Francisc Hubic. „Liceul în face la **Beiuş**, unde, în 1903, îşi ia bacalaureatul… se înscrie la Facultatea de Teologie din Budapeste, unde, în 1907-1908, îşi ia licenţa în teologie: În acelaşi an, mai obţine încă două diplome universitare: 1). Diploma de profesor de Educaţie fizică. 2). Diploma pentru cântatul artistic, eliberată de Academia regală de muzică din Budapesta… / În 1909, e numit profesor la liceul vrednicului vlădică „Samuil Vulcan" din **Beiuş**, unde funcţionează până în 1924. În 1914, obţinuse, tot la Budapesta, diploma de profesor pentru limbile română şi maghiară, dar şi pentru Filozofie şi Pedagogie. Anul 1924 îi aduce numirea de profesor la Academia teologică din **Oradea**, unde a funcţionat până în 1940… când se refugiază la **Blaj**"[22].

1907: „În parohia greco-catolică din **Nir. Abram** a fost introdus noul paroh, Ioan Székely junior, fiul venerabilului paroh Ioan Székely, care a păstorit, cu vrednicie pentru biserică şi neam. El vecinic a fost înainte mergător în fapte bune şi folositoare. Fiul său încă trebuie să fie vrednic de numele tatălui său. A făgăduit ferm şi tare că va lupta, ca preot, pentru răspândirea religiunii noastre sfinte, iar ca român, pentru deşteptarea conştiinţei naţionale în poporul concrezut oblăduirii lui"[23].

1918: „Pentru îndeplinirea parohiei de clasa a II-a din **Abramul-superior** (Erábrány), cu filialele **Cohan** (germ. Kochlan, magh. Berettyókohány, comuna Abram, judeţul Bihor) şi **Chiribiş** (comuna Tăuteu, judeţul Bihor), se publică concurs, cu termin de 30 zile, de la prima publicare în foaia diecezană. Venitele sunt: I. Din **Abra-**

---

[22] *Unirea*, Anul LIV, nr. 5, Blaj 1944, p. 2
[23] *Tribuna*, Anul XI, nr. 6, Arad 1907, p. 5

mul-superior: 1). Casa parohială, cu supraedificatele. 2). Pământ 24 iugăre cadastrale, parte arător, parte fânaţ. 3). Folosirea cimitirului bătrân sau intravilanul de la biserică. 4). Drept de păşunat pentru 4 vite mari. 5). Bir de la fiecare număr de casă (de la cei cu casă) una vică (30 litre) bucate, de la cei fără casă (zileri) jumătate vică (15 litre) bucate ori preţul curent (grâu sau cucuruz). 6). Stolele îndătinate… / Alesul va avea să catehizeze regulat la toate şcolile din aceste localităţi, fără să pretindă ceva onorar separat de la biserică, învăţând elevii să cânte regulat, la serviciile divine, răspunsurile”[24].

1922: Cu avizul Ministerului Învăţământului nr. 2221/1922, se aprobă transferul în învăţământul primar pentru „Pop Rozelia Erdödi, din **Abram**, titular la **Valea lui Mihai**”[25].

[24] *Biserica şi Şcoala*, Anul XLII, nr. 37, Arad 1918, p. 4
[25] *Şcoala Nouă*, Anul I, nr. 14-15, Oradea 1922, p. 9

ABRUD

(**Alburnus minor**, Abrudbánya, distric-tul Zlatna, comitatul Alba-inferior, judeţul Alba)

105: „În anul 105 după Christos, împăratul Traian, după cucerirea Daciei, a aşezat la **Abrud** o legiune romană, dându-i numirea de **Auraria Daciae**, iar mai târziu, pe acel d**e Auraria Major**, şi a organizat aşa-numitul „Collegium aurariorum", sub conducerea unui director de mine, numit magister"[26].

Secolul II, după Hristos: „Tablele cerate sunt cele mai vechi şi mai de preţ documente, care vorbesc lumii despre existenţa poporului daco-roman, în secolul al 2-lea după Christos, dovedind relaţiunile sociale şi de drept privat ale naţiunii romane din Dacia Traiană, desigur cea mai expansivă şi cea mai însemnată naţiune în antichitate… Ascunse în sânul pământului şi găsite, în diferite rânduri, după 18 veacuri, ca un *monumentum aere perennius*, la **Roşia Montană**, lângă **Abrud**, din aceste table, în număr de peste 40, nu mai există azi decât 25 bucăţi, printre care patru triptice complete… / Toate tablele cerate, relative la istoria Daciei Traiane, câte sunt azi cunoscute, au fost descoperite, în decurs de aproape trei sferturi de secol (de la anul 1786, până la 1855, adică în 69 ani) şi

[26] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 71

toate la Roşia Montană, lângă Abrud, în minele din munţii Igren, Letea şi CârniculMare”[27]. / Când „iasigii, cutreierând Dacia, o devastează în mod îngrozitor şi ajung până la **Alburnus maior** (RoşiaMontană) şi satele din jur, cărora, după ce le jupoaie tot avutul, le dau foc… locuitorii din Abrud, Roşia Montană şi satele vecine şi-au ascuns toate bogăţiile care unde au ştiut şi au putut, plecând, apoi, cea mai mare parte, în munți, să țină piept barbarilor. Şi desigur văgăunile munților Igren, Letea şi Cârnicul Mare erau indicate ca ascunzători ideale pentru averea şi actele mai importante ale familiilor lovite de soarta războiului şi dintre care multe au pierit, rămânând avutul lor îngropat în mine, supuse şi acestea, cu timpul, surpării. / Toate tablele cerate, găsite la Roşia Montană, datează din timpul domniei împăraţilor Antoniu Piu (138-161) şi Marcu Aurel Filosoful (161-180), afară de una singură, din epoca lui Adrian. Ele au fost descifrate şi studiate de arheologi savanţi ca Massmann din Muenchen (la 1841), Teodor Mommsen din Berlin (la 1843), de Huschke (1845), Neugebauer (1851), preotul Ackner (1856). Detlefsen (1858 şi 1859), Timoteiu Cipariu (1855, 1857 şi 1858), în „Analele gimnaziului din Blaj” şi (la 1867), în „Archivul pentru filologie şi istorie”, apoi Finaly (1861), Edon (1874) şi Bruns (1876), într-o conferinţă ţinută la Berlin, sub titlul: Die Unterschriften in den romischen Rechtsurkunden”, şi, în sfârşit G. Popa Liseanu (1926), într-un aprofundat studiu, făcând parte din interesantul volum „Romanica”, publicat de Casa şcoalelor din Bucureşti”[28].

---

[27] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 16-18
[28] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 19, 20

160, octombrie 4: „Legiunea XIII Gemina, din colonia Canabae, de lângă **Alba Iulia** (Apulum), a cumpărat pe sclava Theodota, originară din Creta, de la Claudius Iulius Alexander Antipater, cu suma de 420 denari… / În cele mai multe din tablele cerate, găsite la Roşia Montană, chiar şi în cea cu textul grecesc, se pomeneşte mai des, ca nume de localităţi, **Alburnus Maior**, adică **Roşia Montană** de azi, apoi **Alburnus Minor**, adică **Abrudul**, al cărui nume dacic poporan Abrudava s-a conservat totuşi până azi”[29].

1141-1161: „Istoria ne mai spune că, deodată cu colonizarea saşilor în Ardeal, sub regele arpadian Geza II (anii 1141-1161), s-au stabilit colonişti saşi şi în oraşul **Abrud**. Dar odată cu aceştia, ungurii înşişi săvârşeau conştient o imigrație înspre oraşe, încă din primele veacuri ale venirii lor în Ardeal”[30].

1271: „Oraşul **Abrud**, pentru întâia oară, îl găsim într-un document de la 1271, sub denumirea de **Terra Abruth**. Acest document este un act de obligaţiune, în favoarea unui voievod al Ardealului, cu numele Matei, şi în care se mai spune că oraşul Abrud a fost posesiunea ducilor Gelu şi Zubuslas Siculus”[31].

1438: „La anul 1438, liberul exerciţiu al băişagului este garantat şi printr-un decret regal, iar la 1525 tribunalul

---

[29] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 29
[30] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 73
[31] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 74

litigiilor miniere din cele 4 centre miniere de mai sus funcționa în oraşul **Abrud**”[32].

1517-1519, Stephan Taurinus: „**Abrudul** Transilvaniei este un târg bogat în aur, în jurul căruia munţii sunt atât de fericit încărcaţi de un belşug minunat, încât cu bună dreptate s-ar putea spune că este tezaurul naturii atotroditoare şi vistieria nicicând secătuită a unei măreţe împărăţii. Căci aci aurul curat se taie în bucăţi din vastele creştete ale munţilor, pe sub care curg, de-a lungul văilor, râuri cristaline; în acest loc se găsesc mulţi bulgări de aur în bogatele şi desele „chrysoplisii”, adică băi de spălat aurul. Iar **Abrudul** a fost odinioară o colonie a romanilor, pe cât putem să deducem din inscripţia descoperită, de curând, în altarul templului din preajma târgului”[33].

1550, *Chorographia Transilvaniei*: „De la Alba Iulia, spre apus, sunt dealuri şi munţi foarte înalţi şi greu de urcat, în care se află oraşele miniere, vestite prin aurul şi argintul lor, dintre care cel mai de seamă e **Abrudul**, pe care îl stăpâneşte colegiul preoţilor, din dania lui Ioan de Hunedoara, şi care e renumit datorită vinelor de metal. De aici se strânge, fără încetare, mare bogăţie de aur, care e transportată la Camera monetară din Sibiu şi se adună acolo, şi din ea se bat necurmat monetele de aur. cest oraş Abrud e la o depărtare de cinci mile de Alba Iulia. Pe acelaşi drum, nu departe, e aşezat alt oraş, **Zlatna**, pe care îl locuiesc românii, unde se vede, după monumentele străvechi, că a fost odinioară un mare oraş”[34]. „**Abrudul** e un

---

[32] Ibidem.

[33] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 158

[34] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 222

târg bogat în aur, în jurul căruia munţii sunt de o uimitoare înzestrare în tot felul de lucruri, şi până într-atât de încărcaţi de avuţii, încât din măruntaiele sale pământul bogat produce comori ce nu sunt nevrednice de tezaurele regeşti, căci acolo aurul curat se taie în bucăţi din vastele creştete ale munţilor, pe sub care curg de-a lungul văilor, râuri limpezi şi cristaline, rostogolindu-se din acele piscuri muntoase; în sfârşit, în acel loc se găsesc foarte mulţi bulgări de aur, în dese şi îmbelşugate „chrysoplisii", adică băi de aur. Iar Abrudul a fost odinioară o colonie a romanilor, pe cât putem să deducem din inscripţia descoperită în altarul templului aflat mai sus de oraş, nu chiar de aşa multă vreme"[35].

1580, Antonio Possevino: **„Abrudul** era în stăpânirea unui colegiu de preoţi, în timpul lui Ioan de Huniade, care li l-a dat lor"[36].

1585, decembrie 22, Felician de Herberstein: „La **Abrud**, minereurile de aur sunt din belşug şi, deci, nu este nici o teamă că ar putea lipsi, dar apa pentru acţionarea pivelor este aşa de puţină, în jurul minei, încât ar putea face puţină treabă. În sfârşit, modul de spălare e cel mai prost cu putinţă, încât aş crede că bieţii băeşi abia pot să păstreze jumătate din cantitatea minereului, căci ei nu mărunţesc minereul după cum trebuie, ci îl fărâmă într-un chip grosolan şi pe un canal îngust întind o pânză de sită, în care nădăjduiesc ei că ar putea reţine aurul. Ceea ce iese de-a valma pe acel canal, parte se varsă cu apa năvalnică în pârâul ce curge pe de lături, parte însă se depune pe pă-

---

[35] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, p. 224

[36] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 550

mânt, şi această depunere pe o suprafaţă foarte scurtă, deabia doi coţi lungime, este din nou curăţită, printr-o agitaţie foarte violentă, şi astfel şi rămăşiţa de aur care mai există este gonită. Pirita purificată, numită Kyz, ei o zdro-besc din nou în mori şi o tratează, apoi, în chipul de mai sus, crezând cu tărie că pirita fărâmiţată în părticelele şi fărâmele cele mai mici ar da aur în chipul acesta, ceea ce însă nu este adevărat, căci, fiind o materie uniformă, nu se poate nicidecum scoate din ea aurul, decât prin topire şi lichefiere. Iar pietricelele care se află nepurificate îndeajuns în pirită dau acel aur, pe care ei îl obţin în cantitate mică, prin spălarea a doua, din care cea mai mare parte, din cauza rotunjimii, e dusă de apă, cu mare pierdere încă de la primele spălări. Ar trebui, deci, să se adopte, la spălări, un fel de a proceda mai folositor şi mai iscusit, pentru ca să se reţină nu numai părticelele mai mari de aur, dar chiar şi pulberea cea mai măruntă, care este amestecată cu porţiunile cele mai mici ale substanţei pietrei, şi să se conserve cu grijă acea pirită, care la topire ar da nu numai aur, dar şi argint, dacă ar fi tratată cu meşteşug, aşa cum îi e cerinţa. Din cauza marii înălţimi a locului acela, apa nu poate fi adusă, în nici un chip, de nicăieri, după cum am cercetat cu mare atenţie, dar s-ar putea avea ceva ajutor de la mai multe iazuri, deşi ar fi de cea mai mare însemnătate ca şi acest lucru să nu depindă de aşteptarea ploilor. Dar eu socot că trebuie să ne gândim mai degrabă în ce fel ar putea fi transportată masa de minereuri la o apă mai îmbelşugată, ceea ce cred că este nu numai de trebuinţă, dar chiar cu putinţă. În adevăr, în multe alte locuri, minereul se transportă până la o depărtare mult mai mare, aici nu-ţi stă în cale nici o înălţime; s-ar putea face un drum în coborâş lin, după dorinţă, şi deşi pe acei munţi nu s-ar putea greu hrăni

un mai mare număr de cai, din cauza lipsei de ovăz, totuşi aprovizionarea cu fân este bună şi s-ar putea asigura pretutindeni sus-zisul transport al minereului cu boii, desigur nu în chipul obişnuit, ci legaţi împreună de coarne, căci în cursul ploilor şi al zăpezilor, care în mod obişnuit sunt foarte dese la munte, nu li s-ar răni pielea grumazului de jug, ba chiar li s-ar îndoi puterile, nemaifiind stingheriţi de nici o durere a pieptului. Astfel, s-ar căra uşor orice povară, oricât de mare, şi la deal, şi la vale, pe partea mai puţin sensibilă a trupului, de la spinare, în jos, iar dacă i-ar stingheri gheaţa, s-ar putea potcovi copitele boilor, după cum se obişnuieşte în alte regiuni de munte. Iar metodele subtile, care ar trebui folosite la spălarea şi topirea acelor minereuri, ar avea nevoie de o cercetare pătrunzătoare şi de exemplificare"[37].

1595, martie 22: „Sigismund Báthory scrie oficiilor Ardealului că, deoarece locuitorii din **Câmpeni**, **Bezere**, **Abrud**, **Cărpiniş**, **Bucium** şi **Vidra** n-au pământ de arat aproape nimic şi sunt nevoiţi a-şi aduce grâul şi alte de ale mâncării, îi scuteşte de orice dări şi hărminţie, reînnoind această scutire a lor, primită de la părintele săi, principele Cristofor Báthory, şi orânduieşte să păzească să fie într-adevăr ocrotiţi în această a lor slobozenie"[38].

1689, mai 20: „Patru comune: **Abrud-sat**, **Cărpeniş**, **Bucium** şi **Muşca**, n-au voit să recunoască niciodată **supremaţia Abrudului**, susţinând că ele au drepturi egale cu el şi ca împreună constituie **ţara Abrudului**. Aceste

---

[37] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 193

[38] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932, p. 193

comune se bazau, între altele, în apărarea drepturilor lor, pe diploma principelui Mihai Apafi, dată la 20 mai 1676, în Alba Iulia, şi reîntărită, la 18 decembrie 1689, prin care nu li se pretindea altceva ca dări, decât ceea ce se pretindea şi oraşului Abrud”[39].

1715: „Românii din munții Abrudului începură, încetul cu încetul, să fie consideraţi ca iobagi ai statului, taxa în bani fu privită ca o taxă pentru răscumpărarea sarcinilor iobăgeşti şi întreg teritoriul munților, cu casele, grădinile şi arăturile muntenilor fu declarat ca domeniu al statului, şi, cum se afla, încă din vechime, instituită la **Zlatna** o administraţie publică pentru încasarea diferitelor venituri, întreg teritoriul munţilor se numi **domeniul Zlatnei**”[40].

1727: „Românii s-au răsculat în contra ungurilor din **Abrud**, au constituit un magistrat sau primărie românească şi s-au pus, cu puterea, în stăpânirea drepturilor ce le revendicau, dar armata i-a împrăştiat şi a restaurat Abrudul în drepturile sale”[41].

1760: „În anul 1760, s-a întâmplat o altă răscoală, cu caracter mai mult religios, iar în revoluţia lui Horia, din anul 1784, intrând românii în **Abrud**, au scos din arhiva oraşului toate diplomele şi actele privilegiilor, le-au dat foc şi au pârjolit cu ele, în piaţa oraşului, un porc.

1760: „Având acum Sofronie „salvus conductus“ putea să se mai mişte în dreapta şi în stânga din munţi, căci

[39] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 76, 77
[40] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 142
[41] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 77

faima îi mersese în toate părţile. Se pare că, în toamna-iarna 1760, fusese și la Carloviţ, căci a început să se intituleze: „vicar al sfântului sinod din Carloviţ". Însoţit de 12 oameni și de o gardă de 200 țărani, străbătea cu alai satele, care-l primeau cu deosebită bucurie şi mari nădejdi. Ţinea soboare, ca de exemplu la **Zlagna**, **Abrud**, **Ighiu** și **Bogata pe Mureş**, îndemnând poporul la ascultare și la păstrarea credinței ortodoxe. Mişcarea lui se răspândi larg şi prinse rădăcini în diferitele ținuturi, care-l așteptau ca pe un mântuitor, așa în judeţul Târnava, după raportul din 3 ianuarie 1761, al funcţionarilor judeţului către guvern. Protopopul unit din **Dobâca**, Ioan Timandi, scrie, în 16 octomvrie 1761, generalului din Sibiu că 9 preoţi de ai săi au părăsit unirea. Contele Montoya din Sibiu, în 12 noiemvrie 1761, raportează cancelariei aulice că mișcarea revoluţionară e în creștere și cu greu mai poate spera potolirea spiritelor agitate"[42].

În anul **1784**, **Abrudul** a ajuns sub jurisdicţiunea prefecturii Alba de jos, dar această stare de lucruri n-a ținut mult timp, deoarece, reclamând la Curtea împărătească, în anul 1790, şi-a recâştigat drepturile avute, nu însă şi cele asupra comunelor **Abrud-sat**, **Cărpeniş**, **Bucium** şi **Muşca**"[43].

1775: „Intervine, în situaţia muntenilor, o schimbare şi mai nenorocită, şi anume taxa de răscumpărare, pe care aveau s-o plătească românii din munții Abrudului, se măreşte, de la 5.859 florini anual, la 14.769 florini, iar în 1783, la 21.555 florini. Şi calamitatea era că pe lângă

---

[42] Meteş, Ştefan, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu 1936, p. LIV

[43] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 77

această taxă, în care se credea că sunt cuprinse toate obligațiunile feudale ale muntenilor, li se mai pusese în spinare o mulțime de alte contribuţiuni, precum şi zile de lucru, astfel că românii din **munții Abrudului**, iobagi ai Statului, ajunseră într-o situaţiune mai de plâns decât iobagii nobilimii şi adică lipsiţi de munţi, de vechiul lor patrimoniu, fără pământuri de arătură, fără grădini, fără fânaţe, supuşi la robote sau la zile de lucru şi, pe deasupra, supuşi şi la plata unei enorme taxe domeniale”[44].

1781-1782: „În anul 1781, dreptul de cârciumărit **în munţii Abrudului** fu dat în arendă la doi armeni, cu numele Martin Bosniac şi Martin Patrubani, pe termen de 6 ani şi cu prețul de 12.000 florini anual. Aceşti arendaşi lacomi interziseră locuitorilor de a mai exercita cârciumăritul în particular şi prin agenţi de-ai lor confiscau orice băutură găseau pe la oameni, pe care îi şi amendau. Severitatea arendaşilor armeni a mers până acolo, încât la **Abrud**, în timpul Paştelor din anul 1782, confiscă şi o sticlă cu vin, trimisă de un credincios din **Abrud-sat** preotului local, ca să cuminece pe locuitorii comunei. / În ziua de 24 mai 1782, cu ocazia târgului de ţară din **Câmpeni**, locuitorii din comunele **Râul Mare**, **Vidra**, **Câmpeni** şi **Bistra**, conform unui vechi drept, aduseră şi ei băuturi spre vânzare. Dar arendaşii armeni se opuseră, prin oamenii lor, pe care îi înarmaseră cu lănci, pistoale şi puşti, împiedicând orice amestec al muntenilor în dreptul lor de cârciumărit. O scânteie trebuia să aprindă focul – şi scânteia o dete un servitor al arendaşilor, care, alergând călare, în fuga mare, prin târg, trânti la pământ o femeie din **Hălmagiu**, care vindea nuci, apoi călcă cu calul în picioare pe un ţăran din

[44] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 142, 143

Zarand, care-şi aşeza într-un sac lâna ce o cumpărase în târg. Dar țăranul din Zarand, sculându-se înfuriat de sub picioarele calului, puse repede mâna pe o secure, sări îndată la un butoi cu vin al arendaşilor armeni, spărgându-i fundul şi vărsându-i băutura.

Un alt ţăran, cu numele Iacob Zahuţ din **Râul Mare** (satele **Albac**, **Secătura**, **Scărişoara** şi **Ponorelul**), care adusese mied de vânzare în târg, fiind luat de servitorii arendaşilor, cu înjurături şi lovituri cu patul puştii, şi dus la inspectorul domeniului, se întâlneşte cu românul din Zarand, tocmai când acesta spărgea butoiul cu vin al armenilor arendaşi şi, apoi, dând chiote prin târg, se strânge o mulțime de ţărani, care sar cu toții la butoaiele arendaşilor, spărgându-le şi vărsându-le toată băutura. / În faţa acestei scene şi a furiei mulţimii, cârciumarii şi servitorii arendaşilor fug imediat din târg, de frică de a nu fi masacrați. / Acest incident a dat însă prilej guvernului transilvan să pedepsească cu moartea pe autorii scandalului, în care muntenii îşi apărau un drept al lor şi pentru care dânşii mai plăteau statului şi o taxă de răscumpărare. Într-adevăr, 23 de primari şi consilieri comunali sunt condamnaţi de judecata forului domenial din **Zlatna** la câte 25-100 bastoane şi, cu 3 luni, până la 2 ani, de închisoare, iar alţi 5, ca autori principali şi sub motivul că au agitat poporul să trimită deputaţiuni la Viena, sunt condamnaţi la moarte. Unul din aceştia, cu numele Dumitru Todea, a fost condamnat şi la tortură, înainte de executare, iar după executare să i se taie capul, corpul să i se despice în 4 părţi, iar bucăţile să i se pună în ţeapă. / Astfel terorismul era la culme în munții Abrudului”[45].

---

[45] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 147, 148

1783: „În cursul lunii mai 1783, o nouă deputaţiune a moţilor luă drumul Vienei, ca să se plângă despre multele abuzuri şi cruzimi şi, totodată, să ceară scăparea vieţii celor 5 locuitori, condamnaţi la moarte, precum şi ordin ca deputaţii lor să nu mai fie arestați de către funcționarii domeniului pentru faptul că reclamă dreptate la Curtea împărătească. / La 7 iunie 1783, împăratul dete ordin guvernului din Transilvania ca nici locuitorii din munții Abrudului şi nici deputaţii lor să nu mai fie urmăriți, pentru plângerile ce le-au înaintat la Viena, şi nici să se execute vreo sentință de moarte asupra lor. Cu toate acestea, sen-tința forului domenial din **Zlatna** fu executată, în mare parte, asupra muntenilor. Numai pedeapsa cu moarte fu schimbata în închisoare, de la 1-2 ani, şi câte 50-100 bastoane. / În luna noiembrie 1783, Horia, deputatul ţăranilor din Râul Mare (**Albac**), şi Closca, deputatul ţăranilor din **Cărpeniş**, **Abrud**, **Bucium** etc. pleacă, pentru a treia oară, la Viena. De astă dată, deputaţii motilor sunt siliți să aştepte luni întregi în capitala Austriei, deoarece împăratul Iosif II era plecat la Roma, în Italia, de unde se întoarse la 10 martie 1784. La 1 aprilie acelaşi an, Horia fu primit în audienţă de împărat, căruia îi prezintă o nouă petiţiune, în numele comunelor **Râul Mare**, **Vidra**, **Câmpeni**, **Bistra**, **Mişca**, **Baia de Criş**, **Bucium**, **Abrud** şi **Cărpeniş**, şi prin care locuitorii se plângeau că, cu toate rugăciunile lor, înaintate, în diferite rânduri, la Curtea imperială, ei n-au putut să obţină nici o uşurare. / În 13 aprilie 1784, împăratul comunică guvernului transilvan ca, până la hotărârea sa, în ceea ce priveşte ancheta, ordonată încă în anul 1780, locuitorii comunelor suplicante, ca şi deputatii lor, să nu mai fie

arestaţi, iar cei închişi pentru plângerile făcute să fie imediat puşi în libertate"[46].

1784: **Cei patru căpitani ai răscoalei**. „**Horia** se bucura de o imensă popularitate, mai ales printre iobagii comunelor de pe văile Arieşului Mare şi Arieşului Mic. Din căsătoria cu soţia sa Ilina, a avut doi copii: pe Ion, care a fost şi dânsul vice-căpitan, pe vremea revoluţiei (răscoalei lui Horia – n. n.), şi pe Luca. / Al doilea căpitan al revoluţiei a fost **Ion Cloşca**, cel mai intim prieten al lui Horia. Cloşca, ca şi Horia, era iobag al statului, din comuna **Cărpeniş**, lângă Abrud. Numele său adevărat era **Ion Oargă**, iar Cloşca, un simplu epitet popular, i s-a dat, în glumă, de consătenii săi, conform uzului românesc de a i se da fiecăruia câte o poreclă. / Inteligent, concentrat şi curajos, Cloşca câştigase, încă de tânăr, iubirea ţăranilor din comunele **Cărpeniş**, **Abrud** şi **Bucium**, care, în trei rânduri, îl trimiseseră ca deputat al lor la Curtea din Viena. Mai întâi, a fost trimis în anul 1779, când avea numai 32 de ani. Ceva mai înstărit decât Horia, poseda o casă mai bună, pe o coastă, lângă drumul ce duce de la Abrud, la Câmpeni, anume pe coasta Cloşceştilor, apoi câteva locuri de arătură şi fâneţe. Pe soţia lui o chema Marina, pe fratele său Teodor Oargă, iar pe soru-sa Achimia. / În fine, al treilea căpitan, **George Crişan**, era tot iobag al statului, din comuna **Cărpeniş**, având, pe vremea revoluţiei, etatea de 52 de ani. Mândru şi impunător, sever şi hotărât. Numele său adevărat era **Marcu Giurgiu**, originar din comuna **Vaca**, judeţul Zarandului, adică de pe Valea Crişului Alb, ceea ce i-a adus numele de Crişan, din partea muntenilor. La Cărpeniş a ajuns prin însurătoare. Fost soldat în armată,

---

[46] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 149, 150

unde disciplina militară i-a înăsprit şi mai mult natura sa de fier, pe care a dovedit-o în mijlocul crâncenelor vărsări de sânge, comise de el şi oamenii lui, în contra nobililor din comitatul Zarandului. / Este intere-sant de amintit că, **în afară de Horia, Cloşca şi Crişan**, mai apare, în primele zile ale revoluției, încă **un al patrulea căpitan**, un bărbat de statură înaltă, cam de 50 de ani, cu faţă negricioasă, purtând pe cap o chiveră roşie de soldat, încins cu o sabie lungă şi purtând două pistoale la brâu. Acest căpitan a fost prezentat în fața poporului din **Bucium** (la 8 şi 9 noiembrie 1784) de către însuşi Horia, care îi zicea „căpitan". Toate ordinele date de Horia el le-a înăsprit şi mai mult. Este însă curios că acest căpitan, plecând, în ziua de 9 noiembrie, din **Bucium**, în comuna **Muşca**, el dispare de pe teatrul revoluţiei pentru totdeauna. / Cine şi de unde era acest căpitan nu s-a stabilit nimic precis, până azi. După unele manuscrise contemporane, el ar fi fost un ofiţer rus, cu numele de **Mihai Poperski** sau Popescu, dânsul declarând, odată, că ar fi din Bucureşti, iar altă dată, de la Iaşi"[47].

1784: Răscoala lui Horia, Cloşca şi Crişan: „Țăranii din judeţele Zarand şi Hunedoara voiau să înceapă revoluţia în ziua de Bobotează a anului 1785, iar ţăranii din comitatul Albei, în luna lui mai a aceluiaşi an. / Joi, **28 octombrie 1784**, fiind zi de târg la **Brad** (comitatul Zarandului), îşi face apariția aici căpitanul Crişan, ca trimis din partea lui Horia, şi, ascuns sub podul de peste Criş, cheamă la dânsul pe mai mulți țărani din diferite sate, cărora le spune că Horia a fost la Viena, la împăratul, de la care a adus ordin ca ţăranii români să capete arme şi să nu mai facă nici un serviciu nobililor. Spre încredințare, Crişan arătă

---

[47] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 153, 154

ţăranilor crucea de aur a lui Horia şi-i invită ca, pe duminica viitoare, 31 octombrie, să vină, din fiecare sat, câte 3 sau 4 țărani, la biserica din **Mesteacăn**, ca să asculte porunca împărătească. / În ziua de 31 octombrie, se adunase, în secret, la biserica din Mesteacăn, vreo 600 ţărani din districtul Zarandului, al Hunedoarei şi din munţii Abrudului. La adunarea aceasta, Crişan înfăţişă ţăranilor crucea de aur şi o scrisoare, apoi le făcu cunoscut că Horia, fiind bolnav, nu poate asista la adunare, dar că l-a însărcinat pe dânsul să vină şi să le spună că, din ordinul împăratului Iosif II, să se ducă cu toţii la **Alba Iulia**, ca să primească arme şi să fie grăniceri, împăratul lăsând la libera voie a fiecăruia sau de a fi militar, deci scăpat de iobăgie, sau de a face, şi de aici, înainte, serviciu de iobagi, pe seama nobililor.

În ziua de 1 noiembrie, țăranii întruniţi la Mesteacăn ajung, în drumul lor spre Alba Iulia, ca să primească arme, în satul **Curechiu**, însă în număr cu mult mai considerabil. Mulțimea poporului crescuse enorm. În aceiaşi zi, noaptea, târziu, sosiră la Curechiu subprefecții Mihai Gal din **Baia de Criş** şi Wolfgang Nalaczi din **Brad**, însoţiţi de o gardă de 4 soldaţi, ca să prindă pe căpeteniile țăranilor, în special pe Crişan. Dar mulțimea de ţărani, aflând de veste, dau alarma prin chiote, trag clopotele de la biserică şi se aruncă, din toate părțile şi cu ceea ce apucară în mâini, asupra celor doi subprefecţi, pe care îi uciseră pe loc. Gornicul Petru Kara din **Crişțior**, spionul nobililor, fu prins şi executat imediat, din ordinul lui Crişan, iar cei 4 soldați fură dezarmaţi, bătuţi şi apoi puşi în libertate. Revoluţia era acum proclamată.

Primul atac al ţăranilor răsculați fu dat asupra nobilimii din **Crişţior**, în ziua de marţi, dimineaţă, în 2

noiembrie, când, cu o furie vehementă, ţăranii dau năvală asupra curților nobililor şi execută 17 persoane din nobilimea de aici, printre care 12 membri ai vechii familii Kristyori, de origine română, dar, cu timpul, catolicizaţi şi maghiarizați. Puţini nobili scăpară, cu fuga, prin păduri, iar ceilalți, bărbați, femei şi copii, fură făcuţi prizonieri şi, apoi, cu toții botezați în religia română ortodoxă, de către preotul Constantin Turciu, zis şi Popa Costan. / Din **Crişţior,** trupa ţăranilor răsculați se împărți în două: o parte apucă drumul spre **Mihăleni**, iar căpitanul Crişan, cu oamenii săi, atacă, în aceiaşi zi, după amiază, nobilimea din orăşelul **Brad**. Cei mai mulți dintre nobili, refugiindu-se în turnul bisericii reformate, sunt dați jos de mulțimea înfuriată, care execută, pe loc, pe mai mulți dintr-înşii, iar pe alții îi grațiază, după ce primesc să se boteze în religia românească. Aici au căzut victime ale furiei populare şi mai mulţi negustori evrei, dintre care unii au fost şi ei botezați. / Acum, ţăranii începură a se ridica în masă, în toate părțile Zarandului. Cete noi de ţărani soseau, pe fiecare oră, în trupa lui Crişan. / Din **Brad**, mulțimea ţăranilor se diviză iar în mai multe părți, apucând fiecare trupă câte o direcție diferită, prin toate colţurile Zarandului.

În ziua de 5 noiembrie, căpitanul Crişan atacă curţile nobilimii din comuna **Ribiţa**, unde, după o luptă înverşunată, în care sunt ucişi 7 oameni din trupa lui Crişan, românii ucid şi execută 42 persoane, nobili şi particulari. / Trupa țăranilor, care plecase, marţi, la amiază, în 2 noiembrie, din **Crişţior**, ajunge, în aceeaşi zi, în comuna **Mihăleni**. Singurul nobil de aici, Ladislau Csiszar, auzind că ţăranii răsculați vin asupra sa, încearcă să fugă repede, cu familia, prin păduri, dar abia face câțiva paşi de acasă şi este prins, cu toată familia, şi executat cu doi copii ai săi şi

cu un frate al său. Soţia lui Csiszar, care era fiica fostului prefect, baronul Hollaky, o femeie tânără şi foarte frumoasă, îmbrăcată în haine ţărăneşti, la propunerea preotului ortodox din Mihăleni, se ascunde în podul bisericii române. Descoperită fiind, a doua zi, de doi iobagi, aceştia o duc în biserică, unde o forțează să depună jurământ că se leapădă de religia catolică şi trece la religia românească. A doua zi, joi, nefericita femeie, aflând că vine şi Crişan, cu trupa sa, la Mihăleni, fuge prin păduri, dar este prinsă de ţăranii răsculați, care acum voiau s-o execute. Dar lui Crişan i se făcu milă de ea şi o lăsă în viață, cu condițiunea, cum se plânge dânsa, ca să se boteze din nou. Trista soartă a acestei femei a format obiectul unei descrieri sentimentale, din partea istoricului transilvan, abatele Iosif Carol Eder, care spune că, în timpul acela, era o crimă în ochii țăranilor români de a se fi născut cineva din sânge unguresc. / Tot joi, în 4 noiembrie, altă ceată de țărani atacă nobilimea şi populaţia ungurească din **Baia de Criş**. Aici distrug mănăstirea călugărilor franciscani, botează în religia românească pe văduva subprefectului Mihai Gal, ucis la Curechiu, cu două zile mai înainte, şi o mărită după un iobag român; ucid pe advocatul O. Szentkiralyi, apoi pe un curier al comitatului şi pe un nobil, cu numele Iosif Kis. În acelaşi timp, sentinelele răsculaților din satul **Târnava** prind pe o femeie din **Beiuş**, cu numele Eva Ajtal, care călătoria la părinţii săi, în **Abrud**, şi pe care țăranii voiau s-o execute, crezând că e unguroaică, cum şi era de fapt. Femeia însă scăpă de la moarte, declarând că e română, dar, spre convingerea ţăranilor, ea trebui să spună, în româneşte, rugăciunea „Tatăl nostru”.

În timp de 4 zile, de la 2, la 5 noiembrie 1784, mai sunt atacate curțile nobililor din satele **Trestia**, **Lunca**,

Luncoiul de Sus, **Luncoiul de Jos**, **Ociu**, **Hălmagiu**, **Hălmăgel**, **Pleşcuta**, **Ţărmure**, **Tomeşti**, **Sălişte** etc., aşa că întreg comitatul Zarandului ajunse în posesia ţăranilor răsculați şi, afară de autoritatea lui Horia şi Crişan, nu mai exista nici un fel de autoritate. / Țăranii, înfuriați şi înrăiți de nedereptățile seculare, suferite din partea ungurilor, deveniseră surzi şi muţi la rugăciunile şi lacrămile „domnilor lor”, adică a proprietarilor de pământ, pe care acum îi legau cu lanţuri de carul cu boi şi aşa îi duceau la capul satului, unde îi dau pe mâna ţiganilor, ca să-i execute şi înmormânteze. În general, aspectul revoluţiunii nu era numai în contra nobilimii, ci în contra întregului element unguresc. Era o tragică răzbunare a trecutului. / Repede de tot, mişcarea revoluţionară, începută în comitatul Zarandului, se întinse şi în comitatul Hunedoarei. / În ziua de 4 noiembrie, cete de țărani prefăcură în cenuşă castelul baronului Anton Iosica, din **Brabişca**, pe valea Mureşului, iar în cele 2 zile următoare, ţăranii distruseră şi arseră toate curțile nobililor din comunele **Sulighet**, **Bretea**, **Ilia**, **Sârbi**, **Gura-Sada**, **Tătăreşti**, **Lesnic**, **Dobra**, **Roşcani**, **Geoagiul de Jos** etc. O mulțime de nobili şi preoți unguri fură executaţi şi pe aci. Ţăranii, care trecuseră din Zarand, puseră numaidecât în mişcare şi pe iobagii de pe Valea Streiului şi din Ţara Hațegului, unde, de asemenea, mulțimea țăranilor răsculați devastează şi dă foc edificiilor nobililor din aproape toate comunele, până la graniţa țării româneşti.

În ziua de vineri, 5 noiembrie, valurile distrugătoare ale revoluţiei ajunseră la marginea oraşului **Deva**, capitala judeţului Hunedoara, al cărei atac se hotărî pentru ziua de 6 noiembrie. Prima încercare nu reuşi, deoarece soldaţii din armata imperială li se opuse, trăgând focuri

peste capetele țăranilor. A doua încercare, din ziua de 7 noiembrie, fu şi mai nenorocoasă, fiindcă ţăranii, văzându-se atacați de 70 soldaţi grăniceri şi 74 husari români, după o mică rezistenţă, ajunseră în confuziune, căci nu se aşteptau la focul armelor din partea soldaţilor împăratului, şi începură a se retrage, în dezordine, spre malurile Mureşului, urmăriți de armata imperială şi de 22 nobili unguri călare. Un număr de 72 țărani români fură parte tăiați, parte aruncaţi şi înecaţi în apele Mureşului, iar 44 căzură prizonieri. Douăzeci de inşi dintre aceşti prizonieri au fost executați, tăindu-li-se capul cu sabia, în ziua de luni, 8 noiembrie, în dosul fortăreței de lângă drumul ce duce la **Dobra**. A doua zi, au mai fost executaţi alți 14 prizonieri, precum şi 22 ţărani, prinşi cu ocazia devastării curții baronului Anton Orban din **Binţinţi**. În două zile, nobilimea din Deva făcu să cadă capul, prin paloş, a 56 ţărani români, lipsiţi cu totul de dreptul de apel şi unii dintre ei străini cu totul de revoluţie, precum a fost cazul ţăranului Alexandru Morariu din **Jibot**”[48].

1784, Răscoala în munţii Abrudului: „Primele evenimente din comitatul Zarandului provocară îndată revoluţia şi în munţii Abrudului, Horia, văzând cursul repede şi norocos al mişcării revoluţionare din Zarand, convocă, prin oamenii săi de încredere şi circulare, pe țăranii din munții Abrudului, să vină la **Câmpeni**, spre a le comunica poruncile împărăteşti. În acelaşi timp, căpitanul Crişan, după ce distruse nobilimea de pe Valea Crişului (**Crişţior**, **Brad**, **Ribiţa** etc.), se îndrepta, cu armata sa, din Zarand, spre munţii Abrudului şi, în ziua de joi, 4 noiembrie, se întâlni cu Horia şi Cloşca, pe teritoriul comunei

[48] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 156-161

Blăjeni, numit **Păltiniş**, unde țăranii întruniți depuseră, cu toţii, jurământ că, în calea în care pleacă, la porunca împăratului, nu vor mai lăsa în viaţă picior de unguri, decât în cazul când va trece fiecare la religia românească. / În ziua de vineri, 5 noiembrie 1784, cei trei căpitani, cu cetele de ţărani, care îi urmau fidel şi nedezlipiţi, intrară în orăşelul **Câmpeni**, unde Crişan declară mulțimii adunate că porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este să stingă pe toți ungurii, de orice religiune ar fi ei, or să-i boteze din nou. Apoi, îndată după publicarea ordinelor căpitanilor, ţăranii se aruncară, cu o furie violentă, asupra caselor funcționarilor din **Câmpeni**, asupra bisericii catolice şi pivniţei fiscale, devastând tot ceea ce au întâlnit în cale.

În aceeaşi zi, Horia trimise pe cei doi comandanți ai săi, Closca şi Crişan, să ocupe **Abrudul**, iar el se întoarse, înapoi în comunele **Vidra** şi **Albac**, unde avea de răfuit socoteli cu primarii satelor, un soi de satrapi, la ordinele administrației ungureşti. Primarul comunei **Vidra**, cu numele Vasile Goia, un sever despot al comunei sale, prins fiind, fu aruncat, de pe vârful stâncii numită Piatra, în abis, unde îşi găsi moartea. Alți primari scăpară cu fuga prin judeţele vecine. / Țăranii de sub comanda lui Cloşca şi Crişan sosiră, vineri, după-amiază, în 5 noiembrie, la marginea **Abrudului**, pe care îl asaltară, însă numai a doua zi, sâmbătă, dimineaţa, când trupele de țărani răsculați se înmulţiseră cu elemente din 29 sate ale Zarandului şi 16 sate din domeniul Zlatnei. Prima victimă a furiei populare fu preotul român unit Avram Şuluţ din **Cărpeniş**, care avusese imprudenţa să se opună singur în contra torentului revoluţionar, ieşit din albia-i normală, invitând pe ţărani să nu dea ascultare căpitanului lor, gest nenorocit, care avu imediat ca urmare că un ţăran de pe Valea Crişului

se repezi înfuriat cu toporul asupra popei Şuluţ, lăsându-l mort pe loc. Apoi, în strigăte înfiorătoare, ca acesta: „Să stingem pe unguri, ca să nu rămâna nici unul!”, ţăranii năvăliră în oraş şi, pătrunzând în casele ungurilor, îi masacrau, unde îi găseau, pe străzi, în casele lor sau în biserici, devastând, concomitent, tot ce le venea în cale, spărgând buţile şi vărsând vinul. Bogătaşul ungur Ion Csany căzu lovit de furia țăranilor, sub amvonul bisericii reformate, unde se refugiase.

Baronul Mihai Bruckenthal, comisarul guvernului, raportând despre **devastările din Abrud**, spune că „ele trec şi peste toate închipuirile. Toate casele ungurilor, ale nemţilor şi saşilor au fost distruse şi numai locuinţele românilor, aşezate printre ele, au rămas scutite de dezastru”. Iar preotul reformat se plânge astfel: „Fizionomia Abrudului este atât de tristă, încât oraşul acesta nici peste 100 de ani nu mai ajunge în starea în care a fost mai înainte”. / Luni, 8 noiembrie, ţăranii care ocupaseră Abrudul publică, în mijlocul pieţii, că „porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este că cine nu trece la religia românească şi cine nu se îmbracă în haine româneşti va fi tras în ţeapă, în faţa casei sale, sau i se taie capul”.

Rezultatul acestei publicaţiuni a fost că, la **Abrud** şi la **Roşia Montană**, unde, timp de 3 zile, s-au petrecut exact aceleaşi scene groaznice ca la Abrud, au trecut, prin constrângere, la religia românească un număr de 1.122 de unguri, printre care 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani. Mulţi din aceştia se ascunseseră prin galeriile întunecoase ale minelor de aur din **Roşia Montană** şi **Corna**, de unde au fost scoşi de către răsculați, prin fumul provocat de fânul şi de paiele aprinse la gura băilor. / Trecuseră numai 7 zile de la proclamarea revoluţiei, la **Cure-**

chiu, şi mişcarea ţăranilor era cât pe-aci să înceteze, din cauza instigației, făcută printre ţăranii din comuna **Bucium**, de către primarul ei, George Suciu. Acesta pusese la cale trădarea lui Horia, care, venind luni, în 8 noiembrie, în Bucium, spre a le vorbi ţăranilor, fu arestat, cu toată suita sa, în casa unui iobag, cu numele Macavei Băieşanu. Dar Horia şi oamenii săi fură, însă, curând eliberaţi, de către Ionuţ Dandrea, căpitanul din **Bucium**, care pedepsi aspru pe trădători, / Tot Luni, 8 noiembrie, trupa ţăranilor, care ocupase **Abrudul** şi **Roşia Montană**, se împărți în două: o parte din țărani, cu căpitanul Cloşca în cap, plecă pe Valea Arieşului, în jos, iar cea de a doua parte, sub comanda lui Ion Horia, fiul bătrânului căpitan, apucă direcțiunea spre **Zlatna** şi Valea Ampoiului. Obiectivul acestor două trupe era unul şi acelaşi: să revolte, în drumul lor, toate comunele româneşti şi apoi să se întâlnească în satul **Cricău**, de unde să meargă şi să atace împreună castelul baronului Simon Kemeny din **Galda de Jos** şi să elibereze pe toţi ţăranii deţinuţi acolo, printre care se afla încă Dumitru Todea, fostul primar din Râul Mare, arestat şi condamnat la moarte pentru tumultul din Câmpeni, de la 1782. / Trupa lui Cloşca, în drumul ei spre Galda, se întâlni, în comuna **Mogoş**, în ziua de 10 noiembrie, cu trupa țăranilor din **Zarand**, condusă de Crişan. Aici, în Mogoş, ambii căpitani declarară poporului că, „după ce vor extermina pe toți ungurii din ţară, Ardealul întreg are să fie administrat numai de funcționari români; însă țăranii să fie cu mare grijă, ca nici un ungur, care ştie să scrie, să nu rămână în viață”. Entuziasmaţi astfel, ţăranii din **Mogoş** plecară şi ei spre **Cricău**, în frunte cu preotul ortodox Gavrilă Şularea, care purta ca steag o cruce roşie, înaltă de un stânjen şi jumătate.

În ziua de joi, 11 noiembrie, amândouă trupele, a lui Cloşca şi Horia tânărul, se întâlniră în satul **Cricău**, hotărâți să atace peste noapte castelul baronului Kemeny, prefect, pe atunci, în care calitate era zbirul țăranilor din munții Abrudului. Dar planul rămase neexecutat, din cauza că, în aceeaşi zi, sosi la **Galda** vice-colonelul Schultz, trimis de comandantul general al armatei imperiale, ca să trateze pace cu țăranii răsculați. În ziua de 12 noiembrie, se încheie, de Cloşca şi Horia tânărul, armistițiul de la **Tibru**, pe timp de 8 zile… Ştefan Meteş mă informează că armistiţiul s-ar datora trădării preotului greco-catolic din **Galda de Jos**, cu numele Todor, după cum arată o anchetă, făcută în ziua de 15 decembrie 1784. Din cauza trădării sale, popa Todor, nemaiputând trăi în mijlocul poporului său, fu transferat, de episcopul din Blaj, în satul **Odverem**, din plasa Aiudului. Aici, trăind în mizerie şi dispreţ general, nenorocitul preot ținea, cu orice preţ, să se reîntoarcă în Galda de Jos şi, în acest scop, scrie, prin anul 1790, o scrisoare către baronul Kemeny Simon, prefectul judeţului Alba, prin care îl roagă „să se gândească la bunăvoința şi puţinul serviciu ce i-a făcut, în războiul trist al lui Horia" şi să intervină la episcopul Bob din Blaj, ca să-l mute în vechea sa parohie, unde a servit 26 de ani, adică în Galda de Jos… / În 10 noiembrie, locotenentul Probst se întâlni cu căpitanul Cloşca, în valea numită la Pârâul Turcului, conferi aici cu dânsul şi cu trupa sa, iar în ziua următoare se întoarse la Cricău…

În zilele de 6 şi 7 noiembrie, ţăranii din comitatul Hunedoarei intră în comitatul Albei şi atacă populația ungurească din **Vurpăr** şi **Vinţul de Jos**, omorând vreo 17 nobili şi prădând vreo 75 case nobilitare. / Pe ziua de 6 şi 9 noiembrie, revoluţiunea străbătuse şi în comitatele Sibi-

ului, Clujului şi Aradului, exact în aceeaşi formă şi asprime, țăranii arzând castelele şi gospodăriile boiereşti de prin toate comunele, în care pătrundeau…

În zilele de 25-27 noiembrie, prefectura judeţului Alba execută, fără cercetare, 11 ţărani români, printre care şi pe căprarul Ursu Uibaru, care, sub numele căpitanului său, Ion Horia cel tânăr, luase parte la tratativele **armistițiului de la Tibru**. Aceleaşi execuţiuni sângeroase încep şi la Abă, împotriva ţăranilor români: 4 persoane sunt condamnate la tragere în țeapă, la roată, la tăierea mâinilor şi a capului, la ardere şi la furci, iar populaţia întreagă a judeţului, bineînţeles cea românească, bărbați, femei şi copii, condamnaţi la un număr nefixat de bastoane, bice şi vărgi…

Faţă cu această situaţiune din ce în ce mai rea şi în urma expirării, fără nici un rezultat, a armistiţiului de la Tibru, Horia dă ordin poporului să se ridice din nou. Agenţi țărani cutreieră satele şi dau iar semnalul răscoalei. Acum intențiunea căpitanilor era să plece din nou asupra oraşelor ungureşti. Se fixează atacurile şi se distribuie trupele în acest scop. Atacul oraşului **Deva** se hotărăşte pentru ziua de 30 noiembrie, iar ţăranii din munţii Abrudului declară că vor pleca din nou asupra Abrudului ca să-l prefacă în cenuşă, că vor trece prin ascuţişul sabiei pe toţi cetăţenii unguri şi chiar şi pe unii români, sub cuvântul că, în primele zile ale revoluţiei, ei au ascuns pe unguri în casele lor şi le-au dat mijloace de existenţă. Planul general era ca țăranii din partea de jos a Mureşului, din Zarand şi din munţii Abrudului să înainteze, cu toţii, spre inima Transilvaniei şi să încingă o linie de foc, de la **Deva**, până la **Huedin**… / În timpul însă pe când țăranii făceau pregătiri pentru o nouă ofensivă, armata imperială se puse în mişca-

re, din toate părţile, către munţii Abrudului. În partea dinspre Ungaria, generalul Sturm ocupă pasul de la Lacul Negru şi diferite alte trupe fură aşezate pe sub poalele muntilor, în comitatele Arad şi Bihor. Pe de altă parte, în **Dobra**, **Ilia**, **Deva**, **Orăştie** şi **Vinţul de Jos**, până la **Alba Iulia**, fură lăsate, de asemenea, detaşamente mai mici de armată. Alte trupe încinseră munţii, în partea răsăriteană, cu misiunea să străbată la **Abrud**, prin punctele **Zlatna**, **Mogoş** şi **Baia de Arieş**. În plus, o divizie de grăniceri secui fu destinată spre Cluj, ca să ocupe poziţiuni la **Gilău** şi **Huedin**. Câte un preot sau doi erau ataşaţi pe lângă fiecare trupă, ca să dojenească populaţia şi să o îndemne să depună armele. Situaţiunea era critică…

În ziua de 27 noiembrie, operaţiunile armatei începură pe toată linia. În unele părţi, ţăranii rămaseră învingători, ca la **Rămeți**, **Brad** şi **Lupşa**. La Rămeţi, țăranii strigau: „Nu vă lăsaţi odată cu capul, feciori, că vine Horia cu ţara!”. La Brad, după ce Crişan, cu trupa sa, bate pe maiorul Stoianici, cu cei 320 soldaţi ai săi, îl urmăreşte până la **Hălmagiu**. De asemenea, la **Lupşa**, pe Valea Arieşului, țăranii bat detaşamentul maiorului Dolcinengo, iar pe locotenentul Mesterhazy, care îi vine în ajutor, îl împuşcă, împreună cu 8 soldați ai săi…

În ziua de 7 decembrie 1784, se întâmplă nefericita luptă de la **Mihăleni**, care puse numaidecât capăt revoluțiunii. Armata, ca să poată opera în munţii Abrudului, trebuia necondiţionat să ocupe Zarandul şi, în special, satele de pe Valea Crişului Alb, de la Brad, în sus. Spre acest scop, plecă, în ziua de 4 decembrie, o nouă trupă, de 400 grăniceri secui, în ajutorul maiorului Stoianoci, sub comanda vice-colonelului Kray, care era însoțit şi de episcopul ortodox Gedeon Nichitici. Țăranii din **Brad** şi

Criştior sunt chemaţi de preoți, care îi dojenesc şi le fac promisiuni că li se va face sigur dreptate, dar numai după ce vor depune armele. Astfel, satele din jurul Bradului şi Crişţiorului se liniştesc, fără nici o vărsare de sânge, numai la simpla intervenţie a episcopului lor. / Nu tot astfel se întâmplă, însă, în satul **Mihăleni**, unde erau adunaţi peste 600 de ţărani, înarmaţi cu puşti, pistoale, lăncii şi furci de fier. Episcopul trimite doi preoți la trupa ţăranilor, ca să-i invite să depună armele şi să se liniştească, făgăduindu-le dreptate şi amnistie. Ţăranii răsculați refuzând, vice-acolonelul Kray, după retragerea preoților, porneşte la atac pe grănicerii secui şi se încinge o luptă între armată şi ţărani, care durează până seara târziu şi în cursul căreia cad 85 de ţărani, afară de răniţi şi prizonieri. Printre cei căzuţi era şi Micula Bibarţu, căpitanul țăranilor. / Această victorie a armatei introduse deodată liniştea în comitatul Zarand şi avu urmări şi pentru o repede liniştire a revoluţiei şi în munţii Abrudului. Sate întregi se supuseră, rând pe rând, iar cei care mai rezistau se îndreptară spre **Câmpeni**, unde formară o singură trupă, sub conducerea primului căpitan, Horia…

La 8 decembrie, vice-colonelul Kray, cu trupa sa şi cu episcopul Nichitici, sosiră la **Abrud**. Aici, într-o zi de târg, episcopul convocă pe preoţi şi câte 6 ţărani din comunele vecine, **Abrud-sat**, **Cărpeniş**, **Roşia Montană**, **Bucium**, **Lupşa** şi **Câmpeni**, sfătuind pe toată lumea adunată să renunțe la revoluţie şi publicând decretul împărătesc al amnistiei generale. Cuvântul episcopului fu ascultat. / Mai rezista acum trupa ţăranilor de la **Câmpeni**, în contra căreia primi ordin să plece, în ziua de 11 decembrie, vice-colonelul Schultz, cu 750 soldaţi. Pe dealurile care mărginesc drumul de la Abrud la Câmpeni, furnica un număr de

peste 20.000 de țărani, asupra cărora se îndreptară gurile de foc ale armatei imperiale...

După dizolvarea trupei ţărăneşti de la **Câmpeni**, Horia dădu poruncă partizanilor săi, prin căpitanul Vasile Sgârciu din **Abrud**, ca, sub pedeapsă de moarte, să se întoarcă fiecare la casa sa, fiindcă a venit armata Maiestăţii Sale Împăratului, după ce îl vor însoţi pe dânsul până la **Albac** şi peste munţi, de unde, apoi, îşi va continua drumul spre Viena, ca astfel să poată dobândi un rezultat fericit, în urma revoluției, pe care o pornise şi comandase în scopul de a obţine dreptate şi libertate pentru iobagii români. / Era ultima onoare ce se făcea primului căpitan al revoluției, lui Horia, ţăranul plin de inimă şi de nemărginită dragoste pentru fraţii săi din robia austro-ungurească. / Pe la mijlocul lunii decembrie 1784, **revoluția încetase cu totul**”[49].

1848: „**Oraşul Abrud** a suferit, în toate răscoalele, mari pierderi în oameni şi în avere, precum s-a întâmplat în revoluţia lui Horia, dar mai mult ca oricând, în revoluţia lui Avram Iancu, din 1848 şi 1849, când peste 1.200 de locuitori unguri, în afară de armata maghiară a lui Hatvany, au căzut victimă răzbunării poporului român înfuriat”[50].

1848, mai 15: „Se știe că guvernul a izbutit să amâne adunarea mare a românilor pe ziua de 3/15 mai 1848 și că, la 30 aprilie, la Duminica Tomii, nu-i fu cu putință a opri masele care inundară Blajul, cu toate că, încă de la 25 aprilie se proclamase stare de asediu în toată ţara. / Avram Iancu veni, la amândouă adunările, însoţit de avocatul din Abrud Ioan Buteanu. După cât aflăm din puţinele știri ce

---

[49] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 161-176

[50] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 77

ne-au rămas, cu privire la rolul său în aceste două adunări, tânărul erou apăru în Blaj în fruntea cetelor de moţi. Întors în munţi, de la Târgul Mureșului, el găsise pregătit terenul pentru organizarea mișcării românești. Buteanu, pe care, în șirul evenimentelor ce s-au petrecut în anii 1848 și 1849, îl vom cunoaște ca pe unul dintre cei mai entuziaști conducători, propagă în Abrud cauza națională și izbuti să solidarizeze pe toți moţii… / La adunarea din 30 aprilie, Iancu și Buteanu au apărut în fruntea unei cete numeroase de moţi, în piața Blajului. Sosirea lor fu primită cu urale nesfârşite. Iancu vorbi apoi poporului adunat, care-l asculta ca pe un sfânt"[51].

1848, octombrie 24 „Grație personalităţii lui Iancu, care, de acum, se făcu în ochii moților *Craiul Munților*, fu cu putință să se înceapă acțiunea militară, în condiții neașteptat de bune. Cea dintâi țintă a sa fu, deci, după instructiile primite de la comitetul ce pacificațiune, cum se numea comitetul național, reorganizat la adunarea din septembrie, să dezarmeze pe voluntarii unguri. La **Abrud**, izbuti să execute dezarmarea fără de nici o rezistență și, în 24 octombrie 1848, i se deschiseră porţile orașului, în care intră cu triumf eroul nostru. La **Zlatna**, însă, nesocotința consilierului cameral Nemegyei, care, după ce încheie o înțelegere cu conducătorii cetelor de români, porunci să se tragă în grămada de țărani intraţi în oraș, dezlănțui pofta de răzbunare a bieţilor oameni, care au fost, până atunci, apăsaţi, umiliți și jefuiți îndeajuns de către toţi aceşti funcționari ai statului, bandiţi fără de pereche. Măcelul din oraș și victimele din Presaca, unde au fost exterminați, până într-unul, ungurii refugiați din Zlatna, vor rămâne pururea,

[51] Dragomir, Dr. Silviu, *Avram Iancu*, Bucureşti 1924, pp. 10, 11

o pildă grăitoare pentru aceia care au ţinut în întuneric poporul nostru, de altminteri blând și generos”[52].

1849: „Când Bem s-a dus în Banat (Bánság), cu zece mii de soldați, la mijlocul lunii aprilie, pentru a-l cuceri și a alunga armata lui Puchner, care invadase **Orşova**, din Valahia, Transilvania nu era încă pe deplin împă-cată. Fehérvár (**Alba Iulia**) și **Déva** erau încă ținute de împărați; iar câteva mii de Oláhi, sub prefectul lui Janku, au stat înarmaţi prin munții Abrudului, fără a ceda apelurilor conciliante ale lui Bem. Este demn de remarcat faptul că Bem a asediat Fehérvár și Déva înainte de a porni și a pus în mișcare trei trupe împotriva oamenilor revoltați din munţii Abrudului. / Colonelul Forró a înconjurat **Déva**, cu două mii de brigadieri, dar nu putea să facă nici un rău Cetăţii de pe stâna înaltă și abruptă, cu cele șase tunuri ale sale, şi nu se putea aștepta la rezultate decât prin înfometare. Cetatea a fost apărat de prim-locotenentul Kudlics, cu o companie de soldați imperiali și, deși avea doar trei tunuri mari, a făcut destule pagube **orașului Déva**. Forró, pentru a grăbi capitularea, după câteva săptămâni de împresurare, le-a stricat conductele de apă ale celor din Cetate. De atunci, rezistența locuitorilor Cetăţii nu a putut dura, decât până când rezervele de apă s-au epuizat, pentru că pe promontoriul de stâncă, înalt de 800 de picioare, era imposibil să ne căţărăm. Dar paznicii au rămas, în scurt timp, nu doar fără apă, ci și alte alimente, iar pe 27 mai, în ziua Rusaliilor, au fost nevoiți să abandoneze cuibul de pe stâncă…

Un al patrulea corp de trupe a operat împotriva lui Oláhilor din Zaránd, o vreme sub comanda maiorului Csu-

---

[52] Dragomir, Dr. Silviu, *Avram Iancu*, Bucureşti 1924, pp. 28, 29

tak, dar nu se putea înainta mai departe decât **Brád**, iar la începutul lunii mai, maiorul Hatvani a preluat comanda… / Între timp, Președintele și Ministrul de Interne Szemere au dorit să ia niște măsuri pentru a calma nefericita revoltă a Olachienilor, iar în acest scop, după ce s-au consultat cu reprezentanții naționalității Olach, la Debrecen, l-au trimis pe reprezentantul Drágos, de la Belénys, la Janku (Avram Iancu), ca să caute reconcilierea, propunând, pentru baza acordului, următoarele puncte:

I). Olachii, ca naţionalitate aparte, vor fi numiţi în acte, începând de anul viitor, după dorinţa lor, români.

II). Guvernul maghiar, inspirat de speranţa că toate naționalitățile Ungariei își vor putea dezvolta propria independență, a oferit românilor următoarele asigurări:

1). Utilizarea limbii maghiare va acoperi numai chestiuni diplomatice, legislative și administrative; limba administrației municipale este stabilită de autoritățile legale.

2). În acele judeţe, în care românii sunt majoritari, limba deliberărilor poate fi atât româna, cât şi maghiara; procesele-verbale pot fi păstrate în ambele limbi; iar comunicarea cu adunarea națională, guvernul și alte autorități ar trebui să fie doar în limba maghiară.

3). Limba școlilor românești este româna.

4). Limba autorității competente este folosită în legislația orală.

5). Românii își pot depune cererile în limba maternă.

6). Religia românilor are drepturi egale cu celelalte religii, în ceea ce priveşte administraţia bisericească şi şcolară, românii îş pot alege episcopii, independent de cle-

rul sârbesc, iar unul dintre ierarhi primeşte titlul de patriarh.

7). În slujirea pentru Biserica Greacă se va înființa un departament separat, format exclusiv din persoane de această religie.

8). Școlile și bisericile lor se bucură de aceleași drepturi ca și cele ale tuturor celorlalte religii.

9). Fundațiile lor bisericești și școlare sunt gestionate de români.

10). Pentru ei se înfiinţează o facultate teologică la Universitatea din Pesta.

11). Un consiliu bisericesc poate fi ținut anual.

12). În acele sate în care formează majoritatea, limba de comandă a Gărzii Naţionale poate fi limba română.

13). Toate birourile guvernamentale le vor fi deschise.

III). Cei care s-au ridicat împotriva ungurilor, dar și-au pus armele în mâinile celei mai apropiate autorități civile, primesc amnistia totală.

IV). Toată lumea primeşte amnistia generală.

Cu aceste puncte importante, Janku (Avram Iancu) a semnat, înainte de toate, un armistițiu. Exista perspectiva nesigură ca românii, acceptând aceste puncte, să depună armele. Dar chiar dacă ar fi fost pașnici, cele trăite de armele maghiare, nu numai în Transilvania, ci și în Ungaria, i-a făcut pe maghiari să încalce înţelegerea, iar astfel Olahienii au fost provocați la mânie de comportamentul nescuzabil al comandant lui Hatvani. / Înainte de a prelua comanda brigăzii, Hatvani l-a vizitat personal pe Kossuth, în Debrecen, care l-a încurajat să ia măsuri rapide și viguroase, dacă misiunea lui Drágos la Janku (Anvram Ianu) nu va avea succes. Imediat ce a ajuns la **Brád**, Hatvani l-a

informat pe guvernator că, cu ceva efort, se poate obține o victorie clară împotriva românilor, așa că i-a cerut autorizarea pentru a-și începe ofensiva. Kossuth a acceptat cererea; fără îndoială, în cazul în care negocierile lui Drágos nu vor duce la nimic. Cu toate acestea, Hatvani, din credulitate sau pentru că a primit altfel de veşti despre negociere, nici măcar nu a așteptat întoarcerea lui Drágos, ci, la 6 mai, l-a atacat pe Janku, care îşi avea tabăra în **Abrud**, cu o brigadă sa de 1.500 de oameni, l-a înfrânt și, capturându-l, l-a executat pe prefectul Buttyán (Butean).

Prima reacţie a Oláhilor înfuriaţi a fost să riposteze. Ei nu au vrut să creadă că Drágos nu a participat, în secret, la încălcarea perfidă a armistițiului și l-au executat, împreună cu cei care au propus reconcilierea. Janku însuși a adunat un grup mai mare și l-a atacat Hatvani, în **Abrud**, pe 8 mai. Acesta s-a încăpățânat să reziste mult timp, mai ales legiunea germană de sub comanda lui Klein a dat dovadă de mare vitejie. Dar Oláchii însetați de răzbunare, care erau de câteva ori mai mulţi, au atacat neobosiţi, iar armata noastră, obosită și decimată, a fost forțată să se retragă la Brád, în dimineața următoare. Oláhii care au invadat Abrudul au incendiat casele ungurilor, una câte una, ucigând un număr mare dintre ei. / Hatvani, care era atent urmărit de opinia publică, ardea de dorința de a-și răzbuna înfrângerea cât mai curând posibil. După ce a primit câteva întăriri, a atacat și a ocupat Abrudul pentru a doua oară, pe 16 mai. Dar și Janku a coborât din munții săi, cu o forță și mai mare, iar acum, oprindu-i linia de retragere, l-a forțat să lupte până la moarte. Această bătălie a durat până în 19 mai, iar rezultatul a fost că Hatvani, slăbit și suferind deja de lipsă de alimente, a fost nevoit, în cele din urmă, să se retragă. Și-au făcut drum prin strâmtori, cu pistoalele; dar chiar

dacă i-ar fi alungat sau ucis pe cei care i-au stat împotrivă, Hatvani nu ar putut ajunge la miile de Olahi, care, stând pe înălțimi, au aruncat spre ei ploaie groaznică de pietre. Cele patru tunuri ale lui Hatvani au fost distruse, membrii întregii legiuni germane și ai brigăzii sale erau aproape complet pierduţi; două sau trei sute dintre ei abia au reușit să se strecoare și să fugă din încercuire. Și acum au căzut victime și cetățenii din Abrud, care au supravieţuit masacrului de ieri.

Entuziasmul alimentat de victorie a reaprins rebeliunea Oláchilor în toată regiunea muntilor. La sfârşitul lunii, sub comanda lui József Móga, sub-prefect, aproximativ 8.000 de oameni au coborât, pe valea Aranyos, la **Teiuş** (Tövis), şi de acolo, la **Bărăbanţ** (Borbánd), hotărâţi să atace armata noastră, care asedia Fehérvárat, dar a fost în curând spulberată de tunurile lor. / Răspândirea rebeliunii înteţite a stârnit îngrijorarea liderului Bem, care se întorsese recent din Banat (Bánság). Prin urmare, a ordonat o campanie mai viguroasă împotriva olahilor. Pe colonelul Kemény Farkas, cu 4.000 de ostaşi, l-a trimis la **Brád**, unde a sosit pe 4 iunie, încredințându-și avangarda comandamentului colonelului Forró și ariergarda colonelului Inczédi. A plecat la **Abrud** pe 8 iunie, dar, fiindcă a găsit drumurile stricate peste tot, n-a ajuns decât într-un sfert de zi la ruinele numitului oraș, cu mare efort și înconjurare. Acum Olahienii nu au ripostat nicăieri în masă; numai grupuri mici se grăbeau să atace în spate și în jurul convoiului. Maghiarii intenționau să înainteze, de la Kemény **Abrud**, la valea Aranyos, la **Câmpeni** (Topánfalvá), și și-au început marșul; dar au văzut, încă din **Cărpiniş** (Kerpenyes), că toată mâncarea era luată cu grijă din faţa lor. Pentru a nu suferi aceeași soartă ca și Hatvani, s-au întors

la **Abrud**, intenționând să plece, după câteva zile de odihnă. Dar, de îndată ce au plecat spre **Zlatna** (Zalatna), pe 16 iunie, în aceeași regiune în care au găsit mormântul armatei lui Hatvani, vreo 10-12 mii de Oláhi revoltați, conduşi de prefectul Axente (Sever) i-au atacat, dar nu în luptă regulată, ci cu o ploaie de gloanțe și de pietre, arun-cate de pe povârnișurile drumurilor înguste. Au fost salvaţi de acolonelul Forró, care comanda ariergarda, și prin sacrificiul de sine al curajosului batalion 11. Armata noastră, petrecând noaptea printre ruinele Zlatnei, a sosit la Fehérvár a doua zi”[53].

1850: „Georgiu Iuonuțiu din **Bucium-Șasa**, fost centurion în revoluțiunea din 1848-1849, cerând, prin Avram Iancu, să fie și el decorat, își dovedește „portarea sub decursul revoluțiunii avută“ prin șapte certificate, din care se găsesc în copii, în posesiunea dlui A. A. Mureşianu, şase, toate semnate de senatorii Iosif Vancza și Dionisiu Tobias, ca fiind conforme cu originalele. Ele scot în evidență virtuți şi calități care merită să fie cunoscute şi subliniate. Căci nu oricine își jertfeşte propriul avut pentru a-şi aproviziona cu cele necesare ostașii cu care are sănfrunte atacurile duşmanului, nici nu-și pune în joc viața sa, pentru a salva avutul și viața altora, cum a făcut-o G. Iuonuţiu, care, pe lângă aceste creştinești virtuți, are la activul său și o mare parte de merit la înfrângerea lui Hatvani. / Iată certificatele:

Iosif C. Jura: În sesiunea Scaunului *Jurat* al **Buciumului** din a 9-a zi martie 1850 Iuonuțiu Georgiu, locuitor… în Bucium-Şasa, de națiune şi religiune român,

---

[53] Horváth, Mihály, *Magyarország Függetlenségi Harcának Története* (Istoria Războiului de Independență a Ungariei), Pest 1872, pp. 294-304

onorifice requiră pe acelaş Scaun, ca să i se deie un Testimoniu despre portarea vieţii sale, cum înainte, aşa în şi după revoluţiune, care a requisiţiune acest Scaun aflându-o de dreaptă, îi dă următoarele litere testimoniale; precum pomenitul Iuonuţiu Georgiu, înainte de revoluțiune, a avut portare morală, pentru care de mai-marii Bisericești s-a denumit de Editun (?) al Bisericii în **Bucium-Șasa**, iară cu prilejul revoluţiunii, de către poporul din **Bucium-Poeni** ales fiind de Centurione, această deregătorie a portat-o cu destulă acuratețǎ, bravură şi credinţă către Înălțatul Tron împărătesc, în toate expedițiunile resbelice a revoluțiunei trecute, eroiceşte a condus poporul sieși încredințat, încât dânsul la înfrângerea poterilor rebele mult a confăptuit, și cum mai mulți martori oculari adeverează, aceiaş a fost unul din acei bravi Români care, tăind podul din Angustia Cerbuluim, cu ocaziunea fugii a 2-a a lui Hatvani, pe acestuiaşi oşti (rupt) le împiedecară într-atâta, cât toate tunurile, munițiunea şi alte aparatele (sic) aceluiaş rebel deveniră în mâinile alor noștri şi cea mai mare şi mai frumoasă parte aceiaşi (sic) armate rămaseră morți pe câmpul bătăliei. Mai încolo același Iuonuţiu Georgiu, fiind om avut după dreapta sudoarea sa, însă nu după jefuiri, de carele au fost străin, și totodată fiind milostiv, Landsturmul său atunci, când în ținutul nostru domnia cea mai mare lipsă de mijloacele vieţuale şi belice, l-a adjuturat, împărțind între oamenii aceluiaș Landsturm bani, bucate, vestminte şi munițiune, ca aceiaşi nici cum să nu slăbească în lovirile sale cu poternicul duşman. / În urmă, după revoluțiune, încetându-i oficiul de Centurione, acelaș Iuonuțiu Georgiu aseminea moravuri morale a dovedit, pentru carele de către R. Oficiolat Silvanale fu întărit de Custode pădurilor în **Bucium**. / Din şedinţa sus numitului Scaun în

locul şi tâmpul prosemnat. extradat prin / Iosif C. Jura m. p. / notariu și paroh român în **Bucium**.

Ioanne Sterka Șuluţiu: Mai jos subscrisu prin această scrisoare în cunoştinţa sufletului dirept mărturisesc, cum că locuitoriul din **Bucium** Iuonuţiu Georgiu, de la 23-a Octomvrie 1848, când, pe locurile aceste s-au început revoluțiunea cu rebelii, fiind din partea numitului sat **Bucium**, Cercul Şassa, de Centurion numit, ca acelaşi sub decursul revoluțiunei, până la luna lui August 1849, cu cea mai mare credință către Înaltul Tron s-au purtat fără de nici o plată, ba fiind oamenii din Centuriatul său săraci, mai de multe ori şi pe aceia cu bucate şi muniţie i-au adjutat mai sus numitul Iuonuţiu Georgiu sub timpul revoluției ca om credincios și cunoscut de omenie nici într-un jaf sau omoruri nelegiuite nu s-au mestecat, ba ce-i mai mult, pre mai mulţi nevinovaţi de moarte i-au apărat, precum cu prilejul venirii la **Abrud** a trupelor rebele, cu commendantele Hatvani, pre mine, familia mea şi mai mulți Tisturi Camerali şi Doamne din primejdia morţii scoțându-ne cu adevărat mai sus numitul Iuonuțiu Georgiu ne-au mântuit, puindu-se pre sine în primejdia morţii. / Abrud 7-a Noemvrie 1850. / Ioanne Sterka Șuluţiu / Ces. R. Controlor a Spanii Abrudului.

Alesandru Tobias: Subscrisul mărturisesc în credința mea preoţească precum că, în anul 1849, în luna lui mai, când prin cetele armate s-au aprins **opidul nostru Abrud**, mântuirea şi apărarea casei mele de foc și a eliberaţilor într-însa concetățeni şi oficiali camerali viaţa de moarte, în mare parte am a o mulțămi fostului Centurion Georgiu Iuonuţiu din **Bucium**, care, cu toată energia, au apărat atât casa mea, cât şi ulița întreagă, în doă zile întregi

de foc, răpire şi omor. / Abrud 20-a Noembr. 1850. / Alesandru Tobias / Paroch Gr. Cath. al Abrudului.

Dionisiu Tobias: Subscrisul la onorifica provocare a locuitorului din **Bucium** şi Gornic Cameral Georgiu Ionuţiu, în dreapta cunoştință mărturisesc precum că prenumitul Georgiu Ionuţiu, ca fostul Centurion a Crângului Poeni, în tot decursul resbelului civil, au arătat un exemplu rar de credință și alipire către Înaltul Tron Împărătesc şi Guvernul legiuit prin neobositul său servițiu la „Landsturm“, prin încurajarea poporului credincios Tronului, prin portarea sa cea eroică nepăsătoare în toate lovirile cu dușmanii, avute despre o parte; iară despre alta: ce-i măreşte foarte trăsurile omenosului său caracter, atunci când furia şi barbarismul, în care căzuse poporul luptător, nu ştie face deschilinire între vinovat şi nevinovat, când locuitorii locului, înainte de duşmani, ocupat fără deschilinire de sex şi etate fură prin foc şi sabie fără cruțare potopiţi și depredaţi, nu întârzie prelăudatul Georgiu Ionuţiu a dovedi în faptă, că, precum în luptă şti da dovezi rare despre credința sa către Tron şi Patrie, aşa în tâmp de pericol ştia da dovezi clare despre rara sa simţire morală, care au arătat-o la totala nemicire a **opidului montan Abrud**, apărând edificiurile unei ulițe întregi de foc şi locuitorii ei de moarte nu numai, ci spre deplina ei asigurare în contra turbatului popor sacrificând două zile întregi, până au trecut furia de tot. Cu o vorbă, pomenitul Georgiu Ionuţiu în lupte au fost ostaş brav, iară afară (de) aceste apărătorul nevinovaților, chiar şi celor de duşmani priviţi. / Abrud 21 Nov. 1850. / Dionisiu Tobias, senator”[54].

[54] *Ţara Bârsei*, Anul VI, nr. 3, Braşov 1934, pp. 222-225

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Boér** de Szkoré, în comuna Abrud, 2 familii**.**

Sulutiu (Suluţ) recte Sulutz, în Abrud, 8 familii”[55].

1895: „Despre alegerile din cercul electoral al Abrudului… / Mai mulți dintre cei ce fac parte din comitetul electoral nu s-au îngrijit nici chiar de validitatea dreptului lor electoral individual. / Astfel, preşedintele comitetului, Dr. Vasile Fodor, secretarul Grigorie Sima, membrii I. Băbuţiu, N. Băişanu, A. Danciu nu obţin ca alegători în listă, din simplul motiv că unii nu s-au insinuat la timp ca alegători, alţii nu şi-au plătit dările, iar alții nu au reclamat la timp omiterea lor din listele electorale… / La căderea noastră au mai contribuit şi unii alegători, care, deși masterialiceşte independenţi, ca maestrul pielar Nicolae Cirlea, Petru Fizeşanu, cârciumar, care-şi vinde băuturile românilor, totuși de frica domnilor de la magistrat nu s-au prezentat la alegere. Iváskán Sándor, coada ungurilor şi rușinea românilor, şi de astădată a fost în castrele contrarilor”[56].

1898, Diaconovich: „**Abrud** (germ. Grosz-Schlatten, din cuvântul slav zlato = aur, mag. Abrudbánya), oraş în MunțiiApuseni ai Ardealului, în comitatul Albei inferioare. E așezat între dealuri, pe ambele maluri ale râulețului Valea Abrudului, la poalele dealului Ştiurţ. Pe timpul lui Decebal, era centrul operaţiunilor montanistice din Dacia. În deosebite epoci, numirea acestei localitaţi se gaseşte în deosebite variaţiuni: Abrug, Avrud, Abruth, apoi Abrud.

---

[55] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 54

[56] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVIII, nr. 250, Braşov 1895, p. 2

La anul **105** după Christos, împăratul Traian, după cucerirea Daciei, a aşezat a VI-a legiune romană la Abrud, numindu-l: „Auraria Daciae”, iar mai târziu „Auraria major”, și a organizat aşa-numitul „Collegium-aurariorum”, sub un cap montan, numit „magister”. Minele se lucrau cu 20.000 lucrători; pe toată săptămâna, se scoteau din mine 205 punți de aur. Prefecţii trimiteau, în tot anul, peste o suta cântare (10.000 punți) aur curat la Roma. Despre însemnătatea antică a Abrudului atestă măreţele rămășițe romane: „Cetatea mare și Cetatea mică”, unde coloniile lui Traian au deschis mine de aur, precum şi multe inscripţiuni şi descoperiri arheologice, îndeosebi inscripţiunea de pe cele trei table de ceară (tabulae ceratae), care s-au găsit în „Cetatea mare”, la anii 1786, 1788 și 1885. Astăzi sunt ornamentul nuzeului din Pesta.

Din punct de vedere epigrafic şi paleografic, aceste „tabele” formează cea mai preţioasă descoperire arheologică. Până la anul 1848, s-a păstrat un sigiliu, care avea emblema un vultur, iar inscripţiunea: SIGILLUM OPPIDI ABRUG, 1730. Abrud era tezaurul țării, toţi râvneau a-l avea; cronicile vechi dovedesc că multe familii nobile maghiare s-au fost aşezat la Abrud, familii acum necunoscute acolo. Azi el e capitala Munţilor Apuseni şi emporiul comunelor de acolo. Ca „Oppidum-montanum”, a fost înzestrat cu autonomie şi privilegii. La început, se ţineau de acest oraş Munţii Apuseni; mai târziu, însă, numai patru comune: **Abrudel** (Abrud-sat), **Cărpeniș**, **Bucium** şi **Mușca**, care, toate laolaltă, constituiau: „Terra Abrude” (Țara Abrudului). Sub titlul: „Terra Abruth vocata, quae est sita juxta Ompoy fluvium”, regele Ştefan al V-lea l-a donat la, anul **1271**, capitlului romano-catolic. Guvernatorul Ioan Huniade a susținut capitlul în dreptul câştigat. Ladislau al

V-la, însă, în anul **1453**, în ziua sfântului Marc, a întărit drepturile şi privilegiile Abrudului, avute „ab-antiquo”. Națiunea săsească încă ridicase un proces de proprietate asupra Abrudului. Acest proces a fost judecat de însuşi „supremus tavernicus”, în Timişoara, la anul **1320**, respingându-se saşii, cu pretensiunea lor. Ioan Zapolya (1515), ca voievod al Ardealului, Ludovic VI (1524), regele Ioan Zapolya (1538), Isabella (1542), Ştefan Báthori (1578), Sigismund Báthori (1585) au întărit privilegiul opidului Abrud, Georgiu Basta, în anul **1604**, în 18 aprilie, a asigurat Abrudului drepturi, față cu cele 4 comune susnumite. Sigismund Rákoczi a dăruit, în anul **1607**, acele patru comune, formal, opidului Abud, ca, afară de decima (dijma) din miei, toate celelalte beneficii să le tragă de la acele comune, dar cu condițiunea ca tot minerul din Abrud să plătească, în casa statului, pe an, un florin de aur adevărat; afară de aceasta, să dea, pentru bucătăria principelui domnitor, la Crăciun, 2 ferii de unt, 2 ferii de miere şi 2 junci de câte 3 ani. Aşa s-au încercat, mai întâi, a supune acele comune. Báthori Gábor (1609) şi Bethlen Gábor (1617) au întărit privilegiul Abrudului, însă cu acel adaus, ca Abudul să plătească statului 100 de galbeni pe an.

În **1715**, s-a urcat contribuţiunea și s-a introdus decima din aur (urbura). Abrudul însă n-a avut niciodată linişte de acele comune, fiindcă ele n-au vrut sa recunoască supremația Abrudului, zicând că ele au egale drepturi cu el, şi că laolaltă fac Țara Abrudului. Comunele s-au provocat la diploma principelui Apafi, dată din Alba-Iulia, în 20 mai **1676** şi din 18 decembrie **1689**, prin care nu se pretinde de la acele comune altceva, decât ceea ce se pretindea și de la orașul Abrud: pisete şi cosaşi de aur; miere şi unt, pe seama mesei domneşti.

În anul **1727**, s-au sculat românii, cu mâna armată, asupra ungurilor din Abrud, au constituit un magistrat românesc şi s-au pus cu puterea în stăpânirea drepturilor revendicate; dar armata i-a împrăştiat şi a restaurat Abrudul în privilegiile sale. În anul **1760**, s-a întâmplat o altă răscoală.

În răscoala lui Horia (**1784**), intrând românii în Abrud, au scos din archiva oraşului toate diplomele şi privilegiile şi au pârjolit cu ele, în piaţă, un porc ucis, precum se adevereşte prin raportul primarului către guvern. În anul 1784, Abrudul şi-a pierdut jurisdicţiunea şi a ajuns sub jurisdicţiunea comitatului Albei inferioare, dar această stare n-a ţinut mult. În **1785**, Abrud a reclamat, la curtea împărătească, de unde, în anul **1790** şi-a recâştigat el drepturile avute, nu însă şi asupra comunelor Abrudel, Cărpeniş, Bucimn şi Muşca. Ce priveşte jurisdicţiunea acestui oraş, aceea era regulată, pe lângă privilegiile sus amintite, prin statute locale şi prin legile ţării. În cauzele de mai putină însemnătate, judecata o făcea sedria montană din Abrud; primarul sedriei îl alegeau minerii şi se numea Bergmeister, în limba poporului „Permeşter", „Magister montanus". După anul 1784, comunele Abrudel, cu filialele Suhar, Ciuruleasa, Buninginea şi Bucesd; Muşca, Cărpeniş şi Bucium, cu filialele: Cerbu, Isbita, Bucium-şeasa, Poieni şi Muntari, şi-au susţinut mult timp această organizare; ele îşi alegeau pe Magistrul lor (primarul) pe viaţă. El era întărit şi salarizat şi din partea coroanei (fiscul). Acest oficiu l-a purtat şi tatăl mitropolitului Sterca Şuluţiu, până la moartea sa.

Abrudul a suferit, în toate răscoalele, mari pierderi în oameni şi în avere; dar nicicând o pierdere atât de cumplită, ca la anul **1849**. Cronicarii maghiari pun numărul ce-

tăţenilor maghiari, căzuţi jertfă răzbunării poporului înfuriat, la 1.200, afară de armata maghiară, căzută în luptă, cu ocaziunea ambelor invaziuni ale lui Hatvani. Cauza catastrofei însă au fost înșiși maghiarii. Astfel dovedesc toţi cronicarii competenți şi imparțiali, ba chiar și maghiarii din Abrud (Cf. Pesti Napló, Nr. 238, 1881). Se statorise adică, la intervenirea lui Dragoş, ca reprezentant al guvernului lui Kossuth, între acesta şi între fruntașii români din Munţii Apuseni, un armistițiu,cu scop ca să se încerce o împăciuire între maghiari şi români. În timpul când pertractările de împăciuire curgeau, în biserica reformată din Abrud, năvăleşte, pe neașteptate, la îndemnul maghiarilor din Abrud, o armată maghiară, sub conducerea lui Hatvani, din învecinatul comitat Zarand, care pune mâna pe toți fruntașii români, câți nu putură scăpa cu fuga. Hatvani pune la cale cel mai sălbatic și barbar terorism, spânzură, împușcă şi aruncă în prinsoare pe cei ce s-au încrezut cuvântului de onoare, garantat în scris și prin graiul nefericitului Dragoș, deputat în parlamentul din Pesta. Între cei arestați a fost şi primarul oraşului, Ioan Boeriu de Scorei. În urmă, provoacă pe Iancu, care scăpase ca prin minune din Abrud, ca să depună armele. Urmarea a fost catastrofa Abrudului și nimicirea lui Dragoș, împreună cu armata lui Hatvani.

Abrudul e azi cetate montană cu magistrat organizat; are o cameră erarială, 5 biserici, dintre cari 2 româneşti (gr.-or. și gr.-cat.) şi o cazarmă, zidită în timpul mai nou; are 2.928 locuitori, dintre care 1.728 români gr.-cat. şi gr.-orient.; 631 rom.-cat. maghiari, nemţi ș. a.; 429 reformați maghiari; 181 unitari maghiari; 12 sași; 11 evrei; 1 armeano-catolic. Pe teritorul Abrudului au fost clădite Roşia

şi Corna şi, ca atare, se țineau de jurisdicţiunea Abrudului. La anul **1860**, însă, s-au despărțit cu desăvârșire.

Abrudul era renumit, din cele mai îndepărtate timpuri, pentru spiritul învăpăiat românesc, care a domnit acolo între patriarhalele familii româneşti, pentru bunăstarea lor materiala şi pentru proverbiala lor ospitalitate. În Abrud se aflǎ, azi, Despărțământul Astrei, Institutul de credit „Auraria”, întemeiat la anul 1887, cu un capital de acţiuni de 30.000 florini, tot atâta fond de rezervă şi cu un reviriment de 2 milioane florini. Este şi o Reuninne a femeilor din Abrud şi Abrud-sat, care întreţine o şcoală de fete, în care se aflǎ 60 copile. Reuniunea are un capital de 10.000 florini, mare parte dăruiţi de zeloasa societate de mineri (băiași) „Concordia”. Minele Abrudulni, mare parte pe teritoriul comunelor Roşia şi Corna, se lucră prin înşiși proprietarii pământeni. Străini, până acum, încă nu s-au încuibat. O singură firmă din Viena, Stertier et Becker, şi-a încercat norocul, dar şi aceasta, după ce a îngropat în acele mine aproape jumătate milion de florini, a părăsit Roşia.

La **1895**, s-au schimbat, la camara din Abrud, 553 kilograme 418 grame aur de 16 carate, pentru care proprietarii au primit aproape 900.000 florini. Dar întreaga cantitate de aur, ce se produce anual în Munții Apuseni, Abrud şi jur, întrece suma de 1.000 kg, în valoare de 1.800.000 florini. Marii proprietari îşi schimbă aurul în Pesta şi Viena. Până la anul 1848. aurul se schimba numai în Abrud, cam 10-15 centenare (măji) pe an. Arama şi plumbul se găsesc în cantități mai mici şi se extrag din pulberea de mine, aşa numita Schlick, în cuptorul de topit (Koho) din Zlagna. La tot cazul, considerabilă sumă produc acele mine, dar e departe de ceea ce se producea în

timpurile fericite, când primarul Abrudului, imitând pe regele Mathia, precum atestă vechii cronicari, dacă mergea la biserică, încălţa colțuni cu potcoave de aur.

Abrudul, protopopiat român gr.-or., se compune din 23 de parohii, cu 19.828 de credincioși; reședința protopopiatului e Abrudul”[57].

Romani din Ardealu de langa Muresiu.

Romani de pe Mureş, „Familia”, nr. 15 din 1865

[57] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, pp. 10, 11

ABUŞ

(Abuşfalău, Obusfolua sau Beznic, judeţul Mureş)

1357, ianuarie 27, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, înfăţişându-se „Mihail zis Kugh, fiul lui Nicolae, de asemenea zis Kugh, Ioan, fiul acestuia, în numele său şi al lui Gheorghe şi Nicolae, fiii aceluiaşi Mihail, precum şi Grigore şi Ioan, fiii lui Poch, fiul lui Grigore, iar pe de altă parte Ştefan, fiul lui Toma, în numele nobilului Nicolae, fiul banului Simion de **Dârlos** (Darlaz, judeţul Sibiu), ne-au mărturisit Mihail, Ioan, Grigore şi Ioan că ei au vândut magistrului Nicolae, fiul banului Simion, pentru 32 mărci de argint… întreaga lor parte de moşie, ce o aveau în moşia numită **Abuş** (Obusfolua sau Beznic, judeţul Mureş), cu alt nume **Beznik**, aflătoare în comitatul Târnava Mică”[58].

1360, decembrie 14, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie conventului mănăstirii Mănăştur că i s-a plâns „Nicolae, fiul răposatului ban de **Dârlos** (Darlaz, judeţul Sibiu), că, pe vremea când Ştefan, fiul lui Toma, nobil de **Abuşfalău** (Obusfolua sau Beznic, azi **Abuş**, judeţul Mureş), era slujitorul său… storcând prin înşelăciuni şi vicle-

---

[58] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 85, pp. 87, 88

şug, şi fără ştiinţa lui, de la nobila doamnă, soţia lui, un act al său, în temeiul căruia partea de moşie a lui Ladislau, fiul aceluiaşi Toma, ce o avea în Abuşfalău se afla în stăpânirea sa, dimpreună cu alte scrisori, a făcut ce a vrut cu ele, ascunzându-le cu totul de ei. / Drept aceea, trimiteţi spre mărturie omul vostru, în faţa căruia omul nostru… să cerceteze şi să afle întregul adevăr”[59].

1361, septembrie 14, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie capitlului bisericii Transilvaniei că i s-a plâns „Mihail, fiul lui Pavel de **Hărănglab** (Haranglab, judeţul Mureş), că nişte moşii ale sale, numite **Ceuaş** (Chauas, judeţul Mureş) şi **Daia** (Danyan, judeţul Mureş), aflătoare în comitatul Târnava, care sunt acum cotropite şi ţinute în mâini străine, au nevoie de luare din nou şi punere în stăpânirea lui. Drept care, cerem să trimiteţi pe omul vostru de mărturie, în faţa căruia omul nostru Ladislau, fiul lui Myke de **Căpâlna** (Kapulna, azi **Căpâlna de Sus**, judeţul Mureş) sau Ştefan, fiul lui Toma de **Abuş** (Obusfalua, judeţul Mureş), ori Mihail zis Kugh de **Păucişoara** (Pochfolua, judeţul Mureş), ducându-se la moşiile Ceuaş şi Daia, să le hotărnicească şi să le dea în stăpânirea acelui Mihail, fiul lui Pavel, spre a le stăpâni în veci”[60].

---

[59] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 541, pp. 583, 584
[60] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 55, pp. 39, 40

ACÂŞ

(districtul Bobotei, judeţul Sălaj)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Sotér**, în comuna **Acăş**, 1659, 1842, 3 famlii.

Zachár de Lemény, în comuna Acâş, 1631,1843.

Fülep, în comuna Acăş, 1843.

Kellecsényi, în comuna Acâş, 3 familii”[61].

Sibieni din Selişte, „Luceafărul”, nr. 18, coperta

---

[61] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, pp. 36, 37

ACILIU

(Echelleu, lângă Sălişte, judeţul Sibiu)

1354, august 27, Sântimbru: Ştefan, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că venind „comitele Ioan de **Apoldu de Sus** (Felapold, judeţul Sibiu), în numele său şi al tuturor oamenilor de acolo, ne-a înfăţişat o scrisoare a capitului bisericii de Alba, din care se vede că Nicolae, notarul nostru. dimpreună cu omul de mărturie al aceluiaşi capitlu… au dat în stăpânire de veci sus-zişilor Apoldul de Sus… după cum se cuvine dreptului său regesc şi potrivit cu libertatea scaunului de Sibiu… un pământ în pricină, cotropit pe nedrept de către Ioan zis Tumpa… / Iar cele dintâi semne de hotar încep de la un semn de hotar care desparte moşiile **Amnaş** (Omlas, judeţul Sibiu), **Aciliu** (Echelleu, judeţul Sibiu) şi **Apoldu de Jos** (judeţul Sibiu) mai însemnate"[62].

1366, octombrie 10, Orşova: Regele Ludovic porunceşte vicevoievodului Petru să trimită oameni, care să lămurească „semnele de hotar ale moşiilor numite **Aciliu** (Echellew, Echerlew, judeţul Sibiu) şi **Tilişca** (Thylichke, judeţul Sibiu) ale lui Ioan, zis Tompa, comitele plaiurilor noastre din părţile Transilvaniei, precum şi pe acelea ale

[62] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 264, pp. 273, 274

moşiilor numite **Săcel** (Ffeketevyz, judeţul Sibiu) şi **Orlat** (Waraliafalu, judeţul Sibiu) ale lui Ioan, fiul lui Petru de **Cisnădie** (Helta, judeţul Sibiu), hotărnicindu-le dinspre pământurile aflătoare sub voievodatul domnului Vladislav, voievodul nostru din Ţara Românească („vaivode nostri Transalpini"), iar pe sus-numiţii să-i păstraţi, în numele maiestăţii noastre, în pace şi linişte, în stăpânirea ziselor moşii și a hotarelor lor și a tot ce tine de ele, așa după cum cere dreptatea. Și altfel să nu faceți"[63].

1750: „Călugărul Nicodim, din părțile Făgăraşului, și popa Ioan din **Aciliu** au condus, la 1750 (mai) o deputăţie de țărani şi de preoţi ortodocși la Viena, unde, fiind primiţi în audiență de împăratul Francisc, au înaintat întreagă mărturisirea ortodoxă în dialectul nemţesc şi o înștanţie în 7 puncte, ca să slăbească prigonirea credinţei noastre"[64].

1880, mai 29: „La Duminica Tomii, s-a făcut alegere de capelan pe lângă parohia din Aciliu… La postul acela au fost doi concurenţi, ambii **născuţi în Aciliu**, I. Metiu, fost **învăţător-director la şcoala din Răşinari**, bărbat inteligent, moral şi tare diligent, şi al doilea concurent a fost I. Popoviciu, feciorul parohului actual… Tatăl său mai omeneşte pe oameni cu băutură, iar la alegerea de capelan vezi numai că I. Popovici întruneşte o mare majotritate de voturi"[65].

1880, 12 iunie: J. Popoviciu, „teolog absolvent şi învăţător în **Aciliu**", publică o corespondenţă, drept replică la ştirea din luna mai, în care îl acuză pe contracandidatul

---

[63] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 146, p. 250

[64] *Cosinzeana*, Anul IV, nr. 23, Orăştie 1914, p. 426

[65] *Observatoriulu*, Anul III, nr. 40, Sibiu 1880, p. 160

său, fostul învăţător din Răşinari, că, „încă cu săptămâni înainte îl puteai vedea umblând din casă în casă şi oprindu-se, ostenit de drum, la cârciuma satului”, dar tentativele sale de a le oferi băuturi oamenilor au tot eşuat. „Mai auzeai pe câte unii întrebându-l: „De ce m-ai rămas în **Răşinari**, că, director acolo, aveai 500 florini şi vii la noi numai cu 130 florini”… iar el le spunea că iubirea ce o are către comuna sa natală îl face să se jertfească, pe când oamenii bine ştiau că pe Metiu l-au alungat din Răşinari, ca pe un om ce nu iubeşte nimic mai mult decât cearta… Cu un astfel de trecut… mie îmi era lesne reuşita”[66].

1883: Pentru întregirea stațiuniei de învățător la şcoala confesională greco-orientală din comuna **Aciliu**, protopresbiteratul Săliștei, se escrie concurs, cu termen până la 18 august stil vechi. / Emolumentele sunt: Salariu anual 200 florini v. a. (vienezi – n. a.), ce se vor plăti în rate lunare. / Cuartir şi lemnele necesare. // Doritorii de a ocupa acest post au a adresa cererile instruite conform legilor din vigoare, la oficiul protopresbiteral al tractului Săliştei în Sibiu, până la terminul sus indicat”[67]. În acelaşi număr de gazetă primesc mulţumiri, pentru contribuţii în bani, Ioan Ivan (1 florin 50 creiţari) şi Ioan Popovici (fiul parohului, 50 creiţari) din Aciliu, de la Nicolau Ivan, preşedintele despărţământului reuniunii din **Sălişte**.

1902: „Nu pot să nu relevez obştii noastre lucrările săvârşite de conducătorii reuniunii agricole, duminică, la 28 decemvrie curent (1901), în comuna mea, **Bungard**, unde s-a ţinut a 14-a adunare generală, în care comitetul și-a dat seama de ceea ce a săvârşit în 1901. Din acest prilej, a sosit în mijlocul nostru prezidentul reuniunii, dl Dimitrie

[66] *Observatoriulu*, Anul III, nr. 44, Sibiu 1880, p. 176
[67] *Telegraful Român*, Anul XXXI, nr. 84, Sibiu 1883, p. 338

Comşa, şi secretarul ei, dl Victor Tordășianu, însoţiţi de domnii Ieronim Preda și Ioan Silaghi, funcţionari consistoriali.

La adunare, spre lauda consătenilor mei, fie zis, au participat tot ce bun se găseşte în **Bungard**, încât sala noii noastre şcoli era ticsită. După serviciul divin, la care au asistat şi oaspeţii noştri, anume, la orele 11 a. m., prezidentul Dimitrie Comşa prin un discurs rostit la înţelesul tuturora, deschide adunarea și dă cuvântul secretarului Victor Tordăşianu, care schiţează lucrările săvârşite de comitet în 1901. / Din spusele domnului secretar, am constatat că comitetul, în anul trecut, s-a prezentat, neamintind de comuna **Acilu**, în care s-a ţinut adunarea generală trecută, în 3 comune, din trei margini ale comitatului, la întruniri agricole, anume la **Loman**, din părţile **Sebeşului săsesc**, la **Sebeşul de jos**, din părţile **Avrigului**, şi în **Ţichindeal**, din părţile **Nocrichului**; într-o comună, **Ilimbav** (cercul **Nocrich**), la expoziția de vite, în comuna **Apoldul român** (cerul Miercurii), la plantare de pomi, în comuna **Săsciori** (cercul S.-Sebeș), la cursul de altoit pomi, şi în **Săliște**, din cercul cu același nume, la preparativele pentru întemeierea școlii economice practice. / Așadar, locuitorii din 7 comune au avut fericirea de a primi reprezentanţi de ai Reuniunii în mijlocul lor, la care, mai adăogând numărul oaspeţilor din alte comune, care au ținut să asiste şi ei la lucrările Reuniunii, afla-vom că, într-un singur an, multe zeci de comune primesc sfaturi şi învățături de la cârmacii Reuniunii.

O viţea de rasa curată „Pinzgau“ s-a dăruit membrului Ioan Cloaje din **Boiţa**, 2 oi rasa „Frinlandesă“ au primit membrii Ioan şi Iacob Beu din **Apoldul român**, 23 mii pădureţi (meri, peri, pruni, gutui, cireși, caise) s-au

împărţit în 87 comune; între membrii din 34 comune s-au împărţit seminţe de trifoi, lucernă, napi şi de cânepă italiană; 4 membri au fost dăruiţi cu găini soiul „Plaomouth-socker“; 10 tovărăşii agricole şi 10 însoţiri de credit sătești sistem Reiffeisen, în tot atâtea localităţi, au fost ocrotite de Reuniune, 4 comune s-au folosit, în mod gratuit, de maşina de semănat şi de grapa de muşchi a Reuniunii. Iar lucrările comitetului, în unire cu zelosul protopretor P. Draghits, pentru întemeierea şcolii economice din **Sălişte**, vor fi răsplătite de binecuvântarea contemporanilor și a urmașilor noştri…

Nici că se poate închipui că, în toiul discuţiunii, s-ar fi trecut cu vederea cestiunea capitală pentru **Bunghard**: cultura castraveților, acest articol de comerţ atât de căutat în piața Sibiului. Bungărdenii, odinioară vestiți cărăuşi, lipsiţi de acest izvor de câştig, prin venirea drumului de fier s-au pus din răsputeri pe cultura castraveţilor, de care lucru natural nu se pot debarasa. Drept ce li s-a recomandat să se pună pe cultura timpurie a castraveţilor, pe când ei au preț şi abandonarea concurenţei ce şi-o fac unii, altora, în târguri şi, mai presus de toate, aflarea mijloacelor care, aplicate acestui ram de economie, să se bucure și el de o rentabilitate mai mare… / Parohul nostru, veteranul Teodor Necșa, cu pletele albe, dar cu inimă tânără, mulțumeşte oaspeţilor sosiți pentru onoarea dată **Bungardului** şi, asemănând pe reprezentanţii Reuniunii agricole cu steaua ce s-a arătat magilor de la răsărit, spre a-i conduce la Mântuitorul lumii, le doreşte ca multă vreme să strălucească şi să povăţuiască pe muncitorul român pe căile cele bune şi folositoare. / La bogata masă, întinsă în casele harnicului învăţător Ioan Modran, veselitu-ne-am după

cum se cuvine după o oboseală de aproape o jumătate de zi”[68].

1913: „Anul trecut, raportasem că edificii şcolare necorespunzătoare sunt în **Alămor**, **Aciliu**, **Amnaş**, **Mag** şi **Vale**. În cursul anului 1912, au dispărut inconvenientele de la aproape toate edificiile şcolare. Comuna bisericească **Alămor** a cumpărat, cu preţul de 9.000 coroane, casa notarului comunal, întocmindu-şi aici sala de învăţâmânt, precum şi odăile de lipsă pentru locuinţa învăţătorului. Comuna **Amnaş** şi-a zidit şcoală nouă, cheltuind, cu această zidire, 4.300 coroane, iar edificiul vechi a rămas ca locuinţă învăţătorească. Sfinţirea şcolii din Amnaş s-a făcut la 16 septembrie 1912, prin protopopul tractual, ca mandatar al Î. P. S. Sale dl mitropolit Ioan şi asistat de preoţii I. Predovici şi V. Suciu. În **Vale**, s-au făcut adaptările de lipsă, la vechiul edificiu şcolar, cheltuindu-se 9.000 coroane. Tot astfel şi la şcoala din **Mag**, cu o cheltuială de 6.500 coroane. Astfel, numai la şcoala din **Aciliu** ar mai fi de lipsă o adaptare şi lărgire a unei săli de învăţare, care e prea neîncăpătoare”[69].

1927: „Zi de bucurie a avut poporul din **Aciliu**, duminecă, în 21 august. P. S. Sa episcopul Clujului, Nicolae Ivan, pătruns de sentimentul de pietate şi recunoștință, datorat decedaţilor săi părinţi, a venit în comuna sa natală, spre a-şi manifesta, la mormântul lor, acest nobil sentiment… / Sf. Liturghie s-a săvârşit de către P. S. Sa, asistat de protoiereii Dr. Borcia, I. Curea, preoții I. Manta, Băian, Hanzu şi diaconul de la Cluj, Todoruţ, cu deosebit fast. Răspunsurile liturgice le-a dat un grup de corişti aleşi din Sălişte… / La masă, primul cuvânt îl ridică P. S. Sa

---

[68] *Gazeta Poporului*, Anul LXV, nr. 284, Braşov 1902, p. 3

[69] *Revista Teologică*, Anul VII, nr. 6-7, Sibiu 1913, p. 201

episcopul Nicolae, pentru prosperarea patriei şi iubitul ei Rege Mihai. Dl prefect Dr. Regman scoate la iveală pilda muncii fără preget a P.S. Sale, episcopul Clujului. Mai vorbesc: protopopul Borcia, P. S. Sa episcopul Stroia, protopopul Borzea, Dr. Comşa ş. a. Tuturor le mulţumeşte, cu sclipiri de fericire, în cuvântul de încheiere episcopul Nicolae"[70].

1935: „În **Aciliu**, s-a isprăvit o biserică. Una începută de ani şi lăsată în ploi, din lipsă de fonduri"[71].

Porturi din Bănat.

Bănăţeni, „Luceafărul", nr. 18, 1905, p. 350

ACIUA

(vezi **AVRAM IANCU**, judeţul Arad).

---

[70] *Telegraful Român*, Anul LXXV, nr. 62-63, Sibiu 1927, p. 3
[71] *Viaţa Ilustrată*, Anul II, nr. 12, Sibiu 1935, p. 25

ACIUA

(Balotfalva, comuna Pomi, judeţul Satu Mare)

1908: „Părintele protopop George Şuta de la **Borleşti**, într-o dare de seamă despre mersul treburilor din Sătmar, zice: Întâmplarea „hazlie“ cu bieții Bran şi Anderco din **Ardusat**, osândiţi la închisoare de 7 zile, pentru o hartă, pe care erau însemnate localităţile și românește. Descoperirea cea mare a făcut-o un notar suspendat, care a umblat să facă concurenţă „meritelor patriotice“ ale celor de la inspectoratul regesc, dar şi-a aprins paie în cap. Aşa-i trebuie, de ce şi-a băgat nasul acolo, unde oala fierbe numai pentru inspectorul și subinspectorii regești, ca neaoşul maghiar Sprenger, cu care protopopul român avu extrema indulgență de asta de vorbă asupra numirilor româneşti ale comunelor din Sătmar. Păcat de vremea pierdută!... / De 30 de ani, de când cercetează inspectorii şcoala din **Ardusat** şi cu ochii lor de Argus n-au fost în stare a descoperi în şcoala de acolo harta asta periculoasă. A trebuit să le vină în ajutor notarul suspendat Komoróczy, ca să mântuiască patria de această mare primejdie. Se afirmă că, de când a făcut Komoróczy Peter această mare descoperire, personalul de la inspectorat e foc de mânios pe Komoróczy şi n-are alt nume decât „Petru făt-frumos”. / Şi ce ironie! Subinspectorul Sprengher, care mergea să viziteze şcolile, trecea şi prin **Borleşti**, şi mă roagă să-i spun

ce nume românesc au Mezó-Aranyos şi Lenardfalu, că, pe orişicine întâlneşte în drum şi întreabă după numele acestor sate, nimeni nu e în stare a-i spune în care parte a lumii se află. **Ardusatul** e la numai 4 km de **Borleşti** şi dacă Sprengher se uita în harta lui Bran, că pe acolo era să treacă, afla pe uşor că Mezó-Aranyos e **Arieşul de Câmp**, şi e aşa de aproape de **Ardusat**, încât, de a-i striga una bună din Ardusat, tot Arieşul te-ar auzi. I-am spus, apoi, subinspectorului că Balotafalu e **Aciua**, Olabujfalu e **Bureşti**, iar Lenardfalu e **Recea** – astfel şi-a compus dl subinspector o hartă cu numiri româneşti, pentru care Bran şi Anderco suferiră 7 zile de închisoare. / George Şuta”[72].

1908: „**Mizerii de prin Sătmar**. Senzaţia cea mai nouă a săptămânii este că, în săptămâna trecută, a ieşit din temniţa din **Baia Mare** părintele protopop Dionisie Bran, pentru o hartă oprită şi aflată în şcoala din **Ardusat**; iar senzaţia săptămânii viitoare va fi că are să intre învăţătorul Alesandru Anderu în temniţa din **Baia Mare**, pentru aceiaşi crimă. E mai trist decât aceasta că, în cele mai multe lucruri, şi-a vârât coada cel necurat între preot şi dascăl. Nu voi aminti cazul părintelui George Stanciu din **Botiz**, pe care învăţătorii de acolo, Rus şi Irimiaş, îl aduseseră în hărţuiele cu inspectorul regesc din Sătmar, nici nu voi aminti cazul dascălului Ilie Popan, din **Aciua**, din generaţia mai nouă, care îşi acuză preotul prin foi de „dacoromânism”. / Legea lui Apponyi din 1907 îşi aduce şi ea roadele pe întreaga linie. Învăţătorii din **Borhid** şi **Vaşmort**, Goron şi Bretean, au contestat dreptul Ordinariatului de a-i lua în cercetare disciplinară, dacă acea comisie nu e prezidată de reprezentantul statului. Ce minţeală! După

---

[72] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 41, Braşov 1908, pp. 1, 2

această logică, ar trebui să nu primească nici prescura de la slujbă, dacă, pe lângă prescurnicer, nu e imprimată pe prescură şi ştampila inspectoratului regesc. / Ca să fie deplin răvaşul, am să amintesc cazul şi mai trist al preoţilor Pap Lajos şi Pap Gyula, cel dintâi din **Firiza**, şi cel din urmă din **Girolt**, care bat toba mare prin foile maghiare, spre a-şi putea construi biserici româneşti cu ajutorul publicului patriotic. Cetind avizul acestora, îmi vine în minte cazul unui preot de odinioară, care a făcut contract cu diavolul că, dacă acesta îl ajută, în schimb îşi dă sufletul lui. Scopul şi l-a ajuns, dar conştiinţa nu i-a mai dat pace. Tot mereu auzea glasul înfiorător al conştiinţei: „Nu-i scăpare, eşti pierdut!" (vezi, mai pe larg, „Păstorul sufletesc" din **Şimleul Silvaniei**, 1 februarie 1908, p. 104); iar pe părintele Breban din **Baia Mare** nu-l mai lasă în pace, ca să-şi termine biserica, fostul viceprezident al reuniunii învăţătorilor din Sătmar-Ugocia, ci îi adună cărbuni în cap, ca să introducă în biserica din Baia Mare limba maghiară. Triste lucruri, decât care mai triste nu pot fi. / Coriolan Târnovan, preot"[73].

1928: „Înalt Prea Sfinţitul episcop român unit din Oradea, Dr. Valeriu Traian Frenţiu, a aflat de bine ca, în ziua de 19 august a. c., **să sfințească biserica română unită** din comuna **Borleşti** (jud. Sătmar). / În preziua sfinţirii, Exelenţa Sa, asistat de o numeroasă suită din gremiu, în frunte cu Ilustritatea Sa Dr. Gh. Miculaş, prelat papal şi vicar episcopesc, a sosit în parohia sus amintită. La intrarea în comună, unde a fost ridicată o poartă triumfală, pretorele **plăşii Seini**, dimpreună cu antistia comunală, a primit pe Î. P. Sa. Treizeci de călăreţi, îmbrăcaţi în costumul nostru

[73] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 26, Braşov 1908, pp. 1, 2

sătmărean, în frunte cu steagul nostru național, între sunetele clopotelor au sosit la biserică. În uşa bisericii, protopopul districtual Iosif Patachi îl primeşte cu o vorbire ocazională, La ce Înalt Prea Sf. Sa răspunde în termeni călduroşi. Cu toţii intrăm în biserică; iar **corul din comuna Borleşti**, condus de harnicul cantor învăţător, Ladislau Anderco, intonează cântarea „Iată preotul mare“. S-a făcut înseratul şi cele prescrise la pregătire pentru sfinţirea bisericii. După înserat, Înalt Prea Sf. Sa a fost găzduit, dimpreună cu suita sa, la preotul local Vasile Barbul.

În ziua de 19 august a. c. s-a început sfinţirea bisericii. Înalt Prea Sf. Sa, asistat de suita venită din gremiu şi de preoţii districtuali, precum şi de cei din vecinătate, a săvârşit actul de sfințire a bisericii. Înalt Prea Sf. Sa a ţinut, în decursul liturghiei, e cuvântare frumoasă. / A fost serbare frumoasă. Din comunele învecinate au alergat sute şi mii, ca să ia parte la aceasta sfințire de biserică. Între cei prezenți, am putut nota pe următorii: Prefectul judeţean, Pretorul plăşii; notarul Cercual, D. Barbul, fost pretor județean, Dr. Gh. Hetcou, director liceu, cu familia, prot. Pamfil Ossian şi mulţi alţii din jur şi depărtare, cu automobile şi trăsuri.

După sfinţire, Înalt Prea Sf. Sa a făcut recepţiile, primind clerul districtual, apoi pe cel din dieceza Gherlei, administraţia, condusă de prefectul județean, plebanul romano-catolic, cu credincioşii lui, deputăţia corpului învățătoresc din loc şi jur, şi deputăţia doamnelor din loc şi jur. / A făcut vizită la plebanul romano-catolic, la inginerul silvic, la primar, la învăţători şi la curatorii bisericii. / După masă, Înalt Prea Sf. Sa a mers în filiala **Aciua**, unde a făcut înseratul şi pregătirile de lipsă pentru sfinţirea bisericii de acolo.

În 20 august a. c. deşi, era zi de lucru (luni), toţi cei din comună, îmbrăcaţi în haine de sărbătoare, au luat parte la sfințirea bisericii lor. / După sfinţirea bisericii, Înalt Prea Sf. Sa a vizitat pe curatorii bisericii şi pe primarul comunei, lăsând după sine cele mai bune impresii şi primind mulţumitele cele mai călduroase ale credincioşilor, care au putut ajunge ca un arhiereu să vină în mijlocul lor. / Înalt Prea Sfinţia Sa, episcopul din Oradea, poate fi asigurat că, prin osteneala ce a pus-o cu sfinţirea bisericii din **Borleşti** şi, mai ales, cu aceea din filiala **Aciua**, a întărit cu totul simţul creştinesc şi, mai ales, alipirea credincioşilor din această parte a Sătmarului către biserica noastră română unită, atunci când, în comunele învecinate, ortodocşii şi baptiștii (pocăiţii) fac propagandă mare"[74].

COUNTRYMEN OF THE BANAT MARKETING THEIR GARDEN PRODUCE IN A SUBURB OF TEMESVAR
Rumania is now more than twice as large and twice as populous as it was before the Great War. The old state has expanded all round from the Black Sea to the Danube, except along the Danube itself, which still remains the frontier between Rumania and Bulgaria. The Banat, formerly Hungarian territory, is one of the new additions, its capital, Temesvar, consisting of the city proper and several suburbs. Despite the vicissitudes of recent years, life flows smoothly in its streets, and peasants barter and bargain with the old-time commercial vigour

[74] *Unirea Poporului*, Anul X, nr. 36, Blaj 1928, p. 1

ACIUȚA

(Kisachwicha, judeţul Arad)

1366, mai 16, Cluj: Regele Ludovic dă de ştire că, deoarece „**credinciosul nostru român**, numit Şerban de **Aciua** (azi **Avram Iancu**, judeţul Arad**)**, pe care, botezându-l în legea catolică, l-am numit Ștefan, ne-a făcut nenumărate şi credincioase slujbe, drept aceea i-am dăruit, atât lui, cât şi fiilor şi moştenitorilor lui, spre veşnică moştenire, în chip de danie nouă a noastră, o moşie regească, numită **Aciuţa** (Kisachwicha, judeţul Arad), în nemijlocită vecinătate cu sus-pomenita moşie Aciua, dimpreună cu toate folosinţele”[75].

1848, aprilie: „Îndeosebi, sub influenţa celor din **Aciuţa**, iobagii din aceste localităţi (Aciuja, Pleşcuţa, Dumbrava, Gura Văii, Tălagiu şi Budeşti) au declarat că ei nu vor mai continua să îndeplinească zile de robotă. Faţă de această atitudine, dregătoria comitatensă a decis ca, pe lângă membrii comisiei, să fie ataşat şi unul din preoţii din Hălmagiu, pentru a le da explicaţii sătenilor, în limba română. Ca urmare, în câteva din localităţile de mai sus, iobagii au promis că se vor supune. Totuşi, în ciuda promisiunii, aceştia manifestau delăsare şi lipsă de entuziasm, la

[75] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 59, p. 100

îndeplinirea robotelor. Cei din **Aciuţa**, Tălagiu şi Budeşti au persistat „cu încăpățânare în opoziţia şi nesupunerea lor”. Rezistenţa cea mai dârză contra slujbelor iobăgeşti o manifestau cei din **Aciuţa**, cu toate că 2/3 din ei nu le mai îndeplineau, deoarece, de câţiva ani, ţineau în arendă pământurile alodiale ale nemeşilor Hollaki Ferenc si Gusztáv. Persistenţa rezistenţei se datora şi unor agitatori din satele învecinate ale comitatului Arad, precum şi în urma răspândirii a tot felul de zvonuri. Cei din Aciuţa n-au cedat nici în faţa unor comisari militari, care s-au alăturat celor civili. Refuzând să mai îndeplinească slujbele iobăgeşti, cei din Aciuţa le-au declarat comisarilor militari „să mai aştepte şi domnii, că noi am aşteptat destul”. Iată de ce membrii civili şi militari ai comisiei propun dregătoriei comitatense să trimită la Aciuţa o companie de soldaţi de la Hălmagiu, pentru pedepsirea lor”[76].

1848, octombrie 23: „Ținutul Hălmagiului a fost invadat de o trupă de 800 de răsculaţi, supt comanda maiorului Gál, căreia i s-au mai alăturat unguri şi evrei din comitatele Zarand, Arad și Bihor… În pomenita zi de 23 octombrie, răsculații au săvârşit următoarele: / În **Aciuţa**, au incendiat 86 de case, împreună cu toate șurile şi grajdurile; „au prefăcut în scrum” toate bucatele oamenilor și nutreţul vitelor, „lăsând poporul în cea mai neagră mizerie“; au ucis o parte din vite, iar restul vitelor le-au mânat în Țara Ungurească; „au tăiat şi împușcat” pe următorii țărani români: Andrei Buda, de 50 de ani, Marcu Cosma, de 45 de ani, Toader Buglea, de 50 de ani, Vasile Buda, de

[76] Botezan, Liviu, *Robota, cauză a participării ţărănimii transilvănene la revoluţia din 1848-1849*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napova 1995, p. 73

70 de ani, şi Ion Şerbu, de 72 de ani… / În 30 octombrie, rebelii au adus o mulțime de care, din Hălmagiu şi din satele din jur, în care, încărcând prăzile, au părăsit Hălmagiul, trimiţând vorbă poporului român din Zarand, „că-l va stârpi cu plumb şi cu ascuţişul sabiei", dacă nu-i va servi de învăţătură şcoala pe care le-a dat-o în zilele trecute. Trecând prin **Aciua**, rebelii au aprins două case, iar din **Aciuţa** au luat cu ei ca prizonieri, pe preotul Senesie Grozavu, de 30 ani, și pe ţăranii Petru Cosma I, Ion, de 45 ani, Alexandru Grozavu, de 38 ani, Arsenie Sârbu, de 35 ani, și pe George Cosma I. Ion, de 26 ani, apoi au trecut peste podul Ioseșelului. Aici au spânzurat, în 31 octombrie, pe preotul Senesie Grozavu din **Aciuţa** și pe preotul Pavel Fărcaş, de 34 ani, din Pleşcuţa, pe care l-au ridicat din casa lui. Rupându-se ştreangul, sub preotul Fărcaș, a căzut din furci și a fost ucis de rebeli prin împuşcături și împunsături. Țăranii prinşi din **Aciuţa**, au fost condamnaţi la închisoare şi transportaţi în temniţele din Arad şi Seghedin, unde au stat 9 luni"[77].

[77] Filipaşcu, Dr. Al., *Descriere întâmplărilor Revoluţiei din anul 1848-1849*, în *Transilvania*, Anul 74, nr. 1, Sibiu 1943, pp. 46, 47, 52

ADRIANU MIC ŞI MARE

(Kisadorján, comuna Găleşti, judeţul Mureş)

1661, Evlia Celebi: „Caracteristicile cetăţii **Adrianul Mic**. Cu ocazia încheierii păcii de la Oradea, făcându-se înscrierea eialetului, cetatea Adrianul Mic, aflată pe un deal, fusese dărâmată, iar districtul său fusese înscris ca hass pentru vizirul cetăţii Oradea. Acum, însă, contrar prevederilor păcii, craiul Ardealului, Mihail Apafi, apucându-se să repare această cetate Adrianul Mic şi punând în ea trupe, se făcuse arz la împărăţie, după care a sosit îndată hatişerif de la prealuminatul padişah, către Hasâm-Mehmed paşa, prin care se cere ca cetatea aceasta, **Adrianul Mic**, să fie luată din mâinile ghiaurilor şi dărâmată, iarăşi, până la temelie. Venind numaidecât lângă cetate, serdarul Mehmed paşa s-a aşezat acolo şi, nedând răgaz, toţi gaziii au intrat în metereze, în zorii zilei. Când doar patru tunuri balimeze au început să lovească cetatea, atunci zidurile, precum şi tunurile ei au început să sară în aer, din mai multe locuri.

Astfel, văzând că cetatea începe să fie dărâmată, ghiaurii au cerut îndurare, zicând: „Daţi-ne aman (iertare), voi, oştile otomane alese!”. Ei au ridicat îndată steaguri albe de predare şi, plecându-şi steagurile lor cu cruci, au predat cetatea. Când toţi ghiaurii au plecat, fără arme, la cetatea Pacsaj (în Ungaria), scăpând cu viaţă, armata islamică a intrat în cetate şi, în două zile, potrivit firmanu-

lui împărătesc, a dărâmat-o până la temelie. Toate muniţiile, toate tunurile, precum şi celelalte arme de luptă au fost trimise la cetatea Oradea”[78].

1929 Grup etnografic din Ţinutul Oaşului

[78] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, p. 677

ADY ENDRE

(Menthzenth, azi **Ady Endre**, judeţul Satu Mare)

1369, februarie 14, Buda: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii de Oradea că i s-au plâns „Gheorghe şi Nicolae, fiii lui Nicolae de **Tileagd** (Thelegd, Telukd, judeţul Bihor), că ei vor să intre, în chip legiuit, în stăpânirea bucăţii de moşie şi a celorlalte drepturi aflătoare în moşia numită **Galoşpetreu** (Galuspetri, judeţul Bihor), așezată în comitatul Satu Mare, a răposatului Ioan zis Cumanul, om mort fără moştenitori, şi care toate ţin de ei, în temeiul daniei noastre… / Drept aceea, vă poruncim să trimiteţi spre mărturie pe omul vostru, în fata căruia omul nostru, Ladislau de **Fughiu** (Fudi, Fwdy, judeţul Bihor) sau Ioan de **Mentzenth** (Menthzenth, **Mecenţiu**, azi **Ady Endre**, judeţul Satu Mare), ori Petru, fiul lui Ioan de **Koch** (dispărut, lângă Siniob, Bihor), în lipsa celorlalţi, ducându-se la bucata de moşie şi la celelalte drepturi din acea moşie Galoşpetreu, ce îi privesc pe pomeniţii magiştri Gheorghe şi Nicolae, să-i lase să rămână în stăpânirea lor, dacă nu s-ar împotrivi nimeni. Iar dacă ar fi unii împotrivitori, să-i cheme înaintea noastră, la sorocul potrivit, spre a sta faţă cu pomeniţii magiştri Gheorghe şi Nicolae, ca să dea socoteală de împotrivirea lor”[79].

---

[79] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 373, pp. 574, 575

AGHIREŞ

(prin **Gerebse,** înglobat în **Aghireş**, judeţul Sălaj)

1368, martie 21, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că în litigiul dintre „Ioan, fiul lui Zelemer, şi Petru, fiul lui Ștefan, fiul lui Chebe de Chumpaz, iar pe de altă parte, Nicolae, fiul lui Ioan, fiul lui Petru, înfăţişându-se ei înşişi în faţa noastră, acei Ioan, fiul lui Zelemer, şi Petru, fiul lui Ștefan, ne-au spus că ei, pentru întreaga lor descărcare, cu privire la a patra parte, cuvenită ca fiică răposatei doamne Chycha, mama sus-zisului răposat Petru, bunica sus-pomenitului Ioan, adică tatăl lui Nicolae, anume fiica lui Chumpaz, au dat şi au hărăzit, pe drept, lui Nicolae, fiul lui Ioan, a patra parte din părţile lor de moşie, adică din moşiile numite **Chumpaz** (dispărut, lângă Gârdeiu, judeţul Sălaj), **Gerebse** (înglobat în **Aghireş**, judeţul Sălaj) şi **Căţălul** (**Meseşenii de Sus**, fost Căţălul de Jos, Căţăluşa, Olsou Kechel, judeţul Sălaj), aflătoare în comitatul Solnocu din Afară, care ţin de ei, ca drept de moştenire, ba chiar dau şi hărăzesc lui Nicolae şi urmaşilor săi, să le aibă pe veci şi în chip nestrămutat; susţinând susnumiţii Ioan, fiul lui Zelemer, şi Petru, fiul lui Stefan, că dacă, cândva, pomenitul Nicolae, fiul lui Ioan, ruda lor, ar încerca să deosebească, să despartă şi să însemne cu semne de hotar despărţitoare sus-zisa a patra parte de moşie, avută în Chumpaz, Gerebse şi Căţălul, ei vor fi datori să le dea şi

să le statornicească, fără a ţine seama de orice împotrivire”[80].

Frumósa satului.

Frumoasa satului, „Albina Carpaţilor”, 1882, nr. 18

[80] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 297, pp. 460, 461

AGHIREŞU

(Aghireș, Egeres, Egrespataka,
azi **Aghireşu**, judeţul Cluj)

1355, mai 26, Turda: Nicolae Konth, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că, în adunarea nobililor de la Turda, s-a ridicat „fratele Briciu, abatele bisericii Mănăştur, împotriva domnului Andrei, episcopul bisericii Transilvaniei, care s-a făcut stăpân pe o mare bucată de pământ din moşiile bisericii sale, **Băgara** (Bogarteluke, judeţul Cluj); de asemenea, o bucată din moşia numită **Arghireş** (Egeres, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Cluj, a fost cotropită de mâini străine. / Aşa fiind, deoarece domnul episcop nu a venit, nici n-a trimis pe cineva, de aceea poruncim ca ducându-vă înşivă, împreună cu omul nostru, Nicolae sau Laurenţiu de **Nădăşel** (Nadas, Nădăşelul Unguresc, judeţul Cluj), la faţa locului, pe numitele moşii **Mănăştur, Băgara** şi **Arghireş**… să luaţi îndărăt părţile de moşii cotropite de acel domn episcop şi să le daţi în stăpânire acelui domn abate şi bisericii lui”[81].

1357, decembrie 19, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea raportează regelui Ludovic despre hotarnica moşiei **Căpuş** (Kapus, azi **Căpuşu**, judeţul Cluj) şi a locurilor

[81] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 312, pp. 325, 326

care ţin de ea, a episcopului bisericii Transilvaniei Dominic, făcută de trimisul regal Blasiu de **Rediu** (Reudh, judeţul Cluj) şi de Turul, slujitorul bisericii din Oradea, „după ce au chemat pe toţi vecinii şi megieşii ei, aduşi acolo de Ioan, fiul lui Luca, castelanul domnului episcop din **Feneş** (Feneş, Fenes, azi **Floreşti**, judeţul Cluj), şi de Mihail cel Mare, slujbaşul domnului episcop din **Gilău** (Gyalo, judeţul Cluj)… / Mersul hotarelor acelei moșii începe din partea de miazăzi, la locul numit Dealul Cortului, și merge până la capătul satului numit **Zamartelek** (dispărut, lângă Dumbrava, judeţul Cluj). De acolo, el se urcă la o creastă, pe care se află o movilă de hotar; de acolo, el se coboară pe lângă un drum mare și, în partea stângă, este un semn de hotar de legătură. De acolo, mersul hotarelor trece râul Valea Căpușului și, acolo, este un semn de hotar de legătură și se îndreaptă spre semnul de hotar Stânca Păpurișului, unde sunt două movile de hotar; de acolo, se coboară la Făgetul lui Paznan, în satul numit **Inucu** (judeţul Cluj), și la împreunarea a două râuri, în livada lui Andrei, fiul lui Hete, este o movilă de hotar; de acolo, se urcă spre miazăzi, înspre **Aghireș** (Egeres, Egrespataka, azi **Aghireşu**, judeţul Cluj), și ajunge la trei stejari; de aici, ajunge la un semn de hotar, făcut din piatră, și acolo se sfârșesc semnele de hotar ale sus-zisei moșii”[82].

1359, decembrie 20, Alba Iulia: Regele Ludovic scrie conventului mănăstirii Mănăştur că i s-a plâns „Ştefan, fiul lui Iacob, fratele bun al lui Gereu, că Andrei, fiul lui Dionisie, castelanul de **Bologa** (Sebesuar, judeţul Cluj), l-a prins pe Nicolae, iobagul său, fără de nici o vină, şi cât a voit l-a ţinut în lanţuri şi a luat de la numitul iobag calul

---

[82] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 204, pp. 202-204

său şi 7 boi, şi 3 pănuri ale lui; şi pe alt iobag al său, numit Myk, îl ţine şi acum prins şi nu se ştie dacă Myk a murit în lanţuri la zisul Andrei sau nu. Şi… trimiţându-şi iobagii înarmaţi la moşia sa, numită **Bicălatu** (Bykal, sat înglobat în **Huedin**, judeţul Cluj), i-a luat lui Ştefan, fiul lui Iacob, 70 de scroafe bune, preţuind 70 de florini. Cu privire la aceasta, poruncim omul vostru vrednic de crezare ca om de mărturie, care, faţă de omul nostru, Ioan, nobil de **Gătrade** (?), sau Nicolae, fiul lui Gheorghe de **Sfăraş** (Fornas, Fornus, judeţul Sălaj) ori Ladislau, fiul lui Egidiu, să cerceteze şi să afle tot adevărul cu privire la cele de mai sus”[83].

1360, ianuarie 13, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur raportează regelui Ludovic despre împlinirea poruncii sale, trimiţând, împreună cu omul regelui, „pe Ioan de **Aghireș** (Egeres, Egrespataka, azi **Aghireşu**, judeţul Cluj), capelanul nostru”, ambii trimişi mărturisind, la întoarcere, că „ei, făcând mai înainte cercetare plină de grijă în districtul Huedin, pe faţă şi pe ascuns, au putut afla că toate cele de mai sus au fost săvârşite de Andrei, fiul lui Dionisie, castelanul de **Bologa** (Sebesuar, judeţul Cluj)”[84].

1360, mai 17, Trnava: Regele Ludovic scrie capitlului din Oradea că i s-s plâns „călugărul frate Ladislau, abatele de **Cluj-Mănăştur**, că nişte moşii sle acestuia sau ale mănăstirii, numite **Aghireşul** (Egeres, Egrespataka, azi **Aghireşu**, judeţul Cluj), **Băgara** (Bogarteleke, judeţul Cluj) şi Cluj-Mănăştur, precum şi toate celelalte moşii şi părţi de moşie ale sale, ar avea mare nevoie de hotărniciri.

---

[83] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 433, pp. 442, 443

[84] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 450, pp. 467, 468

Cu privire la aceasta, poruncim să trimiteţi omul vostru vrednic de crezare, faţă de care omul nostru… să le hotărnicească”[85].

1880: „Exploatarea industrială a zăcămintelor carbonifere ale Văii Almașului a început în 1880, în hotarul localităţilor **Aghires**, **Ticu**, **Arghişu**, **Dincu** şi **Băgara**. În acel an, întreprinzătorul Sigmond Lajos din Cluj, fondator de mai târziu al firmei de alcool şi morărit „Fratii Sigmond”, a luat în proprietate o parte din teritoriul amintit, cca 2,1 milioane metri pătraţi, sub formă de perimetre miniere şi prospecţiuni închise. Exploatarea mai veche, primitivă, începută la **Aghireș**, prin puţurile „Andor” şi „Fortuna”, și continuată până în 1883, a fost transformată în exploatare de galerii… / După 1880, în afară de mai multe proprietăţi mărunte, pe teritoriul carbonifer din Valea Almașului îşi desfăşurau activitatea încă patru întreprinderi miniere mai mari. Mina Francisc şi Iosif din Ticu a început să producă, tot în anul 1880, în hotarul localităților **Aghireş**, **Ticu** şi **Dincu**, proprietari fiind comercianții clujeni Szekely Antal si Nagy Zsigmond, cărora li s-a asociat, în 1881, Molnár Benedek. Pe la mijlocul deceniului 9, se afla în proprietatea capitalistului Reismanr Mór din Oradea, care, în 1888, a dat-o în antrepriză, dar la scurt timp a reziliat contractul… / Despre activitatea minei Ştefania din **Aghireş** se face, pentru prima oară, mențiune în 1887. Până în 1887, proprietar este un întreprinzător din Debreţin, pentru ca, la acea dată, mina să fie înregistrată la tribunalul firmelor sociale sub denumirea „Prima Întreprindere de Exploatare a Cărbunelui din Aghireş”. / Mina Ileana a început producţia în anul 1890… / La sfârşitul

---

[85] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 478, p. 495

anului 1893, începe centralizarea mineritului carbonifer de la Aghireş-Ticu, în mâna întreprinderii Fraţii Sigmond”[86].

1929: „**Cea dintâi adunare generală a cantorilor greco-catolici** din cercul cultural al Clujului. / Ziua frumoasă de vară, după ploile binefăcătoare din ziua Sfinţilor Apostoli Petru şi Pavel, se începe cu un frumos soare de dimineaţă. Cantorii din cercul cultural al Clujului să grăbesc la cea dintâi adunare generală, în parohia Aghireș. Cei mai de aproape vin pe jos și cu trăsuri, unii cu trenul de dimineața, vreo 22, însă, în frunte cu preşedintele, ne adunăm în piaţa gării din Cluj, de unde, la orele 6 şi jumătate dimineața, plecăm, cu un autocamion, împodobit cu frunză verde. Trecem prin parohia Cluj-Cordoş şi prin parohia Baciu. Cantorii cântă cântări bisericești și poporul, în haine de sărbătoare, priveşte autocamionul, care fuge repede, ducând cu sine și cântările sfinte. Lăsăm, la mâna stângă, Suceagul, şi trecem prin capătul comunei Viștea, cu populație maghiară reformată, care stă uimită la cântările dulci ale acelora care preamăresc, și în mersul lor, pe Domnul.

Slujba dumnezeiască. După o fugă de aproape 2 ore, sosim în parohia **Aghireș**, fără nici un incident. Vrednicii cantori de aici, Gheorghe Olariu şi Ioan Nădășan, cu mult popor ne aşteaptă la poarta bisericii, care-i împodobită cu frunză verde, în semn de sărbătoare, şi unde ne mai așteaptă şi ceilalţi cantori, sosiți deja de dimineaţă. Preşedintele, onorabilul Laurenţiu Nicoară, comunică programul ce are să se urmeze la săvârşirea sfintelor slujbe, Apoi, rând pe rând, intrăm în biserica frumoasă a vrednicului po-

---

[86] Vajda, I., *Mineritul şi metalurgia în Transilvania*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, XXII-XXIII, Istorie, Cluj-Napoca 1985-1986, pp. 303, 304

por din Aghireș, unde un și mai vrednic păstor sufletesc, părintele protopop Ioan Mihalca, începuse deja utrenia. Cantorii se așează pe lângă strane şi încep, deodată, a cânta cu toții, într-un mod armonios şi dulce. Întreaga biserică tresaltă la cântarea celor aproape 50 de cantori şi puteai vedea, pe feţele multor creştini, expresiunea mulțumirii sufletești. Ici-colea, câte o femeie evlavioasă îşi şterge ochii, din care picură lacrimile dragostei. Vocea dulce şi sonoră a părintelui Mihalca străbate din altar și cheamă pe creştini cu pace la rugăciune către Domnul… / Glasurile dulci ale cantorilor Ioan Galoş din **Gălăşeni**, Alexandru Nemeș din **Sâncrai** şi al bătrânului Nicolae Gal din **Floreşti** se ridică în slavă, lăudând şi mărind pe Dumnezeu…

Adunarea generală. La orele 11, se termină sfânta liturghhie, iar cantorii se întrunesc în bătrâna şcoală confesională, unde preşedintele deleagă pe cantorii Gavil Pocol din **Baciu**, Gheorghe Olariu din **Aghireş** și Petru Cătană din **Suceag** să meargă în delegație și să invite pe parohul local la adunare, după sosirea căruia se cântă „Impărate Ceresc”. / Preşedintele, apoi, deschide adunarea, prin o cuvântare însuflețită, arătând importanţa acestei adunări; salută pe parohul locului Ion Mihalca, protopop, şi delegaţia sosită în numele centrului, în persoanele dlor Josif Stroia, vicepreşedintele asociaţiei, venit din **Lupeni**, Grigore Mălinașiu, sub-revizor şcolar din **Tiga** și Vasile Pop din **Aghireşul de Sus**. / După vorbirea președintelui, mulțumește, în numele poporului din Aghireș, parohul locului, pentru această cinste ce se face acestei parohii, prin adunarea de astăzi, și apoi salută adunarea şi delegația venită de la centru, prin cuvintele rostite de domnii Iosif Stroia şi Grigore Mălinaşiu…

Masa comună. Terminându-se adunarea intimă, la orele 1, toţi cantorii iau parte la masa comună, dată de reprezentanţa parohială din loc. Aici sau ridicat toaste în sănătatea Excelenței Sale Mitropolitului de la Blaj şi în sănătatea Ilustrităţii Sale Dr. Iuliu Hossu, Episcopul Gherlei, a Prea Onoratului Domn Dr. Elie Dăianu, protopopul Clujului, a parohului local şi reprezentanţei parohiale, cărora, cu această ocaziune, preşedintele Cercului Cultural le-a adus cele mai sincere mulțumiri pentru această frumoasă ospitalitate arătată… E o bucurie pe fețele tuturora, văzând dragostea cu care sunt primiți din partea acestui vrednic popor din Aghireş”[87].

1936: „**Şoimiada de la Aghireş-Cluj**. Serbarea tineretului satelor, înrolat în orgasizaţiile „Astra“, „Şoimii Carpaţilor”, a avut loc duminică, în 24 mai, în comuna Aghireş-Cluj, pe terenul de exerciţii al Centrului Premilitar. „Şoimiada“ a fost organizată de „Șoimii Carpaţilor“ din comunele **Aghireş**, **Gârbău**, **Nadeş** şi **Petrindu**, sub conducerea dlui Dr. Traian Denghel, prim-pretor la Aghireş.

Aspecte. Încă înainte de ora 8, dimineaţa, vasta arenă a premilitarilor începe să fie inundată de mulţimea copiilor curioşi de această serbare neobişnuită pe aseste locuri. Arena este amenajată anume pentru ca programul serbării să se poată desfăşura cu fastul cuvenit. S-a construit un impozant pavilion, îmbrăcat în verdeaţă, încăpător pentru circa 120 persoane, destinat Comitetului Central al „Astrei” şi oaspeților. La intrare, în drum, s-a ridicat o frumoasă poartă de triumf. / Pe la ora 10, după ieşirea din biserică, lumea a început să curgă, grupuri, grupuri, um-

[87] *Unirea Poporului*, Anul XI, nr. 30, Blaj 1929, p. 3

plând întreg terenul, de ambele părţi ale pavilionului. Ordinea este ținută de administrație, cu mult tact. Populaţia satelor, în haine de sărbătoare, între care se observă şi câteva costume naționale; se comportă foarte disciplinat. Mulțimea întrunită se evaluează, de către pricepători, la circa 3.000 oameni. Înainte de ora zece, îşi fac intrarea pe teren organizațiile şoimăneşti, în costume frumoase, în frunte cu comandanţii lor. Organizaţia din **Gârbău** vine, în frunte, cu fanfara proprie.

Şoimiada. Serbarea începe la ora 10 şi jumătate, cu *Te Deum*, oficiat de preoţii localnici, părintele protopop I. Mihalca şi părintele V. Fâşcu. După serviciul religios, dl Dr. Tr. Denghel, prim-pretor în Aghireş, preşedintele organizaţiei „Șoimii Carpaţilor“ din loc, rostește o însufleţită cuvântare, arătând însemnătatea acestei serbări şi tălmăcind rostul „Astrei” în educaţia naţională a tineretului, şi declară deschisă „Șoimiada de la Aghireş“, pe care, în viile aclamaţii ale asistenței, o dedică Preşedintelui „Astra – Șoimii Carpaților“, dlui prof, univ, Dr. Iuliu Hațieganu. / Încă în cursul cuvântării, sosesc delegaţii Comitetului Central al „Astrei” Cluj, în frunte cu dl asistent Dr. T. Spârchea, căruia conducătorul „Şoimiadei” îi dă raport oficial. Oaspeţii iau loc în pavilion. / Corul „Şoimilor” din Aghireş, condus de dna înv. Gabriela Călugăru, intonează imnul „Trei culori”. Un frumos imn ocazional cântă corul „Șoimilor” și al „Străjerilor” din comuna **Petrindu**, condus ce dl învăţător director L. Danciu. Urmează „Trăiască România Mare“, cor, executat de ansamblul celor patru organizaţii şoimăreati, sub conducerea dnei G. Călugăru. Executarea a reuşit peste aşteptări, deşi corul reunit, format din 160 şoimi şi şoimane, n-a făcut vreo probă înainte. / În partea a doua a programului, s-au executat exerciţii de

gimnastică în ansamblu, sub conducerea dlui Albin Morariu, maestru de gimnastică, delegat de la Centru. Exerciţiile s-au executat cu preciziune, dând un aspect din cele mai plăcute. Tinerii şi tinerele ţărani au dovedit că ştiu să-şi însușească mişcările graţioase ale gimnasticii suedeze moderne. Au urmat, apoi, concursurile atletice de salt în înălţime şi în lungime, de aruncare cu globul şi de fugă la 100 metri… Cel mai bun rezultat la salt l-au avut „şoimii" din Gârbău, care s-au distins şi la fuga pe 100 metri. Mai bine a aruncat globul un şoim din Nadaş…

Organizatorii „Şoimiadei". Comandanții organizaţiilor de „Șoimi", cărora le revine meritul organizării acestei frumoase serbări sunt: De. Tr. Denghel, preşedinte, şi V. Călugăru, secretar al organizaţiei din **Aghireş**; părintele Eugen T. Cozma, preşedinte, şi Victor Lupu, învăţător, secretar al organizaţiei **Gârbău**; Laurenţiu Danciu, învăţător, preşedintele organizaţiei **Petrindu**, și M. Georgescu, învăţător, preşedintele organizaţiei **Nadaş**. Conducătorul fanfarei „Şoimilor" din Gârbău, I. Gorcea, student în drept. Con ducătorul străjerilor din Aghireş, I. Crişan, învăţător. / Sperăm, că această serbare va servi ca îndemn pentru comunele care n-au încă organizaţii de „Șoimi", ca să şi le înfiinţeze cât mai curând"[88].

[88] *Unirea Poporului*, Anul XVIII, nr. 23, Blaj 1936, p. 4

AGNITA

(prin Coveş, Kuesd, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu)

1357, martie 28, Vişegrad: Voievodul Ludovic scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, venind „Nicolae, fiul lui Alexandru… şi ne-a cerut să-i dăm nişte moşii şi părţi de moşii ale răposaţilor Werus şi Ştefan, fiii lui Ştefan zis de **Alţina** (Olchona, judeţul Sibiu), morţi fără moştenitori, adică moşiile numite **Găinari** (Găinari, Corlatheluke, azi **Poieniţă**, judeţul Sibiu), **Coveş** (Kuesd, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu), **Bârghiş** (Byrges, judeţul Sibiu), **Ibişdorf** (azi **Ighişu Nou** şi **Ighişu Vechi** sau **Român**, judeţul Sibiu), **Zlagna** (Salatna, Zalathna, judeţul Sibiu), **Măgărei** (Magare, azi **Pelişor**, judeţul Sibiu), **Fetundorph** (sat dispărut, lângă Agnita, judeţul Sibiu) şi **Emrustuh** (lângă Agnita, judeţul Sibiu), aflătoare în părţile Transilvaniei… / Însă, fiindcă nu suntem lămuriţi asupra felului şi întinderii ziselor moşii… poruncim cu tărie să trimiteţi omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia, omul nostru, Acus de **Călvasăr** (Hideguiz, înglobat în **Şeica Mare**, judeţul Sibiu), sau Iacob, fiul lui Mihail de **Alma** (Alma Între Vii, Almas, Almasio, judeţul Sibiu), ori, în lipsa acestora, Mihail, fiul lui Henning de **Sighişoara** (Segusvar, judeţul

Mureş), fiind de faţă vecinii şi megieşii, să le hotărnicească după bătrânele lor hotare”[89].

1362, august 1, Buda: Regele Ludovic scrie tuturor locuitorilor din **Zlagna** (Salatna, Zalathna, judeţul Sibiu) că, „deşi un oarecare Nicolae de **Ruja** (Rosenthal, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu) s-a băgat de fapt în moşia Zlagna şi a cuprins jumătate din acea moşie, el nu are nici un drept asupra ei, ci este moşie de moştenire a capitlului bisericii de Alba Transilvaniei. Deci, vă poruncim vouă tuturor, cu cea mai mare tărie, ca, părăsindu-l şi nesocotindu-l cu desăvârşire pe Nicolae de Ruja şi pe ceilalţi cotropitori, să vă alăturaţi capitlului bisericii Transilvaniei şi să vă supuneţi întru toate acestui capitlu”[90].

1364, august 7, Vişegrad: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii de alba Transilvaniei că i s-a plâns „Pavel, prepozitul de **Sibiu**, că o moşie a sa, numită **Proştea** (Proştea, Prodnik, Prepostfalua, azi **Stejăriş**, judeţul Sibiu), din scaunul Cincu, aflătoare, prin cotropire, în mâinile lui Hannus, fiul lui Henning, şi a altui Hannus de **Ruja** (Rosenthal, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu), are nevoie de o legiuită luare în stăpânire. Drept aceea, poruncim să trimiteţi omul vostru, în faţa căruia Nicolae, fiul lui Simion de **Dârlos** (Darlas, Darlasz, Darlaz, Dorlaz, Durlas, judeţul Sibiu) sau Anton de **Blăjel** (Balasteleke, judeţul Sibiu) ori Iacob, fiul lui Mihail de **Şmig** (Sumig, judeţul Sibiu) sau Ioan de **Almaş** (Alma, Almas, judeţul Sibiu), în lipsa celorlalţi, Nicolae de **Şeica** (azi **Şeica Mare**, judeţul Sibiu), ducându-

89 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 102, pp. 102, 103

90 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 120, pp. 92, 93

se la zisa moşie, s-o ia înapoi şi s-o dea pomenitului Pavel prepozitul”[91].

1898, Diaconovich: „**Agnita** (germ. Agnethien, ung. Szent-Agota), orăşel sas-român în Transilvania, comitatul Târnava-Mare, lângă râul Hârtibaciu; 3.210 locuitori (2.293 saşi, iar restul români), care, pe lângă economia de câmp, se ocupă în măsură mare și cu industria și negoţul. Aici se afla o școala industrială, întemeiată cu ajutorul Universităţii săseşti, apoi două mori de vapor, fabrica de spirt, câteva reuniuni și judecătorie de ocol. / **Agnita**, protopopiat român greco-oriental, de care se ţin 37 parohii, cu 19.366 credincioși; reședința protopopiatului, în Agnita”[92].

1908: Despărţământul Asociaţiunii „Astra” din **Agnita** „şi-a ţinut adunarea generală din anul 1908 în opidul Nocrich, la 22 noiembrie… / Despărţământul are agentari cu biblioteci în localităţile Agnita, Alţina, Boudorf, Fofeldea, Grijasca inferioară şi superioară, Ilimbav, Nostrich şi Săsăuş. / **Membri ordinari** au fost 1). Alecsandru G., paroh în Ilimbav, 2). Balaban Elis, comisar de drum Alţina, 3). Bendorfean J., notar în Grijasca superioară, 4). Bologa Fl., paroh în Marpod, 5). Bonea J., poreot în Fofeldea, 6). Borzea G., paroh în Coveş, 7). Dragoman Sim., învăţător în Cichindeal, 8). Duca D., notar în Bendorf, 9). Constantinescu Danil din Agnita, 10). Fleşiariu G., căpitan, 11). Fleşiariu N, econom în Toarcla, 12). Gavrea N., paroh în Bendorf, 13). Maniu J. T., casier în Fofeldea, 14). Meţian Aron, paroh în Nocrich, 15).

---

[91] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 308, pp. 315-317

[92] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 64

Părău Ioachim din Agnita, 17). Petrescu N. Petra din Fofeldea, 18). Petrişor Ioan, paroh în Alţina, 19). Răduleţ I., paroh în Selişţat, 20. Stoian Valeriu, parog în Ghijasa superioară. / **Membri ajutători**: 1). Popiţa I, paroh în Bendorf, 2). Gabor El. din Agnita, 3). Crişan Pavel din Agnita, 4). Timar Moise, primar în Bendorf, 5). Togan I., învăţător în Grijasa superioară, 6). Savu T., învăţător în Alţina, 7). Cristea Nicolae, învăţător în Agnita, 8). Bănda G., învăţător în Fofeldea, 9). Neamţu Nicolae, învăţător în Bendorf, 10). Iosif Gligor, biserica greco-ortodoxă din Agnita, 12). Popovici I. din Bendorf, 13). Lungociu Iosif, econom, 14). Dragotă I. C., învăţător în Chipăr, 15). Stănuleţ G., învăţător în Săsăuaş… / Pe teritoriul Despărţământului s-au aflat, în **Agnita**, Reuniunea de femei, Reuniunea de înmormântare – cu statut din 1901, cu 83 membri şi un capital de 185 coroane, Frăţia instituţiilor de credit şi economii”[93].

1918, noiembrie 13: „Protocol / Luat în şedinţa Comitetului Naţional Român comunal, la 13 noiembrie 1918, în cancelaria Oficiului parohial greco-ortodox din **Proştea**. / Prezenţi 16 membri. / Se aleg doi bărbaţi, care, în ziua de 27 noiembrie 1918, să participe la şedinţa ce se va ţine la şcoala română greco-catolică din **Agnita**, pentru a alege 5 delegaţi, care să ia parte la Adunarea Naţională de la Alba Iulia. / Au fost aleşi: Dumitru Pulca preot, Emanoil Dutcuş, primar. / Preşedintele Consiliului Naţional Român din Proştea, Dumitru Pulca, preot”[94].

1923: „Oraşul **Agnita** este centru însemnat pe Valea Hârtibaciului. Aici e dezvoltat comerţul şi industria, toată în mâna saşilor, care sunt organizaţi şi întăriţi în toate

---

[9393] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 258, Braşov 1908, p. 4
[94] *Mitropolia Ardealului*, Anul XXXIII, nr. 6, Sibiu 1988, p. 51

privinţele. Aici este un singur comerciant român, 2 birtaşi (la marginea satului) şi câţiva meseriaşi, care să sperăm că se vor spori. Este o bancă „Frăția”, care ar prospera şi mai bine, dacă românii nu ar sprijini mai ales băncile străine. În centru, nu este nici un medic român, şi nici în jur. Avem un singur avocat român. În Cincul Mare, de asemenea, nu este nici avocat, nici medic român… / În 2 august, la „Sf. Ilie”, s-a ţinut în **Agnita** adunarea despărțământului Asociaţiunii. Au participat mulţi țărani şi intelectuali, la stăruința prim-pretorului Eug. Munteanu, care, pe ziua aceea, a convocat şi organele administrative din comunele aparținătoare plasei sale. A luat parte la această întrunire și dl conferenţiar al Asociațiunii („Astra”) din Sibiu, Ioan Neagoe, care a ţinut o frumoasă şi instructivă prelegere despre scopul național şi cultural al Asociaţiunii, remarcând figura marelui Arhiereu Şaguna. Dl conferenţiar I. Neagoe vorbește la înțelesul poporului şi bine ar fi când ar putea cutreiera toate ţinuturile, pe unde să propage și să întărească convingerea că Asociaţiunea trebuie sprijinită. A ținut o instructivă prelegere despre rostul şcolii române şi învățătorul Şerb din **Proştea**.

Seara, s-a dat o reuşită producţiune teatrală, la iniţiativa prim-pretorului Eug. Munteanu, de studenţi români din plasa **Agnita**. S-a jucat drama „Se face ziuă”, şi putem zice că s-a jucat foarte bine. De asemenea, canţoneta „Barbul-Lăutarul” și comedia „Sticla din urmă”. A urmat, apoi, dansul. / E de lăudat dl învăţător E. Holerga, care a dat sprijin studenţimii la reuşita petrecerii. Din venitul net, cu 1.000 lei s-a pus baza „fondului cultural al studenţilor din plasa Agnita”, 500 lei, „fond la casa naţională culturală în Agnita”, 799 lei la școală, şi 100 lei la biserica din

Agnita”[95]. // „**Împotriva jocurilor naționale?** Ziarul „Adevărul” din 17 august a publicat un articol, în care dl Eugen Munteanu, prim-pretor în **Agnita**, este acuzat că a oprit să se joace, într-o comună, hora strămoşească. Dl E. Munteanu ne roagă să publicăm că ştirea aceasta din „Adevărul” este cu totul neadevărată”[96]. // „Societatea meseriașilor români din **Agnita** şi jur invită la festivitatea inaugurării societăţii şi sfințirea drapelului, ce se aranjează duminică, în 23 septembrie, în Agnita. Programul: Sfinţirea drapelului, după finea sfintei liturghii. Ţintuirea cuielor în drapel (N. N.: obicei austriac, din 1916, când dreptul de a bate un cui în lancea unui steag sau într-un bucium se obţinea printr-o donaţie consistentă). La ora 1, p. m., masă comună, în Hotel comunal. La ora 7 şi jumătate, Concert cu declamări și solouri, dat de corul bărbătesc al Reuniunii meseriașilor români din Sibiu, sub conducerea dlui Ioan Stanciu, în sala Hotelului comunal. După concert urmează dans”[97].

---

[95] *Telegraful Român*, Anul LXXI, nr. 63, Sibiu 1923, p. 3
[96] *Telegraful Român*, Anul LXXI, nr. 67, Sibiu 1923, p. 4
[97] *Telegraful Român*, Anul LXXI, nr. 72, Sibiu 1923, p. 3

AGRIŞ

(Egres, Egrees, judeţul Cluj)

1358, septembrie 18, Alba Iulia: Margareta, „văduva lui Nicolae, fiul lui Ivanka, anume fiica lui Pavel secuiul acum de **Turda**, trebuie să dovedească cu martori… stând ca potrivnică lui Gall şi Egidiu, fiii lui Petru, şi Ioan, fiul lui Ştefan, nobili de **Indol**, că ea este fiica surorii după mamă a răposatului Nicolae, zis de Indol, şi că de aceea ea avea o jumătate dreaptă din a patra parte, cuvenită ca fiică a mamei sale, numită Aglynth, asupra părţilor din moşiile **Indol** (Indal, Indol, azi **Deleni**, judeţul Cluj), **Agriş** (Egres, Egrees, judeţul Cluj) şi **Bucktelku** (dispărut, lângă Deleni, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Turda, şi că ea vrea să dobândească acea jumătate, aşa cum cere obiceiul ţării. În cele din urmă, Margareta aducându-şi martorii ei, şi-a dovedit îndeajuns pricina şi pâra”[98].

1359, septembrie 18: Voievodul Dominic „adevereşte că Margareta, fiica lui Pavel Secuiul, văduva lui Nicolae, fiul lui Iwanka de **Turda Nouă** (Nova Torda, inclusă în Turda), a chemat în faţa scaunului de judecată pe Gall şi Egidiu, fiii lui petru, fiul lui Egidiu, şi pe Ioan, fiul

---

[98] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 317, pp. 326, 327

lui Ştefan, nobili de Deleni… şi a cerut să i se dea o parte din toate părţile de moşie ale lui Nicolae din Deleni din satele **Deleni** (Indal, Indol, judeţul Cluj), **Agriş** (Egres, Egrees, judeţul Cluj), **Buchtelku** (dispărut, lângă Deleni, judeţul Cluj), reprezentând dreptul mamei sale, sora lui Nicolae de Deleni, din sfertul cuvenit lui Aglynth, mama lor”[99].

1359, decembrie 8, Alba Iulia: Voievodul Dionisie dă de ştire că, înfăţişându-se „Nicolae zis Wos şi Toma cel Roşu, iar pe de altă parte Dominic, oaspe de **Cojocna** (judeţul Cluj), Niciolae şi Toma au mărturisit că, întrucât Dominic voise să facă o plângere împotriva lui Toma de **Agriş** (Egres, Egrees, judeţul Cluj) şi Ioan de **Tonciu** (Tonhaza, judeţul Mureş) şi Pavel cel Mic, slujitorii lor, pentru luarea a patru boi… totuşi ei au ajuns la învoială şi s-au înţeles în chipul acesta: că dacă Nicolae şi Toma ar putea să afle dovadă în chip neîndoios că acei slujitori ai lor sunt vinovaţi, atunci să fie ei ţinuţi a da lui Dominic patru boi potriviţi, iar dacă, până în joia de după anul nou, nu ar putea să afle dovadă, atunci Toma şi Nicolae să fie ţinuţi să primească orice ar hotărî magistrul Mihai, pe cale de judecată, înaintea lui Petru cel Roşu, vicecomitele de **Cluj**”[100].

1360, octombrie 13, Turda: Voievodul Dionisie scrie conventului mănăstirii Mănăştur, cu trimiteri la scrisorile anterioare, că, la adunarea obştească a nobililor de la Turda, din 6 octombrie, ridicându-se „Iacob, fiul lui Ioan Secuiul, şi nobila doamnă Caterina, fiica lui Emeric

---

[99] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 407, pp. 414, 415

[100] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 423, pp. 431, 432

de Agriş, împotriva lui Petru, fiul lui Blasius, tot din Agriş… pentru a patra parte de moşie **Agriş** (Egres, Egrees, judeţul Cluj), de asemenea din moşiile **Indol** (Indal, Indol, azi **Deleni**, judeţul Cluj) şi **Buch** (dispărut, lângă Deleni, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Turda, adică din părţile de moşie a lui Nicolae, fiul acestui Emeric… Drept aceea, după ce au fost ascultate spusele părţilor, fiiindcă nouă şi juraţilor nobililor celor şapte comitate ni s-a părut că se poate să fie dată a patra parte, ce se cuvine fiicei, şi pe o singură moşie… trimiteţi pentru mărturie omul vostru, în faţa căruia omul nostru să dea în stăpânire nobilei doamne Ecaterina şi lui Iacob, fiul lui Ioan Secuiul, pătrimea ce se cuvine fiicei într-un singur loc”[101].

1366: „Ludovic I, regele Ungariei, porunceşte să fie chemaţi la judecată, înaintea sa, Ladislau şi Ioan de **Agriş** (Egri, Egres, Egrees, judeţul Cluj), fiii lui Petru, care au zălogit lui Ioan de **Oşvarău** (Vasvar, Wosuar, judeţul Satu Mare), fiul lui Toma, pentru o sută de florini, adică preţul de răscumpărare a pedepsei cu moartea, ce li s-ar fi cuvenit, partea lor şi a rudei lor Emeric din moșia Agriş, împreună cu moara clădită pe râul Tur, pe care apoi le-au luat din nou în stăpânire”[102].

1898, Diaconovich: „**Agrișul-munte** (Muntele Agrișului) formează continuarea nordică a Muntelui-Mare din Munţii Apuseni, se extinde până în Valea Ierii, care-l desparte de grupa munților Gilăului și, înconjurându-l, formează, la poalele nordice ale muntelui, un unghi și,

[101] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 524, pp. 546-549

[102] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 1, p. 1

astfel, își îndreaptă cursul nord-estic spre sud-est; are trei piscuri, dintre care cel mai înalt e de 1.477 m.; în unele descrieri (germ. şi magh.) e numit şi muntele Haller, şi Andrássy, după numele proprietarilor; pe harta specială militară e însă însemnat cu numirea adevărată: Muntele Agrișului”[103].

Roumain et Roumaines.

[103] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 67

AGRIŞ

(Egres, Egreg, Greg, judeţul Arad)

1898, Diaconovch: „**Agriş** (Agris şi Egres, numirea veche Egreg, Greg), în comitatul Arad, cercul Târnova; despre viile de la Agriş se face amintire deja la **1214**, iar despre parohie, la **1332**; pe dealul numit şi azi Agriş era, la **1406**, o cetate (ruinele se văd încă), care-i aparţinea comunelor Agrişu de jos, de sus şi alb. Agriş are 573 case, 2.661 locuitori, dintre care 2.622 români greco-ortodocşi; biserica e pompoasă, de piatră, cu trei şcoli de piatră regulate: două pentru copii şi una pentru fetiţe. Teritoriul e de 5.258 jugăre cadastrale, în mare”[104].

[104] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 67

AGRIŞU DE JOS

(Agrişu, Inferior Egres, Egrus, azi **Agrişu de Jos**, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1364, iulie 30, Cluj: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, deoarece „Ladislau, fiul lui Gyelehius de **Nimigea** (Nimegye, Nimigie, azi **Nimigea**, judeţul Bistriţa-Năsăud), fiii şi neamurile lui vor să intre, după cum cere rânduiala legii, în stăpânirea moşiile **Bretea** (Berethe, Zekerberethe, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Zekerberethe** (înglobat în Bretea, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Agrişu** (Inferior Egres, Egrus, azi **Agrişu de Jos**, judeţul Bistriţa-Năsăud), aflătoare în comitatul Solnocul dinăuntru, cerem stăruitor să trimite omul vostru, în faţa căruia omul nostru Petru de **Mociu** (Moch, judeţul Cluj)… fără a ţine seama de împotrivirea nobililor de **Beclean** (Bethlen, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Mălăncrav** (Almakerek, azi **Mălincrav**, judeţul Sibiu), să le lase spre a fi stăpânite”[105].

[105] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 305, pp. 311, 312

AITON

(Ohtun, judeţul Cluj)

107-108: Cohorta I Flavia Hispanorum „a construit unul din primele drumuri ale provinciei, de la Potaissa, la Napoca, după cum apare pe miliarul de la **Aiton**, datând din 107-108, în care apare prima dată cu noul nume”[106].

1366, mai 24, Cluj: Voievodul Dionisie scrie conventului mănăstirii Mănăştur că „Ioan, fiul lui Zumuro, Benedict, fiul lui Petru, şi Ioan, fiul lui Emeric, **juzi ai oraşului Turda**, în numele tuturor orăşenilor şi oaspeţilor numitului oraş Turda, s-au plâns împotriva magistrilor Iacob zis de Brașov şi a lui Nicolae, fiul lui Ioan, nobili de **Dragu** (Drag, judeţul Sălaj), şi au spus că, pe când ei și alţi orăşeni de ai lor voiau să cerceteze, prin mijlocirea omului regelui, trimis de maiestatea sa anume pentru aceasta, semnele de hotar ale pomenitului oraş Turda, dinspre moşia numită **Aiton** (Ohtun, judeţul Cluj) a sus-zisilor magiştri Iacob şi Nicolae, şi să ridice semne noi în locurile trebuitoare, slujitorii şi împuterniciţii lor, în numele acestora, au ridicat împotrivire acestei ridicări de semne, şi că ei ar

---

106 Muzeul Naţional de Istorie a României, *Dacia / Augusta provincia. Crearea provinciei*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgovişte 2006, p. 93

voi să afle de la ei, pricina acestei împotriviri, / Auzind aceasta, Iacob, în numele său, iar în numele lui Nicolae, Ioan Creţul, slujitorul său, au răspuns că ei au făcut acea împotrivire, la ridicarea pomenitelor semne de hotar, deoarece, prin acea hotărnicire, zişii juzi ai oraşului Turda au voit să cotropească şi să alipească oraşului lor o mare bucată din pământul moșiei Aiton, şi că ei ar fi gata să ne arate, la sorocul pe care li-l vom statornici, dreptele şi adevăratele semne de hotar, ce despart moşia Aiton dinspre oraşul Turda… / Drept aceea, fiindcă fără o hotărnicire a hotarelor orașului Turda şi al moşiei Aiton, nu vom putea face o judecată potrivită între părţi, va trebui să se trimită oamenii noştri şi ai voştri"[107].

1366, iulie 5, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur scrie voievodului Dionisie că a trimis omul de mărturie, împreună cu „oamenii voştri… la pomenitele hotare ale acestui oraş **Turda** şi, chemând acolo, în chip legiuit, pe vecinii şi megieşii acelor părți, mai întâi au hotărnicit, după arătările şi desluşirile juzilor şi orăşenilor orașului Turda, semnele zisului oraş, despărţindu-le şi deosebindu-le de acelea ale moşiei **Aiton** (Ohtun, judeţul Cluj), şi apoi au hotărnicit, după arătările si desluşirile magiştrilor Iacob şi Nicolae, semnele şi mersul semnelor de hotar ale moşiei Aiton, dinspre partea pomenitului oraş Turda, şi au luat seama şi au cercetat ale cărei părți sunt mai adevărate şi mai învederate semnele de hotar, dar părţile erau în neînțelegere, cu privire la acea hotărnicie şi arătare. Astfel, mai întâi, juzii, orășenii şi oaspeţii din Turda au arătat, din partea sus-zisului oraş, semnele de hotar, atât pe cele noi, cât şi pe cele ridicate din nou, în vremea când prealumi-

[107] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 64, pp. 125-127

natul principe, domnul Ludovic, regele Ungariei, a fost el însuşi în acel oraş, despre care semne pomeniţii magistri Iacob şi Nicolae, nobili de **Dragu** (Drag, judeţul Sălaj), au spus că ţin de moşie numită Aiton, susţinând că au fost ridicate fără ştirea lor; iar după aceea, Iacob şi Nicolae de Dragu au arătat, despărţindu-le unele de altele, semnele ce ţin de moşia lor Aiton"[108].

1758: „**Stâlpul militar de la Aiton**. Localitatea **Aiton**, situată la circa 15 km sud-est de Cluj-Napoca, s-a făcut cunoscută, în literatura arheologică, încă din a doua jumătate a secolului al XVIII-lea, în urma descoperirii, în anul 1758, a unui *milliarium* cu inscripţie. Locul de descoperire al acestei piese nu se cunoaşte cu exactitate; în „Repertoriul arheologic al județului Cluj" acesta este marcat în zona de la ieşirea din comuna **Aiton**, spre comuna **Gheorghieni**, în hotarul de nord-vest al localităţii. Piesa, din păcate, s-a pierdut, acest fapt determinându-i pe unii istorici să încerce clarificarea modului în care a dispărut. Singurul desen al monumentului epigrafic de la **Aiton** a fost descoperit de Iudita Winkler, în tomul al VIII-lea al manuscriselor lui M. P. Szathmári.

Inscripţia de pe *milliarium*, mult discutată şi controversată, a cunoscut lecturi şi mai ales interpretări diferite. Se menţionează că, pe tronsonul dintre Potaissa şi Napoca, construit de *cohors I Flavia Ulpia Hispanorum milliaria civium Romanorum equitata*, s-a aşezat acest *milliarium*, la distanţa de 10.000 de paşi, de la Potaissa (14,785 km).

În esenţă, inscripția de pe „borna kilometrică" aitoneană ne oferă o imagine asupra ritmului rapid şi intensi-

[108] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 98, pp. 170-173

tății eforturilor în munca de organizare şi construire a principalului drum, care traversa provincia, pornind de la Dunăre şi ajungând la Porolissum. Potrivit textului, tronsonul de drum dintre Potaissa şi Napoca era deja construit, în anul 108 după Christos.

Investigată prin periegheze şi sondaje arheologice, în diferite ocazii, zona care cuprinde teritoriul comunei **Aiton** şi împrejurimile acesteia s-a făcut cunoscută în literatură datorită numeroaselor descoperiri de epocă romană. Traseul drumului roman, care venea de la Turda şi se îndrepta, prin Tureni, Ceanu Mic, Aiton şi Gheorghieni, spre Cluj-Napoca, a fost cercetat prin secțiuni. În partea de hotar numită „Podul de piatră", la vest de Aiton, săpăturile efectuate de Márton Roska, în anul 1913, au scos la iveală resturile unei clădiri, cu cinci încăperi, poate o *mansio*, în apropiere de drumul imperial"[109].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Trifán Petrus**, în comuna Aiton, 1682, 8 familii de părinți, dintre care unul este păstor în județul Cluj, în Aiton, din momentul hirotoniei"[110].

1898, Diaconovich: „**Aiton**, în comitatul Cojocna, între Turda și Cluj; 2.018 locuitori, dintre care 1.358 români, iar ceialalți maghiari. Aici s-a aflat o columnă militară romană, singura ce s-a descoperit pe pământul vechii Dacii. Columnele miliare se aşezau pe căile romane şi arătau distanțele. **Columna de la Aiton** se află în muzeul din Cluj și are următoarea inscripție: „Imperator Caesar

---

[109] Muzeul Naţional de Istorie a României, *Dacia / Augusta provincia. Crearea provinciei*, Editura „Cetatea de Scaun", Târgovişte 2006, p. 140

[110] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 70

Nerva Traianus augustus germanicus, dacicus, pontifex maximus, potestatis (ad. tribuniciae) XII, consul V. imperator VI, pater patriae fecit per cohortem I. Flaviam Ulpiam Hispanorum militum civium Romanorum equitatam. A Potaisa Napocae milia pasum decem” (Împăratul Cezar Nerva Traian, Augustus al Germaniei şi Daciei, Pontifex Maximus al 12-lea la putere (la nivel tribunician), al 5-lea consul, al 6-lea împărat, părintele țării, a creat prima cohortă Flavian Ulpian de soldați spanioli și cetățeni romani ca cavalerie. De la Potaisa şi de la Napoca, sunt zece mii de pași). Din aceasta inscripție, copiata şi de Mommsen, se vede că, pe locul Turdei de azi se afla colonia Potaissa, iar la Cluj, Napoca. De la columnă, conform inscripției, se aflau ambele localități în depărtare de 10.000 urme romane, adică 2 mile geografice, ceea ce corespunde cu depărtarea **Aitonului** de azi de la Turda şi de la Cluj”[111].

1928: „**A scos dracii din comuna Aiton**. În comuna Aiton, din apropierea Clujului, era soră de caritate Ana Filip. Ea se dădea însă drept doctoriță şi sfătuia pe bietele muieri ce să facă, ca să nu aibă copii. În forma aceasta, ea a ajuns să-şi câştige o avere destul de frumoasă. Dar lăcomia n-are omenie. Ea a început să le tragă pe sfoară pe bietele sătence, a început să le caute în palmă, să vorbească cu duhurile şi să alunge chiar şi dracii din oameni. În sfârşit, s-a aflat un om cuminte, care a făcut arătare împotriva ei, iară poliţia din Cluj a arestat-o”[112].

---

[111] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, pp. 70, 71

[112] *Unirea Poporului*, Anul X, nr. 10, Blaj 1928, p. 5

AIUD

(prin **Gâmbaş, Gunbasi**,
componentă a Aiudului, judeţul Alba)

„La **Aiud** s-au găsit patru morminte cu obiecte din epoca hallstatt. În vreme ce însă piesele ornamentale de bronz, găsite pe „Dealul Cocoșului” (în 1897): patru cruci și un cerc prelucrat ca o cruce-rozetă, sunt podoabe de caracter general, central şi est-european, spedele de fier, vârfurile de săgeți de bronz şi securea de fier, găsite, împreună cu fragmente de vase ordinare, de tipul cunoscut, și alte mici obiecte, printre care și un fragment de sârmă de aur, sunt obiecte de caracter tipic scytic… / Încă ceva mai sus, dar pe malul stâng al Mureşului, avem, la Uioara de Sus, alte resturi scythice, încă inedite, iar mai la vale, pe acelaşi mal, la Gâmbaş, o întreagă serie de morminte din vârsta hallstatt”[113].

1351, octombrie 19, Cojocna: „Noi, magistrul Ioan zis Gâmbaș, comite de **Cojocna** (**Clus, Kolus**, judeţul Cluj), Ioan, zis Bugar, și Ioan, fiul lui Ștefan, juzii nobililor de acolo, facem cunoscut că, întrucât potrivit hotărârii judecăţii noastre, Ștefan, fiul lui Ladislau, nobil de **Nadăș** (**Nadas**, **Nădăşelul Unguresc**, judeţul Cluj), împreună cu alţi doi nobili trebuie să facă jurământ în miercurea de după

[113] Pârvan, Vasile, *Getica / o protoistorie a Daciei*, Bucureşti 1926, pp. 463, 464

sărbătoarea fericitului evanghelist Luca (19 octombrie), împotriva lui Dominic de **Gâmbaș** (**Gunbasi**, componentă a Aiudului, judeţul Alba), nobil de **Corușu** (**Kouroug**, judeţul Cluj), cu privire la faptul că venerabilul întru Hristos părinte domnul Andrei, episcopul Transilvaniei, i-ar fi vândut lui dijmele scoase din același Corușu, de la iobagii lui Clement, fiul lui Nicolae, și ai diacului Iacob, și că acel Dominic de Gâmbaș ar fi ridicat oprelişte și împotrivire pentru acele dijme și prin aceasta i-ar fi pricinuit pagube de trei mărci de argint; sosind acel soroc, Ștefan, fiul lui Ladislau, a jurat, așa cum era dator, dimpreună cu martorii săi, asupra celor de mai sus, împotriva pomenitului Dominic și a câștigat cele trei mărci. / Drept aceea noi am hotărât că, după obiceiul țării, Dominic de Gâmbaș este dator să dea și să plătească lui Ștefan, fiul lui Ladislau, cele trei mărci de argint, la cele trei soroace arătate mai jos, și anume: plata dinții, și anume o marcă de argint, o va face în a cincisprezecea zi de la darea scrisorii de față, a doua plată, de asemenea o marcă de argint, o va face la octavele plății celei dintâi, iar la a treia plată va plăti tot o marcă, de asemenea, în octavele plății a doua, care vor veni foarte curând după darea scrisorii de față, totodată s-a pus această îndatorire că, dacă nu va face plata dintâi, atunci va cădea sub pedeapsa unei gloabe, iar dacă nu va face a doua plată, va pierde banii ce a plătit mai înainte și dacă va nesocoti a treia și cea din urmă plată, va fi spus la pedeapsa plății îndoite”[114].

1356, decembrie 13, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvanie face cunoscut „că, deoarece am hotărât să trimitem pe chibzuiţii bărbaţi Lorand, custodele, arhidia-

---

[114] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 70, pp. 68, 69

conii Nicicolae de **Cojocna** (judeţul Cluj) şi Nicolae de **Solnoc** (în Ungaria), pe Gheorghe, parohul din **Cricău** (Krako, judeţul Alba), şi pe Ladislau, arhidiaconul de **Hunedoara**, soţii şi fraţii noştri canonici… la adunarea obştească a măritului Andrei, voievodul Transilvaniei… ţinută la **Turda**, la octavele sărbătoririi Tuturor Sfinţilor (8 noiembrie)… întorcându-se de acolo ne-au spus că, înfăţişându-se Ioan, fiul lui Alexandru de **Sâncrai** (Sancto Rege, inclus în **Aiud**, judeţul Alba), pe de o parte, iar pe de alta Ladislau zis Bolgar, acel Ioan, fiul lui Alexandru, silit de unele nevoi ale sale, a vândut lui Ladislau zis Bolgar, fiul lui Mihail… pentru 20 mărci de argint, o moşie a sa, numită **Bonchahaza** (sat dispărut, judeţul Alba), pustie de locuitori… şi, în satul **Hoczo** (azi **Heria**, judeţul Alba), o sesie sau curte, locul de pescuit şi de vie, precum şi câteva păduri, numite Pădurea Oaspelui şi Pădurea Mare, şi locul de moară de pe râul Mureş”[115].

1358, martie 18, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, înfăţişându-se „Nicolae, fiul lui Benus de **Rodna** (Radna, judeţul Bistriţa-Năsăud), şi celălalt Nicolae, fiul acestuia, iar pe de altă parte Andrei, fiul lui Petru, slujitorul magistrului Dominic zis de **Gâmbaş** (Gonbas, Gumbas, inclus în **Aiud**, judeţul Alba), pentru stăpânul său, aceşti Nicolae ne-au spus că Dominic le-a împrumutat 300 de florini, pe care ei i-au cheltuit pentru reluarea şi dobândirea moşiilor lor, şi că, pentru aceşti 300 de florini, au zălogit şi zălogesc lui Dominic o moşie a lor, numită **Măgheruş** (Monyorows, Zenthandryas, azi **Şieu-Măgheruş**, judeţul Bistriţa-Năsăud), aflătoare în comitatul

[115] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 56, pp. 63, 64

Dăbâca, cu această învoiala ca, în răstmpul când vor putea, să o răscumpere”[116].

1359, mai 1, Mănăştur: Regele Ludovic scrie conventului mănăstirii Mănăştur că a primit raportul trimişilor la împăciuirea dintre episcopul Dominic şi Petru, fiul fostului vicevoievod Mihail, împuternicitul vicevoievodului Dominic, în privinţa satului „numit **Oarda** (Oarda de Sus şi de Jos, Waradia, Waradya, judeţul Alba), al acestui magistru Petru, sat ales pentru a se face acolo judecata de împăciuire. Dominic însă n-a venit… şi numai seara, târziu, înfăţişându-se, fără scrisoare de împuternicire, un slujitor al acestui Dominic, a spus că stăpânul său va veni acolo cu împăciuitorii săi… episcopul s-a plâns împotriva vicevoievodului Dominic cu privire la faptele lui samavolnice şi au arătat că vicevoievodul, prin slujitorul său Petru, a pus să fie luată moşia şi să pustiască şi să se jefuiască moşiile **Aţintiş** (Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş) şi **Nandra** (Nandurlaka, judeţul Mureş)… şi a pus să fie luate 200 vite, 16 cai şi 1.200 oi alese de rasă. De asemenea, a pus să fie ridicat Gheorghe Românu, iobagul lor din **Revfalva** (Rewfolua, dispărut, lângă Aiud, judeţul Alba), cu vitele sale şi cu 60 oi. La fel, unui iobag al lor, Neagu pe nume, a pus să i se ia oi, un cal în preţ de 10 mărci argint, 2 cai de herghelie şi 2 boi buni… Pe Matei, Ioan cel Negru, Ioan, fiul lui Ştefan, Mihail blănarul, Ştefan măcelarul, Gheorghe cel mare, Ştefan… oaspeţii lor din **Aiud** (judeţul Alba), care mergeau pe drumul slobod,

---

[116] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 248, p. 256

i-au prins, luându-le toate lucrurile găsite la ei, anume două care”[117].

1359: „În anul 1346, matricola bisericii din **Sibiu** amintește de un anume Kunz Goltsmit, iar în anul 1359, la **Aiud**, se face referință despre Ştefan Aurarul (aurifex). Un Ioan aurifaber, în anul 1389, şi Nicolae aurifaber, în 1393, erau jurati ai orașului **Sighișoara**, iar un alt aurifaber, cu numele Ioan, era trimis la regele Sigismund, pentru a cere confirmarea privilegiilor pe seama negustorilor sibieni. Tot un Ioan aurifaber, probabil cel menţionat înainte, reprezenta interesele orașului **Alba Iulia** într-un proces cu capitlul episcopiei din acel oraș, în anul 1400”[118].

1360, martie 26, Csenger: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişânduse „Andrei slujitorul magistrului Dominic, zis de **Gâmbaş** (Gonbas, Gumbas, înglobat în Aiud, judeţul Alba), în numele stăpânului său ne-a înfăţişat un privilegiu, cerându-ne să binevoim a pune să fie transcris”[119].

1361, mai 23, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Dominic zis de **Gâmbaş** (Gumbas, inclus în Aiud, judeţul Alba), fiul lui Andrei, nobil de **Şintereag** (Sumkereş, judeţul Bistriţa-Năsăud), iar pe de altă parte Petru, fiul lui Ioan de **Uioara de Sus** (înglobat în **Ocna Mureş**, judeţul Alba), Dominic a arătat că Petru, ruda sa, a plătit lui Mihail, fiul lui Ladislau, fiul lui Geleth 45 florini în florini aur, pentru care Dominic i-a

---

117 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 369, pp. 370-372

118 Drăguţ, Vasile, *Arta gotică în România*, Bucureşti 1979, p. 306

119 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 468, pp. 485, 486

dat partea sa de moşie, pe care o avea în moşia **Turdaş** (Thordas, judeţul Alba), aflătoare în comitatul Alba”[120].

1363, aprilie 14, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, venind „Ştefan, parohul de **Şieu-Măgheruş** (Măgheruş, Monyoros, azi **Şieu-Măgheruş**, judeţul Bistriţa-Năsăud) vicearhidiacon al acelui ţinut, Ladislau, fiul lui Velkun, nobil de **Căila** (Kayla, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi Andrei, fiul lui Petru, oaspe din **Şintereag** (Sumkereş, judeţul Bistriţa-Năsăud), ne-au spus că Dominic zis de **Gâmbaş** (Gumbas, inclus în Aiud, judeţul Alba), nobil de Şintereag, aflându-se pe patul de moarte, dar cu mintea întreagă, a făcut, în faţa lor şi a multor bărbaţi, următorul lăsământ a lucrurilor sale şi al moşiilor ce ţin de acest Dominic. / Mai întâi, moşia Şintereag a lăsat-o lui Ladislau, fiul lui Geleth, şi fraţilor săi buni”[121].

1369, noiembrie 11, Turda: Voievodul Emeric scrie conventului mănăstirii Mănăştur că, în adunarea de la Turda, arhidiaconul Nicolae, decan al bisericii Transilvaniei, s-a plâns „că iobabii acestui capitlu, ce locuiesc la **Aiud** (judeţul Alba) şi **Gârbova** (Orbou, Orbow, judeţul Alba) sunt tulburaţi în bunurile şi în strângerea foloaselor de către nobilii de **Trascău** (Trascău, Turuzkou, azi **Rimetea**, judeţul Alba) şi **Geoagiu** (Gyogh, azi **Geoagiu de Sus**, judeţul Alba)… Auzind acestea, Nicolae, fiul lui Elley, de Trascău, şi Ioan, fiul lui Andrei, de Geoagiu, au răspuns că dacă domnii din capitlu ar veni acolo în chip legiuit, atunci,

---

[120] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 40, pp. 29-31

[121] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 167, pp. 148-150

potrivit cuprinsului actelor lor, s-ar putea hotărnici semnele de hotar ale ziselor moşii”[122].

1372, aprilie 19, Turda: Emeric, voievodul Transilvaniei, scrie conventului mănăstirii Mănăştur că, în adunarea nobililor de la Turda, s-a plâns Nicolae, arhidiaconul de Solnoc, în numele captlului Transilvaniei, „că iobagii capitlului din **Aiud** și **Gârbova**, care locuiesc între hotarele și marginile sus-ziselor moșii, sunt foarte adesea tulburati și supăraţi în lucrurile și bunurile lor de către nobilii de **Trăscău** și de **Geoagiu**, deși totuși, odinioară, prin acte temeinice, aceleași moșii au fost despărțite și deosebite prin hotare sigure, ridicate cu aceiași nobili, şi tot acolo”. Se porunceşte o nouă hotarnică, iar „primul semn de hotar, care desparte sus-zisa moșie numită **Gârbova** a sus-zisului capitlu, de moșia numită **Beldiu** a nobililor de același Beldiu, dinspre partea de răsărit, se aflã lângă Mureș, în locul numit Fuk, unde au ridicat o movilă nouă de hotar, de la care se îndreaptă spre două movile de hotar, lângă care au ridicat, din nou, două noi semne de hotar. De aici, hotarul cotește spre miazănoapte și, trecând o albie sau vână de apă, ajunge la drum, la două movile de hotar, de unde, înaintând pe lângă locul numit Zapultou, la două movile de hotar, lângă care au ridicat, de asemenea, două semne noi, unul despărțitor pentru acea moșie a capitlului, iar celălalt, pentru moşia nobililor de **Beldiu**. Apoi, prin același mers, trece drumul mare, pe care se merge la Alba, la **Seg**, ajungând într-un loc unde a fost cândva un copac, și iar au aflat un vechi semn de hotar, care înconjura locul acelui copac, și unde erau încă și alte semne de hotar, deși nu chiar întregi, dar destul de vădite. De aici, prin același **Seg**, se

[122] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 434, pp. 660-662

îndreaptă spre miazănoapte, către satul **Gârbova**, la o movilă de hotar, moșia **Beldiu** rămânând la miazăzi. Apoi ajunge la o altă movilă de hotar și, de aici, la capătul aceluiași Seg, la alte două movile de hotar; de aici, coboară în josul acestui **Seg**, la o vale, şi de la temelia acestui Seg coteşte spre apus și ajunge la o movilă de hotar așezată lângă drum, pe care drum urcă din nou spre Seg și ajunge la trei movile de hotar, dintre care una este a bisericii, cealaltă, a zisilor nobili de Beldiu, iar a treia, a nobililor de **Geoagiu**; lângă care au ridicat iar noi semne de hotar. De aici, urcă la două semne de hotar vechi, lângă care au ridicat altele noi. Din acest loc, hotarul coboară în valea **Gârbova Seacă**, înspre miazănoapte, în vecinătatea nobililor de **Geoagiu**. De aici, hotarul urcă prin aceeași vale și ajunge lângă doi arbori, numiţi fag și carpen, la o movilă de hotar, care înconjoară, de jur, împrejur, carpenul. De aici urcă pe această vale, până la obârşia ei, unde ei au găsit două semne de hotar mari, lângă care au ridicat, din nou, două noi semne de hotar; de la care trecând, de asemenea, la două semne vechi de hotar, lângă care, în același chip, au fost din nou ridicate două semne noi de hotar. De aici, coborând, hotarul ajunge la două movile de hotar, puse în coastă, şi cade într-o vale, din care trece la o movilă de hotar, aflată între două râuri ce coboară sub pădurea numită Giomal. Aici, împuterniciţii au vrut să ridice, chiar în acest loc, noi semne de hotar, însă tot acolo, nobilii de Geoagiu, anume magistrul Ladislau, fiul lui Andrei, împreună cu fiii săi, Ladislau, Mihail și Dumitru, precum și Ioan, fiul lui Andrei, și Ștefan, fiul lui Luca, ca și Ladislau, Bartolomeu și Mihail, fiii lui Mihail, fiul lui Grigore, stând ei înșiși de faţă, i-au oprit pe ei, împotrivindu-se la ridicarea în acest chip a noilor semne de hotar. Apoi, urcând, hotarul ajunge

la un pârâu, prin care urcă până la obârşia lui. De aici, urcând pe un drum, ei au ajuns la două semne de hotar vădite şi pomeniţii împuterniciţi au spus, în numele domnilor din capitlu, că sunt ale bisericii, și când au vrut să ridice semne de hotar noi lângă acestea, nobilii de **Geoagiu** i-au oprit iar pe ei, acolo, de la ridicarea noilor semne de hotar… / Şi de aici coboară în râul Gârbova, prin care râu el înaintează, deasupra unei culmi a dealului numit Pelys, de care, trecând apoi, hotarul a ajuns la hotarele unei alte moșii a amintitului capitlu, numită **Aiud**, în megieșia nobililor de **Trăscău**, unde aceeași moșie **Aiud** începe să ţină hotar cu moșia **Trăscău**..., și când ei au vrut să ridice, în locurile de trebuinţă, noile semne de hotar, lângă cele vechi, hotărnicind acea moșie **Aiud**, potrivit cuprinsului actelor mai sus arătate ale des pomenitului capitlu, după adevăratul mers al vechilor ei semne de hotar, magistrul Nicolae, fiul lui Ștefan, Elleus și Ladislau, fraţii aceluiași magistru Nicolae, fiii aceluiași Ștefan, fiul lui Elleus, precum și Andrei și Nicolae, fiii lui Akus, nobili tot de **Trăscău**, i-au oprit pe împuterniciţii capitlului de la ridicarea noilor semne de hotar, pretutindeni în vecinătatea lor, împotrivindu-li-se. Şi mergând, de acolo, mai departe, au ajuns din nou în megieșia sus-zisilor nobili de **Geoagiu**, unde moșiile capitlului, **Gârbova** și **Aiud**, tin hotare cu moșia numită Tynod a nobililor de **Geoagiu**, și când au vrut să hotărnicească hotarele acelorași moșii Gârbova și Aiud, dinspre partea moșiei Tynod, de asemenea potrivit cuprinsului sus-ziselor acte ale sus-însemnatului capitlu, după adevăratul mers, și să le ridice noile semne de hotar lângă cele vechi, **nobilii de Geoagiu** i-au oprit pretutindeni, de asemenea, de la ridicarea noilor semne de hotar, începând de la primele semne de hotar și până la cele din

urmă. Pe acești nobili, adică atât pe cei de **Trăscău**, cât şi pe cei de **Geoagiu**, i-au chemat, în aceeași zi și la faţa locului, pe aceleași moșii, împotriva capitlului, înaintea noastră, spre a da seama de temeiul împotrivirii lor, statornicindu-le să se înfîţiăeze înaintea noastră la sus-zisele octave, atunci viitoare, ale sărbătorii fericitului mucenic Gheorghe"[123].

1437: **Răscoala condusă de Paul Magnu şi Ladu Farcaşiu**. „Însă focul acoperit prin aceste tocmeli de pace se aprinse din nou, în ţinutul Clujului (Clusiului) şi pe Someşul de jos, cum şi în ţinutul Nirului, sub conducerea unui Martinu. Antoniu Magnu, conducătorul ţăranilor transilvani, se prinse la Mănăştur (Kolos-Monostor), lângă Cluj, şi se tăie în bucăţi; nouă soţi ai lui se înţepară pe deal, dinaintea **Turdei**. Dar, în fine, chiar nobilii prădară **Aiudul**, din cauza întâmplărilor memorate, în 15 Decembrie 1437, fiindcă se închiseră aci ţăranii revoluţionari. / Cu toate că se uciseră capii răscoalei, totuşi ţăranii nu încetară a-şi continua fapta începută. Nobilii se văzură, în urmă, strâmtoraţi a-şi aduce ajutor şi din Ungaria, pentru ca să stârpească pe necredincioşii ţărani (*rustici*), (*ad exstirpandos infideles rusticos*)[124]. Aşa suna scrisoarea prin care se cerea ajutor din Ungaria, datată Kolos-Monostor, 9 Januariu 1438. Ei bătură pe ţărani la Cluj (Clusiu), şi ocupară cetatea cu puterea; cerură şi ajutorul saşilor, cu care de mai înainte aveau legământ. / Însă ca uniunea încheiată între nobili, secui şi saşi, să fie mai temeinică şi mai durabilă, se face adunare generală la Turda, în 2 Februarie 1438, şi aci se repetă şi se întări, cu toată solemnitatea, aceea uniune

---

[123] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 130, pp. 172-189

[124] Ţărani români şi maghiari.

sau legământ în contra tuturor inamicilor interni şi externi, şi numit: în contra ţăranilor (signanter autem ad conterendam nefandissimorum proterviam venturos[125])"[126].

1574, Pierre Lescalopier: „La 21 iulie, eram la **Aiud**, târg locuit de unguri şi de germani, deasupra căruia se înalţă o cetate, înconjurată cu şanţuri pline cu apă. Acest castel fusese confiscat, de la comitele de Făgăraş, Ioan Bekes, ai cărui strămoşi ţineau ca zălog acest comitat, în schimbul a 30.000 de taleri împrumutaţi mamei regelui Ioan. Principele ar fi vrut să-l reia şi să înapoieze cei 30.000 de taleri şi, la refuzul lui Bekes, îl asedie în castelul său de la **Făgăraş**, de unde a scăpat, noaptea, şi a fugit la Viena, unde se află încă, pe lângă împărat, din care cauză principele i-a confiscat toată averea"[127].

1629, David Frölich: „Vinul transilvan, care se face din belşug, este mai bun decât vinul românesc, francez, „marchez" (de pe Rin), austriac, morav, dar mai prejos de cel roman şi unguresc: conţine mai mult tartru şi este mai sulfuros, şi din această pricină provoacă artrită la mâini şi la picioare. Vinuri mai sănătoase şi mai tari se fac la **Alba Iulia**, **Deva**, **Aiud**, **Biertan**, **Feneş** şi **Mediaş**"[128].

1661, Evlia Celebi: „**Cetatea Aiud** a fost clădită de banul Iezid (numele Aiud, care apare, prima oară, în documente Aiudului, este Enyed, iar cetatea este atribuită de V. Vătăşianu coloniştilor saşi). Şi aceasta se află sub asculta-

---

[125] Eder, ibs, crit ad Hist. Tnie, pag. 75

[126] Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864, p. 172

[127] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 440

[128] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973, p. 46

rea crailor ardeleni, dar este posesiunea lui Rhedei Istvan (Francisc Rhédei, fost principe al Transilvaniei, 1657-1658). Fusese o cetatea frumoasă, aşezată într-un şes, ceva mai departe de malul râului Mureş, cu mănăstiri, palate frumoase, cu târg şi bazar, cu hanuri şi cu alte clădiri de binefacere. Oastea tătară, mergând cu cerhagi Ismail paşa în avangardă, a jefuit toate proviziile şi avuţiile, iar oraşul l-a prefăcut în cenuşă. Numai bunurile ascunse prin pivniţe şi cele din grădini şi vii au mai rămas, iar acestea au intrat în mâinile oştilor islamice, care veneau din urmă"[129]. „De acolo (din Aiud), luând-o, din nou, spre miazănoapte, şi trecând, timp de patru ceasuri, pe lângă un turn şi peste râuri şi prin multe păduri, am ajuns la locul de popas numit Ponciab (**Păgida**, sat inclus în Aiud, judeţul Alba), care fusese un ţinut foarte înfloritor, dar tătarii, mergând în urmărirea taberei lui Ioan Kemény, au nenorocit acest ţinut şi, luând cu ei douăzeci de mii de prizonieri, s-au întors victorioşi şi triumfători la ordie. Acolo a început să se vândă un prizonier pentru un guruş. Apoi, după trei ceasuri, am ajuns la Turda"[130].

1662: „Colegiul academic Bethlen" a fost transferat, de la Alba Iulia, la Aiud"[131].

1788, Johann Lehmann: „**Aiudul** este un oraş foarte plăcut, cu case frumoase. În Aiud – Aiudul Mare – sunt

---

[129] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 547, 548

[130] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, p. 548

[131] Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, 35-36, Istorie II, Cluj-Napoca 1999, p. 279

biserici frumoase şi mai este şi un gimnaziu vestit, în care sunt instruiți predicatori reformaţi”[132].

1848-1849: „**Cronica evenimentelor** din anii 1848-1849, scrisă de protopopul greco-ortodox Ştefan Branea din comuna **Maierău**… Întâmplare crâncenă s-a întâmplat la **Mihalţ**, în 21 mai au mers execuţie de cătane secui şi gardişti din **Aiud** pe **Mihalţ**, pentru că ar fi păscut niște contenituri domnești. Ei n-au vrut să sloboadă execuţia, ci au apelăluit (negociat) până în 15 zile. Acolo, în capul satului, nu se știe, până la investigație din cine, numai au început a răsuna puștile în oameni. Au căzut mulţi morți, mulți fugind s-au înecat în Târnava. Au murit ca vreo 12, s-au rănit ca vreo 20, din care tot mor şi vor mai muri. Apoi s-au tras înapoi cătanele și, pe câți români au întâlnit pe drum, pe toți i-au bătut şi i-au ciufuluit etc. Asta-i frățietate – amestecată cu sânge”[133].

1849: „La 8 ianuarie, insurgenții prefectului român Axente Sever i-au dat foc **Aiudului** (Nagyneyed) și l-au prădat; majoritatea locuitorilor au fost uciși. Doar 20-30 de case au rămas intacte. A fost incendiat și colegiul reformat, inclusiv biblioteca, care conținea aproximativ 25.000 de volume și manuscrise valoroase, un muzeu și diverse colecții de valoare științifică. Orașul încă ardea, în a treia zi. Dénes Popovics, prefectul român de **Sebeş** (Százsébés), a atacat și cucerit **Sebeşul** (Szászváros), pe 5 ianuarie, de unde a extorcat 9.000 de taleri. Mişcarea populară românească, care a început ca o luptă justă împotriva iobăgiei și s-a alimentat cu nemulțumiri reale – sub controlul autorităţilor austriece – s-a întors împotriva revoluției maghiare

[132] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, p. 591
[133] *Ţara Bârsei*, Anul VI, nr. 6, Braşov 1934, p. 553

şi acum a distrus fără discernământ populația maghiară. Pentru a zdrobi mișcarea, din 6 ianuarie, comisarul șef al Guvernului, Ödön Beöthy, a început să organizeze batalioane de vânătoare, pe model maghiar, a căror sarcină era recuperarea proprietății acestei organizații și protejarea localului maghiar”[134].

1896: „**Furtună grozavă**. Ni-se scrie din comuna **Băgău**, că, în 12 august, pe la orele 4 d. a., s-a descărcat, în ținutul acela, o furtună, împreunată cu grindină aşa de mare, decât care mai teribilă nu pomeneşte nici un bătrân din sat. Furtuna a început de la poalele Munţilor Apuseni, în direcția de la vest, spre est, şi a nimicit total recoltele comunelor: **Aiudul de sus**, **Aiudul**, **Ciumbrud**, **Păgida**, **Băgău**, **Lopadea maghiară**, **Hopârta** şi a altor comune. Viile sunt total nimicite, asemenea cucuruzele şi otăvurile. Paguba se urcă la 35.000 florini. Omenii sunt disperaţi, în urma nenorocirii ce au suferit”[135].

1898, Diaconovich: „**Aiud** (germ. Strassburg, magh. Nagy-Enyed) oraş în Transilvania, comitatul Alba inferioară, în valea Mureşului (lângă pârâul Aiudului), la o înălțime de 270 m peste nivelul mării; 5.932 locuitori, dintre care 4.029 maghiari, 1.436 români, apoi saşi şi alte neamuri; l-au întemeiat saşii, în secolul XIII; cu timpul, însă, sașii, în mare parte, şi-au pierdut naționalitatea, contopindu-se în elementul maghiar. Numele românesc se derivă, după cum afirmă Lenk (Siebenbürgens geographisches etc. Lexikon, 1839) de la numele latin „Villa Judae Thadaei” (de la biserica apostolului Iuda Thadeu, aflătoare aici). În **Aiud** se afla cel mai însemnat institut

---

[134] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

[135] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIX, nr. 171, Braşov 1896, p. 2

cultural al maghiarilor reformaţi din Ardeal: **colegiul lui Bethlen**, înființat de principele Gavriil Bethlen, în Alba Iulia (1622) şi strămutat aici (1662) de principele Mihail Apafi. Colegiul constă din liceu, curs de preparandie şi teologie reformată și e prevăzut cu internat; are bibliotecă mare (peste 22.000 volume) şi colecţiuni ştiinţifice. Lângă piaţa principală se află castelul oraşului, cu mai multe bastioane, zidit tot de saşi. **Aiud** e centrul comitatului Albei inferioare, cu diregătoriile comitatense și direcţiune financiare. Aici se mai află patru biserici, dintre care una română greco-catolică şi una săseasca luterană; aceasta din urmă, zidită la 1866; pe locul ei a fost o biseric veche luterană, zidita la **1313**. Aiudul mai are un penitenciar al statului (cu vreo 350 deținuți), cazarma de honvezi, şcoală pentru vieri şi mai multe societăţi maghiare.. / **Aiud-protopopiat** român greco-catolic, se compune din 27 parohii şi câteva filiale, cu 14.543 credincioşi. Reşedinţa protopopiatului e Aiudul. Pentru acoperirea salariului învăţătorului din Aiud există un fond, înființat de Mitropolitul Vancea”[136].

1932: „**Congresul general al „Agru”-lui la Aiud**. Frumoase zile a avut orăşelul **Aiud**, de pe valea Mureșului, în zilele de 26 și 27 noiembrie. Întemeiat de către saşi, în veacul al XIII-lea, şi numit Strassburg, „acest orăşel s-a maghiarizat, rând pe rând, de așa încât, în 1910, la numărătoarea făcută de unguri, avea 6.497 locuitori unguri, 1.940 români şi abia 163 saşi, așa că a devenit, cu vremea, cel mai grozav cuib de şovinişti maghiari. Aici se ţineau adunările congregațiunilor comitatului Alba de Jos, la care, cu atâta mândrie şi vitejie, au susținut drepturile românilor

---

[136] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 71

marele Moldovănuţ, Bunea, Marcu şi dl Maniu. / Acest orăşel de mari șoviniști unguri n-a mai văzut atâţia români, adunaţi împreună, de la 1848, când a fost ars de români, şi de la 1918, când mult păţiţii noştri românași din judeţul Alba de Jos s-au adunat în capitala județului, pentru ca să se declare independenţi şi cetăţeni ai României Mari.

Ziua întâi. Sâmbătă, în 26 noiembrie, cu trenurile de după-amiază, au început să sosească cei dintâi oaspeţi. Cu trenul dinspre Cluj, au sosit Preasfinţiile Lor episcopii Dr. Iuliu Hossu al Clujului şi Gherlei, Dr. Alexandru Nicolescu al Lugojului şi Dr. Alexandru Rusu al Maramureşului, însoţiţi de părinţii Dr. Anton Gabor, camerar papal la Iași, Dr. Al. Borza, profesor minoritar în Cluj, Dr. Coriolan Tămâian profesor de teologie în Cluj, Dr. Gelu Egri, primarul Oradei, Dr. Titus Malai, vicarul Năsăudului, părintele Dr. Nicolaeş, superiorul franciscanilor Oradea, Victor Maior, fost prefect la Târgul Mureș, Dr. Ioan Pantea, deputat din Târgul Mureş, Dr. Alexandru Breban, prepozit şi deputat de Baia Mare, D. Marian, administratorul domeniului episcopesc din Oradea, Dr. V. Hetcou, avocat din Oradea şi alţii. La gară, au fost salutaţi de către dl Dr. Victor Fodor, preşedintele „Agru"-lui Aiud şi **directorul sanatoriului Aiud**, de dl Dr. Ștefan Oniga, directorul prefecturii din Alba Iulia şi de dl Dr. Aurel Albini, **primarul oraşului Aiud**. Le-a răspuns Exelenţa Sa Dr. Iuliu Hossu. / Cu trenul de către Blaj, a sosit fostul ministru de justiție Dr. Valer Pop, preşedintele „Agru"-lui, însoţit de prepozitul capitular din Blaj Iacob Popa, canonicul și fostul ministru Dr. Ionel Coltor, Dr. Augustin Popa, profesor la teologia din Blaj, deputat și secretarul general al „Agru"-lui, Alexandru Lupeanu, director, Iuliu Maior, director, Ioan Moldovan, profesor, Dr. Vasile Aftenie, profesor de teolo-

gie şi alţii mulţi. Şi pe aceştia i-a primit și salutat președintele organizaţiei Aiud a „Agru“-lui, Dr. Victor Fodor, răspunzându-i dl președinte Dr. Valer Pop”[137].

Vecernia mare, Congresul studenţilor uniţi, Sfânta liturghie din ziua a doua, Procesiunea euharistică şi şedinţa festivă, raportul general şi cel al casierului, propunerile, cuvântul de încheiere, un *Te Deum* şi concertul Reuniunii Corale Române Unite din Cluj au definit manifestările religios-patriotarde de la Aiud.

1936: „**Marș premilitar pilduitor**. Centrul Pregătirii Premilitare **Aiud**, de sub comanda dlui căpitan în rezervă Gr. Ursu şi Emil Checicheş, comandantul subcentrului P. P. Aiud, cu ocazia zilei eroilor din acest an – 21 Mai – au format un marş, având direcţia: **Aiud**, **Cheia Vălişorii**. Plecarea din Aiud se face dimineaţa, la ora 8, sub intonaţia marşului de gornişti P. P. şi sub comanda pedestră a ofiţerilor în rezervă sus-amintiţi, în frunte cu drapelul centrului P. P. Aiud. La ora 9, sosesc la Măgina, unde sunt aşteptaţi de către tinerii P. P. Poiana-Aiudului, sub conducerea locotenentului Ion Filimon. Cu toţii, împreună, îşi iau drumul spre Caşova, iar la ora 10, sosesc în Poiana Aiudului, unde, în sunetele duioase ale clopotelor de la biserica greco-catolică, intră cu toţii în biserică. / Preotul local, părintele Traian M, Ștef, a început Sf. Liturghie. Biserica spațioasă din Poiana Aiudului era neîncăpătoare”[138].

---

137 *Unirea Poporului*, Anul XIV, nr. 49, Blaj 1932, pp. 1-3

138 *Unirea Poporului*, Anul XVIII, nr. 23, Blaj 1936, p. 3

ALĂMOR

(districtul Armeni – Ormény-szék,
comitatul Alba-inferior, judeţul Sibiu)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 este menţionată familia „**Pop** de Alamor, în comuna Alămor, 1643, 1667, 29 familii"[139].

1883: În şedinţa din 5/17 mai 1883, Sinodul arhidiecezan primeşte „petiţiunea comitetelor parohiale din Sânt Iacob pentru încorporarea la protopopiatul Târnavei şi al comunei **Alămor** pentru încorporare la tractul Sibiului şi nu al Săliştei"[140].

1898: „Ioan Hulpuş, comerciant în **Alămor**, a răposat în 18 septembrie, în etate de 45 de ani. Înmormântarea a avut loc în 20 septembrie. Fie-i ţărâna uşoară!"[141].

1900: „În numele tinerimii din **Alămor**, aducem cele mai călduroase mulțămiri onorabilei societăţi de lectură „Inocențiu Micu Clein" a teologilor din Blaj pentru generozitatea cu care a binevoit a le dona, pe seama bibliotecii noastre poporale, următoarele opuri: „Epistole

---

[139] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 53

[140] *Telegraful Român*, Anul XXXI, nr. 56, Sibiu 1883, p. 223

[141] *Revista Orăştiei*, Anul IV, nr. 37, Orăştie 1898, p. 147

către un preot tânăr“ (2 volume), „Pregătire la morte“, „Duh muscălesc“ şi „Tragedia calvarului“. / Alămor, în 26 februarie 1900 / Alesiu Lazar, preot şi preşedinte societate, Samoilă Florea, bibliotecar”[142].

1902: „**Concert în Alba Iulia**. În sera zilei de Sf. Ilie, tânărul Nemeş de **Alamor** a dat un concert în Alba Iulia. Acompanierea a executat-o studentul universitar Corneliu Munteanu. Cu această ocaziune, a debutat, pentru prima oară în public, şi domnişoara Elena Patiţa, care, prin executarea câtorva piese la pian, a dat dovezi de un frumos talent”[143].

1913: „Anul trecut, raportasem că edificii şcolare necorespunzătoare sunt în **Alămor**, **Aciliu**, **Amnaş**, **Mag** şi **Vale**. În cursul anului 1912, au dispărut inconvenientele de la aproape toate edificiile şcolare. Comuna bisericească **Alămor** a cumpărat, cu preţul de 9.000 coroane, casa notarului comunal, întocmindu-şi aici sala de învăţâmânt, precum şi odăile de lipsă pentru locuinţa învăţătorului. Comuna **Amnaş** şi-a zidit şcoală nouă, cheltuind, cu această zidire, 4.300 coroane, iar edificiul vechi a rămas ca locuinţă învăţătorească. Sfinţirea şcolii din Amnaş s-a făcut la 16 septembrie 1912, prin protopopul tractual, ca mandatar al Î. P. S. Sale dl mitropolit Ioan şi asistat de preoţii I. Predovici şi V. Suciu. În **Vale**, s-au făcut adaptările de lipsă, la vechiul edificiu şcolar, cheltuindu-se 9.000 coroane. Tot astfel şi la şcoala din **Mag**, cu o cheltuială de 6.500 coroane. Astfel, numai la şcoala din **Aciliu** ar mai fi de lipsă o adaptare şi lărgire a unei săli de învăţare, care e prea neîncăpătoare”[144].

---

[142] *Unirea*, Anul X, nr. 10, Blaj 1900, p. 89
[143] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 163, Braşov 1902, p. 3
[144] *Revista Teologică*, Anul VII, nr. 6-7, Sibiu 1913, p. 201

ALBAC

(Fehérvölgy, districtul Câmpeni,
comitatul Alba-inferior, judeţul Alba)

1746: „Pisania de deasupra pridvorului bisericuţii, târnosită la 4 mai 1941, la Florica, glăsuieşte aşa: „Această sfântă biserică, cu hramul sfinţilor Arhangheli, a fost durată prin smerenia și cu arginţii credincioşilor țărani români, în satul **Albac**, din Munţii Apuseni, la anul de la Hristos 1746. Ci, în curgerea anilor, înmulțindu-se norodul, s-a zidit biserică mai mândră, în locul acestei sfioase bisericuțe de lemn, care, aşa, ajunse în prag de pieire. Şi aflând-o spre pieire, Ion I. C. Brătianu, în anul 1907, când, străbătând drumurile Ardealului, ajunse în **Albacul lui Horia**, nu s-a îndurat de dânsa, ci a adus-o, lemn cu lemn, de au înălțat-o aici, pe dealul Floricăi. Și a vrut Ion I. C. Brătianu să fie târnosită această biserică, în care s-a rugat odată Horia, pentru norodul său şi să fie închinată celor care, fără de număr și fără de nume, s-au jertfit pe ei întru slava și mărirea norodului român. Și, de peste moarte, împlinindu-se gândul lui Ion I. C. Brătianu, s-a târnosit această sfântă biserică acum, în anul de la Hristos 1941, luna mai, ziua cea de-a patra”[145]. / „Ion I. C. Brătianu, însoţit de soţia sa

---

[145] Fotino, George, *Bisericuţa din Albac*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, Anul VIII, nr. 6, Bucureşti 1941, p. 603

Eliza, s-a aflat, în decursul anului 1907, într-o excursie în Transilvania, ajungând şi în localitatea **Albac**, unde au vizitat **Bisericuța de lemn, legată de numele lui Horea**, liderul răscoalei din anul 1784, a ţăranilor români iobagi, socotită cea mai mare răscoală a românilor în evul mediu. / Găsind Bisericuța din lemn într-o stare de avansată degradare şi aflând că autoritățile maghiare au făcut mai multe încercări să o distrugă, Ion I. C. Brătianu a hotărât să o ia sub protecţia sa, transportând-o pe domeniul său de la Florica, din comuna Ștefănești, judeţul Muscel, unde urma să fie restaurată şi apoi resfințită, după ce Transilvania se va uni cu România.

Bisericuța de lemn fusese construită în anul **1746**, cu banii țăranilor români din **Albac**, care au strâns „ban cu ban şi lemn cu lemn", dar, cu timpul, devenise neîncăpătoare, prin creşterea numărului de enoriaşi, care au hotărât să construiască o biserică nouă, din piatră, şi vechea biserică ajunsese în prag de dispariţie, care nu l-au lăsat nepăsător pe marele om politic român, oferindu-se să-i despăgubească pe enoriașii din Albac, care au acceptat, fără a impune vreun preţ, fiind de acord cu strămutarea acestui sfânt locaş de cult pe domeniul de la Florica-Ștefăneşti, unde urma să fie restaurată şi conservată, ca un simbol al unităţii tuturor românilor. Bisericuța din Albac a fost martoră la mai multe din suferințele românilor transilvăneni. / În această biserică, Nicolae Ursu zis Horea, în tinereţe, ascultase predicile călugărului Sofronie de la Cioara (azi Săliște), alături de alți țărani, veniţi din localităţile din jurul Albacului"[146].

[146] Crăciun, Mircea, *Bisericuţa din Albac, reamplasată la Florica-Ştefăneşti, la iniţiativa lui Ion I. Brătianu, preludiu la Marea Unire din anul 1918*, în *Argesis*, XXVII, Piteşti 2018, p. 185

1778: „Locuitorii comunelor **Vidra**, **Câmpeni**, **Bistra** şi **Râul Mare** – aceasta din urmă cuprindea, pe atunci, satele **Albac**, **Secătura**, **Scărişoara** şi **Ponorelul** – se plâng, printr-o numeroasă deputaţiune, la guvernul transilvan din Sibiu, în contra diferitelor abuzuri. În loc de dreptate, membrii deputaţiunii se văzură daţi în judecată penală, fiindcă au turburat linişte autorităților din Sibiu, – căci iobagii n-aveau nici măcar dreptul să reclame în contra asupritorilor – şi, condamnaţi, au suferi unii câte 25 bastoane, iar alții câte 12, plus cheltuielile de judecată. Deputatul Gavril Todea, bătrân de 80 ani, a şi murit în urma bătăi. / Românii din munţii Abrudului, convingându-se că, la guvernul transilvan, în zadar cer dreptate, trimit mai multe deputațiuni la Viena, la împărăteasa Maria Tereza şi, apoi, la succesorul ei, la împăratul Iosif II, având aproape întotdeauna, în fruntea lor, pe ţăranul iscusit din **Albac** Ursu Nicola, zis Horia, şi pe Ion Cloşca din **Cărpeniş**”[147].

1781-1782: „În anul 1781, dreptul de cârciumărit **în munţii Abrudului** fu dat în arendă la doi armeni, cu numele Martin Bosniac şi Martin Patrubani, pe termen de 6 ani şi cu preţul de 12.000 florini anual. Aceşti arendaşi lacomi interziseră locuitorilor de a mai exercita cârciumăritul în particular şi prin agenţi de-ai lor confiscau orice băutură găseau pe la oameni, pe care îi şi amendau. Severitatea arendaşilor armeni a mers până acolo, încât la **Abrud**, în timpul Paştelor din anul 1782, confiscă şi o sticlă cu vin, trimisă de un credincios din **Abrud-sat** preotului local, ca să cuminece pe locuitorii comunei. / În ziua de 24 mai 1782, cu ocazia târgului de ţară din **Câmpeni**, locuitorii din comunele **Râul Mare**, **Vidra**, **Câmpeni** şi

---

[147] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 143

Bistra, conform unui vechi drept, aduseră şi ei băuturi spre vânzare. Dar arendaşii armeni se opuseră, prin oamenii lor, pe care îi înarmaseră cu lănci, pistoale şi puşti, împiedicând orice amestec al muntenilor în dreptul lor de cârciumărit. O scânteie trebuia să aprindă focul – şi scânteia o dete un servitor al arendaşilor, care, alergând călare, în fuga mare, prin târg, trânti la pământ o femeie din **Hălmagiu**, care vindea nuci, apoi călcă cu calul în picioare pe un ţăran din **Zarand**, care-şi aşeza într-un sac lâna ce o cumpărase în târg. Dar țăranul din Zarand, sculându-se înfuriat de sub picioarele calului, puse repede mâna pe o secure, sări îndată la un butoi cu vin al arendaşilor armeni, spărgându-i fundul şi vărsându-i băutura.

Un alt ţăran, cu numele Iacob Zahuţ din **Râul Mare** (satele **Albac**, **Secătura**, **Scărişoara** şi **Ponorelul**), care adusese mied de vânzare în târg, fiind luat de servitorii arendaşilor, cu înjurături şi lovituri cu patul puştii, şi dus la inspectorul domeniului, se întâlneşte cu românul din Zarand, tocmai când acesta spărgea butoiul cu vin al armenilor arendaşi şi, apoi, dând chiote prin târg, se strânge o mulțime de ţărani, care sar cu toții la butoaiele arendaşilor, spărgându-le şi vărsându-le toată băutura. / În faţa acestei scene şi a furiei mulţimii, cârciumarii şi servitorii arendaşilor fug imediat din târg, de frică de a nu fi masacrați. / Acest incident a dat însă prilej guvernului transilvan să pedepsească cu moartea pe autorii scandalului, în care muntenii îşi apărau un drept al lor şi pentru care dânşii mai plăteau statului şi o taxă de răscumpărare. Într-adevăr, 23 de primari şi consilieri comunali sunt condamnaţi de judecata forului domenial din **Zlatna** la câte 25-100 bastoane şi, cu 3 luni, până la 2 ani, de închisoare, iar alţi 5, ca autori principali şi sub motivul că au agitat poporul să trimită

deputaţiuni la Viena, sunt condamnaţi la moarte. Unul din aceştia, cu numele Dumitru Todea, a fost condamnat şi la tortură, înainte de executare, iar după executare să i se taie capul, corpul să i se despice în 4 părţi, iar bucăţile să i se pună în ţeapă. / Astfel terorismul era la culme în munții Abrudului"[148].

1783: „În cursul lunii mai 1783, o nouă deputaţiune a moţilor luă drumul Vienei, ca să se plângă despre multele abuzuri şi cruzimi şi, totodată, să ceară scăparea vieţii celor 5 locuitori, condamnaţi la moarte, precum şi ordin ca deputaţii lor să nu mai fie arestați de către funcționarii domeniului pentru faptul că reclamă dreptate la Curtea împărătească. / La 7 iunie 1783, împăratul dete ordin guvernului din Transilvania ca nici locuitorii din munții Abrudului şi nici deputaţii lor să nu mai fie urmăriți, pentru plângerile ce le-au înaintat la Viena, şi nici să se execute vreo sentință de moarte asupra lor. Cu toate acestea, sentința forului domenial din **Zlatna** fu executată, în mare parte, asupra muntenilor. Numai pedeapsa cu moarte fu schimbata în închisoare, de la 1-2 ani, şi câte 50-100 bastoane. / În luna noiembrie 1783, Horia, deputatul ţăranilor din Râul Mare (**Albac**), şi Closca, deputatul ţăranilor din **Cărpeniş**, **Abrud**, **Bucium** etc. pleacă, pentru a treia oară, la Viena. De astă dată, deputaţii moţilor sunt siliți să aştepte luni întregi în capitala Austriei, deoarece împăratul Iosif II era plecat la Roma, în Italia, de unde se întoarse la 10 martie 1784. La 1 aprilie acelaşi an, Horia fu primit în audienţă de împărat, căruia îi prezintă o nouă petiţiune, în numele comunelor **Râul Mare**, **Vidra**, **Câmpeni**, **Bistra**, **Mişca**, **Baia de Criş**, **Bucium**, **Abrud** şi **Cărpeniş**, şi prin care

---

[148] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 147, 148

locuitorii se plângeau că, cu toate rugăciunile lor, înaintate, în diferite rânduri, la Curtea imperială, ei n-au putut să obţină nici o uşurare. / În 13 aprilie 1784, împăratul comunică guvernului transilvan ca, până la hotărârea sa, în ceea ce priveşte ancheta, ordonată încă în anul 1780, locuitorii comunelor suplicante, ca şi deputatii lor, să nu mai fie arestaţi, iar cei închişi pentru plângerile făcute să fie imediat puşi în libertate"[149].

1784: **Cei patru căpitani ai răscoalei**. „**Horia** se bucura de o imensă popularitate, mai ales printre iobagii comunelor de pe văile Arieşului Mare şi Arieşului Mic. Din căsătoria cu soţia sa Ilina, a avut doi copii: pe Ion, care a fost şi dânsul vice-căpitan, pe vremea revoluţiei (răscoalei lui Horia – n. n.), şi pe Luca. / Al doilea căpitan al revoluţiei a fost **Ion Cloşca**, cel mai intim prieten al lui Horia. Cloşca, ca şi Horia, era iobag al statului, din comuna **Cărpeniş**, lângă Abrud. Numele său adevărat era **Ion Oargă**, iar Cloşca, un simplu epitet popular, i s-a dat, în glumă, de consătenii săi, conform uzului românesc de a i se da fiecăruia câte o poreclă. / Inteligent, concentrat şi curajos, Cloşca câştigase, încă de tânăr, iubirea ţăranilor din comunele **Cărpeniş**, **Abrud** şi **Bucium**, care, în trei rânduri, îl trimiseseră ca deputat al lor la Curtea din Viena. Mai întâi, a fost trimis în anul 1779, când avea numai 32 de ani. Ceva mai înstărit decât Horia, poseda o casă mai bună, pe o coastă, lângă drumul ce duce de la Abrud, la Câmpeni, anume pe coasta Cloşceştilor, apoi câteva locuri de arătură şi fâneţe. Pe soţia lui o chema Marina, pe fratele său Teodor Oargă, iar pe soru-sa Achimia. / În fine, al treilea căpitan, **George Crişan**, era tot iobag al statului, din comuna **Căr-**

---

149 Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 149, 150

peniş, având, pe vremea revoluţiei, etatea de 52 de ani. Mândru şi impunător, sever şi hotărât. Numele său adevărat era **Marcu Giurgiu**, originar din comuna **Vaca**, judeţul Zarandului, adică de pe Valea Crişului Alb, ceea ce i-a adus numele de Crişan, din partea muntenilor. La Cărpeniş a ajuns prin însurătoare. Fost soldat în armată, unde disciplina militară i-a înăsprit şi mai mult natura sa de fier, pe care a dovedit-o în mijlocul crâncenelor vărsări de sânge, comise de el şi oamenii lui, în contra nobililor din comitatul Zarandului. / Este interesant de amintit că, **în afară de Horia, Cloşca şi Crişan**, mai apare, în primele zile ale revoluției, încă **un al patrulea căpitan**, un bărbat de statură înaltă, cam de 50 de ani, cu faţă negricioasă, purtând pe cap o chiveră roşie de soldat, încins cu o sabie lungă şi purtând două pistoale la brâu. Acest căpitan a fost prezentat, în fața poporului din **Bucium** (la 8 şi 9 noiembrie 1784), de către însuşi Horia, care îi zicea „căpitan". Toate ordinele date de Horia el le-a înăsprit şi mai mult. Este însă curios că acest căpitan, plecând, în ziua de 9 noiembrie, din **Bucium**, în comuna **Muşca**, el dispare de pe teatrul revoluţiei pentru totdeauna. / Cine şi de unde era acest căpitan nu s-a stabilit nimic precis, până azi. După unele manuscrise contemporane, el ar fi fost un ofiţer rus, cu numele de **Mihai Poperski** sau Popescu, dânsul declarând, odată, că ar fi din Bucureşti, iar altă dată, de la Iaşi"[150].

1784, Răscoala în munţii Abrudului: „Primele evenimente din comitatul Zarandului provocară îndată revoluţia şi în munţii Abrudului, Horia, văzând cursul repede şi norocos al mişcării revoluţionare din Zarand, convocă, prin oamenii săi de încredere şi circulare, pe țăranii

[150] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 153, 154

din munții Abrudului, să vină la **Câmpeni**, spre a le comunica poruncile împărăteşti. În acelaşi timp, căpitanul Crişan, după ce distruse nobilimea de pe Valea Crişului (**Criştior**, **Brad**, **Ribiţa** etc.), se îndrepta, cu armata sa, din Zarand, spre munţii Abrudului şi, în ziua de joi, 4 noiembrie, se întâlni cu Horia şi Cloşca, pe teritoriul comunei **Blăjeni**, numit **Păltiniş**, unde țăranii întruniți depuseră, cu toţii, jurământ că, în calea în care pleacă, la porunca împăratului, nu vor mai lăsa în viaţă picior de unguri, decât în cazul când va trece fiecare la religia românească. / În ziua de vineri, 5 noiembrie 1784, cei trei căpitani, cu cetele de ţărani, care îi urmau fidel şi nedezlipiţi, intrară în orăşelul **Câmpeni**, unde Crişan declară mulțimii adunate că porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este să stingă pe toți ungurii, de orice religiune ar fi ei, or să-i boteze din nou. Apoi, îndată după publicarea ordinelor căpitanilor, ţăranii se aruncară, cu o furie violentă, asupra caselor funcționarilor din **Câmpeni**, asupra bisericii catolice şi pivniţei fiscale, devastând tot ceea ce au întâlnit în cale.

În aceeaşi zi, Horia trimise pe cei doi comandanți ai săi, Closca şi Crişan, să ocupe **Abrudul**, iar el se întoarse, înapoi în comunele **Vidra** şi **Albac**, unde avea de răfuit socoteli cu primarii satelor, un soi de satrapi, la ordinele administrației ungureşti. Primarul comunei **Vidra**, cu numele Vasile Goia, un sever despot al comunei sale, prins fiind, fu aruncat, de pe vârful stâncii numită Piatra, în abis, unde îşi găsi moartea. Alți primari scăpară cu fuga prin judeţele vecine. / Țăranii de sub comanda lui Cloşca şi Crişan sosiră, vineri, după-amiază, în 5 noiembrie, la marginea **Abrudului**, pe care îl asaltară, însă numai a doua zi, sâmbătă, dimineaţa, când trupele de țărani răsculați se înmulţiseră cu elemente din 29 sate ale Zarandului şi 16

sate din domeniul Zlatnei. Prima victimă a furiei populare fu preotul român unit Avram Şuluţ din **Cărpeniş**, care avusese imprudenţa să se opună singur în contra torentului revoluţionar, ieşit din albia-i normală, invitând pe ţărani să nu dea ascultare căpitanului lor, gest nenorocit, care avu imediat ca urmare că un ţăran de pe Valea Crişului se repezi înfuriat cu toporul asupra popei Şuluţ, lăsându-l mort pe loc. Apoi, în strigăte înfiorătoare, ca acesta: „Să stingem pe unguri, ca să nu rămâna nici unul!", ţăranii năvăliră în oraş şi, pătrunzând în casele ungurilor, îi masacrau, unde îi găseau, pe străzi, în casele lor sau în biserici, devastând, concomitent, tot ce le venea în cale, spărgând buţile şi vărsând vinul. Bogătaşul ungur Ion Csany căzu lovit de furia țăranilor, sub amvonul bisericii reformate, unde se refugiase.

Baronul Mihai Bruckenthal, comisarul guvernului, raportând despre **devastările din Abrud**, spune că „ele trec şi peste toate închipuirile. Toate casele ungurilor, ale nemţilor şi saşilor au fost distruse şi numai locuinţele românilor, aşezate printre ele, au rămas scutite de dezastru". Iar preotul reformat se plânge astfel: „Fizionomia Abrudului este atât de tristă, încât oraşul acesta nici peste 100 de ani nu mai ajunge în starea în care a fost mai înainte". / Luni, 8 noiembrie, ţăranii care ocupaseră Abrudul publică, în mijlocul pieţii, că „porunca lui Dumnezeu şi a împăratului este că cine nu trece la religia românească şi cine nu se îmbracă în haine româneşti va fi tras în ţeapă, în faţa casei sale, sau i se taie capul".

Rezultatul acestei publicaţiuni a fost că, la **Abrud** şi la **Roşia Montană**, unde, timp de 3 zile, s-au petrecut exact aceleaşi scene groaznice ca la Abrud, au trecut, prin constrângere, la religia românească un număr de 1.122 de

unguri, printre care 548 unitari, 468 reformaţi, 65 catolici şi 41 luterani. Mulţi din aceştia se ascunseseră prin galeriile întunecoase ale minelor de aur din **Roşia Montană** şi **Corna**, de unde au fost scoşi de către răsculați, prin fumul provocat de fânul şi de paiele aprinse la gura băilor. / Trecuseră numai 7 zile de la proclamarea revoluţiei, la **Curechiu**, şi mişcarea ţăranilor era cât pe-aci să înceteze, din cauza instigației, făcută printre ţăranii din comuna **Bucium**, de către primarul ei, George Suciu. Acesta pusese la cale trădarea lui Horia, care, venind luni, în 8 noiembrie, în Bucium, spre a le vorbi ţăranilor, fu arestat, cu toată suita sa, în casa unui iobag, cu numele Macavei Băieşanu. Dar Horia şi oamenii săi fură, însă, curând eliberaţi, de către Ionuţ Dandrea, căpitanul din **Bucium**, care pedepsi aspru pe trădători, / Tot Luni, 8 noiembrie, trupa ţăranilor, care ocupase **Abrudul** şi **Roşia Montană**, se împărți în două: o parte din țărani, cu căpitanul Cloşca în cap, plecă pe Valea Arieşului, în jos, iar cea de a doua parte, sub comanda lui Ion Horia, fiul bătrânului căpitan, apucă direcțiunea spre **Zlatna** şi Valea Ampoiului. Obiectivul acestor două trupe era unul şi acelaşi: să revolte, în drumul lor, toate comunele româneşti şi apoi să se întâlnească în satul **Cricău**, de unde să meargă şi să atace împreună castelul baronului Simon Kemeny din **Galda de Jos** şi să elibereze pe toţi ţăranii deţinuţi acolo, printre care se afla încă Dumitru Todea, fostul primar din Râul Mare, arestat şi condamnat la moarte pentru tumultul din Câmpeni, de la 1782. / Trupa lui Cloşca, în drumul ei spre Galda, se întâlni, în comuna **Mogoş**, în ziua de 10 noiembrie, cu trupa țăranilor din **Zarand**, condusă de Crişan. Aici, în Mogoş, ambii căpitani declarară poporului că, „după ce vor extermina pe toți ungurii din ţară, Ardealul întreg are

să fie administrat numai de funcționari români; însă țăranii să fie cu mare grijă, ca nici un ungur, care ştie să scrie, să nu rămână în viață”. Entuziasmaţi astfel, ţăranii din **Mogoş** plecară şi ei spre **Cricău**, în frunte cu preotul ortodox Gavrilă Şularea, care purta ca steag o cruce roşie, înaltă de un stânjen şi jumătate.

În ziua de joi, 11 noiembrie, amândouă trupele, a lui Cloşca şi Horia tânărul, se întâlniră în satul **Cricău**, hotărâți să atace peste noapte castelul baronului Kemeny, prefect, pe atunci, în care calitate era zbirul țăranilor din munții Abrudului. Dar planul rămase neexecutat, din cauza că, în aceeaşi zi, sosi la **Galda** vice-colonelul Schultz, trimis de comandantul general al armatei imperiale, ca să trateze pace cu țăranii răsculați. În ziua de 12 noiembrie, se încheie, de Cloşca şi Horia tânărul, armistițiul de la **Tibru**, pe timp de 8 zile… Ştefan Meteş mă informează că armistiţiul s-ar datora trădării preotului greco-catolic din **Galda de Jos**, cu numele Todor, după cum arată o anchetă, făcută în ziua de 15 decembrie 1784. Din cauza trădării sale, popa Todor, nemaiputând trăi în mijlocul poporului său, fu transferat, de episcopul din Blaj, în satul **Odverem**, din plasa Aiudului. Aici, trăind în mizerie şi dispreţ general, nenorocitul preot ținea, cu orice preţ, să se reîntoarcă în Galda de Jos şi, în acest scop, scrie, prin anul 1790, o scrisoare către baronul Kemeny Simon, prefectul judeţului Alba, prin care îl roagă „să se gândească la bunăvoința şi puţinul serviciu ce i-a făcut, în războiul trist al lui Horia” şi să intervină la episcopul Bob din Blaj, ca să-l mute în vechea sa parohie, unde a servit 26 de ani, adică în Galda de Jos… / În 10 noiembrie, locotenentul Probst se întâlni cu căpitanul Cloşca, în valea numită la Pârâul Turcului,

conferi aici cu dânsul şi cu trupa sa, iar în ziua următoare se întoarse la Cricău…

În zilele de 6 şi 7 noiembrie, ţăranii din comitatul Hunedoarei intră în comitatul Albei şi atacă populația ungurească din **Vurpăr** şi **Vinţul de Jos**, omorând vreo 17 nobili şi prădând vreo 75 case nobilitare. / Pe ziua de 6 şi 9 noiembrie, revoluţiunea străbătuse şi în comitatele Sibiului, Clujului şi Aradului, exact în aceeaşi formă şi asprime, țăranii arzând castelele şi gospodăriile boiereşti de prin toate comunele, în care pătrundeau…

În zilele de 25-27 noiembrie, prefectura judeţului Alba execută, fără cercetare, 11 ţărani români, printre care şi pe căprarul Ursu Uibaru, care, sub numele căpitanului său, Ion Horia cel tânăr, luase parte la tratativele **armistițiului de la Tibru**. Aceleaşi execuţiuni sângeroase încep şi la Arad, împotriva ţăranilor români: 4 persoane sunt condamnate la tragere în țeapă, la roată, la tăierea mâinilor şi a capului, la ardere şi la furci, iar populaţia întreagă a judeţului, bineînţeles cea românească, bărbați, femei şi copii, condamnaţi la un număr nefixat de bastoane, bice şi vărgi…

Faţă cu această situaţiune din ce în ce mai rea şi în urma expirării, fără nici un rezultat, a armistiţiului de la Tibru, Horia dă ordin poporului să se ridice din nou. Agenţi țărani cutreieră satele şi dau iar semnalul răscoalei. Acum intențiunea căpitanilor era să plece din nou asupra oraşelor ungurești. Se fixează atacurile şi se distribuie trupele în acest scop. Atacul oraşului **Deva** se hotărăşte pentru ziua de 30 noiembrie, iar ţăranii din munţii Abrudului declară că vor pleca din nou asupra Abrudului ca să-l prefacă în cenuşă, că vor trece prin ascuţişul sabiei pe toţi cetăţenii unguri şi chiar şi pe unii români, sub cuvântul că, în

primele zile ale revoluţiei, ei au ascuns pe unguri în casele lor şi le-au dat mijloace de existenţă. Planul general era ca ţăranii din partea de jos a Mureşului, din Zarand şi din munţii Abrudului să înainteze, cu toţii, spre inima Transilvaniei şi să încingă o linie de foc, de la **Deva**, până la **Huedin**… / În timpul însă pe când țăranii făceau pregătiri pentru o nouă ofensivă, armata imperială se puse în mişcare, din toate părţile, către munţii Abrudului. În partea dinspre Ungaria, generalul Sturm ocupă pasul de la Lacul Negru şi diferite alte trupe fură aşezate pe sub poalele muntilor, în comitatele Arad şi Bihor. Pe de altă parte, în **Dobra**, **Ilia**, **Deva**, **Orăştie** şi **Vinţul de Jos**, până la **Alba Iulia**, fură lăsate, de asemenea, detaşamente mai mici de armată. Alte trupe încinseră munţii, în partea răsăriteană, cu misiunea să străbată la **Abrud**, prin punctele **Zlatna**, **Mogoş** şi **Baia de Arieş**. În plus, o divizie de grăniceri secui fu destinată spre Cluj, ca să ocupe poziţiuni la **Gilău** şi **Huedin**. Câte un preot sau doi erau ataşaţi pe lângă fiecare trupă, ca să dojenească populaţia şi să o îndemne să depună armele. Situaţiunea era critică…

În ziua de 27 noiembrie, operaţiunile armatei începură pe toată linia. În unele părţi, ţăranii rămaseră învingători, ca la **Rămeți**, **Brad** şi **Lupşa**. La Rămeţi, țăranii strigau: „Nu vă lăsaţi odată cu capul, feciori, că vine Horia cu ţara!”. La Brad, după ce Crişan, cu trupa sa, bate pe maiorul Stoianici, cu cei 320 soldaţi ai săi, îl urmăreşte până la **Hălmagiu**. De asemenea, la **Lupşa**, pe Valea Arieşului, țăranii bat detaşamentul maiorului Dolcinengo, iar pe locotenentul Mesterhazy, care îi vine în ajutor, îl împuşcă, împreună cu 8 soldați ai săi…

În ziua de 7 decembrie 1784, se întâmplă nefericita luptă de la **Mihăleni**, care puse numaidecât capăt revolu-

țiunii. Armata, ca să poată opera în munţii Abrudului, trebuia necondiţionat să ocupe Zarandul şi, în special, satele de pe Valea Crişului Alb, de la Brad, în sus. Spre acest scop, plecă, în ziua de 4 decembrie, o nouă trupă, de 400 grăniceri secui, în ajutorul maiorului Stoianoci, sub comanda vice-colonelului Kray, care era însoțit şi de episcopul ortodox Gedeon Nichitici. Țăranii din **Brad** şi **Criştior** sunt chemaţi de preoți, care îi dojenesc şi le fac promisiuni că li se va face sigur dreptate, dar numai după ce vor depune armele. Astfel, satele din jurul Bradului şi Criştiorului se liniştesc, fără nici o vărsare de sânge, numai la simpla intervenţie a episcopului lor. / Nu tot astfel se întâmplă, însă, în satul **Mihăleni**, unde erau adunaţi peste 600 de ţărani, înarmaţi cu puşti, pistoale, lăncii şi furci de fier. Episcopul trimite doi preoți la trupa ţăranilor, ca să-i invite să depună armele şi să se liniştească, făgăduindu-le dreptate şi amnistie. Ţăranii răsculați refuzând, vice-acolonelul Kray, după retragerea preoților, porneşte la atac pe grănicerii secui şi se încinge o luptă între armată şi ţărani, care durează până seara târziu şi în cursul căreia cad 85 de ţărani, afară de răniţi şi prizonieri. Printre cei căzuţi era şi Micula Bibarţu, căpitanul țăranilor. / Această victorie a armatei introduse deodată liniştea în comitatul Zarand şi avu urmări şi pentru o repede liniştire a revoluţiei şi în munţii Abrudului. Sate întregi se supuseră, rând pe rând, iar cei care mai rezistau se îndreptară spre **Câmpeni**, unde formară o singură trupă, sub conducerea primului căpitan, Horia…

La 8 decembrie, vice-colonelul Kray, cu trupa sa şi cu episcopul Nichitici, sosiră la **Abrud**. Aici, într-o zi de târg, episcopul convocă pe preoţi şi câte 6 ţărani din comunele vecine, **Abrud-sat**, **Cărpeniş**, **Roşia Montană**, **Bu-**

cium, **Lupşa** şi **Câmpeni**, sfătuind pe toată lumea adunată să renunțe la revoluţie şi publicând decretul împărătesc al amnistiei generale. Cuvântul episcopului fu ascultat. / Mai rezista acum trupa ţăranilor de la **Câmpeni**, în contra căreia primi ordin să plece, în ziua de 11 decembrie, vice-colonelul Schultz, cu 750 soldaţi. Pe dealurile care mărginesc drumul de la Abrud la Câmpeni, furnica un număr de peste 20.000 de țărani, asupra cărora se îndreptară gurile de foc ale armatei imperiale...

După dizolvarea trupei ţărăneşti de la **Câmpeni**, Horia dădu poruncă partizanilor săi, prin căpitanul Vasile Sgârciu din **Abrud**, ca, sub pedeapsă de moarte, să se întoarcă fiecare la casa sa, fiindcă a venit armata Maiestăţii Sale Împăratului, după ce îl vor însoţi pe dânsul până la **Albac** şi peste munţi, de unde, apoi, îşi va continua drumul spre Viena, ca astfel să poată dobândi un rezultat fericit, în urma revoluției, pe care o pornise şi comandase în scopul de a obţine dreptate şi libertate pentru iobagii români. / Era ultima onoare ce se făcea primului căpitan al revoluției, lui Horia, ţăranul plin de inimă şi de nemărginită dragoste pentru fraţii săi din robia austro-ungurească. / Pe la mijlocul lunii decembrie 1784, **revoluția încetase cu totul**”[151].

1785, februarie 26, Alba Iulia: **Sentinţa lui Horea şi Cloşca** „În procesul criminal intentat contra lui Horea, numit altminterea şi Ursu Nicola, din comuna Râu Mare, din Marele Principat al Transilvaniei, în etate de vreo 54 de ani, de religie neunită, căsătorit şi supus cameral, apoi contra lui Ion Cloşca din Cărpiniş, tot din Marele principat, în etate de vreo 30 de ani, de religie neunită, căsătorit şi de

[151] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, pp. 161-176

asemenea supus cameral, Comisia aulică cezaro-regală, ordonă prea grațios, din partea Majestății Sale, să cerceteze tulburările şi să cheme la ordine pe ţărani, a stabilit în drept, potrivit legilor preaînalte: amândoi, Horea şi Cloşca, în conformitate cu articolul 62 despre tulburări şi tumulturi, şi articolul 90, despre tâlhării, să fie aduşi la locul de osândă (Dealul Furcilor) şi acolo să li se frângă cu roata toate membrele corpului, începând de jos, în sus, mai întâi lui Cloşca, apoi lui Horea, corpurile lor să fie tăiate în patru, capul şi părțile corpului să se pună (tragă) pe roate, pe lângă diferite drumuri, anume în comunele unde au săvârşit cruzimile cele mai scelerate iar inimile şi măruntaiele lor să fie îngropate la locul supliciului”[152].

1816: „În anul 1816, în vremea foametei, moţii din **Bistra** şi din **Albac** ieşiseră la Valea Mare, la plutit de stânjeni, după obişnuita poruncă. Popa Şuluţiu, ca un cărturar ce era şi, mai cu seamă, bun cunoscător al limbii latinești, în care se purtau atunci protocoalele şi socotelile, fusese încredințat de oficiul şpăniei fiscale din **Câmpeni** să ia în seamă munca de la jilipuri a iobagilor. / Într-o zi de marţi, din luna lui aprilie, sosi la cărligaşi – căci așa se numeau robotaşii care lucrau cu cârligele de fier – la Valea Mare. La unul din ciopoare erau zece albăceni şi un păler din **Bistra**, poporean şi bun cunoscut al părintelui Şuluţiu. / Fiind timpul spre amiază, oamenii se adunaseră în jurul focului şi îşi scoteau merindea, să-şi prindă inimile stoarse de muncă și de trudă. Din traistele de lână au început să iasă la iveală bruşi de pâine neagră ca cărbunele, frământată din scoarță de lemn şi din coceni de cucuruz, cu prea puţine tărâţe de orz sau cu şi mai puţină făină de mălai. E

[152] *** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, II, Bucureşti 1929, p. 16

ziceau că este pită şi-o mestecau cu greu, căci era şi aceea îngheţată ca cremenea. Le suna între dinţi ca sloii de gheaţă, vârtejiţi la răstoace, printre bolovani. / Însă, mai deoparte, un biet albăcean nu găsi nici această nenorocită pâine în traista lui săracă. El scoase numai o mână de urzici tinere, aduse de undeva, de-acasă, din aretul satului. Dar erau şi acelea firave și amărâte, cum puteau să fie într-un început de primăvară"[153].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Georgu Nicula**, în comuna Albac, 1785, numai libertini 2 familii.

Iacov Niág, în comuna Albac, 11 familii.

Mates Nutiu (Nutz), în comuna Albac, 15 familii.

Ştefan Triff, în comuna Albac, 3 familii. Au căpătat diploma de libertini pentru meritele din revoluţiunea anului 1784, prinzând pe Horia şi predându-l pe mâna dregătoriei"[154].

1898, Diaconovich: „**Albac**, sat în creștetul Munţilor Apuseni, aparţinător comitatului Turda-Arieș; așezat pe râulețul Valea Albacului (Gura-Albacului) și Râul Mare, pe văile și dealurile împrejmuitoare; de extensiune foarte mare, asemenea celor mai multe sate de munte; o parte a lui se numeşte **Arada** (Gura Aradii) și se află pe pârâul de asemenea numire; 5.312 locuitori, toţi români (moţi), care se ocupă cu lemnăritul, prelucrând mai ales lemne de clădit; economia câmpului e foarte restrânsă, cultivându-se, prin troașuri, fân, apoi prin văi secară, ovăz și cartofi. Albacenii sunt oameni zdraveni, viteji și vestiți tulnicari. În Albac s-a născut capul revoluţiunii române de

---

153 *Unirea Poporului*, Anul XIV, nr. 48, Blaj 1932, p. 3

154 Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 53

la 1784, Vasile Nicula Ursu, numit Horia; casa în care s-a născut există până azi, deși ruinată”[155].

1920: „După 1920, vechea comună **Albac** se separă în două, alcătuind două comune: **Albac** şi **Arada**. Hotarul se trasează în mod arbitrar, urmând văile Fericetului şi Teiului. Drept criteriu de separare au fost cele două biserici, una din Gura Albacului, care strângea, odată cu toate văile şi toate crângurile urcate pe culmi, şi cealaltă din Gura Arazii, locul de confluenţă a celor doua văi: Arada și Albac, spre care coboară toţi munţii. Matişeşti, Trifeşti, Giurgiuţ, Oaşa, Preluca, uriașă populare a muntelui, cu Fericetul în faţă – leagănul şi zbuciumul lui Horia”[156].

1935: Studiul sociologic „*Sate-crânguri din munţii Apuseni*”, de Lucia Apolzan, î,şi baza tezele pe afirmaţiile sătenilor din „**Câmpeni**: Miheţ Constantin, 59 ani, agent agricol; Oneţ Petre, 32 ani, învăţător localnic. **Certege**: Pantea Iosif, 37 ani, primar; Motora Constantin, 58 ani, fost primar; Trifa Dumitru, 35 ani, învățător localnic. **Bistra**: Balea Florian, 48 ani, înmanuator. **Săcătura**: Bodea Dumitru, 33 ani, impiegat, localnic; Potinteu Nicolae, 45 ani; Popa Pătru, 30 ani; Toader Sabin, 33 ani. **Albac**: Todea Iuliu, 33 ani, preot, localnic; Mateş Dumitru, 42 ani, impiegat, localnic; Costea Nicodim, 36 ani, învăţător localnic. **Arada**: Nicola Aurel, 45 ani, primar. **Scărişoara**: Morcan Dionisie, 44 ani, fost primar; Mocan Florea, 47 ani, impiegat localnic; Cofariu Ioan, 28 ani, brigadier silvic. **Gârda de Sus**: Morcan Dionisie, 44 ani, fost primar; Stan Teodor, 52 ani, înmanuator; Borteş Ioan,

---

155 Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 77

156 Apolzan, Lucia, *Sate-crânguri din munţii Apuseni*, în *Sociologie Românească*, Anul V, nr. 1-6, Bucureşti 1935, p. 158

61 ani, înmânuator; Morcan Romul, 39 ani, primar. **Arieşeni**: Todea Ioan, 67 ani, preot localnic; Paşca Ioan, 40 ani, primar. **Neagra**: Haneş Gheorghe, 59 ani, înmanuator şi fost pădurar; Toader Gheorghe, 39 ani, primar, **Avram Iancu**: Toader Alexandru, 66 ani, fost primar; Banciu Nicolae, 34 ani, notar localnic; Chira Ioan, 46 ani, primar. **Vidra**: Resiga Gheorghe, 60 ani, învăţător localnic; Tomuş Alexe, 63 ani, fost notar localnic; Trif Iosif, 45 ani, primar. **Ponorel**: Pleșea Ioan, 58 ani, agent agricol şi casier; Vesa Vasile, 61 ani, fost primar; Drăgoi Achim, 69 ani”[157].

Die Innenwand des oberen Thores (Karls III.) zu Karlsburg.

[157] Apolzan, Lucia, *Sate-crânguri din munţii Apuseni*, în *Sociologie Românească*, Anul V, nr. 1-6, Bucureşti 1935, p. 151

ALBA IULIA

(Albensis Transsiluane, Gyulafehérvár, Weissenburg)

160, octombrie 4: „Legiunea XIII Gemina, din colonia Canabae, de lângă **Alba Iulia** (Apulum), a cumpărat pe sclava Theodota, originară din Creta, de la Claudius Iulius Alexander Antipater, cu suma de 420 denari… / În cele mai multe din tablele cerate, găsite la Roşia Montană, chiar şi în cea cu textul grecesc, se pomeneşte mai des, ca nume de localităţi, **Alburnus Maior**, adică **Roşia Montană** de azi, apoi **Alburnus Minor**, adică **Abrudul**, al cărui nume dacic poporan Abrud-ava s-a conservat totuşi până azi"[158].

1143, Jancsó, Benedek: „Nu există nicio îndoială că în Transilvania **nu existau sași înainte de 1143** și că, înainte de distrugerea mongolă, secuii se aflau doar în regiunile izvoarelor râurilor Mureş și Olt, și că **în 1291 nu existau maghiari în Transilvania**. Endre al III-lea, ultimul descendent al lui Árpád, a avut o întâlnire **la Gyulafehérvár** (Alba Iulia) chiar în acest an, dar numai cu nobilii sași, secui și români (nos universis nobilibus Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transsylvanis apud **Albam Juliam** pro reformatione status eorundem congre-

[158] Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928, p. 29

gationem cum iisdem fecissemus – „făcusem aceeași adunare cu toți nobilii sași, secui și olahi din părțile Transilvaniei la Alba Iulia, pentru reformarea statului”). Deci regele Endre al III-lea nu spune „in Transsilvania”, ci doar „in partibus Transsylvanis”. De când au apărut în istorie, secuii nu au fost niciodată supuși voievodului, ci şpanului secuilor, care era vasal al regelui ca voievod”[159].

1242: **Tătarii, către clujeni**: „Acest document tătăresc, însă scris latineşte, merită a fi tradus aici întreg. El sună: / Noi, Cattan din seminţia Iedran, în regatul Ungariei Kaymakam (locotenent) al Soarelui şi al Pământului, celui mai mare Chan Syngu din Babilonia, neînvinsul rege al regilor Hulaku, al oastei Kalkazultan sau duce suprem. / Iarăşi vă abordăm (îndemnăm – n. n.) şi vă comitem (avertizăm – n. n.) serios vouă, Rugas, Bylany, Korus, comiţi castelani în Cluj, Dej, Busdoch (?), ca să fiţi obligaţi a dispune, cu puterea dată de noi, că, precum Flandrenii, la începutul domniei noastre, au acceptat moneta noastră numită Keser Chunic Tatar Pensa, dintre numiţii Secui şi Valahi, pentru toate cele de lipsă, pentru că sunt spre folosul nostru, să o accepte întocmai ca moneta bizantină şi să aveţi parte de consorţiul (cooperarea – n. n.) şi de pacienţa (răbdarea – n. n.) noastră.

Pe credinciosul M...as et Zeracheen, cu soţii lor Iosif Myzarrus (Meszáros? = Măcelaru?), **Fyieerwaary (Fejérvári? = Alba-julianu)**, Tuittous (?) et Zeracheen, cu ai căror şerbi să administraţi pe ai voştri, până la Zootmaar (Satu-mare). / Datu-s-a în Zuyo (Sajo? = Şieu), în anul al doilea al domniei noastre”.

---

[159] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, pp. 177, 178

„Nos Cattan ex Styrpe Jedzan in Regno Ungariae Kaymakam Solis et Ter. maximo Chano Syngu Babylonici ac invincibili Regis Regum Hulaku Exercitus Kalkazultan seu supremus Dux.

Iterum hortamur, et serio committimus vobis Rugas, Bylany, Korus, Castellani Comites in Castris Clusu, Dees, Busdoch[160], quod cum a nobis data potestate ordinare debeatis, ut quemudmodum Flandry[161] in initio Regni nostri acceptabant nummos nostros wulgo Keser-chunich Tatar Pensa ex dictis Zycly[162] et Blachy[163] per omnia necessaria, quia ad nostram utilitatem pertinent, acceptarent tanquam nummos Byzantinos, et cum consortio et patientia nostra participare vultis. Fidelem M...as et Zeracheen[164] cum suis sotiis Josyf Myzarrus, Fyieerwaary, Tuittous et... Zeracheen quorum serwis vestros administrare usquae Zootmaar.

Datum in Zuyo[165], anno Regni noştri II[166]"[167].

---

[160] Bistricium? vix crediderim.
[161] Flandrenses Provinciae Cibiniensis i. e. Saxones.
[162] Siculi.
[163] Valachi.
[164] Szerecsen familiae nomen.
[165] Sajo?
[166] Precumu arată şi com. Jos. Kemény, în nota cea latinească de mai sus, acest document tătăresc s-a publicat, mai întâi, la 1842, în Archivulu scientificu ungurescu, de repausatul Jerney, fost membru al Academiei maghiare din Pesta. Documentul se reduce la istoria celei mai înfricoşate călcări şi devastări a Rusiei, Moldovei, Ungariei şi Transilvaniei, prin tătarii-mongoli, veniţi peste aceste ţări sub conducerea lui Batu-Chan , între anii 1241 et 1242. Numai în zilele lui Attila şi apoi în secolul 10, în care au venit maghiarii, s-au mai exterminat atâtea sute de mii de oameni, precum s-au exterminat prin mongolii lui Batu-Chan.
[167] *Transilvania*, nr. 5, Braşov 1871, p. 55

1275: **„**Regele Ladislau al IV-lea întăreşte actul lui Ştefan al V-lea, prin care acesta dăruia oraşul Cluj (*villam Clwsuar… in comitatu Clws*) bisericii episcopale Sfântul Michael din **Alba Iulia** (*ecclesia sancti Mychaelis de Alba* Transsiluana; Weissenburg)[168].

1282, martie 21: „Regele La-dislau al IV-lea întăreşte Episcopiei de **Alba Iulia**, printre altele „in comitatu Kulus villa Kuluswar"[169].

1289, septembrie 1: Ladislau al IV-lea întăreşte bisericii Sfântul Mihai a episcopiei **Alba Iulia** posesiunea Clujului (*villam Culuswar*)[170].

1291, Pauler Gyula: „Din certificate reiese că, în 1291, existau deja **trei națiuni complet egale** și organizate separat în Transilvania: **secuii, sașii și românii**. Totodată, în Transilvania mai existau și nobili maghiari, dar nu aparțineau ordinelor Transilvaniei. De fapt, la început, nobilii depindeau direct doar de rege. În „partidul de aur" se stipulează clar că domnii nu au jurisdicție asupra nobililor și asupra bunurilor lor, nu au luat parte în parlamentele din Alba Iulia (Gyulafehérvár), ci doar în Székesfehérvár, și nu puteau fi condamnați după legile ardelene, ci numai după cele maghiare. Într-un cuvânt, **ungurii erau considerați străini în *părțile transilvănene***.

---

[168] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 178, p. 128

[169] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 200, pp. 142, 143

[170] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 229, p. 163

Toate nenorocirile care s-au abătut asupra Transilvaniei, în ultimii șase sute de ani, provin din această situație a nobilimii maghiare. Regii maghiari au organizat statul cu ajutorul altor națiuni, în lupta împotriva nobilimii maghiare. În secolul al XII-lea, după ce românii s-au împuţinat în lupta cu Cumanii, regii maghiari au fost nevoiți să așeze în regiunile pustiite diverse popoare, pentru că nobilimea maghiară a luptat doar pentru a rupe puterea regală și a fura bunurile altora. În timp ce popoarele Europei erau ocupate cu cruciade, ungurii, care nu au participat la aceste războaie, s-au ocupat cu ocuparea Croației și Dalmației. Iar când, la începutul secolului al XIII-lea, Endre al II-lea ia parte la cruciade, nobilimea maghiară își folosește eșecul pentru a stoarce *taurul de aur*"[171].

„Regele a dat nobilimii transilvănene legile din Vechea Buda, iar pentru a soluționa treburile întregii țări, a ținut o întâlnire, lângă Gyulafehérvár (Alba Iulia) cu toată nobilimea, **sași**, **secui**, care deja aveau işpani, și oláhi; și acolo s-a ridicat Pócsfia Ugrón, și-a arătat certificatele, și a cerut să i se restituie posesiunile Fogarasului și Szombatfalva (Odorheiul Secuiesc) din valea Oltului, căzute în mâini străine. Regele a întrebat nobilii sași, secui și oláchi dacă cele două bunuri aparțineau lui Ugron, și toți au declarat, împreună și individual, că aceste proprietăţi erau deținute de Ugrón și de strămoșii săi; prin urmare,

[171] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, p. 180

regele le-a returnat lui și moștenitorilor săi, așa cum le avea inițial, în 11 martie 1291)”[172].

1291, februarie 21: Regele Andrei al III-lea întăreşte dania din 1282 a regelui Ladislau, privind posesia episcopiei din **Alba Iulia** asupra unor sate şi moşii, inclusiv „*Vysta et Sasag in comitatu de Culus*”[173].

„Capitlul bisericii fericitul Arhanghel Mihail din Transilvania, tuturor credincioșilor lui Hristos, prezenți și viitori, care vor citi sau auzi această scrisoare, salutări întru aducătorul Mântuirii. Declarăm prin aceasta că Ni-colae, iobag al castelului Cluj („castri de Clus”), apărând personal înaintea noastră pentru sine și pentru fiul său. Ioan, posesori ai pământului lor numit Lomb, care există în comitatul Cluj, cu păduri, tufișuri, păduri, pajiști și poieni, cu toate interesele lor și accesorii, în conformitate cu același vechi prin hotare, pe care același Nicolae le-a avut și a posedat atât partea lui de moşie, cât și partea numitului său fiu, acest pământ l-a dat, l-a predat și l-a vândut irevocabil venerabilului părinte domn P., episcop, prelatul nostru, și prin el urmașilor săi, co-episcopilor săi din episcopia Transilvaniei, să fie stăpânit și ținut de drept în veșnicie, pentru douăzeci de mărci, luaţi de același Nicolae, și, așa cum a declarat prin propria sa mărturisire, de către zisul Ioan, fiul sau. La fel, sus-zisul Nicolae s-a obligat pe sine și pe fiul său şi pe urmaşi să-l ferească, pentru osteneala și cheltuielile sale, pe domnul episcop dinainte numit, de

[172] Pauler, Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (Istoria națiunii maghiare sub regii Árpádházi), Budapest 1893, pp. 542, 543

[173] Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urhundenbuck zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band: 1191 bis 1342, Nummer 1 bis 582, Hermannstadt 1891, doc. 243, p. 177

orice acțiune care s-ar putea naște împotriva lui, în cursul timpului, în țara menționată. În mărturie și perpetuă fermitate a acestei chestiuni, la cererea instanței celor de mai sus, am acordat prezentele scrisori, întărite de protecția sigiliului nostru. Dat lui Mihai, prepozitul de Cluj, Grigorie cantorul de Cluj, Pavel custodele de Cluj și Petru decanul de Cluj al bisericii noastre. În anul Domnului MCC nouăzeci și unu"[174].

„Capitlul transilvan al bisericii fericitului arhanghel Mihai, în prezența credincioșilor lui Hristos, scrie trimiţând salutările Mântuitorului tuturor. Pentru înștiințarea tuturor, am dorim să facem cunoscute o serie de scrisori: că atunci când Domnul Andreas, prin harul lui Dumnezeu, ilustrul rege al Ungariei, când a stabilit în scris libertățile nobililor din regatul Ungariei de odini-oară, în care a introdus și anumite articole de privilegii noi, a acordat același privilegii acelor nobili, iar prin nobilii înșiși, același privilegiu şi pentru noi". Drept pentru care, capitul bisericii episcopale din Alba Iulia, proprietarul Clujului, cere reînnoirea acestora, întărind şi confirmând documentul „cu pecetea noastră, în acest scop, ca să poată folosi aceasta la nevoie"[175].

„Capitlul transilvan al bisericii fericitului arhanghel Mihai, în prezența credincioșilor lui Hristos, scrie trimiţând salutările Mântuitorului tuturor. Pentru înștiințarea tuturor, am dorim să facem cunoscute o serie de scriesori: că atunci când Domnul Andreas, prin harul lui Dumnezeu, ilustrul rege al Ungariei, când a stabilit în scris li-

---

[174] Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, *Fontes rerum Austriacarum*, I, Wien 1857, pp. 177, 178

[175] Ibidem, p. 178

bertățile nobililor din regatul Ungariei de odini-oară, în care a introdus și anumite articole de privilegii noi, a acordat aceleași privilegii acelor nobili, iar prin nobilii înșiși, același privilegiu şi pentru noi”. Drept pentru care, capitul bisericii episcopale din Alba Iulia, proprietarul Clujului, cere reînnoirea acestora, întărind şi confirmând documentul „cu pecetea noastră, în acest scop, ca să poată folosi aceasta la nevoie”[176]. „Din certificate reiese că, în 1291, existau deja **trei națiuni complet egale** și organizate separat în Transilvania: **secuii, sașii și românii**. Totodată, în Transilvania mai existau și nobili maghiari, dar nu aparțineau ordinelor Transilvaniei. De fapt, la început, nobilii depindeau direct doar de rege. În „partidul de aur” se stipulează clar că domnii nu au jurisdicție asupra nobililor și asupra bunurilor lor, nu au luat parte în parlamentele din **Alba Iulia** (Gyulafehérvár), ci doar în Székesfehérvár, și nu puteau fi condamnați după legile ardelene, ci numai după cele maghiare. Într-un cuvânt, **ungurii erau considerați străini în *părțile transilvănene***”[177].

1352, mai 25, Villeneuve lès Avignon: „Ludovic I, regele Ungariei, cere papei Clement al VI-lea, care încuviinţează, să acorde o slujbă de canonic, prebenda şi lectoratul bisericii din Agria lui Ioan, lector de **Arad**, fără să fie o piedică faptul că el mai deţine slujba de canonic şi prebende în bisericile din Zagreb şi Arad, precum şi în

[176] Ibidem, p. 178

[177] Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, p. 180

biserica Sfintei Marii din **Alba Regală** şi un lectorat în biserica din Arad"[178].

1354, septembrie 18, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că s-au înfăţişat „magistrul Benedict, canonic al bisericii din **Alba Transilvaniei** (Alba Iulia), în locul episcopului Andrei… iar pe de altă parte, Nicolae, fiul lui Iacob zis Zelemer… din pricina unei părţi dintr-o parte a moşiei numită **Căţăluşa** (Căţălul de Jos, Căţăluşa, Olsou Kechel, azi **Meseşenii de Jos**, judeţul Sălaj), parte pe care nobila doamnă, văduva lui Laurenţiu, fiul lui Pech, şi Mike şi fratele Petru, unchiul acelei doamne de neam, i-au dat-o domnului episcop, iar în ce-l priveşte pe Nicolae, fiul lui Iacob, în legătură cu o vie din hotarul dealului sau satului numit **Zalău** (Zylah, judeţul Sălaj), vie pe care Iacob Zelemer o cumpărase, deopotrivă, pentru Nicolae, dar pe care pomenitul domn episcop a ţinut-o ocupată şi a stăpânit-o împotriva voinţei lui Nicolae, care episcop a dat lui Nicolae acea parte dintr-o parte a moşiei Căţăluşa… via trecându-şi-le unul altuia… Înaintea noastră, ei şi-au dat înapoi cele două proprietăţi"[179].

1357, ianuarie 26, Vişegrad: Regele Ludovic scrie voievodului Andrei că i s-a plâns „capitlul bisericii de **Alba Transilvaniei** că voi siliţi pe iobagii şi slujitorii fără pământ să stea la judecată în faţa voastră, împotriva libertăţii lor, şi că aţi pus să fie înscrişi printre cei ce ţin de judecata voastră… / Deci, deoarece se ştie că aceşti credincioşi ai noştri din capitlul bisericii de Alba au fost înzestraţi cu sus-zisa milostivire după obiceiul celorlalte

[178] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 125, p. 135

[179] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 267, pp. 278, 279

biserici ale regatului nostru… poruncim cu straşnică poruncă regească să-i lăsaţi pe sus-zişii credincioşi ai noştri din capitlul bisericii Transilvaniei să se bucure de această milostivire, ca să poată ei judeca pe toţi iobagii şi slugile lor fără pământ”[180].

1357, ianuarie 26, Vişegrad: Regele Ludovic scrie voievodului Andrei şi castelanilor săi din „**Deva** (Deua, Dewa, judeţul Hunedoara), **Cetatea de Baltă** (Kukulleu, Kykulleu, Kwkeoleo, judeţul Alba), **Gogan Varolea** (Wywar, judeţul Mureş) şi **Cohalm** (Keuhal, Kuhalm, Kuholum, azi **Rupea**, judeţul Braşov)” că i s-au plâns credincioşii capitlului bisericii de **Alba Transilvaniei** „că voi şi slujitorii voştri aţi luat dijmele ce trebuia să le vină acelora din satele, din satele ce ţin de zisele noastre cetăţi Deva, Cetatea de Baltă, Gogan Varolea şi Cohalm, precum şi din alte sate. Deci, deoarece dijmele trebuie să le vină acelor feţe bisericeşti… poruncim cu straşnică poruncă regească să le lăsaţi lor să culeagă dijmele pe deplin, fără nici o ştirbire”[181].

1358, februarie 6, Turda: Voievodul Andrei face cunoscut că, în adunarea nobililor de la Turda, înfăţişându-se Dominic, episcopul Transilvaniei, „iar pe de altă parte toţi nobilii, s-a mărturisit într-un glas, de către acest domn episcop şi de nobili, că, deşi se iscase şi se stârnise neînţelegere şi gâlceavă între domnul episcop şi nobili, cu privire la dijme, totuşi acest domn episcop a făcut acest bine, că, în anul de faţă, pomenitul episcop şi capitlul său va primi şi va strânge dijmele sale de la acei nobili, pe

---

180 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 83, pp. 84, 85

181 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 84, p. 86

moşiile cărora se află biserici cu pătrimi de dijmă, aşa cum i-au plătit până acum, după voia lor… dar, în anii ceilalţi şi pe viitor ei vor părăsi, vor da şi vor lăsa, cu toată deplinătatea dreptului, acestui domn episcop şi capitlului său dijmele sus-zise, ca să fie strânse şi ridicate cu totul şi pe de-a-ntregul, căci acele dijme se cuvin bisericii, din orânduirea legii dumnezeieşti”[182].

1360, mai 25, Alba Iulia: Dominic, episcopul Transilvaniei, dă de ştire „că, având de gând şi voind ca oraşul nostru **Alba** să sporească cu mulţime de iobagi… am hotărât ca toţi oamenii care au în sus-zisul oraş locuri de sesie goale şi lipsite de clădiri să vină, în răstimp de trei ani, şi să ridice pe acele locuri case şi clădiri sau să le pună la vânzare acelora care le-ar împodobi prin ridicări de clădiri şi case. În sfârşit, împlinindu-se cei trei ani, am trimis orăşeni mai bătrâni să preţuiască toate locurile de sesie goale. Întorcându-se, preţuitorii ne-au spus că ei au preţuit… locul de curte aflător între Hanko, fratele răposatului Tych, pe de o parte, şi Nicolae, fiul lui Gachal, pe de alta… la 3 mărci de argint, socotind lotonul la 33 de dinari… iar noi am dat pomenitul loc de curte lui Ladislau, fiul lui Laurenţiu, iobagul nostru din pomenita Alba, să-l stăpânească şi să fie dator să dea aceste trei mărci de argint moştenitorul căruia trebuia să-i vină de drept”[183].

1369: „Scrisoarea de hotărnicire a regelui Ludovic, dată în anul 1369, la cererea lui Dumitru, episcopul Transilvaniei, fost mare vistier, în care semnele de hotar între moşiile **Bărăbanţ** (Bombard, Borband, Barbanth, inclus în

---

182 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 217, pp. 225, 226

183 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 480, pp. 504-506

Alba Iulia, judeţul Alba) şi **Miceşti** (Chişfalău, Kysfalwd, judeţul Alba), de pe o parte, şi **Şard** (Saard, Sard, azi **Şardu**, judeţul Cluj), pe de altă parte, se deosebesc astfel: că, mai întâi, se urcă, de la moara de pe râul Ampoi, de către pământurile capitlului, aflate şi pe o parte, şi pe cealaltă a râului, până la locul în care acel râu a fost abătut de la albia veche a râului Ampoi, trecând prin satul Bărăbanţ şi prin locul acelui vechi Ampoi, unde se învecinează cu pământul numit Şard, al domnului episcop, în vecinătatea cărui loc se întoarce spre răsărit, prin locul vechiului Ampoi, în **Seeg** (toponim lângă Şard, judeţul Mureş), la trei movile de hotar, aşezate la capătul marginilor, din care margini una este a moşiei Şard, alta a moşiei **Ampoiţa** (Ompay, Ompaycze, judeţul Alba), iar a treia a moşiei Bărăbanţ. De acolo, hotarul se îndreaptă către miazănoapte şi străbate pădurea Ampoiului, spre un copac de stejar, înconjurat cu o movilă ca semn de hotar, de unde, trecând acea veche albie a râului Ampoi, ajunge, prin mijlocul ei, la un stejar mereu verde, înconjurat, cu o movilă ca semn de hotar, iar de acolo, la un stejar ca semn de hotar, de la care, trecând acea pădure, ajunge în drumul pe care se merge de acolo spre miazănoapte. / Al doilea hotar al Ampoiului, care acum se numește Micești, se arată astfel limpede în aceeaşi scrisoare; dinspre partea Pietrei Sfântului Mihail, trece prin locul numit **Hydegthofelve** (toponim în Miceşti, judeţul Cluj), care, de asemenea, este al capitlului, deosebit totuşi de către **Fylesd** (dispărut, judeţul Alba) şi astfel, pe acea creastă, ajunge faţă cu locul **Remetea** (Heremitarul Sancti Pauli, judeţul Alba), care, de asemenea, este al capitlului; de aici, coboară pe acea creastă, spre miazănoapte, până la botul acesteia, de unde coboară spre Ampoi, către un copac de carpen, într-un loc

îngust, lângă drumul pe care se merge la cetatea Sfântului Mihail, la care hotarul se şi termină. / Al treilea hotar începe din partea locului Fylesd, deasupra pietrei numite Zywr Kw, unde Ampoiţa se varsă în Ampoi”[184].

1400: „În anul 1346, matricola bisericii din **Sibiu** amintește de un anume Kunz Goltsmit, iar în anul 1359, la **Aiud**, se face referință despre Ştefan Aurarul (aurifex). Un Ioan aurifaber, în anul 1389, şi Nicolae aurifaber, în 1393, erau jurati ai orașului **Sighișoara**, iar un alt aurifaber, cu numele Ioan, era trimis la regele Sigismund, pentru a cere confirmarea privilegiilor pe seama negustorilor sibieni. Tot un Ioan aurifaber, probabil cel menţionat înainte, reprezenta interesele orașului **Alba Iulia** într-un proces cu capitlul episcopiei din acel oraș, în anul 1400”[185].

1442: **André Huszti, profesor de belles-lettres la Coloswar** sau „Clausenburg, în Transilvania” a fost citat şi excomunicat de sinodul confesiunii helvetice, din pricina vieţii sale păcătoase, dar, trecând la catolicism, Huszti şi-a găsit „o slujbă onorabilă” la **Alba Iulia**, dar „a continuat să trăiască în ticăloşie şi a fost alungat”, dar viaţa lui rătăcitoare i-a „rătăcit” şi manuscrisele unor studii valoroase: *Jurisprudentia hungarico-transylvanica*, publicată la Sibiu (Hermanstadt) în 1742, *Dacia vetus et nova*, o capricioasă istorie a Transilvaniei, *Comentarii de rebus Hunnorum*”[186].

1517-1519, Stephan Taurinus: „**Alba Iulia**, oraş al Daciei şi aşezat în centrul ei, a fost numit după Diva Iulia

---

[184] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 369, pp. 368, 369
[185] Drăguţ, Vasile, *Arta gotică în România*, Bucureşti 1979, p. 306
[186] Feller, François-Xavier, *Dictionnaire historique, ou, Histoire abrégée*, Tome IX, Paris 1828, p. 71

Augusta, maica Divului împărat Marcus Aurelius Antoninus Prus Augustus. Ne bizuim ca argument pe străvechiul epitaf, săpat în marmură şi încastrat în uşile bisericii Sfântului Mihail Arhanghelul de către preacuviosul şi preabunul prelat Ladislau Gereb, episcopul de bună pomenire a Transilvaniei"[187].

1541: „După cucerirea Budei de către turci, în 1541, dinastia națională maghiară a Szapolyas și-a mutat curtea domnească în Transilvania… **De atunci, Alba Iulia** (Gyulafejérvár) **a devenit adevăratul centru** al aspirațiilor naționale maghiare, iar curtea domnească a Transilvaniei a devenit custode al idealurilor naționale maghiare, al vieții constituționale, al culturii și al limbii maghiare. Aici și-au găsit refugiu și acei patrioți care au fugit de turci și germani și au vrut să trăiască într-o patrie maghiară liberă și să muncească pentru salvarea patriei. Pentru că patria a fost sfâșiată, a fost tăiată și turcii și germanii se întreceau pentru stăpânirea ei"[188].

1550, *Chorographia Transilvaniei*: „**Alba Iulia**, oraş străvechi şi vestita reşedinţă episcopală, care se leagă de amintitele scaune săseşti, ca un fel de regiune de mijloc, se numea, odinioară. Zarmiz Dacia (în realitate Apulum), căci a fost capitala regilor Daciei, ceea ce se poate vedea din vechile monumente, care se găsesc acolo în mare număr. Este aşezat pe un deal povârnit, înconjurat pretutindeni de o întindere şes, de vreo două mii de paşi. Dinspre răsărit, are râul Mureş, şi apoi, din partea cealaltă, râul

---

[187] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 158, 159

[188] Szádeczky, Lajos, *Erdély és Mihály vajda története, 1595-1601* (Istoria Transilvaniei și a voievodului Mihai, 1595-1601), Temesvár 1893, p. 3

numit pe ungureşte Ompay (Ampoiul), ce coboară din munţi, iar dinspre apus, precum am spus, câmpia ce merge până la Muntele Sfântului Mihail. Pe acel munte, pe o stâncă foarte înaltă, e aşezat un castel al Sfântului Mihail, ce dăinuieşte din vremea împărăţiei romane, ceea ce se poate deduce din monumentele antichităţii care, acolo, sunt destul de numeroase (în realitate, e vorba de ruinele cetăţii din secolele XIII-XIV, ridicată de episcopii Transilvaniei, ocupată mai apoi de voievozii Transilvaniei, şi pe ruinele căreia s-a ridicat, la sfârşitul secolului al XIV-lea, o mănăstire, secularizată, mai apoi, la ivirea reformei). Dinspre nord se iveşte aceeaşi câmpie şi aici, la o depărtare de două mii de paşi de oraş, e râul Mureş, care se spune că ar fi curs odinioară prin mijlocul chiar al oraşului, judecând după ruinele şi mormintele străvechi şi năruite de vreme.

Întinderea acestui oraş a fost atât de mare, încât în lung şi în lat ajungea la cinci mii de paşi. Cum că şi „goţii“ (confuzie cu geţii) au locuit, în vechime, acest pământ reiese din vechimea inscripţiilor şi a literelor găsite acolo, pe tăbliţe, şi în morminte, litere ce sunt foarte puţin cunoscute, în vremea noastră. Deci ele dovedesc că legiunile romanilor au ajuns până aci, şi semnele acestui lucru se găsesc în tot locul ascunse, până acum, în măruntaiele pământului”[189].

1566, Giovan Andrea Gromo: „**Alba Iulia** a avut, altădată, o întindere atât de mare, în lungime şi lăţime, încât râul încântător, amintit mai sus, curgea prin mijlocul său şi Traian locuia în acest oraş, după ce a supus Dacia, când au fost găsite sub micul râuleţ Ompoiu (Ampoi), care

---

[189] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968, pp. 221, 222

curge pe lângă oraş şi se varsă, aproape de aici, în Mureş, comorile ascunse ale lui Decebal; descoperite, după cum spune legenda, de un roman, Bibulus (după Dio Cassius, Bikyles; el nu era cetăţean roman, ci sclav), ţinut multă vreme în captivitate de acest rege.

Acest oraş este aşezat pe un loc mai ridicat, în mijlocul unui şes îmbietor, înconjurat de munţi foarte înalţi, dintre care cei mai apropiaţi se află la o depărtare de vreo cinci mile; stând în oraş, se desfăşoară în faţa ochilor, în toate direcţiile, văi încântătoare. Oraşul este înconjurat de ziduri antice, din piatră fărâmicioasă, cu şanţuri nu prea late, nici adânci, şi are forma unui dreptunghi şi, mulţumită poziţiei lui prielnice şi de însemnătate deosebită, a fost bine întărit de Castaldo, care l-a înzestrat cu patru bastioane puternice şi cu patru platforme de pământ, aşa că, dacă este îndestulat cu cele trebuitoare, poate să se apere câtva timp împotriva oricărei puteri, oricât de mari. Este locuit numai de curtea maiestăţii sale şi de câteva feţe mai însemnate, împreună cu soldaţii, alcătuind garnizoana obişnuită a acelui oraş, şi cu garda personală a principelui. În afara cetăţii, spre vest, se află o mare suburbie, în care locuiesc negustorii şi unde se fac mari negustorii, putându-se găsi, oricând şi din belşug, toate cele necesare traiului.

Aici se află palatul regal din acest oraş, care a fost reşedinţa episcopală şi a ajuns în ruină, în urma neîngrijirii timp de mai mulţi ani. Dar regina Isabella, mama regelui de faţă, a restaurat foarte bine clădirea. Lângă acest palat se află catedrala. În tot timpul cât am fost acolo, adică de la 1 mai 1564, până la 6 aprilie 1565, această biserică a fost în grija preoţilor şi canonicilor catolici, care făceau aici şi slujba religioasă, şi anume cu buna încuviinţare a regelui, despre care stăruia credinţa că, încă şi după ce încetase de

a mai asculta pe faţă slujba bisericească, de la care fusese abătut, cu o lună mai înainte, prin insinuări eretice, de către nelegiuitul medic Blandrata din Saluzzo, mai stătea încă în cumpănă, fără a fi trecut cu totul la aceste erezii şi asculta, adeseori, nu numai sfânta liturghie, ci şi alte slujbe catolice, stând în camera sa, de unde putea să audă şi să asculte tot ce se săvârşea şi se rostea în biserică. Această părere a urmat din faptul că maiestatea sa, în timpul petrecerii sale repetate în acest oraş, n-a îngăduit niciodată ca numiţii slujitori ai altarului să fie îndepărtaţi sau tulburaţi într-un chip oarecare, în îndeplinirea slujbelor, deşi a fost mereu îndemnat, cu orice prilej, de către acel nelegiuit medic, căpetenie a sectei calvine, şi de către acel răuvoitor Mihail Csáki, mare cancelar şi căpetenie a sectei luterane. Când, însă, mai târziu, în anul 1565, regele a plecat, a doua oară, ca să alunge din ţara sa pe generalul imperial Schwendi, care năvălise cu o mare armată împotriva lui, şi când abia a ajuns la Cluj, unde se şi adunase Dieta transilvană, s-au ridicat aceşti răzvrătiţi împotriva lui Dumnezeu şi, potrivit cu ordinele secrete primite, au gonit pe preoţi şi au aruncat la pământ toate altarele, statuile şi icoanele şi, între alte fărădelegi, au distrus şi unele tablouri vechi de toată frumuseţea şi le-au ars, împreună cu două orgi minunate. Numai trei monumente funerare, sculptate din cea mai curată marmură, au rămas întregi, unul al lui **Ioan de Hunedoara**, altul al lui Ioan de Szepes, tatăl regelui de acum, apoi cel al cardinalului, călugărul Gheorghe, precum şi umilul mormânt al reginei Isabella, în cel mai întunecat ungher al bisericii”[190].

---

[190] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, pp. 343, 344

1574, Pierre Lescalopier: „**Alba Iulia** este centrul ţării, fiind şi reşedinţa ridicată de principi, din cauza aerului sănătos şi a pământului foarte bun din împrejurimi. S-ar părea că a fost, odinioară, pe acest loc, un oraş foarte mare, în apropiere se mai văd încă urmele vechilor ziduri; iar în cetate, ca şi pe dinafară, se află mai multe inscripţii romane, care amintesc de un Decebal, regele dacilor, din regatul căruia făcea parte această provincie şi care a fost învins de Traian”[191].

1580, septembrie 30, Aloysio Odescalchi: „În noaptea dinaintea ajunului Sfântului Ioan, pe la orele unsprezece, s-a pornit o furtună grozavă, cu fulgere şi tunete înspăimântătoare, şi, în cele din urmă, un fulger a căzut pe un turn din incinta oraşului **Alba Iulia**, care era plin de pulbere pentru archebuze, şi, năruind la pământ, împreună cu tumul, o bună parte a zidului, a făcut ca pietrele să poarte furia focului şi a prăpădului şi într-o parte a oraşului, ceea ce era o privelişte de groază, aruncând la pământ casele, măcar că cele mai multe erau din lemn în părţile acelea, şi copleşind cu casele năruite pe locuitori. Au murit vreo 14 şi au fost stâlciţi mai bine de 60. Nu a fost casă în care să nu fi lăsat un semn, cel puţin fărâmând geamurile şi dărâmând coşurile, cum s-a întâmplat şi cu casa în care locuiam eu însumi şi în camera în care mă aflam atunci. Nu s-au sfiit „miniştrii” eretici să declare, în predicile lor, că aceasta s-a întâmplat din cauza noastră, şi în Cluj ei au şi răspândit zvonul că eu fusesem ucis de săgeata de foc, cu toate că, din mila lui Dumnezeu, nu mă ajunsese nici o vătămare şi nici o spaimă prea mare.

---

191 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 433

Şi, dimpotrivă, nişte „miniştri” luterani, care se aflau din întâmplare la **Alba Iulia**, au fost loviţi de trăsnet şi caii lor ucişi. Dar ereticii, păstrându-şi obiceiul lor, nu încetează să calomnieze, aşa cum au făcut şi în zilele trecute, răspândind multe minciuni: mai întâi, căutând să îndepărteze pe oameni de la şcoli, ceea ce, totuşi, nu le-a reuşit aşa cum credeau ei, căci chiar dacă unii au plecat, au venit alţii, mai ales din secuime, şi aceştia sunt catolici din părinţi catolici, de care sunt mulţi în acea provincie, apoi au căutat să ne ponegrească la toată lumea, dând zvon că, printre noi, sunt nişte femei travestite, care au născut şi alte calomnii asemănătoare. Din această cauză, mâniindu-se principele, a poruncit să se facă o cercetare cât se poate de sârguitoare, spre a afla autorul zvonurilor, pentru ca el să dovedească ceea ce afirmă ori să sufere pedeapsa hotărâtă pentru calomniatori; şi, până acum, au fost interogaţi mulţi oameni, sub jurământ, dar nu a fost aflat încă autorul.

Multe alte minciuni au răspândit ereticii contra noastră, şi poate mai răspândesc încă. / Principele nu se lasă de a ne arăta dragostea şi grija sa pentru noi, apărându-ne şi îngrijindu-se de nevoile noastre, cum a făcut în astă primăvară, trimiţându-ne 200 de oi, 100 de miei, 10 boi, 10 vaci şi tot atâţia viţei, pentru înzestrarea fermei noastre”[192].

1580, Antonio Possevino: „**Alba Iulia**, oraş străvechi, a fost, până în vremea noastră, reşedinţa episcopului Transilvaniei, împreuna cu multe alte castele şi dependenţe ale episcopului. Aşezarea sa este într-un loc prea frumos şi acum ca principele îşi are aici reşedinţa sa, împreună cu sfetnicii săi şi garda sa are şi oarecare strălucire, cu toate

---

[192] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, pp. 472, 473

că nu are prea mulţi locuitori. În partea de răsărit a oraşului, curge Mureşul, de cealaltă parte, un râu mic, Ampoiul, numit de unguri Ompoly, care coboară din munţii acelei regiuni, înspre apus se deschide o câmpie veselă, până la muntele Sfântului Mihail, spre miazănoapte, câmpia se prelungeşte, urmând apoi munţi foarte înalţi şi greu de trecut, de unde se vede Abrudul. Acesta era în stăpânirea unui colegiu de preoţi, în timpul lui Ioan de Huniade, care li l-a dat lor"[193].

1586, Girolamo Fanfonio: „A intrat **ciuma în Alba Iulia**, care era păzită, cu cea mai mare vigilenţă, de către guvernatorul principatului, şi a început cu ai noştri. În ajunul zilei Sfântului Ioan Botezătorul (23 iunie), a murit de ciumă iubitul nostru Stanislav Jawicki, polon şi el. Ceea ce îi mâhneşte mult pe părintele Leleszi, şi pe ceilalţi toţi este imputarea, făcută de nobili, în contra noastră, că prin noi a intrat ciuma în Alba Iulia, şi chiar la curtea principelui, acolo unde stau ai noştri; căci acest lucru exasperează mai rău sufletele celor de la curte şi ale baronilor împotriva noastră"[194].

1592, august 3, Alfonso sau Alonţo Carrillo: În **Alba Iulia**, „un nobil însemnat din secuime (Petru Prybek, nemeş din **Odorhei**) a îndrăznit să-şi descarce flinta sa în crucea pe care o purtau catolicii, în fruntea unei procesiuni. Acesta, prins pe loc de către domnul Mindszenti (Benedict Mindszenti, căpitan din scaunul **Odorhei**), foarte bun catolic, a fost îndată ucis, din porunca principelui, şi averea

---

[193] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970, p. 550

[194] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 131

confiscată, deşi lucrul acesta a fost rău văzut de consilierii şi senatorii de religie adversă”[195].

1595, mai 8: „Sigismun Báthory dă ordin secretarului Ioan Bernáardfi de introducere în stăpânirea casei de pe Uliţa Italienilor din **Alba Iulia**, în cetate, dăruită **muzicantului Pietro Busto** pentru slujbele sale, arătate de câţiva ani încoace, prin exercitarea artei sale muzicale, cu reîntărirea daniei anterioare”[196].

1595, Pietro Busto: „S-a întâmplat că, în aceste zile, tătarii au trecut, prin Polonia, fără să fie stânjeniţi de marele cancelar, care se afla atunci în expediţie, având cu el mulţi ostaşi şi poate chiar erau înţeleşi cu transilvănenii; acei tătari au intrat, fără de veste, în părţile de margine ale Transilvaniei, în apropierea castelului Hust, pătrunzând într-o vale ce duce în Ungaria împărătească. Imperialii li s-au împotrivit acestora din faţă, fiind în înţelegere cu acest principe al Transilvaniei, ca să-i lovească el din spate. El trimisese o oştire bună, uşor înarmată cu lănci şi cu archebuze, dar, primind căpitanul scrisori false, din care se părea că Alteţa Sa îi poruncea să nu supere în nici un fel pe tătari şi neputând imperialii să ţină piept năvalei, au trecut tătarii aceştia cu mare omor, şi dintr-o parte, şi dintr-alta, şi multă vătămare a creştinilor. Şi de aici a înţeles Alteţa Sa că a fost trădat pe deplin de ai săi. De aceea, s-a hotărât să părăsească ţara ca un om căzut în deznădejde, şi aceasta a fost fie dintr-o prefăcătorie, fie dintr-o bună judecată, şi astfel a părăsit **Alba Iulia**, cu puţini slujitori credincioşi ai săi,

---

[195] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 318

[196] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932, p. 216

unguri, şi cu câţiva italieni, printre care se afla domnul Simon Genga, fost arhitect al defunctului mare duce de Toscana, şi, cu aproape o jumătate de milion de odoare de preţ, în aur şi giuvaere, lăsând să se răspândească zvonul că Alteţa Sa se ducea spre Italia; şi, călărind el zi şi noapte, în cea mai mare primejdie, a ajuns la un castel al său, foarte puternic, numit **Chioar**, şi s-a oprit aici. Şi chiar domnul Baltazar Băthory, care era comandantul armatei şi mai fusese încă lăsat, de curând ca guvernator al ţării, a trimis înainte 100 de lăncieri, pentru a-i răpi tezaurul o dată cu viaţa”[197].

1595, august 14, Cosimo Capponi: „Data nunţii lui Sigismund a fost grăbită, pentru a se câştiga mai mult timp pentru război, şi se crede că nu vor trece zece zile şi alteţa sa va porni călare spre Ţara Românească, spre a-l opri pe Sinan de a trece Dunărea. Acesta se şi află acolo, cu o armată mare, şi încearcă să treacă în Ţara Românească, pe un pod făcut din pontoane. Această ţară s-a străduit, cât a putut, ca să adune împreună 10.000 de oameni, măcar că cei mai mulţi nu sunt soldaţi. Dar sosirea alteţei sale, cu vreo 25.000 de soldaţi, călăreţi şi pedestraşi, va da prilej celor fără experienţă să înveţe de la ostaşii încercaţi… / Principesa aceasta (arhiducesa Maria Cristierna) este mândră şi desăvârşită, şi înzestrată cu toate virtuţile, şi de mare pildă, şi în fiecare zi de lucru ascultă două liturghii, şi, în zilele de sărbătoare, încă şi slujba scurtă, şi slujba mare, şi, pe deasupra, încă două predici, una în germană şi alta în limba ungară, şi întotdeauna se pleacă până la pământ şi toţi rămân uimiţi de atâta smerenie. Şi-a făcut intrarea în **Alba Iulia** în ziua de 1 august, întâmpinată, la

---

[197] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 441, 442

patru mile de oraş, de alteţa sa, cu 2.500 de călăreţi, cu tobe, trâmbiţe şi artilerie, şi, cum au sosit, s-au dus la biserica mare, unde monseniorul nunţiu a săvârşit ceremoniile cuvenite şi s-au împărtăşit, înainte de consumarea căsătoriei”[198].

1599, noiembrie 1, Ioan Darahi: „După izbânda sa glorioasă, voievodul Mihai **a intrat în Alba Iulia**, în ziua de **1 noiembrie**, când prima sa grijă a fost să îmbărbăteze sufletele deznădăjduite ale membrilor stărilor. De îndată, i-a chemat în Dietă, pe ziua de 20 a aceleaşi luni, în oraşul **Alba Iulia**, pentru ca să se sfătuiască despre binele obştesc, liniştea şi dăinuirea statului, iar până atunci ca fiecare magnat şi nobil să alerge cât poate mai iute să se lege cu jurământ faţă de maiestatea sa (împăratul) şi de domnul voievod. Lucrul s-a îndeplinit cu cea mai mare însufleţire şi grabă. Formula jurământului, în limba obişnuită, era astfel: „Eu, cutare şi cutare, jur pe Dumnezeul cel viu, care este tatăl, fiul şi Sfântul Duh, că voi fi credincios şi cu dreptate faţă de maiestatea sa, împăratul romanilor, precum şi de voievodul Mihai, guvernator în Transilvania, voi fi duşman duşmanilor lor, şi prieten al prietenilor lor şi orice aş auzi, care ar fi împotrivă, voi aduce la cunoştinţa măreţiei voastre. Aşa să mă ajute Dumnezeu!”…

A chemat şi pe secuii „sprinteni”, şi pe toţi fruntaşii „primipilii” lor, pe care i-a silit şi pe ei la jurământ faţă de maiestatea sa, faţă de sine şi de voievodul Pătraşcu, fiul său. La rândul său, şi el le-a jurat lor că îi va păstra statornic şi întotdeauna în libertatea ce le-a promis”[199]. / „Pentru

---

198 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, pp. 505, 506

199 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, IV, Bucureşti 1972, pp. 130, 131

biografia lui Petraşcu notăm următoarele. A fost aşezat de tatăl său în colegiul Iezuiţilor din Cluj, ca să înveţe carte latinească. În toamna anului 1599, se află însă iarăşi în casa părintească. În bătălia de la Şelimbăr, se găseşte lângă Mihai Vodă, cu care pare a fi intrat în **Alba Iulia**. Dar, după bătălia de la **Mirăslău**, a fost predat ca ostatec generalului Basta, dus în tabăra lui de Ştefan Chiaky, în 17 Octomvrie 1600. De acolo, fu trimis în castelul de la **Jilău** (Gyalu), lângă Cluj, unde îi urmă, peste câteva zile, şi Doamna Stanca, cu Florica. Aci au şezut, chiar după mărturisirea lui Petraşcu, „pacifice et quiete”, tot timpul cât Basta era în Ardeal, au suferit însă mult după ce Basta a fost alungat din ţară de către nemeşii unguri. Permisul de a merge la împăratul Rudolf, spre „a-i supune plecăciunea sa”, precum se exprima, Petraşcu îl ceru în 18 August 1602, din **Făgăraş** şi, primindu-l, plecă din Ardeal, în Decemvrie, întrucât aflăm, dintr-un aviz de la Constantinopol (din 24 Fevruarie 1603) cum că „Il figliol de Michael Vaivoda è stato condutto in Vienna per darli il stato de suo padre cioè Valachia” (Fiul lui Mihai Voievod a fost adus la Viena pentru a i se da ţara tatălui său, și anume Țara Românească). / Petraşcu pare să fi fost născut în 1586 ori 1587, deoarece nunţiul Germanico Malaspina, în drum spre Roma, în Decemvrie 1599, vorbind de el, scrie că era „un giovane di dodici in tredeci anni”[200].

1610, Horváth Mihály: „După începutul anului 1610, Báthory l-a trimis pe Gábor Bethlen ca emisar la Constantinopol, pentru a asigura prietenia turcilor. În acest timp, s-a întâmplat ca cancelarul István Kendy, cei trei

[200] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934, p. 97

Kornis, Boldizsár, György și Zsigmond, Sennyey Pongrácz, János Borbély, Zsigmond Sar-masságy și alți câțiva să se îndrepte spre oamenii religioși, ale căror nemulțumiri prințul le-a agravat chiar înainte ca să se ducă zvonul că a sedus soțiile sau fiicele multor magnaţi, dezonorând onoarea familiilor lor și conspirând împotriva vieții lor. Dar, la momentul socoteli, el a trădat: Kornis Boldizsár și György au fost capturați și executați; ceilalţi au căutat refugiu în Ungaria. În același timp, iezuiții au fugit și la Transalpina (Havasalföld), temându-se de răzbunarea prințului. Báthory a văzut în aceasta o dovadă clară de complicitate, motiv pentru care le-a confiscat casele din **Alba Iulia** (Gyulafehérvár), iar puțin mai târziu, parlamentul, ținut în același loc, a dat un ordin de interzicere a tuturor preoților catolici din Transilvania…

Deși prințul și-a repetat recent promisiunile făcute la Constantinopol și acuzațiile sale împotriva lui Bethlen, în scrisorile către Iskender Basa, că a fost convins de sfatul său să nu plătească birul și, deși a promis că îi va trimite ostatici, până la împlinirea cuvântului, nu l-ar fi predat sau l-ar ucide pe trădătorul Bethlen în fața oamenilor săi; acest lucru îi zădărnicește complet eforturile la Basa (la paşă – n. n.); cu toate acestea, Bethlen a fost, de asemenea, forțat să promită că va preda turcilor Lippa, Jenő și Aradul cu castelele și localitățile asociate. De când Bethlen a promis acest lucru, Iskender Basa nu i-a mai luat partea lui Báthory și, de atunci, a amânat intrarea în Transilvania, din nici un alt motiv, decât că intenționa să aștepte sosirea Hanului tătar. Iar de îndată ce acesta a ajuns în pasul **Bran** (Tórcsvár), cu voievozii moldovean și muntean, unde sașii i s-au alăturat imediat, a intrat și Paşa în Transilvania, în 20 octombrie.

Din moment ce Bethlen se apropia de granițele provinciei, Báthory a făcut tabără la **Alba Iulia** (Gyulafehérvár), „Dar nici haiducii, nici nobilimea, nici oamenii din secuime, nici nimeni altcineva nu a mers acolo de bunăvoie, ci doar fără tragere de inimă; iar cei care s-au dus acolo au făcut-o fugind de mine; până și Géczy, care îi câștigase favoarea, s-a întors împotriva lui, văzându-i armata prea slabă pentru a face față celor aproape 80 de mii de ostaşi turco-tătari, iar avangarda lor a început să-l hărțuiască la Alba Iulia (Gyulafehérvár) şi s-a retras la Cluj, dar cetățenii nici nu l-au lăsat să intre în orașul lor, și atunci trupele lui nemulțumite au început să se împrăștie și a fugit la Oradea (Nagyvárad) pe ascuns, din împresurarea tătarilor; iar de acolo a cerut ajutor lui Zsigmond Forgách".

Înscăunarea s-a făcut în 23 octombrie, când Bethlen a fost declarat principe. A doua zi, noul prinț a jurat pe cele zece puncte, puse în fața lui, fiind de acord să păstreze întocmai drepturile și libertățile, legile civile și ecleziastice ale celor trei neamuri, să se poarte față de strălucitoarea Poartă cu atâta ascultare, încât deteriorarea țării să nu urmeze; păstrează buna vecinătate și pace cu împăratul roman al Ungariei, cu voievozii Moldovei și Munteniei; el își va alege consilierii din toate cele trei națiuni; susține dreptul de alegere liberă și, de asemenea, îl întărește prin strălucitoarea Poartă; nu modifică adresa ce urmează a fi stabilită de țară; recuperează bunurile și veniturile domnești risipite de Báthory. Pe 25, Iskender Basa i-a predat însemnele demnităţii domneşti, steagul şi sceptrul, în tabăra sa din Turda"[201].

---

[201] Horváth, Mihály, *Magyarország Történelme* (Istoria Ungariei), Pesten 1872, pp. 105, 118, 119

1629, David Frölich: „Vinul transilvan, care se face din belşug, este mai bun decât vinul românesc, francez, „marchez” (de pe Rin), austriac, morav, dar mai prejos de cel roman şi unguresc: conţine mai mult tartru şi este mai sulfuros, şi din această pricină provoacă artrită la mâini şi la picioare. Vinuri mai sănătoase şi mai tari se fac la **Alba Iulia**, **Deva**, **Aiud**, **Biertan**, **Feneş** şi **Mediaş**”[202].

„**Alba Iulia**, care, pe vremea romanilor, se numea Apulum şi Colonia Apula, pe nemţeşte se cheamă Weissenburg, pe ungureşte Fehérvár şi este reşedinţă domnească… / Este aşezată pe râul Mureş, care, acolo, e foarte mare; îşi trage numele de Alba de la Alpii (!) înalţi sau munţii de care este înconjurată (Alba, în limba celtă, înseamnă „Luna” – n. n.), însă numele Iulia îl are de la Iulia, fiica împăratului Augustus, care a fost dată în căsătorie lui Gottesohn, regele goţilor (ştire fantezistă). Acest Apulum a fost o renumită colonie romană, e alt oraş decât Sarmisegetusa, care este aşezată la multe mile de Alba. Înainte, a fost un oraş foarte mare, precum o mărturisesc movilele de pământ şi ruinele de piatră din jur, din care se mai dezgroapă încă monede; un argintar francez, de la curtea principelui, mi-a arătat şi mie o monedă mică de argint de acest fel, care are pe o parte chipul unei femei sau capul şi gâtul unei împărătese, purtând inscripţia „Iulia Augusta”, iar pe cealaltă parte, un chip de femeie, cu mâinile întinse pentru rugăciune, lângă ea un altar, cu inscripţia „Pietas publica”. Faţă de asemenea întindere, oraşul e acum totuşi foarte mic. Exceptând zidurile castelului, oraşul este destul de neînsemnat şi plin de noroi. Catolicii aveau acolo o biserică proprie (Sf. Mihail); existau diverse dughene cu

---

202 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973, p. 46

mărunţişuri, unde negustorii greci aveau de vânzare tot felul de mărfuri turceşti, pânzeturi fine, de toate culorile, şi altele, căci ungurii, mai ales, folosesc mărfuri şi haine străine.

„În piaţă, era o spânzurătoare de lemn, de care atârna, aproape în fiecare zi de târg săptămânal, câte un român; funia de care erau spânzuraţi avea o lungime de un cot. Românii rabdă bucuroşi astfel de suplicii, zicând că şi Mântuitorul lor a fost spânzurat pe cruce, numai să nu fie traşi în ţeapă, lucru foarte obişnuit în Transilvania, unde se pot găsi, la intrarea aproape a fiecărui sat sau târg, asemenea bieţi păcătoşi, traşi în ţeapă. În poarta prin care ieşi din castel, în oraş, era o închisoare, pe care ei o numeau, precum am înţeles eu, temniţă (Demniz), cred că de la „condemnando”; după aceea, am citit că „tömlöz” s-ar chema, în limba saxonă, veche o temniţă subterană. Mai înainte, acei arestaţi trăiau în promiscuitate, bărbaţii şi femeile împreună. Dar, după ce s-a constatat că, în felul acesta, era desfrâu în închisoare, deoarece mai multe femei rămăseseră acolo însărcinate, deţinuţii au fost despărţiţi, bărbaţii stând la dreapta ieşirii şi femeile la stânga, cerşind cu glas tare, de la cei ce intrau şi ieşeau, câte o pomană. Pentru aceasta, întindeau, prin găurile uşilor, nişte linguri mari de lemn sau căuce, în care trebuiau puse milosteniile. Seara, doi dintre ei scoteau necurăţeniile. Cei arestaţi stau câte un an sau doi, câteodată chiar trei ani întregi şi dintr-odată sunt ucişi... Înăuntru, între zidurile castelului, locuiau mulţi evrei, care făceau negoţ cu mărfuri turceşti şi aveau o sinagogă a lor.

În faţa castelului, se aflau câteva case de zid, foarte dărăpănate, iar de partea cealaltă, altele de acelaşi fel. În spatele casei noastre turceşti, locuia preotul catolic. Cas-

telul era frumos zidit; înaintea uneia din porţile cele mari se afla un „Narrenketterlein” (stâlp) de lemn. În zidul castelului se găsesc încastrate, ici şi colo, pietre mari, cu inscripţii romane…

Aici a fost **un gimnaziu frumos**, pe care l-a întemeiat şi ridicat principele Gabriel Bethlen. În acel timp, rector al acestui gimnaziu era domnul doctor Isaacus Bazirius, englez, pe care principele Gheorghe Rákoczy al II-lea îl chemase de la Constantinopole, unde trăia în exil; mi-a arătat şi diploma de numire a sa, scrisă cu frumoase litere latine de aur. Era un bărbat foarte prietenos şi, în acelaşi timp, erudit, bun prieten cu mine, care căuta să-mi facă toate pe plac, discuta cu elocvenţă şi-mi lăsa biblioteca sa deschisă, pentru a mă folosi de ea. El şi-a pus iscălitura şi titlul în albumul meu, după cum urmează: „*Isaacus Basirius, S. S. Theol: D: ac publicus professor in Universitate Albensi Transylvaniae*“ . Domnul doctor mi-a povestit cum a trăit, 7 ani, în exil, din cauza regelui Angliei, cel decapitat (Carol Stuart, 1625-1649), „*verum semper ut dominus, nunquam ut servus*” („Totdeauna ca un domn, niciodată ca un rob”), căci avea venituri îmbelşugate de la nişte beneficii însemnate şi avea o întreţinere bună. Avea în grija sa câţiva fii de „Magnifici”, ce-i erau încredinţaţi pentru învăţătură, avea un argat sas, iar ca servitor avea un englez, pe care îl scăpase din robie la Constantinopol. La acest gimnaziu, au fost **profesori eminenţi**, ca domnul Johann Henrik Alsted şi Bisterfeld, care sunt şi înmormântaţi la Alba; ultimul dintre ei a fost preţuit în chip deosebit, din cauza serviciilor sale; principele i-a dăruit câteva sate şi servitorul lui, Tobias Siebencich, a intrat în slujba domnului Welling; de asemenea, şi Johann Piscator, care a murit şi se află înmormântat acolo.

La **Alba Iulia** se mai află şi o frumoasă biserică, cu două turnuri şi cu o pendulă. În biserică se găseau diferite monumente de regi şi principi şi se cântau în ea psalmii lui Lobwasser, pe ungureşte, şi versuri traduse de Molnár... Aproape de biserică, era **biblioteca**, în care se puteau găsi fel de fel de cărţi frumoase; am vizitat-o, o dată, cu domnul doctor Basirius, când bibliotecarul ne-a deschis-o.

În 1658, oraşul **Alba Iulia**, împreună cu castelul, cu biserica şi biblioteca, au fost prefăcute în cenuşă de către tătari. Domnul Bethlen scrie: „Ali paşa a poruncit, cu tot dinadinsul, să se ardă catedrala de la Alba Iulia, o clădire veche şi frumoasă, şi, pe lângă ea, o preţioasă bibliotecă a vechilor principi". La Alba Iulia locuia episcopul maghiar; în acea vreme, cei de la Oradea Mare erau în luptă cu episcopatul şi nu voiau să recunoască nici un episcop… Acum, cei de la Oradea au un frumos episcop: pe muftiul turcesc!... Mi s-a spus că şi sfinţiile lor, predicatorii saşilor, care de altfel îşi au superintendentul propriu, ar fi subordonaţi acestui episcop reformat de Alba Iulia, şi obligaţi să răspundă la chemarea lui…

Studenţii în teologie maghiari se duc în Anglia sau în alte locuri, unde calvinismul este în floare, după cum fiii saşilor germani din Transilvania se duc la Wittenberg şi în alte universităţi germane, căutând să-şi însuşească acolo doctrina lui Luther cea adevărată. Studiul dreptului şi al medicinii nu este prea preţuit în Transilvania, deoarece ei se conduc după dreptul pământului. Bolnavii se ung cu usturoi, iar bolile ce nu se vindecă cu acest balsam, le duc cu ei în groapă. În afară de această frumoasă biserică ungurească, mai aveau biserică în oraş şi catolicii, care sunt toleraţi în ţară, afară de iezuiţi; evreii, de asemenea, îşi aveau sinagoga lor, şi grecii aveau şi ei o biserică a lor

(Sf. Treime, înfiinţată de Mihai Viteazul); aceştia din urmă cheamă credincioşii, în unele locuri, bătând cu ciocane de lemn într-o scândură lungă de stejar; în această biserică erau clopote şi toacă mare de fier.

Aşadar, în acest oraş **Alba Iulia**, ungurii, calvinii, catolicii, grecii, evreii se închinau lui Dumnezeu, în bisericile lor, fiecare după felul său. Principele avea la Alba Iulia şi o **frumoasă tipografie**, în care s-au tipărit lucruri alese. Trebuie să mai amintesc aici un lucru:

Când se execută un biet păcătos, funcţiunea de călău e îndeplinită de un ţigan, căci lepădăturile acestea de ţigani sunt folosiţi în Ungaria şi în Transilvania la astfel de slujbe. Şi acest ţigan era un atare câine de beţivan, încât ducea la cârciumă până şi spada pentru execuţie sau alte instrumente, iar orăşenii, cărora le aparţineau, erau nevoiţi apoi să le răscumpere. Căci, după rînduială, vecinii dau acestor gâzi ţigani o asemenea spadă, ţiganii neavând una a lor, iar locuitorii se plâng foarte mult de faptul că nu au un călău de meserie, astfel încât supliciul bieţilor păcătoşi se măreşte mult prin aceşti ţigani, lipsiţi de experienţă. Am văzut, odată, doi români, ducându-şi pe umeri ei înşişi ţepele, în care trebuia să fie traşi, mergând singuri, neînsoţiţi de vreun păstor sufletesc, spre locul de execuţie"[203].

1661, Evlia Celebi: „**Alba Iulia**. Cetatea aceasta, fiind clădită după ocuparea Belgradului de la Dunăre, i se dăduse numele de Belgrad (Erdel Belgradi, Belgradul ardelenesc; de fapt Bălgrad, cum îi spuneau românii. Nu există nici o legătură între ocuparea Belgradului, în 1521, şi numele Bălgrad, dat cetăţii Alba Iulia; cetatea de aici e mult mai veche, fiind amintită la 1206. Din vechea

[203] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973, pp. 566-570

fortificaţie, nu a mai rămas nimic, deoarece a fost reconstruită). Aici se află reşedinţa tuturor crailor Ardealului. Cetatea e aşezată pe malul Mureşului, pe un şes întins şi este o cetate puternică, de formă pătrată. Are cinci bastioane de cărămidă (de fapt, avea 4 bastioane, clădite în secolul al XVI-lea şi reclădite între 1614-1627), părând că ar fi cetatea Oradei. Se găsesc două porţi: una priveşte spre sud-est, iar alta spre apus. În interior, cetatea are străzi mari, împodobite ca pătrăţelele de şah, precum şi biserici clădite cu atâta artă că nu se pot descrie. Şi mai era împodobită cu han, cu clădiri de binefacere, seminarii, case pentru patriarhi şi preoţi, cu târg, bazar şi bedestan.

Deasupra zidului dinspre sud al cetăţii, cu faţa spre câmpie, se află un palat nespus de frumos al crailor. Toţi pereţii şi toate uşile lui erau zugrăvite în fel de fel de culori şi toate coloanele erau împodobite cu granit verde şi cu marmură de Samaki. Toate ferestrele aveau ramele de bronz şi erau încadrate cu geamuri de cristal şi oglinzi de Murano, iar podeaua era acoperită, ca nişte mozaicuri de India, cu pietre de marmură fină. În diferitele încăperi joase şi cu etaj se găseau bazine, rezervoare cu apă şi şipote, din care ţâşneşte apă curată, încât îl împodobeau astfel diferite feluri de lucrări de artă.

Locuitorii cetăţii ştiau că nu se pot împotrivi oştirii otomane; de aceea, părăsind acest oraş puternic şi frumos, ei au fugit cu toţii în munţi. Trupele tătarilor, care ocupaseră toate părţile cetăţii şi care nu puteau fi înfrânte în nici un chip, au luat mai întâi clopotele de la biserici şi, mai găsind şi alte avuţii, au capturat prăzi nenumărate şi peste măsură de mari; apoi au dat foc acestui oraş frumos şi, astfel, acest oraş plăcut şi înfloritor, fiind cuprins în flăcări, n-a rămas în el nici o clădire.

Mai înainte (în 1658), când hanul Mehmed Ghirai se dusese la lupta sfântă de la Ineu, el dăduse, în drumul său, peste acest oraş şi, împresurîndu-l, se luptase vârtos, timp de şase zile şi şapte nopţi, dar, în cele din urmă, ridicând asediul cetăţii, măria sa hanul dăduse foc oraşului său exterior şi plecase mai departe. Deşi, de atunci, încoacece, ardelenii îşi refăcuseră în adevăr oraşul, totuşi, acum, fiind pîrjolit din nou, s-a nenorocit de tot.

Dacă populaţia din această cetate s-ar fi pregătit cum se cuvenea, ar fi putut duce lupte mari, făcând ca multe mame să verse lacrimi, deoarece, la sud de cetate, locul e mlăştinos şi plin de smârcuri. Dacă ar pătrunde în acest loc chiar şi cai înotători, tot n-ar putea să scape şi s-ar scufunda. / Acest oraş are aer plăcut şi apă bună şi grădini şi vii frumoase. Oastea islamică a poposit aici două zile. S-a dat din nou poruncă oastei tătare să plece pentru pradă, adică în incursiune, şi douăsprezece mii de ostaşi au pornit în urmărirea lui Ioan Kemény. Plecând de acolo, după cinci ceasuri de mers, ne-am oprit pe malul râului Mureş. Luând ca pradă toate bogăţiile satelor înfloritoare, acestea (satele) au fost apoi incendiate”[204].

1662: „Colegiul academic Bethlen” a fost transferat, de la **Alba Iulia**, la **Aiud**”[205].

1687, octombrie 27: **Tratatul de la Blaj** stabilea „trecerea ţării în posesiunea Casei de Habsburg”, iar la punctul 1, din capitolul I, se stabilea că „Principele va ţine în lăuntrul ţării, în iernatic, o parte din armata imperială şi, pe lângă observarea de disciplină militară bună, va lăsa să

---

[204] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 546, 547

[205] Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, 35-36, Istorie II, Cluj-Napoca 1999, p. 279

se aşeze în cetăţile şi fortăreţele **Sibiu, Cluj, Bistriţa, Alba-Iulia, Sebeş, Orăştie, Oşorhei** (Osior-heiu), **Deva, Gherla, Şimleu, Mănăştur** (Monastur), **Teiuş**"[206] . „După Cluj şi Sibiu, toate celelalte cetăţi şi fortăreţe ale Transilvaniei s-au supus fără nici o rezistenţă. Singur, **Braşovul** se opusese la ocuparea germană; a şi păţit-o, încât o va ţine minte prin toate generaţiile"[207].

1701, martie 19: A doua diplomă leopoldină stabileşte „să se deschidă şcoli pentru români în **Alba Iulia**, **Haţeg** şi **Făgăraș**"[208].

1773, mai 27: „Împăratul Iosif II a sosit, în 27 mai 1773, la **Sibiu** şi a descins la hotelul care, de atunci, poartă firma la „Împăratul Romanilor". / Împăratul a venit pe la **Timișoara**, **Haţeg**, **Hunedoara**, **Deva**, **Orăștie**, **Alba Iulia**, **Zlatna**, și aşa a sosit la Sibiu. / Pretutindenea mulțimea, care auzise povestindu-se multe despre bunătatea inimii acestui domnitor, îl aștepta de-a lungul drumului, cu rugări, plângeri și suplice scrise. / Nu mai puțin decât 19.000 de petițiuni au fost predate împăratului Iosif II, cu ocaziunea, acestei prime călătorii a sale prin Ardeal, despre al căror cuprins împăratul se mai informa și din întrebările ce le adresa petenţilor. Pe români îi întreba româneşte, pentru că învăţase câteva cuvinte românești. / Modul cum căuta împăratul Iosif II să străbată, cu mintea sa cea ageră, în toate durerile poporului de rând, îl putem înţelege din descrierea călătoriei sale prin părțile Mediașului, descriere făcută de protonotarul din **Mediaş**, Mihail Conrad de

---

[206] Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889, p. 63

[207] Ibidem, p. 66

[208] Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul I, Sibiu 1902, p. 51

Heidendorf, care a fost dat împăratului în calitate de comisar-conducător prin acel scaun (district), cu misiunea să-i esplice toate și să-l informeze despre toate”[209].

1785, februarie 26, Alba Iulia: **Sentinţa lui Horea şi Cloşca** „În procesul criminal intentat contra lui Horea, numit altminterea şi Ursu Nicola, din comuna Râu Mare, din Marele Principat al Transilvaniei, în etate de vreo 54 de ani, de religie neunită, căsătorit şi supus cameral, apoi contra lui Ion Cloşca din Cărpiniş, tot din Marele principat, în etate de vreo 30 de ani, de religie neunită, căsătorit şi de asemenea supus cameral, Comisia aulică cezaro-regală, ordonă prea grațios, din partea Majestății Sale, să cerceteze tulburările şi să cheme la ordine pe ţărani, a stabilit în drept, potrivit legilor preaînalte: amândoi, Horea şi Cloşca, în conformitate cu articolul 62 despre tulburări şi tumulturi, şi articolul 90, despre tâlhării, să fie aduşi la locul de osândă (Dealul Furcilor) şi acolo să li se frângă cu roata toate membrele corpului, începând de jos, în sus, mai întâi lui Cloşca, apoi lui Horea, corpurile lor să fie tăiate în patru, capul şi părțile corpului să se pună (tragă) pe roate, pe lângă diferite drumuri, anume în comunele unde au săvârşit cruzimile cele mai scelerate iar inimile şi măruntaiele lor să fie îngropate la locul supliciului”[210].

1848: „**Sibiu** joacă în continuare un rol neutru. Pentru Kolosvár (Cluj), care era amenințat de olachieni (români), Fehérvár (**Alba Iulia**) a instalat șase tunuri și a cerut doar cai. Castelul Fehérvár, cea mai prestigioasă cetate din Transilvania, a fost asigurată cu o gardă maghiară:

---

[209] Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul I, Sibiu 1902, p. 74

[210] *** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, II, Bucureşti 1929, p. 16

Puchner nu a obiectat la acest lucru, dar a manevrat până când a rămas castelul în mâinile lui”[211].

1849: „Când Bem s-a dus în Banat (Bánság), cu zece mii de soldați, la mijlocul lunii aprilie, pentru a-l cuceri și a alunga armata lui Puchner, care invadase **Orșova**, din Valahia, Transilvania nu era încă pe deplin împăcată. Fehérvár (**Alba Iulia**) și **Déva** erau încă ținute de împărați; iar câteva mii de Oláhi, sub prefectul lui Janku, au stat înarmaţi prin munții Abrudului, fără a ceda apelurilor conciliante ale lui Bem. Este demn de remarcat faptul că Bem a asediat Fehérvár și Déva înainte de a porni și a pus în mișcare trei trupe împotriva oamenilor revoltați din munţii Abrudului. / Colonelul Forró a înconjurat **Déva**, cu două mii de brigadieri, dar nu putea să facă nici un rău Cetăţii de pe stâna înaltă și abruptă, cu cele șase tunuri ale sale, şi nu se putea aștepta la rezultate decât prin înfometare. Cetatea a fost apărat de prim-locotenentul Kudlics, cu o companie de soldați imperiali și, deși avea doar trei tunuri mari, a făcut destule pagube **orașului Déva**. Forró, pentru a grăbi capitularea, după câteva săptămâni de împresurare, le-a stricat conductele de apă ale celor din Cetate. De atunci, rezistența locuitorilor Cetăţii nu a putut dura, decât până când rezervele de apă s-au epuizat, pentru că pe promontoriul de stâncă, înalt de 800 de picioare, era imposibil să ne cățărăm. Dar paznicii au rămas, în scurt timp, nu doar fără apă, ci și alte alimente, iar pe 27 mai, în ziua Rusaliilor, au fost nevoiți să abandoneze cuibul de pe stâncă…

Un al patrulea corp de trupe a operat împotriva lui Oláhilor din Zaránd, o vreme sub comanda maiorului Csu-

---

[211] Kövári, László, *Erdély története 1848-49-ben* (Istoria Transilvaniei, în 1848-49), Pest 1861, p. 77

tak, dar nu se putea înainta mai departe decât **Brád**, iar la începutul lunii mai, maiorul Hatvani a preluat comanda… / Între timp, Președintele și Ministrul de Interne Sze-mere au dorit să ia niște măsuri pentru a calma nefericita revoltă a Olachienilor, iar în acest scop, după ce s-au con-sultat cu reprezentanții naționalității Olach, la Debrecen, l-au trimis pe reprezentantul Drágos, de la Belénys, la Janku (Avram Iancu), ca să caute reconcilierea, propunând, pen-tru baza acordului, următoarele puncte:

I). Olachii, ca naţionalitate aparte, vor fi numiţi în acte, începând de anul viitor, după dorinţa lor, români.

II). Guvernul maghiar, inspirat de speranţa că toate naționalitățile Ungariei își vor putea dezvolta propria independență, a oferit românilor următoarele asigurări:

1). Utilizarea limbii maghiare va acoperi numai chestiuni diplomatice, legislative și administrative; limba administrației municipale este stabilită de autoritățile legale.

2). În acele judeţe, în care românii sunt majoritari, limba deliberărilor poate fi atât româna, cât şi maghiara; procesele-verbale pot fi păstrate în ambele limbi; iar comunicarea cu adunarea națională, guvernul și alte autorități ar trebui să fie doar în limba maghiară.

3). Limba şcolilor românești este româna.

4). Limba autorității competente este folosită în legislația orală.

5). Românii își pot depune cererile în limba maternă.

6). Religia românilor are drepturi egale cu celelalte religii, în ceea ce priveşte administraţia bisericească şi şcolară, românii îş pot alege episcopii, independent de

clerul sârbesc, iar unul dintre ierarhi primeşte titlul de patriarh.

7). În slujirea pentru Biserica Greacă se va înființa un departament separat, format exclusiv din persoane de această religie.

8). Școlile și bisericile lor se bucură de aceleași drepturi ca și cele ale tuturor celorlalte religii.

9). Fundațiile lor bisericești și școlare sunt gestionate de români.

10). Pentru ei se înfiinţează o facultate teologică la Universitatea din Pesta.

11). Un consiliu bisericesc poate fi ținut anual.

12). În acele sate în care formează majoritatea, limba de comandă a Gărzii Naţionale poate fi limba română.

13). Toate birourile guvernamentale le vor fi deschise.

III). Cei care s-au ridicat împotriva ungurilor, dar și-au pus armele în mâinile celei mai apropiate autorități civile, primesc amnistia totală.

IV). Toată lumea primeşte amnistia generală.

Cu aceste puncte importante, Janku (Avram Iancu) a semnat, înainte de toate, un armistițiu. Exista perspectiva nesigură ca românii, acceptând aceste puncte, să depună armele. Dar chiar dacă ar fi fost pașnici, cele trăite de armele maghiare, nu numai în Transilvania, ci și în Ungaria, i-a făcut pe maghiari să încalce înţelegerea, iar astfel Olahienii au fost provocați la mânie de comportamentul nescuzabil al comandant lui Hatvani. / Înainte de a prelua comanda brigăzii, Hatvani l-a vizitat personal pe Kossuth, în Debrecen, care l-a încurajat să ia măsuri rapide și viguroase, dacă misiunea lui Drágos la Janku (Anvram Ianu) nu va avea succes. Imediat ce a ajuns la **Brád**,

Hatvani l-a informat pe guvernator că, cu ceva efort, se poate obține o victorie clară împotriva românilor, așa că i-a cerut autorizarea pentru a-și începe ofensiva. Kossuth a acceptat cererea; fără îndoială, în cazul în care negocierile lui Drágos nu vor duce la nimic. Cu toate acestea, Hatvani, din credulitate sau pentru că a primit altfel de veşti despre negociere, nici măcar nu a așteptat întoarcerea lui Drágos, ci, la 6 mai, l-a atacat pe Janku, care îşi avea tabăra în **Abrud**, cu o brigadă sa de 1.500 de oa-meni, l-a înfrânt și, capturându-l, l-a executat pe prefectul Buttyán (Butean).

Prima reacţie a Oláhilor înfuriaţi a fost să riposteze. Ei nu au vrut să creadă că Drágos nu a participat, în secret, la încălcarea perfidă a armistițiului și l-au executat, împreună cu cei care au propus reconcilierea. Janku însuși a adunat un grup mai mare și l-a atacat Hatvani, în **Abrud**, pe 8 mai. Acesta s-a încăpățânat să reziste mult timp, mai ales legiunea germană de sub comanda lui Klein a dat dovadă de mare vitejie. Dar Oláchii însetați de răzbunare, care erau de câteva ori mai mulţi, au atacat neobosiţi, iar armata noastră, obosită și decimată, a fost forțată să se retragă la Brád, în dimineața următoare. Oláhii care au invadat Abrudul au incendiat casele ungurilor, una câte una, ucigând un număr mare dintre ei. / Hatvani, care era atent urmărit de opinia publică, ardea de dorința de a-și răzbuna înfrângerea cât mai curând posibil. După ce a primit câteva întăriri, a atacat și a ocupat Abrudul pentru a doua oară, pe 16 mai. Dar și Janku a coborât din munții săi, cu o forță și mai mare, iar acum, oprindu-i linia de retragere, l-a forțat să lupte până la moarte. Această bătălie a durat până în 19 mai, iar rezultatul a fost că Hatvani, slăbit și suferind deja de lipsă de alimente, a fost nevoit, în cele din urmă, să se retragă. Și-au făcut drum prin strâmtori, cu pistoalele; dar

chiar dacă i-ar fi alungat sau ucis pe cei care i-au stat împotrivă, Hatvani nu ar putut ajunge la miile de Olahi, care, stând pe înălțimi, au aruncat spre ei ploaie groaznică de pietre. Cele patru tunuri ale lui Hatvani au fost distruse, membrii întregii legiuni germane și ai brigăzii sale erau aproape complet pierduţi; două sau trei sute dintre ei abia au reușit să se strecoare și să fugă din încercuire. Și acum au căzut victime și cetățenii din Abrud, care au supravieţuit masacrului de ieri.

Entuziasmul alimentat de victorie a reaprins rebeliunea Oláchilor în toată regiunea muntilor. La sfârşitul lunii, sub comanda lui József Móga, sub-prefect, aproximativ 8.000 de oameni au coborât, pe valea Aranyos, la **Teiuş** (Tövis), şi de acolo, la **Bărăbanţ** (Borbánd), hotărâţi să atace armata noastră, care asedia Fehérvárat, dar a fost în curând spulberată de tunurile lor. / Răspândirea rebeliunii înteţite a stârnit îngrijorarea liderului Bem, care se întorsese recent din Banat (Bánság). Prin urmare, a ordonat o campanie mai viguroasă împo-triva olahilor. Pe colonelul Kemény Farkas, cu 4.000 de ostaşi l-a trimis la **Brád**, unde a sosit pe 4 iunie, încredințându-și avangarda comandamentului colonelului Forró și ariergarda colonelului Inczédi. A plecat la **Abrud** pe 8 iunie, dar, fiindcă a găsit drumurile stricate peste tot, n-a ajuns decât într-un sfert de zi la ruinele numitului oraș, cu mare efort și înconjurare. Acum Olahienii nu au ripostat nicăieri în masă; numai grupuri mici se grăbeau să atace în spate și în jurul convoiului. Maghiarii intenționau să înainteze, de la Kemény **Abrud**, la valea Aranyos, la **Câmpeni** (Topánfalvá), și și-au început marşul; dar au văzut, încă din **Cărpiniş** (Kerpenyes), că toată mâncarea era luată cu grijă din faţa lor. Pentru a nu suferi aceeași soartă ca și Hatvani, s-au întors

la **Abrud**, intenționând să plece, după câteva zile de odihnă. Dar, de îndată ce au plecat spre **Zlatna** (Zalatna), pe 16 iunie, în aceeași regiune în care au găsit mormântul armatei lui Hatvani, vreo 10-12 mii de Oláhi revoltați, conduşi de prefectul Axente (Sever) i-au atacat, dar nu în luptă regulată, ci cu o ploaie de gloanțe și de pietre, aruncate de pe povârnișurile drumurilor înguste. Au fost salvaţi de colonelul Forró, care comanda ariergarda, și prin sacrificiul de sine al curajosului batalion 11. Armata noastră, petrecând noaptea printre ruinele Zlatnei, a sosit la Fehérvár a doua zi"[212].

1849: „Invazia a fost efectuată din două părți: în nord-est, prin **Bistriţa** (Besztercze), pe valea **Prundul Bârgăului** (Borgó-Prund); în sud-est, pe lângă **Braşov** (Brasó), prin cheile **Bran** (Tórcsvár) și pasul Predeal (Tömös). În nord-est, în localitatea bucovineană Vatra Dornei, sub comanda generalului Grotenhjelm, se aflau 10.500 de ruși, gata să pătrundă în Transilvania; maghiarii au format avangarda brigăzii, de 3.000 de oameni, pe care a condus-o la Urban, punând-o sub comanda locotenentului colonel Springinsfeld. Armata invadatoare a împăraților aliați era formată dintr-un total de 13.500 de oameni. / În partea de sud-est, generalul Lüders era liderul armatei ruse, care era formată din 28.000 de oameni. Armata austriacă, care fusese comandată, mai înainte, în timpul incursiunii în Banat (Bánság), de Puchner, se afla acum sub ordinele lui Malakovski şi ale generalului Clam-Gallas, şi număra 11.000 de oameni înarmați. Forța totală de invadare a crescut, astfel, la 39.000 de soldaţi, în această parte. O

---

[212] Horváth, Mihály, *Magyarország Függetlenségi Harcának Története* (Istoria Războiului de Independență a Ungariei), Pest 1872, pp. 294-304

jumătate din armata rusă stătea lângă defileul **Bran** (Tórcsvár), pe 18 iunie. Sarcina lui Clam-Gallas era să aștepte lângă defileul **Turnu Roşu** (Vöröstorony), până când trupele ruse, care urmau să pătrundă spre Brașov, au luat **Sibiul** (Szeben), ca să poată înainta în Transilvania.

Bem s-a putut opune acestei forțe de 52.500 de oameni, în Transilvania, cu aproximativ 26-27.000 de militari, care erau staționați în următoarele tabere, îa momentul invaziei: / La **Braşov**, sub comanda colonelului Sándor Kiss, aproximativ 4.000 de oameni au fost împărțiți între pasul Predeal (Tömös) și pasul Bran (Törcsvár). / Aproape 4.000 dintre oamenii noștri, sub comanda lui Ihász, apărau Sibiul și, o parte, defileul **Turnu Roşu** (Vörös-Torony). / Pentru a nu lăsa strâmtorile de est neprotejate, Sán-dor Gál a trimis 5.000 de oameni, sub steagul său, în ținutul secuiesc, cu care a veghea pasurile Oituz (Ojtos) și Ghimeş (Gímes). / În jurul **Bistriţei** (Besztercze), locotenent-colonelul József Dobay a apărat întăriturile din **Borgó-Prund** și Pasul Radna cu șase mii de soldați.

Restul armatei, de 8.000 de oameni, au apărat Fehérvár (**Alba Iulia**), aflat sub asediu, și au supravegheat taberele din munţii Zlatnei, sub comanda locotenent-acolonelilor Inczédi și Beke. / Generalul-locotenent Bem, când s-a întors, din Ba-nat, în Transilvania, în prima săptămână a lunii iunie, a cerut noi recrutări, pentru a putea înlocui cei zece mii de soldați, pe care îi lăsase în Banat (Bánság), dar cât mai repede, până la invazia rusă, care era pe cale să înceapă. Cu toate acestea, nu mai era suficient timp pentru asta și doar două dintre batalioanele sale, 133 și 134, mai puteau fi oarecum echipate. După ce și-a făcut aranjamentele la **Sibiu**, a pornit, pe 8 iunie, într-o inspecţie a trupelor staționate la strâmtori. După ce și-a încheiat turul, a plecat

la **Cluj-Napoca**, unde femeile l-au onorat cu o sabie decorativă; și a călătorit la **Oradea** (Nagy-Várad), unde l-a întâlnit pe Kossuth, pe 19 iunie. Unul dintre subiectele acestei întâlniri a fost soluționarea certurilor și fricțiunilor în care s-a implicat Bem, pe de o parte, cu generalul Vécsey, în timpul campaniei sale la Banat, și, pe de altă parte, cu guvernul, datorită decretelor sale arbitrare, emise în Banat și Transilvania, care ignorau administrația politică. Celălalt subiect era mai important decât acesta, care vizau faptul că, dacă norocul armelor noastre nu ne favoriza la **Feleac** (Felduna), unde Görgey tocmai își începuse ofensiva în aceste zile, după nefericita bătălie de la Zgigard, armatelor noastre le-ar fi fost greu să fie concentrate la Tisa, acolo unde Bem avea să preia controlul principal asupra lor. Acest lucru i se părea cu atât mai urgent lui Kossuth, cu cât Jellasics înaintase deja până la Canalul Ferencz. Dar Bem nu avea nici o dorință să părăsească măcar cunoscutul spaţiu ardelean, unde și-a câștigat laurii, și putea să ia măsuri după bunul plac”[213].

1855: „Nenea Ignat Borza sau „Baciu Borza“, cum îi spunea toată lumea, s-a născut la **Borzești**, numit atunci **Berchiş**, în marginea mocănimii, judeţul Turda, la ziua de Sf. martir Ignat **1855**. Tatăl său, ţăranul voinic Todoru Ursului, nu-l prea lăsa la şcoală, încât setea de carte şi-o potolea învățând pe ascuns, cu diacul satului, dintr-o bucoavnă, azi, buche veche. A împărtășit, ca flăcău, soarta tuturor locuitorilor acestui sărac sat de munte, lucrând în parte cucuruzul ungurilor pe **Câmpia Turzii** şi „peste apă“ (Arieș). Intrând la miliţie, deşteptăciunea sa naturală şi

---

213 Horváth, Mihály, *Magyarország Függetlenségi Harcának Története* (Istoria Războiului de Independență a Ungariei), Pest 1872, 294-304

calităţile sale fireşti: energia, hărnicia, omenia îi croiesc repede drum şi în lumea străină. A stat în garnizoană la Eisenstadt, în Austria, şi la Alba Iulia, ajungând, curând, sergent major. În 1877, pe timpul războiului româno-ruso-turc, face pază la graniţa Moldovei. / Pe vremea aceea, la Regimentul 50, gloriosul descendent ai Regimentului II de graniţă de la Năsăud, era o adevărată cetate şi şcoală a românismului și naţionalismului activ. Numeroșii ofițeri români (maiorul Boeriu, Mărgineanu, Jacubovici, Fieşeriu) nu erau sufleteşte despărţiţi de subofiţerii români, care formau majoritatea reangajaţilor şi şarjelor. Aveau săli, cazinouri de lectură şi învăţătură românească, citeau toate ziarele româneşti, aranjau petreceri, serbări româneşti, înfrățindu-se cu intelectualii orașului, cultivând memoria lui Iancu, a martirilor Horia, Cloşca şi Crişan, aşa de vie în **Alba Iulia**. / 23 de ani a servit, ca sergent-major, având, într-o vreme, toate magaziile cu efecte militare a falnicei cetăţi sub administraţia sa, apoi fiind numit administrator al „Regiei" de aprovizionare cu alimente a întregii garnizoane mari. Aici şi-a putut dezvolta baciul Borza toate aptitudinile sale şi toată energia sa de admirat.

Sub cetate, a înjghebat, în scurtă vreme, o gospodărie uriaşă, o grădină imensă de zarzavat, în care se făceau şi săpăturile sistematice pentru dezgroparea minelor orașului roman Apulum. Țăranul de la **Berchiş** a ajuns să înlocuiască, nu o dată, pe harnicul profesor Dr. Cserni Bela, conducătorul acestor săpături, care au scos la iveală ruinele unei băi publice şi a câtorva palate astupate de pământ. / Ieşind de la armată, i se acordă cantina, în noua cazarmă a sapeurilor, ca semn de distincție. De atunci, începe să joace un rol tot mai însemnat în societatea românească a oraşului **Alba Iulia**, în care o pătură mijlocie începuse a se înfiripa.

/ Biserica greco-catolică din **Maier**, leagănul unirii noastre cu Roma, îl alege de prim curator. / Luând parte la acțiunea de întovărăşire economică, susținută de regretatul V. Osvadă, I. Borza înfiinţează o tovărăşie de asigurare de vite, alta de înmormântare, funcționând și aici în slujba ce reclamă atâta muncă și jertfă: casieria. La „Reuniunea Meseriaşilor, Comercianților şi Economilor Români" din **Alba Iulia**, joacă un rol important de animator şi organizator (23 iunie 1901 – 5 mai 1913), în calitate de membru în comitet, controlor, casier și vice-preşedinte. / Ia parte activă și îndeamnă pe toți ai săi să adere la mişcarea culturală a „Astrei", dar şi la cea politică, ce luase proporţii tot mai mari, atunci: adunări poporale ale Partidului Naţional Român. Era nelipsit de la manitestaţiile grandioase, organizate de Maniu, Vaida, Vlad și localnicii, la **Alba Iulia**, **Vinţ**, **Ighiu**. / Casa sa era deschisă pentru toţi românii: Axente, tribunal de la 1848, îl vizita adesea.

De **Teiuş**, în special, îl legau puternice legături: soţia sa Valeria, născută Raţiu, cu care a trăit 49 ani, era originară din această fruntașă comună românească de grăniceri. Dar legăturile de cunoştinţe i se lărgiseră, în acest timp, sensibil în regiunea întreagă: raporturi comerciale, legături sociale, simpatii naţionale. / Crescuse în casa sa atâţia școlari străini, pe lângă unicul său fiu, Alexandru, acum profesor universitar la Cluj, fost secretar general al Ministerului Instrucţiunii şi, apoi, senator. A crescut însă și negustori de ispravă, cum sunt Avram Orga din **Alba Iulia** şi Nicolae Stanciu din **Lancrăm**. O adevărată pasiune a sa a fost să adune rudele sale de la **Berchiş** și foarte mulți orfani, în jurul său, crescându-i la școli, învățându-i meşteşuguri, ajutând pe cei de acasă, din Berchiș, să-şi înfiripe

grădini de pomi, stupării. Acestea erau pasiunile sale nobile, în care a ajuns adevărat maestru.

Cumpărându-şi o moşioară la **Turda**, se mută acolo, în 1911. Aici începe o nouă viaţă, de gospodar pasionat şi luminat. Via, stupii, pomii sunt viaţa sa. Şi aici este ales prim-curator al bisericii unite din **Turda Nouă**, pe care o pune în rând. Înființează reuniuni şi aici. Porneşte pe sate, făcând conferințe despre stupărit. Înfiinţează biblioteca poporală ce-i poartă numele, la **Berchiş**. / La 1918, se prăbușește Ungaria și ia ființă România Mare. / Ce câmp de activitate i se deschide lui Baciu Borza, cel înţelept la sfaturi şi cu experiențele atât de bogate ale unei vieţi de muncă harnică! / Şcoala îl are ca stâlp, în **Turda Nouă** și, mai ales, în satul său natal. Ajută la înfiinţarea internatului de la liceul din Turda. Acţiunea economică, întreprinsă de autoritățile româneşti, îl au de colaborator benevol: conferențiar, propagandist, membru în diferite comisii şi publicist. Acest om, cu ochiul ager, spre a învăţa însuși, şi cu sufletul larg, spre a împărtăși şi altora, publică tot mai multe articole de cuminţi sfaturi, bogate cunoștinţe practice şi originale observaţii în natură, prin revista agricolă a dlui Bengescu şi în „Unirea Poporului" din Blaj, care era foaia sa favorită. / Înfiinţează „Reuniunea Stuparilor români din Turda", a cărei suflet a fost. / Amator mare al rozelor fusese din Alba Iulia încă, ajunsese să-şi împrejmuiască via cu un gard viu de rugi, printre care era plin de roze altoite, în toate culorile și toate rasele pe care le cunoştea, ca un rozierist de seamă, precum era un eminent cunoscător al altoiurilor de viţă de vie și al pomilor.

Se putea să nu fie unul din primii români, care a îmbrățișat cultura fasolei „soia", scriind articole despre cultura acestei plante prin „Libertatea" şi „Tovărășia" și

„Unirea Poporului”, precum şi un propagator al culturii „viermilor de mătasă?

La 1931, este răsturnat de o trăsură, venind de la iubita sa „hodae” (fermă) de lângă Turda, şi, scăpat de moarte de doctorii Haţeganu, Sârbu, Telea, a mai tânjit 3 ani şi 4 luni. La începutul iernii, s-a întors starea sănătății spre rău, fără să zacă măcar o zi în pat, iar la 19 decemvrie s-a stins lin, cu o zi înainte de a intra în al 80-lea an al vieţii. / Moartea şi înmormântarea sa au fost un prilej luminos pentru atâția, ca să-și arate stima şi recunoştinţa față de acest bărbat vrednic, sau, cum îl caracterizează vestitul profesor de la Universitatea din Cluj, E. Racoviță: „român de ispravă, vioi, optimist, harnic şi iradiind simpatia, ce a fost Ignat Borza“. / Biserica i-a făcut cinstea să-i ridice catafalcul în biserica pe care a iubit-o și slujit-o cu devotament atâţia ani, dându-i şi loc de înmormântare lângă biserică. S-au adunat toţi preoţii din **Turda** şi satele din jur, să-i facă prohodul duios. Învățătorimea din Turda a venit „in corpore“ la înmormântarea aceluia care a „preluat“ școala de la regimul ungar. A fost de faţă întregul consiliu comunal al comunei sale natale, care **a şi primit botezul de Borzești**, în România mare, după numele aceluia care a schimbat înfăţişarea întregii comune, prin munca şi acţiunea sa economică-culturală. L-au jeluit şcoala din Borzeşti şi foarte mulţi din cele peste 80 familii de mici slujbaşi, intelectuali, gospodari luminaţi, care „prin poarta casei domnului Borza“ au ieşit în lumea românească, ajungând la pâine şi serviciu în Turda, Cluj şi în largul ţării.

L-au jeluit soţia, fiul, nora şi cei cinci nepoţi, apoi rude nenumărate, toţi intelectualii din Turda, mulți din Alba Iulia, Blaj și Cluj; atâţia nevoiaşi, pe care i-a îndrumat și ajutat. / Îl deplânge şi regretă şi „Unirea Poporului“ pe

acest colaborator vioi, nu făcut prin învăţătură de şcoală, ci născut şi format din experienţa vieţii. / Ce pildă admirabilă de viaţă laborioasă, închinată neamului său, bisericii, ridicării unui sat, creşterii familiei sale, de care a fost mândru, cu discreția omului superior! Societatea în mijlocul căreia a trăit va simţi, desigur, un gol real, pierzând pe acest moșneag vrednic şi înțelept"[214].

1898, Diaconovich: „**Alba Iulia** (Alba Carolina, poporal Belgrad, numire slavonă, care înseamnă Cetatea Albă, nemţ., odinioară, Weissenburg, acum, Karlsburg, magh. Gyulafehervár), oraşul cu cetate, aşezat în valea Mureșului, aproape de vărsarea Ampoiului în Mureș... / Se compune din două părți: orașul și cetatea; cel dintâi, la o înălțime de 220 m peste nivelul mării; cetatea se înalță pe un mic podei, spre apus de oraș, în depărtare de 10 minute, la o înălțime de 248 m. În **Alba Iulia** se afla reședința episcopiei catolice a Ardealului și reşedinţa a două protopopiate româneşti, apoi seminar şi liceu catolic şi tribunal regional. Alba Iulia e unul dintre cele mai vechi oraşe ale Ardealului, având un trecut viforos, care stă în strânsă legătură cu istoria ţării. Se crede că aici ar fi existat oraşul dac **Tharmis**; pe ruinele acestuia s-a ridicat oraşul roman **Apulum**, care s-a dezvoltat din castrul Canabae, zidit de legiunea I adiutrix şi a XIII Gemina. Cea din urmă a staționat aici. **Apulum** a fost situat în vale, pe locul unde se află acum gara căii ferate, unde s-au găsit foarte multe reminiscenţe romane, precum cărămizi cu marca legiunii XIII Gemine, pietre votive, statui, columne, vase și monete etc., care se află prin diferite muzee. El a fost unul dintre cele mai de frunte centre romane; aici rezida comanda

---

214 *Unirea Poporului*, Anul XVII, nr. 1, Blaj 1935, pp. 5, 6

militară supremă a Daciei, monetăria şi procuratura provincială; chiar şi unii guvernatori și-au avut reşedinţa aici; avea palate pompoase, temple şi alte zidiri publice. S-a nimicit pe timpul năvălirii popoarelor; în locul lui s-a zidit oraşul Alba Iulia, cu cetate, în care aflăm, din timpuri necunoscute, reşedinţa metropolitană a românilor greco-ortodocşi.

Alba Iulia a fost, în mai multe rânduri, devastată; cea mai crâncenă devastare a suferit-o la **1241**, din partea tătarilor, apoi la **1658**, de la oştile turceşti și tătare, dar totdeauna a fost rezidită. Aici au rezidat mai mulți voievozi şi principi ai Ardealului. În istoria poporului român, asemenea a avut rol important. Aici a fost rezidența vechii metropolii româneşti, aici şi-a făcut intrarea triumfală (1 noiembrie 1599) Mihai Viteazul, ca învingător şi stăpân peste Ardeal; aici s-a proclamat Unirea românilor cu biserica Romei. Aici au fost judecaţi la moarte şi frânți în roată căpitanii revoluțiunii româneşti de la 1784, Horia şi Cloşca, şi tot aici a fost închis și chinuit, după 1848, prefectul Avram Iancu. Cetatea veche (Weissenburg) a fost pe locul unde e cetatea de acum, iar orașul se afla spre apus de ea, pe platou. Sub împăratul Carol VI, s-a zidit cetatea de acum, în locul celei vechi, după planul lui Eugen de Savoya; oraşul a fost demolat şi strămutat jos, în vale, pe locul unde se află acum. Cetatea a fost zidită, între 1715-1735; e înconjurată cu șanțuri uriașe, ale căror laturi sunt ziduite cu cărămizi. Ele au, pe alocurea, lăţimea de câte 80 urme (paşi), iar laturile se înalță până la 30-33 urme şi formează mai multe unghiuri, în forma unei stele. Cetatea are două porţi principale: una spre vest şi alta spre est; prin cea din urmă se intra din oraș. E impozantă, cu boltituri care, deasupra intrării, poarta între alte insigne, statua

ecvestră a lui Carol VI. Între picioarele statuii şi boltituri se află o odăiță scundă, unde a stat închis Horia. Înlăuntrul cetaţii sunt mai multe zidiri însemnate. În stânga, de la intrare, e profontaria militară; aci a fost biserica şi reședința mitropoliei române, dărâmată când s-a edificat cetatea; cu banii de răscumpărare, s-a ridicat biserica română greco-catolică. din suburbia Maieri. Tot în stânga sau în partea sud a cetăţii, e tribunalul, în zidirea în care se afla, odinioară, monetăria Ardealului. Cea mai însemnată zidire e însă biserica catedrală romano-catolică, şi palatul episcopal de lângă de lână ea. Biserica a fost zidită în stil romanic, dar pustiită fiind, Ioan Huniade a restaurat-o în stil gotic; la stânga portalului principal, are un turn, zidit în stil italian *renaissance*. În interiorul ei sunt monumente însemnate. Afară de haine bisericeşti și preţioase vase sfinte, se afla aici mormintele unora din cei mai însemnați fii ai Ardealului, spre exemplu, mormântul lui Ioan Huniade, al fiului său Ladislau, al reginei Isabella, al lui Ioan Sigismund, al principilor Andrei Báthoryi, Bocskay, Mihail Apafi, Gabrel Bethlen, al cardinalului Martinuzzi, apoi mormintele mai multor episcopi catolici. Unele din ele sunt stricate, altele conservate mai bine; pe unele sunt făcute figuri omeneşti şi scene de lupte în relief. Palatul episcopal asemenea e vechi; în el şi-au avut reședința principii ardeleni, care au locuit în Alba Iulia. Cam la mijlocul cetăţii, se află promenada, cu statua generalului Losenau (căzut în 9 februarie 1849, la podul Simeriei); lângă promenadă se înalţă impozantul pavilion al ofiţerilor, iar în |parte de nord a cetăţii se află turnul astronomic şi o bibliotecă mare, apoi colecţii de minerale, antichităţi şi monede; ele au fost întemeiate de episcopul Battyani, în secolul XVIII; în partea aceasta se află seminarul şi liceul

catolic. **Alba Iulia** se extinde, jos, la poalele cetăţii, cu piaţa spaţioasă şi străzi drepte şi largi; în jurul orașului intern, se înşiră suburbiile Lipoveni, Maieri și Heiuşeni; de oraş se mai ţine şi prediul Partoş. În Alba Iulia se află mai multe reuniuni şi școli, un institut românesc de bani „Iulia", înființat la 1892, apoi mai multe biserici, între cari 4 româneşti; evreii au două sinagoge. Alba Iulia are 8.167 locuitori, dintre care 3.776 români, ceilalți maghiari, evrei, saşi etc.; numărul evreilor este de 1.357. Locuitorii se ocupă cu lucrul câmpului, cu negoțul şi meseria; între români e un număr oarecare de zidari; odinioară, se aflau mulți pânzari și tăbăcari; negoțul cu cereale şi mai ales cu vin e însemnat...

Inscripţiile de pe monumentele din biserica catedrală au fost copiate de mai mulţi: o copiere completă a făcut prepozitul Szeredai (1791). **Alba Iulia, protopopiat român greco-catolic** se compune din 24 parohii și 7 filiale, cu 12,508 credincioşi. De protopopiatul român greco-ortodox aparțin 36 parohii, cu 25.673 credincioşi. Reşedinţa ambelor protopopiate este în Alba Iulia, mănăstirea Alba Iulia fiind, probabil, pe atât de veche, pe cât de veche e Mitropolia Bălgradului. Deoarece episcopii răsăritului începuseră de mult a se servi de călugări, în administrarea bisericii, nici Mitropolitul român al Bălgradului nu s-a putut lipsi de o mănăstire de călugări, lângă rezidența sa. Vechea mănăstire din Alba Iulia era aşezată pe locul unde se află acum fortăreața, tocmai lângă fereastra palatului principilor Transilvaniei, așa încât chiar și sfaturile secrete şi cele ce se întâmplau în palat se puteau ușor afla, din partea călugărilor, precum spune „Memorialul" (memoriul) lui Demetriu Napragy către împăratul Rudolf II (**1602**). Acelaşi memoriu spune că călugării din mănăs-

tire informau pe principii Munteniei şi, mai ales, pe Mihai Viteazul despre planurile şi starea principilor transilvăneni. Mănăstirea, care a existat până la zidirea fortăreţei, a fost restaurată de Mihai Viteazul. În **1714**, însă, a fost dărâmată, împreuna cu palatul principilor, spre a se putea preface în fortăreaţă. În mănăstirea aceasta s-au ținut soboarele mari din **1675** şi **1680**. Mitropoliţii Belgradului încă îşi aveau locuinţa în ea.

În Alba Iulia se află şi acum o mănăstire română unită, situată în Maierii orașului, nu departe de gară. Ea a fost zidită de episcopul unit Petru Pavel Aron, pentru mai mulți călugări, a căror misiune era să crească preoți buni. Mănăstirea aceasta avea să-și capete donaţiunea din fundaţiunea făcută de numitul episcop pentru seminarul din Blaj. În secolul trecut, au locuit-o desigur călugări. Așa se ştie, că episcopul unit Atanasiu Rednic din Blaj a așezat într-însa (în 30 octombrie 1764) pe călugărul Jeronim Kalnoki, iar din faptul că episcopul Rednic a numit pe Filoteiu Laslo sacelar peste toate mănăstirile din Ardeal, afară de mănăstirea Bunei-vestiri din Blaj şi cea de Belgrad, se vede că aceasta din urmă își avea sacelarul său. În ea s-a retras şi a murit, după abzicerea sa, episcopul unit Grigorie Maior (**1785**). Astăzi, nu se află nici un călugăr în mănăstire. Ea serveşte numai de locuință pentru parohul unit din parohia Alba Iulia – Maieri”[215].

215 Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, pp. 77-79

ALECUŞ

(Elekes, districtul Târnavei Mici,
comitatul Alba-inferior, judeţul Alba)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Pop** de Elekes, în comuna Alecuş (Elekes), 1849, 3 familii.

Rácz de Elekes, în comuna Alecuş (Elekes), 1849, 3 familii”[216].

1920: „Cine ştie ceva despre Nicolae Cordea din **Alecuş**, fot soldat în Regimentul 2l „Honyczi”, care a plecat din Aiud, la mobilizarea dintâi, în 1914, spre Galiţia, la Lemberg, şi de atunci n-a mai dat nici un semn de viaţă, să scrie pe adresa Rovița Cordea, **Alecuș** (Elekes), poşta Fărău (Magyarforrö), judeţul Alba inferioară”[217].

1923: „**Moşie de vânzare**. În comuna **Alecuş**, în depărtare de 8 km de gară, judeţul Alba inferioară, se vinde o moşie, constătătoare din pământ arător, cositor şi păşune, case de piatră şi superedificii economice. Adresa vânzătorului o găsiţi la administraţia gazetei noastre”[218].

1927: „Antreprenorii care doresc a executa lucrările împreunate cu edificarea bisericii greco-catolice din **Alecuş**, poşta Fărău, sunt invitați a-şi înainta oferta în

---

216 Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 50

217 *Unirea Poporului*, Anul II, nr. 23, Blaj 1920, p. 8

218 *Unirea Poporului*, Anul V, nr. 11, Blaj 1923, p. 8

scris, însoțită de 6 % vadiu, adică 82,50 lei, bani sau hârtii de valoare, curatoratului bisericii amintite, cel mai târziu până la 20 martie a. c., ora 12 din zi, când se va și da în întreprindere biserica. / Planul şi preliminarul bisericii se pot studia, zilnic, în cancelaria parohială Alecuș. / Alecuş, în 16 februarie 1927. / Ioan Gligor, paroh / Alexa Lup, curator primar”[219].

1934: „**Marele praznic cultural din comuna Alecuş**… Duminică, 27 august. Fruntaşii „Astrei” judeţene din **Alba Iulia**, alăturea de cei din **Ocna Mureş**, apropiindu-se de hotarul comunei **Alecuş**, sunt întâmpinați de-o ceată mândră și numeroasă de călăreți, în frunte cu învățătorul din **Valea Sasului**, dl Colceriu, care salută pe distinşii oaspeţi în cuvinte bine simțite, urându-le bun sosit. Președintele Astrei din Alba Iulia, dl Dr. Romul Boca, mulțumește atenţiunii deosebite ce se dă conducătorilor, semn, că şi azi, ca-ntotdenuna, ţăranul nostru ştie prețui foloasele cărţii. Banderiul de călăreţi, pe cai împodobiţi cu covoare scumpe, ia în mijloc cele 4 trăsuri, ce-aduc pe răspânditorii cărții şi luminii celei adevărate. La marginea satului, tineretul, în fața unei porți cu verdeaţă și țesături din cele mai alese, aşteaptă, în frunte cu învăţătorul-director Tit Nicola, care, salutând pe conducătorii „Astrei“, exprimă bucuria deosebită a comunei de-a avea, în mijlocul ei, după 20 de ani, pe dl profesor Leonte Opriş, secretarul „Astrei“, fost cândva învățător în **Alecuș**, în cinstea căruia foştii elevi îi cântă o poezie ocazională”[220].

1937: „La 17 octombrie, Camera agricolă Blaj, de sub prezidenţia dlui Simion Anca, a organizat o expoziţie de vite, la stadionul Blajului… Au câștigat câte o vițea dl

---

[219] *Unirea Poporului*, Anul IX, nr. 10, Blaj 1927, p. 8

[220] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 36, Blaj 1934, p. 2

fost sub-revizor pensionat Pompei Dămian din Blaj și locuitorul Spineanu din **Alecuş**”[221].

1929 Grup etnografic din Bihor (com. Roşia) Julietta

[221] *Unirea Poporului*, Anul XIX, nr. 44, Blaj 1937, p. 3

ALEŞD

(Elées, judeţul Bihor)

1637, august 5: „Socotelile orașului Cluj ne informează că, la 5 august, a venit, de la Domnul nostru (Rákoczy) din Alba-Iulia, voievodul Ioan (Movilă), care merge la **Aleșd**, moşia lui Gavrilas Movilă, în jud. Bihor, ca să aducă corpul fratelui său mai mare, Gavrilaş voievod; iar la 13 august, că a sosit voievodul Ioan Movilă, cu corpul voievodului Gavrilaș... Preoţilor români și servitorilor care au fost cu el, fiindcă posteau, le-am trimis mâncare de post... Voievodului Ioan, care duce corpul fratelui său Gavrilaș, i se dau 10 cai, până la Bazna”[222].

1658, mai 12: „Constantin (Şerban) Vodă, domnul Munteniei, se grăbeşte să-și ia în stăpânire cetatea Solyomkö, cu satele sale (peste 30 de sate, în mare parte românești: Leta mare, Satul barbă, Margine, Bratca, Banlaca, Vad, Revelö, Cuieșd, Tankofalva, Țigănești, Damiș, Lusașul de jos și de sus, **Aleșd**, Peşteș, Tinod, Groşi, Aușeu, Luncșoara, Valea neagră, Bulz, Dubârcenești, Lorău-Ponoară-Remeț, Copăcel, Fechetău, Urvind, Surduc, Bălaia, Ravaszlyk, Josani, Măgești și Șuncuiuș, toate din județul Bihor, iar două, Paczal și Bajom, din județul Sălaj). În

---

[222] Meteş, Ştefan, *Domni din Principatele române, pribegi în Transilvania, în veacul XVII*, Cluj 1934, pp. 11, 12

socotelile orașului Cluj, se notează, la 12 Mai: „A sosit voievodul Constantin din Muntenia, care merge la **Aleșd**. A venit împreună cu vornicul Gheorghe, postelnicul şi boierul Stoica, cu 10 persoane, fratele mai mic al lui Vodă, Vasile Hatmanul, comisarul Ioan Kovács, cu 10 persoane, care avea să dea în primire cetatea. Au stat în Cluj 3 zile. Acum încep să circule oamenii lui Vodă, între Aleșd și Alba-Iulia, la reședința oficială a principelui Rákoczy… În 23 iunie, a sosit în Cluj, de la **Aleșd**, „Vata Olbad”, că-pitanul voievodului Constantin, cu oaste compusă din vreo 150 persoane. Se duce spre Bistriţa, după voievodul (Gheorghe) Ștefan”[223].

1658: „Doamna Safta nu mai zăbovi mult între secui, căci socotelile orașului Cluj ne spun, la 13 iunie 1658, că a sosit soția voievodului Ștefan (Gheorghe Ște-fan) din Moldova, cu căruţe, cai și mai multe persoane. A venit dinspre Dej și merge spre Oradea, împreună cu comisarului lui Rákoczy. Orașul Cluj dă acestor refugiați mâncare și băutură în preț de 11 florini şi 88 dinari, şi 8 boi, cu care se duc lucrurile Doamnei Safta până în satul **Almaş**. / În 22 şi 29 iunie, trec prin Cluj: căpitanul lui Constantin Vodă de la **Aleșd**, care merge la Bistriţa, după Ștefan Vodă, apoi Ioan Dragoș, sluga lui Ștefan Vodă vine de la Rákoczy, din Oradea, unde va fi fost și Doamna Safta, şi merge la Alba Iulia și, de acolo, la Bistrița, după Ștefan Vodă”[224].

1660, februarie 10: „În timp ce Constantin Vodă își încerca norocul în Moldova, soția lui se refugiază, din

---

[223] Meteş, Ştefan, *Domni din Principatele române, pribegi în Transilvania, în veacul XVII*, Cluj 1934, pp. 18, 19

[224] Meteş, Ştefan, *Domni din Principatele române, pribegi în Transilvania, în veacul XVII*, Cluj 1934, p. 26

Aleșd, la Baia-Mare, de teama turcilor, care făceau adeseori incursiuni în ţinutul Oradei mari, ocupată în mai 1660 de turci, pustiind totul şi ducând în robie poporul prins… / Constantin, cu ostașii ce-i mai rămăseseră, se întorc, din Moldova, în Ardeal, şi de aici, la **Aleșd**, de unde scrie, în 10 februarie 1660, lui Rákoczy, că vineri va fi în Cluj și se bucură că această cetate va fi cu Maiestatea Sa”[225].

1660: „Turcii, cucerind Bihorul şi jurul, îl administrează ca un pașalâc, în tot timpul, din anul 1660, până la 1692. În acest interval, în anul 1664, se abate pe aici un episcop sârbesc, cerând dijmă de la popor, pe motivul că el este trimis de patriarhul de la Constantinopol. Poporul de la **Aleşd** şi **Beiuş** l-a gonit pe acest episcop, nevoind a-l recunoaște, pe motivul că era sârb şi pe motivul că ei deja se lepădaseră de sfintele icoane și se făcură calvinişti”[226].

1766, aprilie 15, François-Xavier de Feller: „Sosind la **Aleşd**, am văzut un om, venind înaintea mea, cu o grabă nespusă. Cu lacrimi în ochi şi glasul întrerupt de suspine, m-a însoţit în casă. În mijlocul unei săli destul de frumoase pentru acest ținut, am văzut pe fiul său mort, întins într-un coşciug. Era un copil frumos, de 13 ani, elev la Oradea Mare ...

M-am dus, în aceeaşi zi, să văd o casă de ţigani... Îndeletnicirea lor este trândăvia şi furtul: cei mai mulți umblă goi de tot şi sunt negri ca maurii, cu ochii foarte albi, pielea întinsă şi aproape lucioasă... Se spune despre ţigani că, de când se nasc, ei ştiu trei lucruri: să fure, să cânte din

---

[225] Meteş, Ştefan, *Domni din Principatele române, pribegi în Transilvania, în veacul XVII*, Cluj 1934, pp. 23, 24

[226] Dejeu, Petre, *Instituşiunile culturale / din municipiul Oradea şi judeţul Bihor*, Oradea 1937, p. 226

scripcă şi să bată fierul. Sunt aproape toţi lăutari și lăcătuși sau potcovari. Sărăcia lucie îi îndeamnă la furt”[227].

1904: „**Ajutor celor din Aleşd**. Cititorii noştri au citit despre înfiorătorul măcel din **Aleşd**, unde, cu grămada, au rămas morți românașii noştri şi poale cu sutele sunt de aceia care rămân șontorogi sau chiar ologi pe viață și, astfel, vor avea bună pomenire de la **Aleșd**. Acum citim în foile din țara Bihorului că domnilor milă li s-a făcut de copiii și văduvele rămase cerșetoare și au adunat, în bani, 3.000 de coroane, pentru ajutorarea nenoriciţilor din Aleșd. Nu putem să vorbim rău de fapta asta, a domnilor din Biharea, însă avem tot dreptul să zicem că mi bine făceau dacă nu prosteau, acolo, pe bieții oameni”[228].

1907: „**Graţiere**. Maiestatea Sa a graţiat pe cei **13 români din Aleșd**, condamnaţi la ani de temniţă pentru violență contra autorității. Procesul acesta, terminat acum cu grațiere, e epilogul **jalnicei vărsări de sânge de la Aleșd**, întâmplată în 24 aprilie 1904, când jandarmii au tras în carne vie şi au ucis 18 români şi au schilăvit peste 50, fiind, pe urmă, tot bieții români dați în judecată şi pedepsiţi”[229].

1926: „În ziua de 28 noiembrie, cărturarii de seamă ai judeţului Bihor şi poporul de pe frumoasa vale a Crişului Repede cu mare solemnitate au prăznuit, în **Auşeu**, împlinirea ălor 100 de ani de la naşterea lui Alexandru Roman. Profesorul Alexandru Roman, care s-a născut la 26 noiembrie 1826, în **Auşeu, lângă Aleşd**, a muncit, o viaţă întreagă, pentru fericirea neamului românesc şi pentru

---

[227] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, IX, serie nouă, Bucureşti 1997, pp. 559, 560

[228] *Voinţa Poporului*, Anul III, nr. 21, Budapesta 1904, p. 3

[229] *Apărarea Naţională*, Anul II, nr. 38, Cernăuţi 1907, p. 3

împlinirea visului nostru: România Mare de azi. Românii din județul Bihor, ca şi sub vraja unui miracol, s-au adunat, în ziua de 28 noiembrie a. c., în comuna **Auşeu**, să vadă căsuţa modestă, în care s-a născut Alexandru Roman: profet şi luptător al aspiraţiunilor neamului românesc.

De subt poalele Vlădesei şi ale Dealul Craiului, de sub Munţii de aramă şi jos, de pe valea Crişului Repede, până dincolo de **Aleşd**, se adunară bătrâni cu pletele cărunte, bărbaţi, tineri şi flăcăi, fete frumoase şi copii, ca să prăznuiască pe un fiu al regiunii lor… / Biserica era tixită de popor şi de cărturari, între care remarcăm pe Dr. Aurel Lazar, preşedintele „Astrei" în Bihor, Ştefan Mărcuș, prefect de poliţie al municipiului Oradea, Ioan Sabău, notar pensionar (Groşi), Dr. Moldovan, notar public în Aleşd, Dr. Vasile Bledea, avocat în Oradea, Dr. Teodor Popa, preşedintele „Hilariei" din Oradea, Teodor Neş, directorul liceului „Emanuil Gojdu" din Oradea, I. Sfârlea, avocat în Aleşd ş. a. Mii de credincioşi, care nu încăpură în biserică, ocoliră sfântul locaș, jur împrejur, ascultând cântările, ale căror acorduri se strecurau pe uşile deschise ale bisericii"[230].

1928: „Nicolae Poynar, născut în 1858, care, în 1918, după moartea lui Nicolae Zigre, a fost membru în comitetul director al Fundaţiei Jiga, s-a stabilit la **Aleşd**. N-a participat la viața publică. Totuşi, în 1928, la solicitarea personală a lui Iuliu Maniu, a acceptat funcţia de **primar al orașului Aleşd**, timp de un an şi jumătate. Fiul său, Kálmán, născut în 1898, a fost avocat în **Aleșd**, în fieful tatălui său, din 1937 continuând să îi conducă biroul. A fost simpatizant al Partidului Naţional Liberal și juris-

[230] *Vestitorul*, Anul II, nr. 23, Oradea 1926, p. 3

consult al filialei din **Aleşd** a băncii „Victoria”. Cea de a doua soţie a sa, Iuliana, mai trăia încă în 1967, în casa familială, de pe strada Crinului din **Aleșd**”[231].

ALMAJ

(vezi **CRACU ALMAJ**, judeţul Caraş-Severin).

[231] Borcea, Liviu, *Memoria Caselor*, Oradea 2023, p. 53

ALMAŞ

(Alma, Almas, judeţul Sibiu)

1355, august 1, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, înfăţişându-se „Nicolae, fiul răposatului Simion banul, pe de o parte, iar pe de alta Petru şi Ioan şi Simion, fiii lui Nihail, fiul aceluiaşi Simion banul, ei înşişi, precum şi Petru zis Sertew pentru Iacob, fiul aceluiaşi Mihail, fiul lui Simion banul… au spus de bunăvoie că, pentru ca fiecare dintre ei să se poată bucura de dreptul său în pace, au făcut între ei o împărţeală cu privire la o pădure a lor, numită **Făgetul Mare**, aflătoare între moşiile **Alma** (Almas, azi **Almaş**, judeţul Sibiu), **Dârlos** (Darlaz, judeţul Sibiu) şi **Şmig** (Sumugyn, judeţul Sibiu), în partea de jos a acestei păduri… / Partea de răsărit a acesteia, împreună cu o vie, le-a căzut acelor fii ai lui Mihail în partea lor, de lângă moşia Alma, iar partea de apus i-a căzut magistrului Nicolae, fiul lui Simion banul, lângă moşia Dârlos, fiecare din părţi urmând a-şi stăpâni pe veci bucata sa”[232].

1355, august 1, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei adevereşte că s-au înfăţişat „Nicolae, fiul răposatului Simion, ban de **Dârlos** (Darlaz, judeţul Sibiu), pe de

---

[232] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 333, pp. 350, 351

o parte, iar pe de alta Petru şi Ioan, precum şi Simion, fiii lui Mihail de **Almaş** (Alma, Almas, azi **Almaş**, judeţul Sibiu), fiul aceluiaşi Simion, şi au spus că, deşi Petru, Ioan şi Simion, fiii lui Mihail, siliţi de o nevoie de neînlăturat, au dăruit pe veci acelui Nicolae, fiul răposatului Simion banul, jumătate dintr-o moşie numită **Şmig** (Sumugyn, judeţul Sibiu). Pentru care danie s-a iscat între ei o mare pricină şi neînţelegere… iar în urma împăciuirii, Nicolae, fiul lui Simion banul, a înapoiat lui Petru, Ioan şi Simion, fiii lui Mihail, sus-zisa jumătate a moşiei Şmig… însă ca aceşti Petru, Ioan şi Simion să-i dea şi să-i plătească lui Nicolae 25 mărci de argint, iar pentru aceste 25 mărci de argint, Petru, Ioan şi Simion, iar Petru zis Serthew şi pentru Iacob, fiul lui Mihail, au zălogit lui Nicolae, fiul lui Simion banul, jumătate dintr-o pădure, numită Făgetul Mare, care este a lor, aflătoare spre râul Târnava”[233].

1356, octombrie 1: „Comiţii Ioan şi Nicolae din **Villa Furkasii** (Furkeschdorf, azi dispărută, lângă **Moşna**, judeţul Sibiu), acum juzi provinciali ai pământului **Mediaş** (Medyesch, Megyes, Mehhes, judeţul Sibiu), dăm de ştire… că un om din **Alma** (Alma Între Vii, Almas, Almasio, judeţul Sibiu), numit Hese, lăsând la o parte frica de Dumnezeu şi de oameni, a ucis cu cruzime pe un om numit Mihail, fratele lui Nicolae Witche şi al lui Petru al lui Herbord, şi al lui Henning de **Buz** (Busd, Busdz, Buz, azi **Buzd**, judeţul Sibiu), în satul Alma, unde chiar locuise Mihail. Pentru acest omor, comitele Simion din Alma a urmărit pe ucigaşul Hese până în cuprinsul pământului Saroş, căci voia să-l ducă la judecată, iar acolo, ferindu-se de judecată, în cele din urmă a fost învins şi ucis, şi mort a

---

[233] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 334, pp. 351, 352

fost dus ca ucigaş la judecată, la Mediaş… şi acolo i s-a tăiat capul, potrivit cu osânda judecăţii”[234].

1357, martie 28, Vişegrad: Voievodul Ludovic scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, venind „Nicolae, fiul lui Alexandru… şi ne-a cerut să-i dăm nişte moşii şi părţi de moşii ale răposaţilor Werus şi Ştefan, fiii lui Ştefan zis de **Alţina** (Olchona, judeţul Sibiu), morţi fără moştenitori, adică moşiile numite **Găinari** (Găinari, Corlatheluke, azi **Poieniţă**, judeţul Sibiu), **Coveş** (Kuesd, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu), **Bârghiş** (Byrges, judeţul Sibiu), **Ibişdorf** (azi **Ighişu Nou** şi **Ighişu Vechi** sau **Român**, judeţul Sibiu), **Zlagna** (Salatna, Zalathna, judeţul Sibiu), **Măgărei** (Magare, azi **Pelişor**, judeţul Sibiu), **Fetundorph** (sat dispărut, lângă Agnita, judeţul Sibiu) şi **Emrustuh** (lângă Agnita, judeţul Sibiu), aflătoare în părţile Transilvaniei… / Însă, fiindcă nu suntem lămuriţi asupra felului şi întinderii ziselor moşii… poruncim cu tărie să trimiteţi omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia, omul nostru, Acus de **Călvasăr** (Hideguiz, înglobat în **Şeica Mare**, judeţul Sibiu), sau Iacob, fiul lui Mihail de **Alma** (Alma Între Vii, Almas, Almasio, judeţul Sibiu), ori, în lipsa acestora, Mihail, fiul lui Henning de **Sighişoara** (Segusvar, judeţul Mureş), fiind de faţă vecinii şi megieşii, să le hotărnicească după bătrânele lor hotare”[235].

1360, mai 7, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei face cunoscut că, înfăţişându-se „Nicolae, fiul răposatului ban Simion de Dârlos, iar pe de altă parte Iacob, Petru, Ioan şi Simion, fiii lui Mihail de Şmig, fiul aceluiaşi

---

[234] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 38, pp. 35, 36

[235] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 102, pp. 102, 103

ban Simion, aceştia ne-au mărturisit că au făcut între ei următoarea împărţeală a celor cinci sate sau moşii ale lor, **Dârlos** (Darlaz, judeţul Sibiu) şi **Şmig** (Sumugyn, judeţul Sibiu), **Alma** (Alma, Almas, azi **Almaş**, judeţul Sibiu), **Giacăş** (Gyakus, judeţul Sibiu) şi **Băbuţ** (Babuch, azi **Băbuţiu**, judeţul Cluj): sus-zisele moşii Şmig, Alma şi Giacăş… precum şi dreapta jumătate a moşiei Băbuţ au căzut sus-zişilor fii ai lui Mihai, fiul banului Simion, iar moşia Dârlos, precum şi cealaltă dreaptă jumătate a moşiei Băbuţ cad magistrului Nicolae, fiul răposatului ban Simion”[236].

1364, august 7, Vişegrad: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii de alba Transilvaniei că i s-a plâns „Pavel, prepozitul de **Sibiu**, că o moşie a sa, numită **Proştea** (Proştea, Prodnik, Prepostfalua, azi **Stejăriş**, judeţul Sibiu), din scaunul Cincu, aflătoare, prin cotropire, în mâinile lui Hannus, fiul lui Henning, şi a altui Hannus de **Ruja** (Rosenthal, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu), are nevoie de o legiuită luare în stăpânire. Drept aceea, poruncim să trimiteţi omul vostru, în faţa căruia Nicolae, fiul lui Simion de **Dârlos** (Darlas, Darlasz, Darlaz, Dorlaz, Durlas, judeţul Sibiu) sau Anton de **Blăjel** (Balasteleke, judeţul Sibiu) ori Iacob, fiul lui Mihail de **Şmig** (Sumig, judeţul Sibiu) sau Ioan de **Almaş** (Alma, Almas, judeţul Sibiu), în lipsa celorlalţi, Nicolae de **Şeica** (azi **Şeica Mare**, judeţul Sibiu), ducându-se la zisa moşie, s-o ia înapoi şi s-o dea pomenitului Pavel prepozitul”[237].

---

236 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 473, pp. 488-490

237 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 308, pp. 315-317

ALMAŞ

(Alaş, Almas, judeţul Sălaj)

1358, iunie 19, Sântimbru: Vicevoievodul Dominic scrie capitlului bisericii Transilvaniei că i s-au plâns „Andrei, fiul lui Nicolae zis Cheh de **Sânmihai** (Scenmihaltelekw, azi **Mihăieşti**, judeţul Cluj), şi Ilie, fiul lui Gheorghe de **Sfăraş** (Fornas, Fornus, judeţul Sălaj) că, în pricina unei bucăţi de pământ, numite **Orath** (dispărut, lângă Nădăşelu, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Cluj, ei trebuiau, potrivit împăciuirii, să facă jurământ la faţa pământului aceluia, numit Orath, dimpreună cu un megieş al moşiei numite **Mera** (Mera, judeţul Cluj), împotriva lui Ştefan, fiul lui Ladislau de **Nădăşel** (Nadas, judeţul Cluj) şi a lui Iacob, diacul de Mera, precum că pomenitul pământ al lor şi al altor fraţi şi copărtaşi ai lor a fost şi este de moştenire. În cele din urmă… ei au rostit jurământul lor, aşa cum trebuia, dimpreună cu Mihail, fiul lui Egidiu de **Sumurduc** (Zumurduk, judeţul Cluj), conjurătorul lor; totuşi, Ştefan, fiul lui Ladislau, şi Iacob diacul, la locul rostirii jurământului, au ridicat oprelişte la jurământul lui Mihail, fiul lui Egidiu, sub cuvânt că Mihail nu este megieş legiuit al satului Mera. Şi deşi spun ei că prin faptul aducerii, de către înaintaşii pomeniţilor Ştefan şi Iacob, nobilii de Mara, nişte nobili, anume fiii lui Nicolae, fiul lui Buden,

se află ca megieşi pe o bucată de pământ a satului Mera, dinspre moşia Sumurduc, ce le-a fost dată lor în temeiul pătrimii de fiică, totuşi moşiile Mera şi Sumurduc, după vechile lor semne de hotar, sunt într-o mai apropiată megieşie şi de aceea Mihail, fiul lui Egidiu, conjurătorul lor, a fost şi este megieş legiuit al satului Mera. / Drept aceea, pentru mai mare încredinţare, să trimiteţi spre mărturie pe unul dintre voi, în faţa căruia omul nostru, Gheorghe, fiul lui Dezideriu de **Cuzăplac** (Kuzeplak, judeţul Sălaj) sau Iacob, fiul lui Ladislau de **Almaş** (Almas, judeţul Sălaj) ori Andrei, fiul lui Iacob de Mănăştur, sau în lipsa acestora Mihail, fiul lui Ştefan de **Galtiu** (Galdthw, Galdtu, judeţul Alba) să cerceteze şi să afle tot adevărul şi să vadă ei înşişi semnele de hotar ale satelor Sumurduc şi Mera”[238].

Nuntă la Rădeşti, judeţul Alba

[238] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 285, pp. 293-295

ALMAŞUL MARE

(**Nagalmas**, judeţul Alba)

1352: Conform unei prime împărţiri de moşii, în anul 1352 (primariam divisionem), menţionată într-un proces din 2 februarie 1418, între pârâşul Clemente de **Folt** şi pârâtul Ioan, fiul lui Dionisie de **Ilia**, sunt menţionate „moşiile **Folt** (**Folth**, judeţul Hunedoara), **Ilia** (**Ilya**, judeţul Hunedoara), **Nădăştia** (**Nadast** inferiori et superiori, judeţul Hunedoara) şi satele apărţinătoare lor: **Gedenfalwa** (lângă Govăjdia), **Tătărăşti** (**Tatarfalva**, judeţul Hunedoara), **Boiu** (**Boaan, Boanfalva**, judeţul Hunedoara), **Gothatea** (**Kuthathya**, judeţul Hunedoara), **Spini** (**Spyn**, judeţul Hunedoara), **Bobâlna** (**Bobolna**, judeţul Hunedoara), **Tewrek** (**Turek,** lângă Geoagiu**,** judeţul Hunedoara), **Almaşul Mare** (**Nagalmas**, judeţul Alba), **Veresneegfalva** (judeţul Hunedoara), **Strei-Săcel** (**Kysfalva**, judeţul Hunedoara) sau **Ohaba Streinului** (**Kysfalwa**, judeţul Hunedoara), **Glod** (judeţul Alba), toate din comitatul Hunedoara”[239].

1585, decembrie 22, Felician de Herberstein: „În mina de argint din **Almaş** nu am putut intra, din cauza stricării canalului şi a puţului, dar, din fragmentele de mi-

239 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 89, p. 101

nereu, găsite în jurul minei, se vede că vâna e de plumb conţinând argint. Cu al cărei ajutor s-ar putea realiza cu mai mult succes topirea minereurilor de la Zlatna. Iar mina de aur de la Almaş, care odinioară era foarte bună, este acum distrusă aproape cu desăvârşire, astfel că nu este nici o nădejde de refacere, dar nu m-aş îndoi că, dacă, de acum, încolo, s-ar depune o grijă sârguitoare făcându-se cercetări în jurul acelui deal, s-ar găsi de asemenea un cuib de aur curat, întrucât, pe toate văile Almaşului, se rostogolesc grăunţe de aur solid”[240].

O nuntă românească. (Comuna Bouţari-inferior, comit. Hunedoara).

Nuntă hunedoreană, „Luceafărul”, nr. 5, 1906, p. 104

---

240 AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971, p. 192

ALMAŞU MIC

(Almaş, azi **Amaşu Mic**, judeţul Hunedoara)

1362, iunie 2, Kemnek: Regele Ludovic dă de ştire că, dorind să-l răsplătească pe „comitele Ladislau, fiul lui Muşat de **Almaş** (azi **Amaşu Mic**, judeţul Hunedoara)… pentru vrednicia de tot felul a faptelor sale,,, i-am dăruit, în chip de danie a noastră, lui, lui Petru, Ioan Lascu şi Muşat, fiii săi, un sat al nostru, numit **Zlaşti** (Zalasd, judeţul Hunedoara), ce ţine de cetatea **Deva**, împreună cu toate folosinţele şi îndeosebi cu pădurea sa, numită Thytös”[241].

1364, decembrie 1, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei raportează regelui Ludovic despre misiunea trimişilor „la moşia **Almaş** (Almas, azi **Almaşu Mare**, judeţul Hunedoara) şi alte sate aflătoare lângă locul numit Valea Almaşului Mic, în partea de răsărit, dar când au vrut să-i pună în stăpânire pe magiştrii Alexiu şi Irineu în stăpânirea lor, fratele Laurenţiu, împuternicit al bisericii din **Bulci** (Balch, azi **Bulciu**, judeţul Arad), s-a împotrivit acestei puneri în stăpânire, apoi… la moşiile **Rapolt** (Rapolth, azi **Rapoltu Mare**, judeţul Hunedoara) şi **Wnizzy** (dispărut, lângă Rapolt, judeţul Ucraina), Iacob, fiul lui Toma de Rapolt s-a împotrivit la punerea în stăpânirea

[241] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 104, pp. 78-80

acelor moşii, şi, în aceeaşi zi, mergând la moşia **Bobâlna** (Babolna, judeţul Hunedoara), Andrei, fiul lui Bulchu, împuternicitul lui Bachoch, fiul lui Toma de **Thurek** (dispărut, lângă Geoagiu de Jos, judeţul Hunedoara), s-a împotrivit, de asemenea, punerii în stăpânire”[242].

1887: „În **Almașu mare** din comitatul Hunedoara s-au introdusă nişte hoţi în biserica greco-catolică şi au furat diferite obiecte din altar şi necesare serviciului divin”[243].

Horă hunedoreană, „Luceafărul”, nr. 5, 1906, p. 105

ALMAŞ

(vezi **MERIŞOR**, judeţul Mureş).

---

[242] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 362, pp. 381, 382

[243] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 212, Braşov 1887, p. 3

ALŢINA

(Alcznonia, Olchuna, judeţul Sibiu)

1355, decembrie 2, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „comitele Ştefan, fiul lui Ioan de **Alţina** (Alcznonia, Olchuna, judeţul Sibiu), ne-a înfăţişat, în numele comitelui Mihail, fiul lui Daniel de **Câlnic** (Kelnuk, judeţul Alba), o scrisoare privilegială a răposatului rege Ladislau, rugându-ne să binevoim a pune să se transcrie”[244].

1357, martie 28, Vişegrad: Voievodul Ludovic scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, venind „Nicolae, fiul lui Alexandru… şi ne-a cerut să-i dăm nişte moşii şi părţi de moşii ale răposaţilor Werus şi Ştefan, fiii lui Ştefan zis de **Alţina** (Olchona, judeţul Sibiu), morţi fără moştenitori, adică moşiile numite **Găinari** (Găinari, Corlatheluke, azi **Poieniţă**, judeţul Sibiu), **Coveş** (Kuesd, înglobat în **Agnita**, judeţul Sibiu), **Bârghiş** (Byrges, judeţul Sibiu), **Ibişdorf** (azi **Ighişu Nou** şi **Ighişu Vechi** sau **Român**, judeţul Sibiu), **Zlagna** (Salatna, Zalathna, judeţul Sibiu), **Măgărei** (Magare, azi **Pelişor**, judeţul Sibiu), **Fetundorph** (sat dispărut, lângă Agnita, judeţul Sibiu) şi **Emrustuh** (lângă Agnita, judeţul Sibiu), aflătoare în părţile Transilvaniei…

---

[244] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 358, pp. 383, 384

/ Însă, fiindcă nu suntem lămuriţi asupra felului şi întinderii ziselor moşii… poruncim cu tărie să trimiteţi omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia, omul nostru, Acus de **Călvasăr** (Hideguiz, înglobat în **Şeica Mare**, judeţul Sibiu), sau Iacob, fiul lui Mihail de **Alma** (Alma Între Vii, Almas, Almasio, judeţul Sibiu), ori, în lipsa acestora, Mihail, fiul lui Henning de **Sighişoara** (Segusvar, judeţul Mureş), fiind de faţă vecinii şi megieşii, să le hotărnicească după bătrânele lor hotare”[245].

1361, noiembrie 16, Vişegrad: Regele Ludovic scrie „bătrânilor, juraţilor şi tuturos saşilor din scaunul Sibiului”, după desele plângeri ale capitlului bisericii Transilvaniei, împotriva lui „Nicolae, fiul lui Alexandru de **Saschiz** (Kyzd, judeţul Mureş), Ştefan de **Şelimbăr** (Schellenberg, judeţul Sibiu), Heling şi fiii săi, precum şi Nicolae, fiul lui Arnold, şi alţi saşi, care, împotrivindu-se cu îndărătnicie dreptăţii, nu-l lasă să stăpânească o moşie a sa, numită **Zlagna** (Salatna, Zalathna, judeţul Sibiu), aşezată în scaunul **Alţina** (Olchona, judeţul Sibiu)… De aceea, prin rândurile de faţă vă poruncim ca, punând capitlul bisericii Transilvaniei în stăpânirea moşiei Zlagna… să ţineţi seama întocmai de zisa noastră poruncă”[246].

1770: „Conscriptia familiilor româneşti neunite în Scaunul Nocrihilui, în protopopiatul Săcărâmbului, **Alţina**: Simion Frătici, Opre Frătici, / Opre Tecoţă / Stan Tatu şi văduva Măcina Tătoe, / Ioan Tecuţă, Mateiu Jimănu, Stan Bucşe, Ion Bucşe, / Matei Petrişor, Opre Tatu, Ion Petrişor, Matei Mărie, Niţi Mărie, Ion Mărie, / Gavrilă

---

[245] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 102, pp. 102, 103

[246] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 65, pp. 48, 49

Băsărabă, Radu Brezae, / Matei Morariu, Matei Căzan, / Todor Preda, Nicu Prede, Mană Prede, / Todor Tichidileanu, / Mateiu lui Jimănoe, Irimie Tatu, Ion Toma, / Toderu şi Stana Marcu, Toma Mărgineanu, / Simion şi Măria Baltă, Mihăilă Toda, Mihai Bucşe, / Pătru Comanici, Niţu Brezae, Eva Brezăoi, Opre Brezae, / Ene Bârsan Gociu, Nicu Caman, Onea Rău, / Simion Diiacului, Pătru Tatu, Siion Bărsan, / Opre Ştefan, Toder Bărsan, Toder Lungu, Toma Mihaiu, / Todere Berezae, Simion Brezae, Ion Moraru, Moisi Jimăn, / Opre Mihaiu, Opre Tatu, Toder Jimăn, Mathei Băsărabă, Ion Fauru, / Danu Monda, Ionu Jimăn, Matheiu Bărsan, Andreiu Moraru, / Văsiiu Corneaciu, Opre Băsărabă, Todere Bărsan, / Aranea Lazaru, Stan Tecaţu, Constandin Petrişor, / Stan Băsărabă, Ion Băsărabă, Toma Monda, / Ion Dobră, Ion (Iova) Toder, Săva Toderu, Ioonu Bărsănănoe, / Petru Petruşoru, Simion Bucşe, Matheiu Bărsan, / Monda, Comănească, Stanmăe, / Toder Dragată, Stan Rogoza, Lica Rogozoe, / Micle Frătici, Toder Jimăn, Nan Ighiştofeanu, / Dumitru Petrişor, Opre Căzăn, Ionă Căzănoe, / Avram Pascu ţigan, Pătruşu ţigan, Crâciunu Pătruş ţigan, Gheorghie Nan ţigan, Avrai (Avran) ţigan, Nan ţigan, Lupădat ţigan,, Gheorghie ţigan, Trandafir Trif ţigan, Trandafir ţigan, Rosolim ţigan, Pevel şi Tascu ţigani, / Achim Rată, Ion Rată, One Nuni, Avram Rotă, / Stan ţigan, Pătru Rotă, Fili Trifu”[247].

1934: „**Furt descoperit**. Încrestăm ştirea ce ne-a sosit din comuna **Alţina**, judeţul Sibiu. S-a săvârșit, adică, în această comună, un furt, care, în zilele grele de azi, însemna nenorocirea unei întregi familii, în caz că făptuitorul nu ar fi fost prins. De la un fruntaş al comunei Alțina, s-au

---

[247] Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906, pp. 35-37

furat 8.500 lei, bani gheaţă, şi, în plus, multe alte obiecte. Era agoniseala de mulți ani a unei familii harnice şi cruțătoare. Imediat după furt, a fost anunţat şeful postului de jandarmi din Nocrich, de care aparţine şi comuna **Alţina**. Domnul Vasile Bărbuleţiu, şi-a ţinut de datorie să cerceteze, cu toată stăruința, fapta ce i s-a adus la cunoştinţă. A dovedit o iscusință deosebită, găsind banii furați, la rădăcina unei sălcii din malul unui râu, unde îi ascunse hoţul. Mai mult, şeful de post a căutat mai departe şi a descoperit pe însuşi făptuitorul acestui furt. El este un anumit Petrişor Ioan, care, pe vremuri, a fost servitor la păgubaşul de acum. Merită toată lauda şeful de post de la **Nocrich**, Vasile Bărbuleţiu, care își înțelege datoria şi ţine să lucreze după datoria ce o are”[248].

1941: „Curatoratul Bisericii române unite din **Alţina**, judeţul Sibiu, mulţumeşte, şi pe calea aceasta, domnului Iuliu V. Albini din Zlatna pentru donațiunea sa mărinimoasă, de 3.000 lei, trimisă bisericii noastre, de praznicul Sfintei Învieri. Bunul Dumnezeu să-i răsplătească înmiit! Paroh Traian Belaşcu”[249].

1943: „Credincioșii români uniţi din fruntaşa comună **Alţina**, de pe Valea Hârtibaciului, jud Sibiu, de sub păstorirea preotului Traian Belaşcu, au trăit, duminică, 12 septembrie, clipe de adâncă reculegere şi înălțare sufletească, prilejuite de sfinţirea noului locaș de închinare, a bisericii de acolo. Edificarea bisericii din numita comună s-a făcut prin o muncă încordată, de zi şi noapte, a părintelui Traian Belaşcu”[250].

---

[248] *Unirea Poporului*, Anul XVI nr. 21, Blaj 1934, pp. 6, 7
[249] *Unirea Poporului*, Anul XXIII nr. 23, Blaj 1941, p. 7
[250] *Unirea Poporului*, Anul XXV, nr. 39, Blaj 1943, p. 3

ALUNIŞU

(Măierău, Monyorou, azi **Alunişu**, judeţul Mureş)

1359, mai 28, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că, venind „Nicolae, arhidiacon de Solnoc, ne-a făcut cunoscut, în chip de întâmpinare, în numele soţiei magistrului Toma, fiul lui Dionisie de **Măierău** (Monyorou, azi **Aluniş**, judeţul Mureş), că sus-zisul Toma caută să dea şi să dăruiască în mâini străine nişte moşii numite **Cătina** (Katana, judeţul Cluj), **Ţaga** (Cheegh, judeţul Cluj) şi **Feldioara** (Felduar, judeţul Cluj), ce ţin de ea, în temeiul pătrimii de fiică, şi, făcând această întâmpinare, a oprit pe Toma de la înstrăinare"[251].

1361, octombrie 23, Cluj: Voievodul Dionisie dă de ştire că, venind „orăşenii şi oaspeţii din Cluj, ne-au arătat scrisoare prin care fostul voievod al Transilvaniei, din cuprinsul căreia am văzut că aceşti orăşeni şi oaspeţi… atunci când ei vor să meargă cu mărfurile lor pe drumul Căianului, spre satele **Buza** (Buza, judeţul Cluj), **Teaca** (Teke, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Reghin**, **Şarpotoc** (Sarpatak, azi **Glodeni**, judeţul Mureş), **Măierău** (Monyorow, azi **Alunişu**, judeţul Mureş) şi **Târgu Mureş**, ei nu sunt datori să meargă la satul **Bonţida** (Bonchida, judeţul Cluj), ci dru-

---

[251] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 386, pp. 392, 393

mul lor drept este la satul **Sânmiclăuş** (Sanctus Nicolaus, judeţul Mureş), pe drumul ce vine de la **Căian** (Calyan, judeţul Cluj) şi **Meneş** (Menyus, azi **Herghelia**, judeţul Mureş); iar negustorii din **Reteag** (Rettegh, judeţul Cluj), **Dej**, **Lechinţa** (Lekenche, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Cluj**, care vor să meargă spre **Bistriţa**, să fie datori să treacă prin Bonţida, ca să plătească vama acolo"[252].

1848-1849: „**Cronica evenimentelor** din anii 1848-1849, scrisă de protopopul greco-ortodox Ştefan Branea din comuna **Maierău**. / **1848**, april 19/2: Să se facă în **Blaj**, din slobozenia Înaltului crăiesc guvern, No. guv. 5245. din 1848, 17 aprilie, să se ţină adunarea, în 3/15 mai 1848. Vivat naţia română!

1848, mai 2/14, adică Duminecă. Mare mulțime s-a adunat în **Blaj**. Acolo s-a ținut slujbă foarte pompoasă; după slujbă, ieșind din biserică, tinerimea, pe lângă steagurile galbene și negre, cu pajură, adică ale Austriei, foarte multe orații au ținut poporului român; neîncetate vivat-uri împăratului Ferdinand şi casei austriece, precum şi naţiei române. După-amiază, am intrat numai partea mai cultă în biserică, la conferință. Acolo a orăluit (vorbit) foarte minunat Simion Bărnuţiu și a pus temeiurile pe care să se zidească petiţiile; acolo pe dânsul, între strigături de vivat, l-au ridicat în sus, apoi au orat (vorbit) mai mulți, apoi am ieșit.

A doua zi, mai 3/15, **1848**, s-a ținut dumnezeiasca slujbă: a slujit Episcopul Lemeny, cu 7 lângă sine. Apoi au ieșit afară și, în piața de dinaintea bisericii, s-a ţinut adunarea și s-au ales prezeșii (prezidenţii) adunării, episcopii Ioan Lemeny și Andrei Şaguna, viceprezeșii Simion Băr-

---

[252] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica,* 1361-1365, vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 62, pp. 46, 47

nuţiu și Gheorghe Bariţiu, şi, mai încolo, secretareșii și notarii. De acolo, sau dus în câmpul care, apoi, s-a numit **al Libertăţii**. Acolo s-a ţinut șederea întâia. Luni, adică 3/15 mai 1848, fiind făcute tribune, din care să oreze (vorbească) fieştecine…

În dumineca de înainte, la luminaţia care s-au făcut în tot oraşul, a fost foarte de însemnat seara. / **Steagul naţiei române** a fost cu cruce în vârf, deasupra 2 petele galbenă şi neagră. Pe dânsele scris: *Vivat Ferdinand imperator Austriei și al Românilor!* Apoi a fost steagul făcut din sus, faţa, mierie-albastră, în mijloc faţă roşie, dedesubt faţă albă, pe dânsul era scris „*Virtutea română reînviată*". / În fereastra Seminarului, a fost chipul lui Traian foarte frumos pus. / În altă fereastră, a fost semnul mânăstirii, pus și scris subt dânsul: „*Solatium Romanorum et decus nationis romanae*". Şi „*Domini Joannes Lemeny et Andreas Schaguna vivant!*“. / Într-altă fereastră, a fost scris: „*Divo Augusto Ferdinando I-o et Domui Austriacae imperium sempeternum in Daco Romana*".

Apoi tinerimea a cântat versuri foarte frumoase, înaintea Seminarului de acolo, la episcop şi pe la mai mulţi dintre cei mari. / Fiind de faţă bandiștele de la **Aiud**, au gratulat peste tot și ei, împreună cu tinerimea care a umblat cu lumini, cântând, apoi s-a ţinut joc, în mijlocul pieții, foarte pompos, zic joc românesc și chiote românești de inimi mișcătoare și așa s-a săvârșit seara aceea, cu mare bucurie a națiunii române. Mai încolo, luni, s-a ținut sesia și, înainte de toate, a depus omagiul (jurământul – n. n.) toată adunarea…

Apoi a curs sesia luni, marţi și miercuri, iară miercuri, la 3 ceasuri, între frumoase binecuvântări și oraţii, s-au citit 16 puncte, care le-a cerut naţia și, cântându-se

„Mărire întru cei de sus lui Dumnezeu şi pe pământ pace“ etc., în versuri întru cinstea împăratului, binecuvântând amândoi episcopii norodul, după ce au fost aleși 30 de deputați sub prezidiul episcopului Andrei Şaguna, ca să meargă la Viena, la împăratul (episcopul nu s-a dus), iară ca 100 de deputați, sub prezidiul episcopului Ioan Lemeny, la Cluj, la dietă, care se va începe în 17/29 mai 1848, în care să aștearnă petițiile, rânduindu-se și un comitet, care să fie în Sibiu, din vreo 15 persoane. S-a slobozit adunarea cu o mare bucurie a nădejdii viitoare. Şi norodului i s-au dat poșuș (broşură) tipărit.

S-a început **Dieta în Cluj**, 17/29 mai **1848**. Acolo, în ziua dintâi, s-au deschis și s-au citit deputații etc. A doua zi, în 30 mai, după ce s-au declarat deputații unguri lângă unire cu țara ungurească, și cei săsești au primit unirea, cu mare bucurie între steagurile naționale. / S-a și trimis ștafetă, la împăratul Ferdinand, ca să întărească unirea, fiind împăratul ieşit din țară și dus, cu toată casa împărătească, la Innsbruck, gubernia Tirolului. Și așa, în 18/30 mai, aceasta e **ziua îngropării Ardealului** și iarăși aceasta **a învierii poporului român** în Ungaria, cu asemenea drepturi, mare înnoire pe principiile libertății, egalității şi a frățietății. / După hotărârile din Dieta din Cluj, **au încetat slujbele domnilor**, în dumineca dintâi, după Rusaliile anului 1848, iunie 6/18 zile, iar de atunci nu mai umblă oamenii la slujbele domnilor, nici dau dijmă.

Întâmplare crâncenă s-a întâmplat la **Mihalţ**, în 21 mai au mers execuţie de cătane secui şi gardişti din **Aiud** pe **Mihalţ**, pentru că ar fi păscut niște contenituri domnești. Ei n-au vrut să sloboadă execuţia, ci au apelăluit (negociat) până în 15 zile. Acolo, în capul satului, nu se știe, până la investigație din cine, numai au început a

răsuna puștile în oameni. Au căzut mulţi morți, mulți fugind s-au înecat în Târnava. Au murit ca vreo 12, s-au rănit ca vreo 20, din care tot mor şi vor mai muri. Apoi sau tras înapoi cătanele și, pe câți români au întâlnit pe drum, pe toți i-au bătut şi i-au ciufuluit etc. Asta-i frățietate – amestecată cu sânge.

În urma acestuia (întoarcerii delegaţiei românilor de la Viena), ne-am învoit noi, popoarele din **Maerău**, **Idicel**, **Hotmureș**, **Rus**, **Filea**, **Cuejdi**, **Hodac**, **Murăreni** și **Disnăeu**, ba puţini și din **Râpa de jos**, și adunându-ne toți în biserica **Maerăului**, în ziua 29 iunie, am făcut slujbă frumoasă și paradă cu 12 puști, pentru sfânta și mult prețuita slobozenie. A fost gardă naţională, care, în gledă, ne-au pușcat cu un răsunet, în mai multe rânduri, comandată de unul de-ai noștri. Ieșind din biserică, cu steagul național între doi prapori, după dânsele garda naţională, apoi noi, eu Branea, Sovago Josef, Chiril Dumbravă, Paul Stoica, Georgie Sava, Maier Ilisie, îmbrăcaţi toți, norod ca la 5.000 români, între care și unguri, ţigani și jidovi, toți cu pană de stăjer în clop și ram de străjer în mână, am ieșit în luncă. Acolo, am ținut Sfânta sfăștanie, apoi a orat părintele şi tractualul notar Josif Sovago, apoi i-am urmat eu, apoi, în numele a toată iobăgimea românească, am mulțămit lui Dumnezeu, Înaltului Împărat, bunilor domni și ministerului, cărora le-au răsunat strigări din gurile popoarelor: „Să trăiască!". În urmă, am luat ziua bună de la toți posesorii, în numele foștilor lor iobagi, și am numit locul acela, cu un grai, „Câmpul slobozeniei"! Apoi ne-am dezbrăcat și ne-am pus la masă, ca vreo 2.500, până la 3.000 persoane, şi cu îndestulare am mâncat și băut, prăznuind „praznicul slobozeniei". Apoi, după prânz, s-au pornit jocurile românești și chiuituri din vechime rămase, și a fost

mare veselie, până seara, apoi s-au despărțit, cu mare dragoste, fără de a fi batăr ceva cârtire între românii noștri. Vie nația română! / Anul acesta, **1848**, poate fi cel mai însemnat în istorie. Libertatea s-a publicat, însă, pentru români numai pe hârtie şi acolo a rămas, iară o jale de tot schimosită, câte pacoste, câte execuții asupra românilor fără vină nu le poate scrie condeiul, destul că au urmat cele mai groaznice tiranii, la **Şieu mare**, execuție militărească asupra curialiştilor pentru ce nu merg la slujbă, unde cu tiranie au bătut oamenii până şi câte 50 bote. Mai aproape, la **Petelea**, la **Săcal** și **Urisău de sus**, cătănesc brachium groaznic. Tot cugetam doară va fi destul sângele cel nevinovat, vărsat în Mihalţ, pentru slobozenie, ci numai ascultă…

Ministerul au poruncit, după hotărârea Dietei din Pesta, să se conscrie tineretul pentru recrutare, de la 19, până 23 ani. Aceasta s-a și săvârșit, prin mai multe comisii rânduite, afară de multe locuri, unde s-au împotrivit satele, pentru că nu au crezut a fi cu porunca împăratului. Așa sa întâmplat la **Lona**, lângă Arieş, n-au vrut să sufere comisia în sat, până nu va arăta pecetea cu pajura împărătească. În urma căreia, fişpanul Torockoi Mikloș (tiran) a sculat execuţie militărească pe oameni, i-au pușcat, ca vreo 20 au murit, mai mulți s-au ciungărit și aşa au intrat în triumf în sat. Frumos lucru, adevărată frățietate. Se pare, române, că ție ţi-au rămas, din moși de strămoși, statornicia, tu mai bine de 1700 ani, de când ești aicea, ai ştiut răbda, dar ţi-ai şi răsplătit şi-ţi vei mai răsplăti încă, că-i vechi proverbul „Ţine minte!“… / Acum, de mai curând, în **Vaşarheiu** s-au făcut nelegiuită tulburare. Voluntarii (önkéntesek) s-au dus la bolta lui Fogarasi Dimitrie, român, i-au jefuit-o de toate. Pe el l-au bătut groaznic și l-au băgat şi în arest.

Pricina nu-i nimica, urma va alege ce pohibă vor mai pune, că acum au vreme. / N-a fost destul aceasta, s-au dus la amândoi protopopii româneşti, i-au jefuit, le-au spart ferestrele, abia ca prin pene au scăpat, ba bietul Partenie Trombitaş protopopul neunit, cu simţire adevărat românească, cu zilele amare, a alergat, noaptea, până la **Sângeorz**, şi, de acolo, până la **Reghin**. Câte scorniri, că se scoală românii asupra ungurilor, numai să vezi bieții români numai aşteaptă asupra lor croita primejdie, ci tot și românii nu se uită numai cu gura căscată ci se grijesc cu bărbăţie. / S-a vestit că regimentul din Năsăud primeşte pe românii care vreau a lua arme și a jura credință Înaltului Împăratul Ferdinand I-ul. Numai cât s-a auzit, prins-au a curge românii din toate varmeghiile, din toate satele, la **Monor** şi **Năsăud**. Acolo au jurat, apoi i-au trimis acasă, ca să fie în pace, căci, cât de curând, nu le va mai porunci varmeghia, ci vor fi şi ei cătane ca grănicerii. Ba, din **Maerău**, și ungurii s-au dus și au jurat frăție cu românii, sub un steag galben și negru. Ce va mai fi dintr-aceasta, urma va alege, destul că-i mare mișcare. Eu am dat aceasta în organul (gazeta) de la Blaj.

Veste întristată!!! Românii au avut adunare la Blaj, ca la 40 mii oameni au cerut trei lucruri. 1). Să se sloboadă prinșii. 2). Să se încete recrutarea. 3). Să se dea adunare națională generală. / Cele două le-au amiruit, iară a 3-a numai de jumătate. S-au slobozit dară toți robiții români, mai încolo au dat voie ca să se facă gardă naţională română. Pe câmpie s-au pus prefect pe 100 sate, toate câte 10 sate, un tribunat şi un tribun peste ele. Așa fiind aceste, s-a auzit numai că, în 30 septembrie, au spânzurat pe un absolut fizic Popp Vasilie, nenorocitul fiu al preotului din Nasna. A fost ascultat și iarna trecută și cursul clerical. L-

au spânzurat, ziua, în **Vasarheiu**, pe la 5 ceasuri. Fie-i țărâna ușoară **întâiului mucenic al neamului român**”[253].

1884: „Prin deciziunea tribunalului regesc din Mureş-Oşorhei Nr. 160/1884, în comuna **Maierău** (Magyaro), în comitatului Mureș-Turda, poşta ultimă Disznajeu (Disznajo), este ordonată comasarea generală a hotarului comunal, care constă din 4.905 jugăre (pagone) şi 913°, constătătoare din 4.500 n. top. / Pentru măsurarea teritoriului şi ducerea la îndeplinire a operatului referitor la comasare, cu toate cele necesare, până la darea în posesiune a teritoriilor ce le obţini în suma comasării, prin aceasta să escrie concurs și se provocă toți acei ingineri diplomaţi, care doresc a lua asupră-și aceste operaţii, a-și aşterne ofertele dânșilor, până la 1 aprile 1884 stil nou, la comisiunea subscrisă a comunei **Maierău**, conținând preţul referitor la jugăre ori parcele şi alte condițiuni ce se ţin de contractare. / Doritorii au a depune un vadiu de 10%, a sumei corespunzătoare la suma preţului jugărelor. / Concursele după termen nu se vor lua în considerare. / Comisiunea, comproprietarilor. / Maierău, în 29 februarie 1884, / Alexandru de Jegyocrucky, Gruzda Ferencz, Ördög Ferenz, Gavril Timar, Petru Barbu”[254].

1895: „Dintr-un raport al secretarului Sándor Jozsef, privitor la activitatea „Kulturegylet”-ului, în anul din urmă administrativ, însemnăm următoarele: Societatea a mai înfiinţat, în anul acesta, trei școli poporale de maghiarizare, anume în: **Măierău**, **Vamos-Oariheiu** şi **Cinc-Rakottyásfalva**. Sunt pe cale a se mai înființa asemenea școli în: **Mărişel** şi **Cuştelnic**. Tot în anul acesta, a întrevenit a se înfiinţa școli de stat în **Năsăud**, **Chiuzu** şi

---

[253] *Ţara Bârsei*, Anul VI, nr. 6, Braşov 1934, pp. 552-556
[254] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLVII, nr. 23, Braşov 1884, p. 3

Ţelina, dintre care școala din **Năsăud** s-a şi deschis. În **Petroşeni**, societatea a deschis un nou Kişdedov”[255].

Rumänen von Bucsum.

Năsăudeni

[255] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVIII, nr. 112, Braşov 1895, p. 3

ALUNIŞU

(Chiced, Keched. Kecheth, azi **Alunişu**, judeţul Cluj, şi **Miceştii de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1363, ianuarie 25, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur dă de ştire că, înfăţişându-se „Iacob cel mare, fiul lui Dominic de Pergelyn, nobil de **Chiced** (Keched. Kecheth, azi **Alunişu**, judeţul Cluj, şi **Miceştii de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud), iar pentru Nicolae, Pergelyn, Dominic şi Ladislau, fiii lui Ştefan, fratele său după mamă, din acelaşi loc, fără scrisoare de împuternicire… iar pe de altă parte Iacob, nobil de **Şintereguţ** (Zilkerek, azi **Corneni**, judeţul Cluj), acel Iacob cel mare ne-a mărturisit că, deoarece Iacob de Şintereguţ a tras în judecată pe acest Iacob cel mare şi pe fiii lui Ştefan, din pricina cotropirii şi ţinerii în stăpânire a unei moşii din Şintereguţ, zălogită de către Blasiu, Ladislau, Nicolae şi Bartolomeu, fiul lui Ioan, fiul lui Dominic de **Hăşdatea** (**Hasdad**, inclus în Gherla, judeţul Cluj), şi fiindcă încerca să ia înapoi de la ei această bucată de moşie, de aceea acest Iacob cel mare i-a îngăduit lui Iacob de Şintereguţ să răscumpere această bucată de moşie… după ce va primi de la el 36 florini de aur”[256].

[256] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 152, pp. 126, 127

1364, mai 26, Vişegrad: Voievodul Dionisie dă de ştire că, în adunarea obştească de la Turda, ridicându-se „Dionisie, fiul lui Ştefan, fostul ban, şi Ladislau, fiul lui Desideriu de Losonch, s-au plâns împotriva magiştrilor Ştefan şi Toma, fiii lui Toma, fiul lui Dionisie de **Reghin**, că ei ar voi, pe calea legii, să-şi împartă cu numiţii lor veri cetatea numită **Mentew** (cetate dispărută, lângă Alunişu, judeţul Mureş) şi moşiile **Warallya** (?), **Vifalu** (?), la capătul râului Pietrişul, **Sânmihai** (Zenmichal Telke, Zenthmihaltelke, azi **Mihăieşti**, judeţul Cluj), **Rusu** (Wruzmezeu, azi **Rus**, judeţul Cluj), lângă râul Someş, **Borcuţ** (Burligeth, judeţul Maramureş) şi **Văleni** (Danpataka, judeţul Maramureş), şi vama obişnuită a se cere în **Lăpuş** (Lapus, judeţul Sibiu), bunuri ce se află în stăpânirea pomeniţilor Toma şi Ştefan. / Auzind acestea, ridicându-se Iacob de **Chiced** (Keched. Kecheth, azi **Alunişu**, judeţul Cluj, şi **Miceştii de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud), pentru Ştefan, şi Nicolae zis Lyd pentru Toma… au răspuns că dacă Dionisie şi Ladislau ar veni în chip legiuit, ar putea redobândi acea cetate şi acele moşii ca bun al lor, căci ei sunt pregătiţi să împartă… / În cele din urmă, înfăţişându-se în faţa noastră Dionisie şi Ladislau, cu scrisori de împuternicire, ne-a cerut Ladislau să le facem dreptate din partea magiştrilor Toma şi Ştefan, fiii lui Toma de Reghin, cu privire la cele de mai sus. Auzind acestea, ridicându-se Ladislau de **Galşa** (Galsa, judeţul Arad) şi Batow, pentru magiştrii Toma şi Ştefan, au răspuns că pentru zisa cetate şi moşii, aveau scrisoare de împărţeală întocmită odinioară între Ştefan banul şi Desideriu, părinţii lor”[257].

---

257 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 273, pp. 262-265

1365, februarie 26, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie conventului mănăstirii Mănăştur că i s-a plâns „Ladislau, fiul lui Ioan de **Dăbâca** (Doboka, Dobuka, Voka, judeţul Cluj), în numele său şi al lui Ioan, precum şi al lui Mihail, fiul lui Ladislau, fratele lor, că, din voinţa şi porunca lui Ştefan şi Gheorghe Bebek, locţiitorul slujbaşului lor din **Sânmihaiu** (azi **Mihăieşti**), împreunăcu Petru de **Kege** (dispărut, judeţul Cluj), Neagu, Maxim şi Roman, **voievozii românilor**, cu cnezul Ilie, cu Petru şi Gula, fiii lui, şi cu alţi români şi unguri, de toţi aproape 700 de oameni, ducându-se la o moşie a lor, care ţine de ei în temeiul zălogirii şi se numeşte **Sânpetru** (Sinpetru, Zenpeter, Zentpeter, azi **Sânpetru Almaşului**, judeţul Sălaj), au mutat cu sila pe toţi iobagii, cu lucrurile lor, pe moşia acelor fii ai lui Bebek, mistuind prin foc casa lor, aflătoare acolo, această moşie rămânând acum aproape pustie; prin această jefuire, ei au fost păgubiţi cu 500 de florini.

Nemulţumiţi cu atâta, de curând venind pe moşia lor, numită **Hida** (Hydalmas, judeţul Sălaj) şi spărgând chiar casele lor şi luând, din lăzi, actele întocmite, cu privire la moşiile lor, au furat toate bunurile mişcătoare şi nemişcătoare, până chiar şi lucrurile iobagilor lor, cu totul 250 boi, 200 vaci, 700 porci, 1.500 oi, 33 cai, 560 păsări. Iar pe femei şi fete le-au despuiat, lucrurile din lăzi şi cele aflate în case le-au luat cu ei, cu totul, şi cu desăvârşire de preţul şi preţuirea cărora ei încă nu îşi dau seama. Şi au mai mistuit prin foc trei case cu curţi, şi au dus în prinsoare pe Nicolae şi Andrei, slujitorii lor, şi pe acel magistru Ioan, şi Mihail, fiul lui Ladislau, de n-ar fi putut ei scăpa cu fuga i-ar fi omorât; şi pe unii dintre slujitorii lor i-au lăsat răniţi cu răni grele.

Drept aceea, cerem cu stăruinţă să trimiteţi spre mărturie omul vostri, înaintea căruia omul nostru, Ştefan sau Ladislau, fiii lui Ladislau de **Nădăşelu** (Nadas, judeţul Cluj), sau Ioan Roşul de **Tiburch** (dispărut, judeţul Cluj), ori Ioan zis Tot de **Ciumăfaia** (Chamafaya, judeţul Cluj), sau Anton, fiul lui Pavel de **Chiced** (Chiced, Keched, Kecheth, azi **Alunişu**, judeţul Cluj), ori Ioan şi Luca, fiii lui Marin de **Măcicaşu** (Machkas, judeţul Cluj) sau, în lipsa acestora, Ladislau, fiul lui Beke de **Iclod** (Iklod, judeţul Cluj), să cerceteze pe faţă şi în ascuns şi să afle tot adevărul"[258].

1367, februarie 6, Vişegrad: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că, deoarece voieşte „ca credincioşii noştri orăşeni şi oaspeţi din **Ocna Dejului** (Deesakana, judeţul Cluj) şi din **Dej** (Deeswara, judeţul Cluj) să fie puşi, pe cale judecătorească, prin omul nostru şi al vostru, în stăpânirea unor pământuri aflătoare şi aşezate pe râul Someşul Mic, lângă acele oraşe ale noastre, pământuri care le-au fost date îndărăt şi lăsate lor", să trimită omul de mărturie, în faţa căruia trimisul regal, „Toma, fiul lui Nicolae de **Chiced** (Keched. Kecheth, azi **Alunişu**, judeţul Cluj, şi **Miceştii de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud), sau Nicolae, fiul lui Ştefan de **Codor** (Kodor, judeţul Cluj), ori Ladislau, fiul lui Myke, sau, în lipsa celorlalţi, Ioan, fiul lui Petru, fiul lui Laurenţiu, ducându-se la pomenitele pământuri şi chemând acolo, în chip legiuit, pe toţi vecinii şi megieşii lor, să le hotărnicească după semnele lor adevărate şi vechi, ridicând altele

---

[258] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 386, pp. 402-404

noi, pe lângă cele vechi, în locurile de trebuinţă şi… să le dea în stăpânire numiţilor orăşeni”[259].

1784-1791: „**Chiced**. E amintită aici o mănăstire ortodoxă, în 1784, când guvernul cere informaţiuni relative la ea de la autorităţile judeţene. În 1785, e dată cu forţa uniţilor. Călugării de aici cer voie guvernului, în **1791**, să zidească o biserică, pe care o și clădesc, având hramul Sfinţilor arhangheli Gavril și Mihail”[260].

1929 Grup etnografic din Morlaca, jud. Cluj, plasa Huedin Julietta

[259] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 201, pp. 326, 327

[260] Meteş, Ştefan, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu 1936, p. 141

AMAŢI

(**Amac**, judeţul Satu Mare)

1351, aprilie 25: „Magistrul Ladislau, fiul lui Avram şi cei patru juzi ai nobilului din comitatul Satu Mare adeveresc că, în adunarea obştească a comitatului, juzii şi juraţii nobililor au întărit plângerea magistrului Ştefan, fiul lui Ştefan de **Nagysemjén** (în Ungaria), că Ioan de Garan, plecând de la moşia sa numită **Petin** (**Bazan**, judeţul Satu Mare), a ucis un iobag al acelui Ştefan, pe moşia **Kissemien** (în Ungaria) a acestuia şi că a vrut să-l omoare şi pe el, în oraşul **Satu Mare**, urmărindu-l până în satul **Amaţi** (**Amac**, judeţul Satu Mare)”[261].

1351, august 4: „Nicolae, palatinul regelui Ungariei şi judele cumanilor adevereşte că, în adunarea obştească a comitatelor Satu Mare şi Ugocea, juzii şi juraţii comitatului Satu Mare au întărit pâra magistrului Ştefan, fiul lui Ştefan de **Semyen** (în Ungaria), anume că Ioan de **Garany** (**Garan**, judeţul Satu Mare), plecând de la moşia sa **Petin** (**Bazan**, judeţul Satu Mare) cu trei ani în urmă, a bătut pe un iobag al său, pe moşia sa **Kyssemyen** (în Ungaria), iar cu un an în urmă, a voit să-l omoare pe el, în

[261] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 27, p. 27

oraşul **Satu Mare**, urmărindu-l până la **Amaţi** (**Amac**, judeţul Satu Mare)”[262].

1357, mai 3: „… amintiţii fii ai lui Pethew, Ioan şi Ştefan, au arătat o scrisoare privilegială a măritului Ludovic, regele Ungariei, dată în anul 1357, a a cincea zi a Nonelor lunii mai (3 mai)… şi ne-au arătat un privilegiu al domnului Carol, tatăl lui Ludovic, întocmit în anul **1319,** în a şaptea zi a Idelor lui octombrie (9 octombrie 1319), privilegiu care transcria cuvânt cu cuvânt cuprinsul unei alte scrisori, dată la Timişoara, în joia următoare după Paştele Domnului, în anul **1317** (9 aprilie 1317), arătând că regele Carol, având în vedere credinţa şi meritele serviciilor credincioase ale magistrului Pethew, fiul lui Ştefan, comite de Satu Mare, i-a dar, între alte moşii ale lui Beke, fiul lui Toma, care i-a fost necredincios, moşiile şi satele lui, numite **Doob** (Doba, Tiszadob, în Ungaria) şi **Amaţi** (**Amac**, judeţul Satu Mare)”[263].

1366, august 10: Judele curţii regale trimite scriesoarea sa de judecată capitlului bisericii din Oradea, spunând că a venit „Petru cel Mare, fiul lui Ioan, fiul lui Ştefan, oaspete din **Satu Mare**, în ziua de 1 august, potrivit scrisorii de chemare în judecată a aceluiaşi capitlu, în numele judelui, juraţilor şi obştii orăşenilor şi oaspeţilor oraşului Satu Mare şi cu scrisoarea lor de împuternicire, întocmită împotriva lui Ioan şi Ştefan, fiii lui Pethew zis Adas de **Santău** (Sântău, Zanthou, azi **Santăul Mare** şi **Mic**, judeţul Bihor), dintre care pomenitul Ioan, pe de altă parte, s-a înfățișat zisul Ştefan, fratele său bun, cu scrisoa-

---

262 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 57, p. 52

263 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc 121, p. 118

rea de împuternicire a capitlului de Oradea. Cu acest prilej, Petru, fiul lui Ioan, oaspete de Satu Mare, a înfătişat două scrisori de judecată, din **1364**, şi din 3 mai **1357**, în legătură cu pricina purtată pentru pământurile: Byzermenthelek (dispărut, lângă Sătmărel, judeţul Satu Mare), Porchogo (dispărut, judeţul Satu Mare), Dob (Doba, Tiszadob, în Ungaria) şi **Amat** (Amoch, azi **Amaţi**, judeţul Satu Mare)”[264].

1904, august 7: „Asociaţiunea pentru literatura română şi cultura poporului român din comitatele Sătmar şi Ugocia şi-a ținut adunarea anuală, la 7 august stil noc a. c., în frumoasa comună românească **Pomi**. Această comună, aproape de Baia Mare, la poalele munţilor ce conţin aur, a fost un loc de înfrățire şi întâlnire a multor români, aici am sărbătorit sărbătorea culturii româneşti. Aici și-a esprimat poporul cel mai vechi de pe aceste plaiuri sentimentele față de prosperarea culturii naționale, aici a fost, în acest an, sărbătorea sărbătorilor pentru noi, românii din aceste părți expuse. / Duminică, în 7 august nou, dimineața, la 7 ceasuri, sosiră, cu trăsura, de la **Seini**, dl preşedinte Georgiu Şuta, secretarul Dr. Vasiliu Lucaciu, Alexe Pop, N. Barbul, proprietar în **Mociră** etc… / Dl Petru Tămăian, profesor de preparaţie în Oradea, care-și petrece chiar timpul de concediu în comuna sa natală, Valasut, de timpuriu, dimineaţa, sosind în **Pomi**, a început sfânta liturghie, la care s-au alăturat directorul G. Şuta, I. Bran și alţii, iar ca diacon a servit tânărul Coriolan Manu, teolog de anul III, în Sătmar. Răspunsurile le-a dat corul din **Ardusad**, sub conducerea învățătorului I. Anderco, iar în strană a ajutat Petru V.

---

[264] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 125, p. 230

Şireagu, învăţător în **Amaţi**, și Paul Goron, învăţător în **Borhid**”[265].

Sachsen der Kronstädter Gegend, aus der Kirche kommend.

[265] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVIII, nr. 189, Braşov 1904, p. 4

AMNAŞ

(Omlas, Hamlosch, comuna Sălişte, judeţul Sibiu)

„În apropierea cetăţii Salgó (sau cetatea Săliştii), se găsea cetatea regească, zidită mai târziu, **Amnaş**, unde zace astăzi **comuna săsească Amnaş**, cu care a fost împreunat hotarul **Selişte**i, numindu-se pământul **Amnașului** (terra Omlas). / Ne rezervăm dreptul ca, la locul potrivit, să relevăm și să clarificăm starea şi raportul vrednic de atenţiune al acestei comune săsești, **Amnaş**, fiindcă acest raport este însemnat în cursul argumentărilor noastre”[266].

1354, august 27, Sântimbru: Ştefan, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că venind „comitele Ioan de **Apoldu de Sus** (Felapold, judeţul Sibiu), în numele său şi al tuturor oamenilor de acolo, ne-a înfăţişat o scrisoare a capitului bisericii de Alba, din care se vede că Nicolae, notarul nostru. dimpreună cu omul de mărturie al aceluiaşi capitlu… au dat în stăpânire de veci sus-zişilor Apoldul de Sus… după cum se cuvine dreptului său regesc şi potrivit cu libertatea scaunului de Sibiu… un pământ în pricină, cotropit pe nedrept de către Ioan zis Tumpa… / Iar cele

---

[266] Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 232

dintâi semne de hotar încep de la un semn de hotar care desparte moşiile **Amnaş** (Omlas, judeţul Sibiu), **Aciliu** (Echelleu, judeţul Sibiu) şi **Apoldu de Jos** (judeţul Sibiu) mai însemnate"[267].

1615: „Dieta din 1615 înșiră, între opidele libere şi între bunurile erariale, cetăţile **Tălmaciu** şi **Amnaş**, încorporate odinioară la pământul regal"[268].

1782, Johann Lehmann: „De la Sebeş la **Miercurea** (Sibiului) este o poştă mare. Ținutul, până acolo, este foarte frumos, drumul este bun de la sine. Unele case ies în drum; un râu furios, Secaşul, ce se varsă în Mureş şi care seacă, de obicei, vara, iar pe timp ploios se revarsă adesea, opreşte necontenit pe călător. La o parte, pe stânga, se află marele târg românesc **Cut** (comuna Câlnic, judeţul Alba), vrednic de luare aminte, din cauza episcopului (unit, Grigore Maior, care a demisionat în martie 1782, retrăgându-se la Alba Iulia), care-şi are aici reşedinţa, şi vrednic de luare aminte din cauza anumitor creştini de legea veche (ortodocşi neuniţi), care tulbură împrejurimile şi trăiesc ascunși la Cut. Eu n-am întâlnit nici unul din aceştia.

Miercurea este un târg frumos, locuit de saşi: în afară de biserica săsească, se face slujbă religioasă la franciscani. Miercurea are un han bine rânduit, alimentele lipsesc adesea, din cauza personalului ursuz. Se poate găsi, aici, la locul indicat, vin vechi foarte bun. De la Miercurea, la **Mag** (Mak, comuna Sălişte, judeţul Sibiu) e o staţiune

---

267 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 264, pp. 273, 274

268 Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913, p. 248

de poştă foarte rea. La jumătate de drum se află **Amnaşul** (Hamlosch, comuna Sălişte, judeţul Sibiu). Înainte de Amnaş e un foarte mic sat românesc, **Apoldu de Jos** (Kleinpolten, judeţul Sibiu). În satul acesta sunt numai români de legea veche, dar preotul este sas. Acesta n-are nimic de făcut, decât să locuiască aici şi să încaseze veniturile. Slujba religioasă o face popa. Un adevărat cărturar ar putea aici să studieze în tihnă şi să se facă folositor. La dreapta, este un sat mare şi frumos săsesc, **Apoldul de Sus** (Gosspolten, comuna Miercurea Sibiului, judeţul Sibiu). **Amnaşul** este un sat săsesc, mare, frumos construit şi bogat, care, ca şi **Miercurea**, are vii bune. Aici începi urcuşul vestitului deal al Amnaşului şi ţine până cobori la stațiunea de poştă **Mag**. Mergi pe un drum prost, într-o pădure plăcută. De pe culme, vezi, în depărtare Sibiul. Ceea ce se vede promite extraordinar de mult în privința, oraşului Sibiu.

Mag este un sat mic, cu un han prost. De la Mag, până la Sibiu, este o cale de o poştă. Se merge pe un drum de ţară. Ţinutul ar fi frumos, dacă drumul n-ar fi trecut prin altele cu mult mai frumoase”[269].

1913: „Anul trecut, raportasem că edificii şcolare necorespunzătoare sunt în **Alămor**, **Aciliu**, **Amnaş**, **Mag** şi **Vale**. În cursul anului 1912, au dispărut inconvenientele de la aproape toate edificiile şcolare. Comuna bisericească **Alămor** a cumpărat, cu preţul de 9.000 coroane, casa notarului comunal, întocmindu-şi aici sala de învăţământ, precum şi odăile de lipsă pentru locuinţa învăţătorului. Comuna **Amnaş** şi-a zidit şcoală nouă, cheltuind, cu această zidire, 4.300 coroane, iar edificiul vechi a rămas ca locuinţă învăţătorească. Sfinţirea şcolii din Amnaş s-a făcut la

[269] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 577, 578

16 septembrie 1912, prin protopopul tractual, ca mandatar al Î. P. S. Sale dl mitropolit Ioan şi asistat de preoţii I. Predovici şi V. Suciu. În **Vale**, s-au făcut adaptările de lipsă, la vechiul edificiu şcolar, cheltuindu-se 9.000 coroane. Tot astfel şi la şcoala din **Mag**, cu o cheltuială de 6.500 coroane. Astfel, numai la şcoala din **Aciliu** ar mai fi de lipsă o adaptare şi lărgire a unei săli de învăţare, care e prea neîncăpătoare”[270].

1920, iunie 1: „La **Amnaş**, noaptea, abia câteva cuvinte, în treacăt, cu un grup de săteni, foarte buni ascultători. / 2 iunie. La **Galeş**, cuvântarea în Primărie. Apoi, seara, la **Amnaş**, iarăşi, unde aflu bătrâni care ştiau despre I. C. Brătianu şi C. A. Rosetti. La **Topârcea**, noaptea, întrunire lângă biserică: ţăranii, purtaţi prin România, îmi dau bune asigurări”[271].

Căsătorie, la saşii reformaţi

---

[270] *Revista Teologică*, Anul VII, nr. 6-7, Sibiu 1913, p. 201

[271] Iorga, N., *Memorii*, III, Editura „Naţională” S. Ciornei 1923, pp. 28, 29

AMPOIŢA

(Ompay, Ompaycze, judeţul Alba)

1369: „Scrisoarea de hotărnicire a regelui Ludovic, dată în anul 1369, la cererea lui Dumitru, episcopul Transilvaniei, fost mare vistier, în care semnele de hotar între moşiile **Bărăbanţ** (Bombard, Borband, Barbanth, inclus în **Alba Iulia**, judeţul Alba) şi **Miceşti** (Chişfalău, Kysfalwd, judeţul Alba), de pe o parte, şi **Şard** (Saard, Sard, azi **Şardu**, judeţul Cluj), pe de altă parte, se deosebesc astfel: că, mai întâi, se urcă, de la moara de pe râul Ampoi, de către pământurile capitlului, aflate şi pe o parte, şi pe cealaltă a râului, până la locul în care acel râu a fost abătut de la albia veche a râului Ampoi, trecând prin satul Bărăbanţ şi prin locul acelui vechi Ampoi, unde se învecinează cu pământul numit Şard, al domnului episcop, în vecinătatea cărui loc se întoarce spre răsărit, prin locul vechiului Ampoi, în **Seeg** (toponim lângă Şard, judeţul Mureş), la trei movile de hotar, aşezate la capătul marginilor, din care margini una este a moşiei Şard, alta a moşiei **Ampoiţa** (Ompay, Ompaycze, judeţul Alba), iar a treia a moşiei Bărăbanţ. De acolo, hotarul se îndreaptă către miazănoapte şi străbate pădurea Ampoiului, spre un copac de stejar, înconjurat cu o movilă ca semn de hotar, de unde, trecând acea veche albie a râului Ampoi, ajunge, prin mijlocul ei, la un stejar mereu verde, înconjurat, cu o movilă ca semn de hotar, iar de acolo, la un stejar ca semn de hotar, de la care, trecând acea pădure,

ajunge în drumul pe care se merge de acolo spre miazănoapte. / Al doilea hotar al Ampoiului, care acum se numește Micești, se arată astfel limpede în aceeaşi scrisoare; dinspre partea Pietrei Sfântului Mihail, trece prin locul numit **Hydegthofelve** (toponim în Miceşti, judeţul Cluj), care, de asemenea, este al capitlului, deosebit totuşi de către **Fylesd** (dispărut, judeţul Alba) şi astfel, pe acea creastă, ajunge faţă cu locul **Remetea** (Heremitarul Sancti Pauli, judeţul Alba), care, de asemenea, este al capitlului; de aici, coboară pe acea creastă, spre miazănoapte, până la botul acesteia, de unde coboară spre Ampoi, către un copac de carpen, într-un loc îngust, lângă drumul pe care se merge la cetatea Sfântului Mihail, la care hotarul se şi termină. / Al treilea hotar începe din partea locului Fylesd, deasupra pietrei numite Zywr Kw, unde Ampoiţa se varsă în Ampoi”[272].

1887: „**Ampoiţa**, în 13 iulie / 1 august 1887. Singurul teren rămas pentru activitatea poporului români şi a clasei lui inteligente din Ardeal este cel bisericesc-şcolar şi terenul Asociaţiunii transilvane pentru cultura română şi literatura poporului român… / Ideile de mai sus mă cuprinseră când mă aflam în mijlocul adunării sub-despărțământului VIII al Asociațiunii transilvane române, în comuna **Meteş** pe Ampoi. / O mică ceată, de 12 inteligenți şi puţin popor, în număr ca 200, se aflară la acea adunare. În frunte cu directorul despărțămâatului, I. Pipoş, se prezentară la adunarea despărțământului dl protopresbiter Alis. Tordăşanu, avocat Rubin Patiţia, Matei Nicola, ca membri ai subcomitetului. Ca decor se presentă solgăbirăul Konz, cu doi jandarmi… Solgăbirul, cunoscut nouă ca un nemilos

---

[272] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 369, pp. 368, 369

şi neprieten poporului nostru, se uita, ascultând la cele ce se vorbeau. / Acesta a fostă cauza principală că secerişul aştepat de mărețul scop al Asociaţiunii transilvane nu a corespuns aşteptării şi, dacă un brav proprietar din comuna noastră **Ampoiţa**, Georgiu Lascu, nu se scria ca membru ordinară pe viaţă şi nu solvea taxa, sumele intrate ar fi fostă numai o ironie a instituţiunii salutare"[273].

1888: „**Alegere de notar impusă**. În 11 februarie nou, s-a făcut, în comuna **Șard**, alegerea notarului cercual pentru comunele **Şard** şi **Ampoiţa**. Pe la 10 ore antemeridian, fisolgăbirăul Köblös Miklos a venit în **Sard**, la cancelaria notariatului cercual, unde s-au fost adunat membrii comitetului din ambele comune. Fisolgăbirăul, după vorbire scurtă, începută ungureşte şi finită româneşte, prin care a expus scopul venirii dumisale, a candidat 3 indivizi, şi anume pe Robert Zweck, căruia domnii acum îi zic „Czövek", apoi pe Toth Kálmán și pe Laszlo Kálmán… / Membrii români ai comitetelor, atât inteligință, cât şi economi, au fost decişi ca, la caz dacă cumva fisolgăbirăul nu ar pune pe nici un român în candidaţiune, atunci ei să nu voteze, cel puţin să nu poată zice că românii l-au ales. După ce s-au denumit membrii de încredere la alegere, s-a începută votarea. Văzând membrii comitetelor una ca acesta, inteligenţii și alți onoraţiori au ieșit afară din localitatea și curtea unde se ţinea votarea și n-au luat parte la votare. Durere, însă, că afară de ambii antiști (primari) comunali din **Șard** și din **Ampoiţa**, cărora, așa-zicând, li se demândă (ordonă), au mai votat și Dumitrean Moise din **Șard** și Ioane Nanu din **Ampoiţa**, acesta este notar cercual al Meteşului şi este şi posesor şi membru al comitetului în

[273] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 172, Braşov 1887, pp. 2, 3

Ampoiţa. Or pe acesta oficiul său nu l-a putut reţine ca să nu voteze? Rezultatul votării a fost că Robert Czövek a căpătată 11 voturi, 3 de la maghiari și 8 de la români, Toth Kálmán, 3 voturi de la maghiari, iară Laszlo Kálmán, nici unul”[274].

1889: „Acum şapte ani s-a găsit, în munţii de lângă **Ampoiţa**, cadavrul unui călător străin. Cadavrul fu înmormântat, iar ucigașul n-a putut fi descoperit. Curând după aceea, părăsi George Davidas comuna sa **Ampoiţa**, făcând, prin aceasta, să se nască bănuieli, dar de urmă nu i s-a putut da. Șapte ani petrecu el, sub nume străin, în împrejurimea **Orăștiei**, până ce-l apucă dorul de casă, unde se şi duse. Jandarmeria însă puse mâna pe el şi-l arestă. Ucigașul mărturisi tot și fu dus în temnița din Alba Iulia”[275].

Nuntă la secui

[274] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 29, Braşov 1888, p. 2
[275] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 44, Braşov 1889, p. 2

ANGHELUŞ

(Angyalos, judeţul Covasna)

1849: „Ramming scrie că generalul Bem a adunat 12.000 de oameni și 50 de tunuri, în Ținutul Secuiesc, cu scopul de a lua **Braşovul** și de a invada Moldova! Acest număr este fără îndoială foarte exagerat. În orice caz, Bem nu ar fi putut avea mai mult de șapte sau opt mii de oameni. Cu această armată, el se pregătea acum să înfrunte pe Clam Gallas și să ocupe **Sfântu Gheorghe** (György Sepsiszent). Numai posesiunea **Târgului Secuiesc** (Kézdivásárhely) nu ar fi acoperit suficient spatele generalului Bem, în timpul expediției moldovenești. De asemenea, a trebuit să se gândească să împiedice inamicul, deplasând trupe în sus, pe valea Oltului, ca să intre în stăpânirea drumului **Târgu Secuiesc** (Kézdivásárhely) – **Miercurea Ciuc** (Csíkszereda) și să întrerupă legăturile acolo. Prin urmare, Bem a trebuit să ocupe **Sfântu Gheorghe** (Sepsiszentgyörgy), precum și linia Râul Negru (Feketeügy), pentru a preveni atacul lui Clam Gallas, de la Ozunca Băi (Uzon) către **Târgu Secuiesc**, care, la rândul său, amenința că va bloca strâmtoarea Oituz (Ojtoz). Pe 20 iulie l-a atacat pe Clam, care nu se aștepta deloc la acest atac. Pentru Clam, când a văzut că Bem nu l-a atacat la **Sfântu Gheorghe**, în valea Oltului, ci se îndrepta spre **Târgu Secuiesc**, în valea Caşinului (Kászon), a presupus cu siguranţă că generalul este

acum în drum spre Moldova. Surpriza sa a fost cu atât mai mare când a primit vestea, pe 19, că o armată maghiară se pregătește să ocupe **Măieruş** (Szászmagyarós), între Földvár și **Racoşul de Sus** (Felsőrákos) și că se aștepta și un atac dinspre **Târgu Secuiesc**. I-a trimis un mesaj lui Dick, să trimită imediat cele patru batalioane ruse, de pe Grădina Zmeilor (Sárkány), pe drumul de la Földvár, către Munţii Perşani (Persány), pentru a sprijini armata austriacă. Cu toate acestea, acest ajutor nu a fost necesar, deoarece avanposturile maghiare s-au retras, pe 20. Atacul lui Bem din 20 a fost un dublu atac: împotriva brigăzii austriece a lui Van der Nüll și a detașamentului rus al lui Rennenkampf. După o scurtă rezistență, amândoi s-au retras. Comandanții de divizie și brigadă austriece, sub influența mai multor zile de anticipare nervoasă a atacului Bem, s-au gândit doar la retragere. Bem a capturat cu ușurință **Sângiorz** (György Sepsiszent). Cu aceasta, a văzut că tot Ținutul Secuiesc era acoperit, iar Clam Gallas nu putea face nimic împotriva lui, și, deci, putea să intre în Moldova. Clam Gallas a renunțat la Háromszék (lângă Sângiorzul Secuiesc) și și-a împărțit armata pe mai multe direcții, **pentru apărarea Brașovului**, unindu-le la **Hărman** (Szászhermány). Pe 21 iulie, Bem i-a scris guvernatorului: „Lucrurile nu merg rău aici. Oamenii din Secuime vin la mine în număr destul de mare, aproximativ 15.000 dintre ei s-au adunat deja. Din păcate, nu au nici o armă... În prezent, stau pe linia de la **Moacşa** (Maksa) – **Angheluş** (Angyalos) – **Sângiorzul Secuiesc** (Sepsiszentgyörgy). Deci aproape întregul Ținut Secuiesc este asigurat. Respirăm liber și continuăm cu noi recrutări. Ca să-mi petrec util timpul de care mai am nevoie să pregătesc atacul împotriva inamicului, care își adună forțele **în jurul Brașovului**, numărând aproximativ 20.000 de

oameni, mâine vreau să intru, prin defileul Oituzului, în Moldova”[276].

Maghiari

[276] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

APA

(comitatul Satmar, districtul Seini, judeţul Satu Mare)

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Erdőss** (in Donatiune Erdő) de Uglya, în comitatul Maramureşului, în comuna Apa, 1410 12 familii.

Barbul de Gaura din Chiuarea, în comuna Apa, 1680, 42 familii.

Bota de Csernefalu sau Cerneşti, în comuna Apa, 1609, 4 familii.

Kardos de Hoszufalu, în comuna Apa, 2 familii.

Tamás de Budest, în comuna Apa, 3 familii.

Nichi de Preluka în comuna Apa, 8 familii”[277].

1898, Diaconovich: „**Apa**, comună în Ungaria, comitatul Satu Mare, 2.689 locuitori români și maghiari; lângă Someș, pământ bun. Stațiune de cale ferată”[278].

---

[277] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 17

[278] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 202

APAHIDA

(Apathyda, Apatyda, judeţul Cluj)

„Vasele din cimitirul *La Tène II* de la **Apahida** reprezintă cu adevărat o tradiție vestică, legându-se, ca tipuri şi înapoi în timp cu urnele din Hallstatt"[279].

1360, ianuarie 1, Alba Iulia: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că i s-a plâns „Ladislau, abatele de Cluj-Mănăştur, că Mykola, fiul lui Ioan zis Kurmus de **Dezmir** (Dezmer, judeţul Cluj), cu o răutate pusă la cale, împreună cu slugile sale, ieşind din moşia sa Dezmir înarmaţi, în lunea cea mai apropiată după sărbătoarea Naşterea Domnului (30 decembrie 1359), a ucis cu cruzime pe un iobag al acelui domn abate, cu numele de Albert din **Apahida** (Apathyda, Apatyda, judeţul Cluj), pe drumul slobod, care venea de la acel domn abate, stăpânul său, la propria sa casă, printre moşiile numite **Sânnicoară** (Aaronscenmiclosa, Aronzenthmiklos, Zenthmiklos, judeţul Cluj) şi Dezmir, şi pe fiul său l-a rănit de moarte şi l-a lăsat pe jumătate mort, şi caii lor şi alte lucruri şi bunuri ale lor, ce se găseau la ei, le-au luat cu totul, fără de nici o vină; şi, nemulţumit cu aceasta, punând să se aducă trupul mort al acelui iobag la moşia sa Dezmir, nu s-a îngrijit să-

[279] Pârvan, Vasile, *Getica / o protoistorie a Daciei*, Bucureşti 1926, p. 192

l înapoieze abatelui, spre a-l îngropa. / Cu privire la aceasta, punem în vedere să trimiteţi omul vostru de mărturie, fiind de faţă omul nostru Andrei, fiul lui Nicolae de **Sânmihai** (Scenmihaltelekw, Sânmihai, azi **Mihăieşti**, judeţul Cluj) sau Nicolae, fiul lui Laurenţiu de **Popfalău** (Popfalua, Popfalău, azi **Popeşti**, judeţul Cluj), ori Ioan, fiul lui Mihail de **Gheorgheni** (Giurfalău, Gerfalua, Gyurghfalua, azi **Gheorgheni**, judeţul Cluj), să cerceteze şi să afle tot adevărul"[280].

1360, iunie 26, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea raportează regelui Ludovic despre hotarnica moşiei **Apahida** (Apathyda, Apatyda, judeţul Cluj), făcută de trimişi, care „au ridicat noi semne de hotar în locuri întradevăr necesare, astfel că, ajungând la o creastă, lângă un drum ce mergea spre Căianu, au ridicat două semne de hotar, dintre care unul o desparte de moșia nobililor, numită **Corpadea** (Corpad, Korpad, judeţul Cluj) și celălalt, de moșia domnului abate și a bisericii sale, numită Apahida. Iar de aici, coborând spre partea de răsărit, în acea vale, au ridicat un semn de hotar de legătură. / Apoi, ajungând la un deal, au ridicat, deosebindu-le în felul de mai sus, două semne de hotar și, înaintând câtva timp de acolo, spre acea parte, cotind spre o creastă, au înălțat două semne de hotar. De asemenea, ajungând peste acea creastă, au ridicat un semn de hotar și, pornind de acolo spre acea parte, au înălțat, pe o creastă sau deal, un semn de hotar de legătură. Iar de acolo, coborând de pe coama dealului, în Valea Lebedei, au înălțat, pe un deal foarte neted, două semne de hotar și, coborând de acolo, la poalele acelui deal, în sus-zisa vale, au ridicat, lângă două drumuri, două

280 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 443, pp. 456, 457

semne de hotar, dintre care unul desparte moșia sus-zisului domn abate, numită Apahida, iar celălalt, de moșia nobililor, numită Corpadea. Și aici s-au încheiat sus-zisele semne de hotar, nefiind nici un împotrivitor”[281].

1363, noiembrie 24, Turda: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii din Alba Transilvaniei că, în adunarea obştească de la Turda, venind „însuşi Otto, abatele din Cluj-Mănăştur, potrivit scrisorii de judecată, împotriva lui Andrei şi Ioan, fiii lui Nicolae de **Someşfalău** (Zamosfolua, Zamusfolua, Zomusfolua, azi **Someşeni**, judeţul Cluj), ne-a arătat scrisorile voastre, din cuprinsul cărora am aflat că, Otto, abatele, venind împreună cu Ladislau de **Sumurduc** (Zumurduk, judeţul Cluj), omul regelui, şi cu Mihail, fratele vostru canonic, pe moşia sa numită **Apahida** (Apathyda, Apatyda, judeţul Cluj), a vrut să o hotărnicească dinspre satul numit **Sânmiclăuş** (Sanctus Nicolaus, Zenthmiklos, azi **Sânnicoară**, judeţul Cluj), dar Andrei, fiul lui Nicolae, fratele bun al lui Gereu, nobil de Someşfalău, în numele său şi al lui Ioan, fratele său după mamă, s-a pus împotrivitor al acestei ridicări de hotare… şi i-au chemat la prima noastră adunare. / După înfăţişarea acestei scrisori, Otto, abatele, a vrut să ştie de la Ioan şi Andrei temeiul acestei oprelişti… iar ei au răspuns că, în timpul hotărnicirii, abatele a vrut să ocupe o bucată mare de pământ din moşia lor Sânmiclăuş şi să o lipească la moşia sa, Apahida”[282].

1364, iunie 15, Mănăştur: „Mersul hotarelor moşiei **Apahida** (Apathyda, Apatyda, judeţul Cluj) dinspre moșia

---

[281] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 488, pp. 516-518

[282] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 201, pp. 183-186

Sânmiclăuş (Sanctus Nicolaus, Zenthmiklos, azi **Sânnicoară**, judeţul Cluj). / Căci, mai întâi, hotarul între moșiile Apahida și Sânmiclăuș începe la un deal, aflat în partea de miazăzi, și acolo ei au găsit trei vechi semne de hotar, dintre care unul al zisei moșii **Cara** (Kara, judeţul Cluj), iar al doilea al satului Sânmiclăuș, și al treilea separă și deosebește moșia Apahida. De aici, hotarul coboară mai jos, înspre miazănoapte, unde, între niște delușoare, lângă două vechi semne de hotar, au ridicat un nou semn de hotar, din pământ, dinspre moșia Sânmiclăuș, care o deosebesc de zisa moșie Apahida. De aici, hotarul trece un drum mare, care trece de la **Cojocna** (Clus, Kolus, judeţul Cluj), și ajunge la un delușor numit Bikashalm, în coasta căruia, lângă o groapă, (au ridicat) un semn de hotar din pământ, mergând mai departe au ridicat un semn de hotar din pământ între drumul care se duce spre Apahida și între Someș, și de la acest semn de hotar, hotarul se îndreaptă dincolo de râul Someș, la un deal, numit Kweseor, și, astfel, se sfârșesc semnele de hotar ale moșiei Apahida dinspre moșia Sânmiclăuș”[283].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 este menţionată familia „**Popa Nobili**, în comuna Apahida, 1668, 6 familii”[284].

1889: „**Slujbaşi „cinstiți**“. Nu-i vorbă, a bea câte puţin vină nu este rău, dar a bea vin fără permisiune, din butoiul altora, aceasta zău nu e cuviincios, ba nici nu e iertată. Aceasta ar trebui s-o ştie şi nu ştim care funcţionari ai căii ferate de la **gara din Apahida**, despre care ni se

---

[283] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 284, pp. 275, 276

[284] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 71

scrie că, mai săptămânile trecute, s-au împărtășit din butoiul cu vin, ce se trimisese din părţile Târnavelor, unui preot român din **Câmpia** (**Turzii**). Iată cum stă lucrul: Butoiul s-a trimis, în 29 decembrie, și a ajuns la **Apahida**, în 30. De aici, avizul despre sosirea butoiului avea să se trimită în **Ghirişul Vechi** (poşta Mociu), dar s-a întâmplat că doamna poştăriță de la Apahida a fostă cam zăpăcită și, în loc de a trimite avizul la poşta vecină, în **Mociu**, l-a trimis cu totul în altă direcţiune. Ziua de Crăciun a sosit și preotul nostru aștepta, cu masa aşternută, dar vin nu era ca-n palmă. Pe când la mesa lui se mâncau cârnaţii, pe atunci, la gara din **Apahida**, se bea vinul, așa că, după 15 zile, când preotul se duse să-și aducă vinul, află butoiul gol. I s-a spus că vinul a îngheţat în butoi și cei cu pricina, slujbașii de la gară, au mâncat vinul, fără de teamă ca nu cumva să se dezgheţe iarăși. Se-nţelege că numitului păgubaș nu-i va fi părut bine de asta, dar de mirat nu s-a putut mira chiar de loc, deoarece ni se scrie că, ori de câte ori i s-au mai trimis asemenea butoaie cu vin, la numita stațiune, tot-deauna le-a aflat cu sigiliul rupt. Nu ştim ce va fi răspuns, la asta, direcţiunea poştală din Sibiu, căreia i s-a denunțat lucrul, dar cum că la **Apahida** merg lucrurile de-a-ndoa-selea, asta se vede și din împrejurarea că, cu altă ocaziune, i s-a trimis unui locuitor, cu numele Pop Todor, un avis, ca să meargă la gară, să-şi scoată 200 de purcei, sosiți la adresa lui, pe când omul nu ştia de asta nimic, căci negoţ nu poartă şi purceii nu erau ai lui”[285].

1889: „**Tezaurul de antichități de la Apahida**. Îngrijitorul antichităţilor din muzeul ardelean din Cluşiu (Cluj), prof. Dr. H. Finaly, şi-a dat părerea că antichităţile

[285] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 33, Braşov 1889, p. 2

aflate la Apahida datează din epoca în care goţii din orient se aflau încă colonizaţi aici, în Dacia. Numele „*Omharus*“, ce este scrisă pe un inel cu sigiliu, aflat la Apahida, nu este nume cunoscut, dar e siguri că acest fruntaș got a fost creștin, căci, împreună cu sicriul lui, s-au aflat și câteva cruci. Se poate presupune că el a trăit între anii 245-325 după Christos. Ce priveşte argintăria, cu cea mai mare probabilitate se poate presupune că aceea este artă bizantină, deoarece, în acea epocă, goţii n-au putut avea o artă aşa dezvoltată. Muzeul ardelean a plătit, pentru obiectele aflate cu prima ocaziune, 6.952 florini 30 cruceri, pentru cele aflate cu a doua ocaziune 84 florini 15 cruceri. Laolaltă, 7.036 florini 45 cruceri. Banii se află depuși la oficiul şolgăbirăesc. În înţelesul legii, această sumă are să se împartă în 3 părți, dintre care una este a erarului, alta a aflătorilor, iar a treia parte, a proprietarului locului, adică, **a comunei Apahida**. S-a cerută, însă, de la minister, ca a treia parte din această sumă s-o conceadă pe seama numitului muzeu. La începutul lui august, obiectele acestea, împreună cu tezaurul de la **Șimleu**, vor fi expuse la Budapesta”[286].

1898, Diaconovich: „**Apahida**, comună în Transilvania, comitatul Cojocnei, 1.189 locuitori români şi maghiari, băi de sare, la 1889 s-au găsit, aici, antichităţi prețioase. La Apahida s-a ținut, în **1683**, o dietă fără importanță mai mare”[287].

1900: „**Necropola celtică de la Apahida**. În toamna anului 1900 (între 24 octombrie şi 21 noiembrie) I. Kovács a dezvelit, prin săpături sistematice, 21 morminte

[286] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 157, Braşov 1889, p. 2

[287] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 203

de incineraţie, din necropola celtică de la Apahida. Aceasta se găsea la nord – nord-est de sat, pe păşunea numită de localnici ,,Râtul satului". Descoperirile au fost publicate în 1911 şi, astfel, au intrat în literatura de specialitate. Săpăturile lui I. Kovács erau şi au rămas, pentru multă vreme, unicele cercetări sistematice, întreprinse într-un cimitir celtic din Transilvania. De aceea, nu este de mirare că ele au fost citate şi comentate de toţi cercetătorii care s-au preocupat îndeaproape sau numai tangenţial cu problematica celtică generală ori limitată la spaţiul Transilvaniei. Înainte şi după data săpăturilor lui I. Kovács, din aceeași necropolă au ieşit la iveală, cu ocazia diferitelor lucrări, efectuate în perimetrul ei, numeroase alte morminte, din ale căror inventare funerare o parte au intrat în colecția lui Orosz Endre. El era, la începutul secolului nostru, **învăță-tor la Apahida**. La acestea, mai trebuiesc adăugate vasele păstrate în Muzeul de istorie din Aiud, ce provin, după toate probabilitățile, din morminte distruse, aparținătoare aceleiași necropole, şi, în sfârşit, mormântul găsit întâmplător, în toamna anului 1965"[288].

1907: „Plecând din gara Clujului, linia continuă direcţia sa estică, până la staţiunea **Apahida**. De-a stânga, alături, se aşterne şoseaua, iar ceva mai încolo îşi rostogoleşte undele Someşul, făcând mari încovăieturi. Îndată, lângă Cluj, trecem Someşul şi ochiul ni se desfătează în frumoasa privelişte ce ne-o oferă oraşul, cu complexul de case şi turnurile bisericilor, în fundul tabloului cu Feleacul, un picior de munte. / Trenul trece printre rediuri plăcute şi ţarini, dar înspre **Apahida** ţinutul devine monoton. Din linia principală, se desface, la **Apahida**, calea ferată de pə

[288] Crişan, I. H., *Necropola celtică de la Apahida*, în *Acta Mvsei Napocensis*, VIII, Cluj 1971, pp. 37-52

valea Someşului şi, tot aici, se bifurcă şi şoseaua. Una pleacă pe Someş, în jos, alăturea de calea ferată, iar cealaltă pătrunde în Câmpie.

De la **Apahida**, mai departe, linia noastră se îndreaptă spre sud şi ţine aceasta direcţie până la **Ghiriş**, în ţinutul Turzii, trecând pe la staţiunile **Cojocna** (Cojoca-Cara) şi **Valea cu flori**, **Virágosvölgy** – numele acesta vine de la un lac, acum secat, care, în timpul verii, era acoperit de roze acvatice”[289].

1928: „**Apahida**, 17 iunie. Comună care aproape-i curat românească, are 1.500 locuitori. Românii sunt împărţiţi, pe jumătate, în greco-ortodocşi şi greco-catolici, cu 2 preoți şi 2 biserici. Unguri încă sunt vreo 10 familii. Evrei, asemenea. Aceştia se împart astfel: 2 au prăvălii de băcănie şi spirtoase în comună, 1 bufet la gară, 2 măcelării, 1 pantofărie, 2 foști prăvălieri, acum proprietari peste vreo 400 jugăre de pământ, în hotarul Apahidei, unu-i rabin, iar ultimul sfăt. Frumoasă chivernisire și mai ales frumos viitor te aşteaptă pe tine, fruntaşă comună românească, **Apahida**! Cei 3 prăvălieri şi 2 măcelari jidovi, înainte, cu timpul veți deveni, în curând, şi voi foşti prăvălieri şi foşti măcelari, încă proprietari peste sutele de jugăre ce vă compet. Atunci veţi mai putea ţine şi-un mare rabin şi sfeţi şi veţi mai ridica o sinagogă, pe lângă cea existentă, care azi sfidează ambele biserici româneşti prin proporţiile ei. Iar dumneavoastră, onoraţi conducători ai comunei Apahida, comitet şcolar, notar comunal, primar, ambii preoți români, care excelaţi prin absenţa totală de la examenul festiv, de fine de an (pus anume pe duminecă) al şcolii şi copiilor dumneavoastră, nu vă dați seama că veţi fi chemaţi

---

[289] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXX, nr. 260, Braşov 1907, p. 1

să vă daţi socoteala de felul cum v-aţi înțeles datoria faţă de poporul blând şi deștept al comunei dumneavoastră? Mai ales, dumneavoastră, onoraţi părinţi sufleteşti, nu simţiţi nici o remuşcare şi nu vă temeţi de viitorul ce vă aşteaptă, căci, dacă se continuă aşa, după ridicarea unei noi sinagogi, un nou rabinăr și noi proprietari de pământ, evrei, credincioşii nu se vor mai putea ține pe ei, vor emigra în alte părţi, pe meleaguri mai fericite şi astfel vi se va duce şi dumneavoastră terenul de sub picioare. / Apahideni, deschideţi ochii și ajutați-vă singuri: Cumpăraţi de la Români! Nici un ac de la jidan! Mai bine vă părăsească jidanii, decât să părăsiți voi glia strămoşească. / Cât despre şcoală, la ale căror examene, din întâmplare, am asistat, e un punct de lumină. Şcoala românească, şcoala de sub conducerea plină de suflet a tânărului director Grossu şi colegele sale, e bine. / Înainte, domnule director, fă lumină, şi la lumină toate se văd mai bine. / Nicolae Popa, profesor la Gimnaziul „Dr. C. Angelescu", Cluj"[290].

1936: „Cursurile Şcolii Ţărăneşti Superioare din **Blaj** s-au încheiat, marţi, în 9 iunie. De dimineaţă, elevele, cu profesorii și profesoarele în frunte, au luat parte la sfânta liturghie, în catedrală. În curtea Şcolii de menaj, s-a făcut încheierea, de față fiind Ilustria Sa Jacob Popa, canonic-prepozit, Al. Lupeanu-Melin, preşedintele Despărțământului, S. Gizdavu, prefectul judeţului, Dr. Ioan Bianu şi Dr. C. Suciu, vicepreşedinţi, I. F. Negruțiu, director pensionar, director Iuliu Maior şi profesor Dumitru Neda, membri în comitet, S. Orian, secretar, şi Ol. I. Barna, casier, doamnele şi domnişoarele profeaoare Emilia Hopârteanu, Veturia Popa-Bura, Maria Gabor, Eugenia To-

[290] *Înfrăţirea Românească*, Anul IV, nr. 17, Cluj 1928, p. 3

dică, Victoria Urzică, Paraschiva Tâmpânariu, directoarea Şcolii de menaj, Silvia Comșa, Popescu Maria, Margareta Trifan, Lucreția Nicoară, Maria Socol, Gabriella Cristea şi M, Zamfir. / Dl. Al, Lupeanu-Melin, după ce a arătat situaţia Şcolii, a adresat elevelor cuvinte de despărțire, dându-le frumoase sfaturi. A împărțit, apoi, diplome şi premii, în unelte casnice, cărți şi medalii religioase. Toate elevele au avut o purtare foarte bună și au fost silitoare la studii, de aceea toate au fost premiate. **Premiul întâi** l-a luat Victoria Mâtcă din **Bălcaciu**, **al doilea**, Ana Costea din **Spini**, iar **al treilea**, Maria Mărginean din **Micăsasa**. Au fost premiate, apoi, toate celelalte, eleve: Benchia Anica, din **Lupu**, Bucur Maria, din **Pănade**, Câmpean Cornelia, din **Pănade**, Câmpean Polixenia, din **Daia**, Câmpean Veronica, din **Pănade**, Costea Carolina, din **Spini**, Cristea Maria, din **Şona**, Desmirean Paulina, din **Apahida**, Diac Eugenia, din **Moşna**, Hodăian Eleonora, din **Pintic**, Ilia Reghina, din **Clugudul de jos**, Laţa Aniţa, din **Şoroştiu**, Lupean Amalia, din **Daia**, Maior Valeria, din **Rădeşti**, Mihu Maria, din Lupu, Ana Mohan, din **Copșa**, Moga Eugenia, din **Proştea Mare**, Morar Maria, din Apahida, Muntean Elisabeta, din **Rădeşti**, Muntean Letiţia, din **Vecerd**, Oprea Maria, din **Proştea Mare**, Orian Valeria, din **Pännde**, Piştea Maria, din **Micăsasa**, Pitea Maria, din **Găbud**, Popa Viorica, din **Făget** şi Şovrea Maria, din **Făget**. / Eleva Mâtcă Viorica a mulţumit, în numele colegelor, conducătorilor Despărţământului Blaj al „Astrei“, prin îngrijirea cărora ele au putut urma cursurile acestei şcoli”[291].

291 *Unirea Poporului*, Anul XVIII, nr. 24, Blaj 1936, p. 3

APALINA

(Abafaia, Abafaja, judeţul Mureş)

1353, martie 31, Buda: Ludovic, regele Ungariei, dă de ştire că s-au înfăţişat în faţa sa „Dionisie, marele vistier, fiul răposatului Ştefan, pe de o parte, şi Ioan, fiul lui Petru zis Gurghiu, pe de alta, iar magistrul Dionisie ne-a mărturisit că el a înapoiat lui Ioan, moştenitorilor şi urmaşilor săi… moşiile **Iara** (**Jara**, judeţul Cluj) şi **Abafaia** (**Apalina**, Abafaia, Abafaja, judeţul Mureş), aflătoare în comitatul Turda… / Iar în schimb, acest Ioan, fiul lui Petru, a dat şi a dăruit pe vechi fiilor lui Ioan… moşia **Zentgeorgh** (lângă Buneşti, judeţul Cluj) de lângă Someş din Solnocul dinlăuntru”[292].

1355, decembrie 10, Sântimbru: Ştefan, vicevoievodul Transilvaniei, sesizează capitlul bisericii din Alba Iulia că Bricciu, abatele mănăstirii Mănăştur, i s-a plâns „că o bucată de pământ a bisericii, numită **Apati** (**Apalina**, Abafaia, Abafaja, judeţul Mureş), a fost părăsită din vremuri mult trecute şi acum ar fi mare nevoie a fi luată din nou în stăpânire şi a fi din nou hotărnicită”. Vicevoievodul Ştefan roagă capitlul să trimită „omul vrednic de crezare, ca om de mărturie, în faţa căruia omul nostru, Ladislau de

[292] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 183, pp. 199-201

Sumurduc (Zumurduk, judeţul Cluj) sau Clement de **Mera** (judeţul Cluj) ori Gheorghe de **Nădăşelu** (Nadas, judeţul Cluj), ducându-se la Apati… după facerea hotărnicirii şi despărţirii prin semne de hotar, să-l pună pe abatele Bricciu în stăpânire"[293].

1356, ianuarie 14, Alba Iulia: Ştefan, vicevoievodul Transilvaniei scrie capitlului bisericii Transilvaniei că a hotărât să trimită „împreună cu acel Laurenţiu de **Nădăşelu** (Nadăş, Nadas, **Nădăşelu Unguresc**, judeţul Cluj), omul vostru, pe omul nostru, Toma preotul, parohul de **Cluj**, spre mărturie. Iar aceştia, întorcându-se, ne-au spus că… în sus-zisul pământ **Apathy** (Apaty, azi **Apalina**, judeţul Mureş), faţă cu Nicolae cel Mare, împuternicitul magistrului Toma, fiul lui Dionisie de **Reghin**, au hotărnicit astfel hotarele acestui pământ: cel dintâi semn de hotar al său e la un plop, așezat la vadul râului Mureș, de aci se îndreaptă spre partea de miazăzi și ajunge la un drum mare obștesc, pe care se merge la satul **Reghin**, unde este o movilă de hotar, apoi mergând tot în aceeași parte, drept înainte, o întindere neînsemnată de drum, cotește spre partea de apus, unde este o movilă de hotar, în vârful unui deal, ajungând, tot în acea parte, la izvorul unei fântâni, și acolo se mântuie hotarul sus-zisului pământ numit **Apathy** al acelui domn abate și al moșiilor **Benktelken** și **Reghin** ale zisului magistru Toma, fiul lui Dionisie. La care hotărnicire și punere în stăpânire, amintitul Nicolae cel Mare, împuternicitul legiuit al zisului magistru Toma, fiul lui Dionisie, nu a ridicat împotrivire în numele stăpânului său și nici n-a voit să pună vreo oprelişte. Iar din partea cealaltă, hotarele dintre zisul pământ

---

293 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 361, pp. 388, 389

Apathy al acelui domn abate și moșia numită **Abafaia** (în Apalina, judeţul Mureş) a lui Ioan, fiul lui Petru zis de **Gurghiu** (Gurgeny, Gurgin, Gurgyn, judeţul Mureş), urmează în chipul acesta: cel dinții semn începe de la acel izvor al fântânii, de la care se abate spre partea de răsărit și ajunge la cele două drumuri obștești, ce se întretaie în cruce, între care este o movilă de hotar, apoi mergând drept înainte, în aceeași parte, ajunge la moșia numită **Abafaia**, unde e o capelă de lemn, ridicată pe ea în cinstea tuturor sfinților, și un altar, ce se află în ea, pe care acel domn abate Bricciu a spus că le-a ridicat chiar pe un semn de hotar al zisului său pământ, și mergând hotarul încă pe o mică întindere, în aceeași parte, cade în amintitul râu Mureș, de unde începuse, și astfel se mântuie. Iar aceste semne de hotar fac despărțirea de moșia Abafaia a acelui Ioan, fiul lui Petru, și de pământul sus-arătat, numit Apathy, al domnului abate Bricciu"[294].

1358, mai 30, Sântimbru: Vicevoievodul Dominic dă de ştire că „Petru zis de **Gurghiu** (Gurgeny, Gurgin, Gurgyn, judeţul Mureş), nobil de **Abafaia** (în Apalina, judeţul Mureş)… ar fi trebuit să se înfăţişeze înaintea noastră, la octavele de curând trecute ale Rusaliilor (26 mai)… cu privire la o bucată de moşie, numită **Apathy** (Apaty, azi **Apalina**, judeţul Mureş), cu actele de care avea să se slujească împotriva domnului Ladislau, abatele de Cluj-Mănăştur, în numele căruia s-a înfăţişat Petru diacul, notarul conventului; sosind octavele, s-a înfăţişat înaintea noastră, dar a spus că nu poate deocamdată să arate pomenitele acte şi a cerut să-i dăm un soroc mai târziu. Drept pentru care, să fie dator să stea la judecată la octavele

---

294 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 4, pp. 5-7

viitoarele sărbători a fericitului arhanghel Mihail (6 octombrie), legându-se să plătească, înainte de începerea procesului, o gloabă de trei mărci”[295].

1599, decembrie 1: „Mihai-Vodă îi reînnoieşte lui Petru Huszár de Brenhida actul de danie asupra moşiei **Abafalva** (**Apalina**) şi **Magyar Fülpös** (**Filpişul Mare**) din comitatul Turda, **Néma** (**Nima**) din comitatul Cojocna, şi **Alsó Szócs** (**Suciul de Jos**), din comitatul Solnoc interior”[296].

1784: „Ludovic Széplaki supuse şi el comitatului Turda, în 10 decembrie, şi începu cercetarea câtorva locuitori din Pintic, deţinuţi în carcerele din **Abafaia**… / De aţâţare, în aceste părţi, toate rapoartele acuză pe preotul neunit din **Şieul Mare**. Preotul fu prins şi închis în **Abafaia**, dar țăranii nu mărturisiră nici unul nimic împotriva lui şi comitatul trebui să-l pună în libertate, pe cauțiune, până când se vor putea strânge dovezile cuvenite”[297].

1889: „**Se romanizează ori se maghiarizează?** Ştim că ziarele ungureşti țipau cât le lua gura contra autorităţii bisericeşti maghiare din **Abafaia**, sub cuvânt că acestea n-ar îngriji destulă de bine de elementul unguresc de acolo, deoarece îl lasă să treacă la confesiunea română greco-catolică și, prin acesta, se românizează. Mulți ar crede, poate, că un asemenea ţipăt al unor foi șoviniste este

---

[295] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 279, pp. 276, 277

[296] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932, p. 295

[297] Prodan, D., *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, în Universitatea „Regele Ferdinand I” Cluj, *Anuarul Institutului de istorie Naţională*, VII, Bucureşti 1939, pp. 295, 296

mult mai ridicol decât să fie în stare a pune în mişcare, chiar și pe suprema autoritato bisericescă respectivă. Dar nu! Gazeta *Kolozsvar* spune că suprema autoritate bisericească maghiară, îndată ce a aflat că este vorba despre asigurarea conservării naționalității ungureşti a acestor locuitori, al căror număr, de altmintrelea, este forte mic, a ordonat să se facă cercetare oficioasă, prin care s-a constatat, apoi, că ungurii din **Abafaia** nu numai că nu se românizează, ci, din contra, se sporesc prin aceea că, deși s-a întâmplat în anii din urmă ca, din când în când, să treacă câte un ungur reformat la religiunea română greco-catolică, dar totuşi mai mare este numărul românilor greco-catolici, care trec la religiunea reformată. Acum, foile şoviniste ungureşti s-au liniștit și saltă de bucurie. Dacă astfel stă lucrul, așteptăm ca tot așa de repede să facă cercetare autoritatea supremă bisericească română, căci nu-i poate fi indiferentă maghiarizarea românilor, dacă adevărat e ce spune *Kolozsvar*"[298].

1889: „Comuna **Abafaia**, deşi trece de comună maghiară, cu toate acestea numărul credincioşilor greco-catolici urcă cifra la 105 familii, cu 400 suflete, pe când confesiunea evanghelică reformată, încât ştiu eu, numără 65 familii evanghelice reformate, romano-catolicii tot aşa, cam 65 familii, fără câțiva neorustici și aceștia din amestecaţi, şi care, neavând preot local cu concesiune, le-am împlinit și împlinesc şi azi toate funcţiunile sacre. Cu toate acestea, confesiunile au trăită și trăiesc în cea mai bună armonie una cu alta. / I. Crişanu, preot greco-catolic, administrator și capelan militar cl. II în rezervă"[299].

---

298 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 115, Braşov 1889, p. 1
299 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 82, Braşov 1889, p. 2

1889: „**Sinucidere**. Ni se scrie din **Abafaia**: În 23 aprilie nou, după-amiază, pe când cei de confesiunea evanghelică reformată ţineau examenul de vară, poporeanul Bartha Andras, evanghelist reformat, s-a spânzurat, în casă, de grindă”[300].

1898, Diaconovich: „**Abafája**, comuna mică în cot. Mureș-Turda; 1.048 locuitori români și maghiari”[301].

1907: „Ni se scrie din **Abafaia** că, surpându-se baia de lut „lutăria”, proprietatea contelui Baró Huszár Károly din Abafaia, în 17 octombrie, au fost omorâte două femei şi o fată mare, de 18 ani, adică mama, cu fiica, şi încă o femeie, două de religie evanghelică reformată şi una română greco-catolică. E de notat că, după introducerea comasării, a şaptea parte e loc comunal, 6 părţi din întreg teritoriul comunei e loc domnesc şi, neavând „lutăria” baie de lut comună, oamenii sunt avizaţi şi cumpără carul cu 40 creiţari. Se vorbeşte că cele două femei reformate au mers fără concesiune după lut şi şi-au aflat moartea, fiind îngropate de vii”[302].

1908: „**Abafaia** e o comună ca cele mai multe din secuime, unde se găsesc şi puţini români, care zic, în loc de „ou”, „vou”, în loc de „oameni”, „vameni” etc. şi multe pocituri, care nu se pot numi arhaisme, barbarisme oria dialectisme, ci semne triste ale unei vremi ce o să vină şi pentru abafăieni, ca pentru mulţi alţii… / E foarte trist şi regretabil când un preot ca dl Crişan, care e necăsătorit, fără familie, dispunând de zeci de mii de coroane, ne anunţă prin ziare că „nu putem susţine şcoala”. S-ar putea

---

300 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 85, Braşov 1889, p. 3

301 Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 3

302 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXX, nr. 222, Braşov 1907, p. 2

uita, din casa dumisale comodă, acum de curând prevăzută cu electricitate, ce trist se uită „maica biserică” de bârne, cu turnuleţul mic, strâmb ca un şopruţ şi şcoala coteţ. / „Nu putem susţine şcoala”, asta ne e deviza. Nu se poate, în **Abafaia** ne trebuie nu una, ci sute de şcoli româneşti, căci trebuie să ne mântuim limba! Ori poate să-l părăsim pe harnicul învăţător, cu familie de acolo?”[303].

1908: Curatorul primar bisericesc în **Abafaia**, Ioan Molnar, solicită includerea în paginile monografice dedicate tractului Reghinului a parohului local „Ierotheiu Crişanu, fiu de preot grănicer din ţara Oltului (adică Făgăraş – n. n.)”. care a făcut tot felul de donaţii şi ar fi scris „Monografia parohiei greco-catolice Apafaia (în loc de Abafaia, cu trimitere la întemeietorul satului – n. n.), de sub principele Apafi Laszlo, până azi” şi ar fi făcut „un nou act de donaţie pentru cantor-învăţător, spre a putea susţine şcoala aici între trei confesiuni”[304].

1928, iunie 3: „**Pomenirea Eroilor**. / În 3 iunie, ziua de Rusalii, s-a ţinut o frumoasă serbare în comuna **Apălină**, întru pomenirea ălor 45 eroi, fii ai aceleiaşi comune, căzuţi în războiul din 1914-1920. / Serbarea s-a început la ora 2, după-amiază, când tot poporul, îmbrăcat în haine de sărbătoare, s-a adunat la casa comunală, de unde au plecat, cu toții, la biserică. La sfârșitul Înseratului, tot poporul, fără deosebire de confesiune, în frunte cu preoții, a plecat la cimitir. / Serbarea o deschide părintele Maxim Sârbu, prin o vorbire călduroasă, în amintirea eroilor morți pentru patrie și pentru dezrobirea neamului nostru, asemenea eroilor legendari Horea, Cloşca şi Crișan. / Vorbește, apoi, preotul reformat, care, în cuvinte

---

303 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 265, Braşov 1908, p. 3

304 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 235, Braşov 1908, p. 4

pline de însuflețire, arată vrednicia celor ce şi-au jertfit viața pentru patrie, având în suflete credința în Dumnezeu și alipirea față de învățătura bisericii. O copiliță orfană de război, instruită de dl învățător Alexandru Roman, recită câteva poezii ocazionale, care au stors lacrimi din ochii tuturor. / Dl notar Nicolae Șuteu, în câteva cuvinte, anunță poporul că, întru amintirea eroilor, față de care avem datoria de a nu-i da uitării, a întocmit un tablou frumos, în care sunt aşezate fotografiile celor 45 eroi – Alexandru Oltean, tânărul”[305].

1931: „Începând de la 1 iulie 1931, parohiile ținătoare de Arhiepiscopia Blajului au căpătat o nouă împărţire în protopopiate”, parohia **Apalina** făcând parte din protopopiatul „XV. Reghin”[306].

1933: „**Serbare școlară de sfârșit de an, la Apalina (Mureş)** / Duminică, în 18 iunie, s-a făcut serbarea de sfârșit de an, în comuna **Apalina, de lângă Reghin**. Cuvântul de deschidere l-a ținut învățătorul diriginte Nicolae Șara. Au urmat apoi declamări şi cântece naţionale, conduse de învăţător şi de învăţătoarea Mărioara Cojoc. Elevii silitori au fost premiaţi cu cărţi. După serbare, oaspeţii au vizitat mica, dar frumoasa expoziție de lucru manual a elevilor şi de lucru de mână a elevelor. Cuvântul de închidere l-a rostit părintele Sârbu Maxim. La serbare au fost de față, pe lângă părinţii copiilor, domnişoarele Stela Walter, Tiţa şi Ipi Sârbu, dl Ioan Bachner, administrator de moşie, studentul Liviu Roman şi raportorul acestei serbări, secretarul comună Marc Perl”[307].

---

305 *Unirea Poporului*, Anul X, nr. 25, Blaj 1928, p. 6
306 *Unirea Poporului*, Anul XIII, nr. 22, Blaj 1931, p. 3
307 *Unirea Poporului*, Anul XV, nr. 26, Blaj 1933

1934: Este menţionat, în cadrul unei ceremonii religioase, „părintele Maxim Sârbu din **Apalina**"[308].

1874, *Le tour du monde*: Maghiari din Torotzko; desen Duvivier

[308] *Unirea Poporului*, Anul XVI, nr. 16, Blaj 1934, p. 5

APATEU

(**Apaty**, lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor)

1351, mai 15: „Toma, judele curţii regale, adjudecă acum magistrului Marouch şi soţiei sale moşiile **Tarcea** (**Tarcha**, judeţul Bihor) şi **Apaty** (**Apateu**, lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor) din comitatul Bihor, deşi mai înainte hotărâse ca ele să fie împărţite, din pricina omorârii lui Emeric, fiul lui Petru, în urma procesului purtat între Grigore, fiul lui Laurenţiu de **Valea lui Mihai** (**Nogmyhal**, judeţul Bihor), şi fiii acestuia, Leukus şi Gheorghe, pe de o parte, şi Ladislau, arhidiaconul de **Călata** (**Kalatha**, judeţul Cluj), fiul lui Petru de Valea lui Mihai, precum şi Iacob Chynkus, apoi Andrei şi Twrul, fiii lui Sol, Laurenţiu, fiul lui Laurenţiu, pe de altă parte. În adevăr, magistrul Marouch a dovedit, cu un act al conventului din **Dealul Orăzii** (Oradea), că Grigore, fiul lui Laurenţiu, căsătorind cu el pe fiica sa Margareta, i-a dat moşiile de mai sus, mai întâi ca avans asupra zestrei, iar după aceea ca sfert ce i se cuvenea acelei fiice şi ca dar de nuntă, obţinând în această privinţă şi consimţământul cumnaţilor săi Leukus, Gheorghe, Twrul, Grigore şi Simion”[309].

---

[309] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 37, p. 32

1351, august 4: „Nicolae, palatinul regelui Ungariei şi judele cumanilor” dă „de știre că în adunarea noastră obștească, ținută la octavele sărbătorii sfântului apostol Iacob (1 august), aproape de satul **Gelyenus** (lângă Vetiş, judeţul Satu Mare), cu obștea nobililor din comitatele Satu Mare și Ugocea, ridicându-se din mijlocul celorlalți magistrul Marhard, fiul lui Andrei de **Olchva** (în Ungaria), a făcut întâmpinare, spunând că Ştefan, fiul lui Pavel, diacul de **Eur** (în Ungaria), a zălogit moşia sa, numită **Apaty** (lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor) magistrului Ştefan, fiul lui Ştefan de **Semyén** (în Ungaria), cu toate că acea moşie Apaty s-ar cuveni, pe temeiul megieşiei şi al vecinătăţii şi pentru alte pricini s-o ia el, înaintea altora. Făcând întâmpinare în acest chip, a oprit în faţa noastră pe sus-zisul Ştefan, fiul lui Pavel, diacul, de a zălogi sus-zisa lui moşie, iar pe pomenitul magistru Ştefan, fiul lui Ştefan, şi pe oricare alţii de la luarea acelei moşii”[310].

1354, septembrie 8, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea mărturiseşte că s-au înfăţişat „Mihail şi Nicolae, fiii lui Pousa de **Cherechiu** (Kereki, azi Caporal Alexa, judeţul Arad), Dominic, fiul lui Chaak de **Dara** (Darah, judeţul Satu Mare), pentru sine şi fratele lui Nicolae, cu toţii fii fii ai surorilor după mamă ale magistrului Marouth, fiul lui Petru de **Olosig** (Olazy, judeţul Bihor), pe de o parte, iar pe de alta Ştefan, Andrei şi Dominic, fiii lui Beke zis Cyne, tot de Olosig, şi au spus că, deoarece prin hotărârea dumnezeiască sus-zisul magistru Marouth, vărul acelor fii Beke, a purces din această lume fără de copii, ar fi trebuit ca fiii lui Beke să-i urmeze la stăpânirea tuturor moşiilor lui, dar fiindcă Beke, făcându-şi testamentul, a

[310] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 55, pp. 50, 51

lăsat părţile sale de moşie pomeniţilor fii ai surorilor sale, împotriva obiceiului îndătinat al ţării… ei s-au înţeles, prin împăciuire, pusă la cale de părintele Dumitru, prelatul nostru, ei se înţeleg, desfiinţând tot ce se rânduise de către acel Merouth, afară de dreptul bisericii noastre, care a rămas neatins… şi au lăsat, şi în faţa noastră, sus-zişilor Ştefan, Andrei şi Dionisie, fiii lui Beke, zestrea şi darurile de nuntă ale bunicii lor şi a patra parte, cuvenită doamnelor mame ale lor, lăsându-se ei de orice drept de proprietate, ce ar fi trebuit să în aibă în moşiile **Olosig**, **Maria Magdalena** (Marimagdalena, lângă Olosig, judeţul Bihor) şi **Marouthlaka** (lângă Olosig, judeţul Bihor), aflătoare în comitatul Bihor… / În schimb, numiţii fii ai lui Beke înveşnicesc numiţilor Mihail şi Nicolae, fiii lui Pousa, şi Dominic şi Nicolae, fiii lui Chaak, moşia numită **Kalkamar** (?), aflătoare în acelaşi comitat Bihor, vecină şi megieşă cu moşia **Olosig**… / Afară de acestea, fiii lui Beke au dat fiilor lui Pousa şi fiilor lui Chaak, din banii magistrului Marouth, 16 mărci în groşi, socotind fiecare marcă la 56 groşi, iar fiii lui Beke au lăsat pomeniţilor fii ai lui Popusa şi ai lui Chaak via acelui magistru, aflătoare în hotarul **Ogrăzii** (Oradei)… Iar cât priveşte moşia numită **Apaty** (lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor), zălogită magistrului Marouth de fiii lui Beke, n-au vrut să aibă vreun amestecşi o lasă acelor fii ai surorilor magistrului Marouth”[311].

1357, noiembrie 8, Oradea: Regele Ludovic scrie nobililor comitatului Satu Mare că i s-a plâns „Ştefan, fiul lui Ştefan de **Semjén** (în Ungaria) că Mihail, comite al cămărilor noastre din **Lipova** (Lyppa) şi al locurilor cu sare din Transilvania, i-a pus mereu pe iobagii săi din **Zomus-**

---

[311] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 266, pp. 275-278

zeg (în Ungaria) să folosească cu forţa o moşie a sa, numită **Apateu** (Apaty, lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor), aflătoare dincolo de râul Someş. Drept aceea, poruncim să trimiteţi pe unul sau doi dintre voi, care, prin cercetare stăruitoare, să afle tot adevărul cu privire la cele de mai sus"[312].

1357, decembrie 7, Szamosangyalos: Gheorghe, fiul lui Grigore de **Rusal** (Rosat, Rozsály, în Ucraina), vicecomite de **Satu Mare**, şi cei patru juzi ai nobililor scriu regelui Ludovic, după ce au trimis doi oameni, adică pe „Avram cel Mare de **Vaya** (în Ungaria), unul dintre cei patru juzi, şi pe Andrei de **Vitka** (în Ungaria), spre împlinirea poruncilor luminăţiei voastre. Aceştia, întorcându-se, ne-au spus că au mers împreună şi i-au văzut pe iobagii magistrului Mihail de **Zomuszeg** (în Ungaria) cotropind cu forţa moşia magistrului Ştefan, numită **Apateu** (Apaty, lângă Valea lui Mihai, judeţul Bihor), şi, în acest chip, i-au oprit de la folosirea acestei moşii"[313].

1848: „Preotul Dumitrie Bodie din **Apateu** aminteşte despre o execuție săvârşită în parohia sa. „După înalta poruncă pentru cei spânzurați, din fruntea Rebeliei ungureşti, întâmplându-se acea primejdioasă şi iute luare de viată – şi la K[oros] Apati, pe un om de religie G[reco] N[eunită], cu numele Pater Moisie, carele, după cum se povesteşte, au avut vrâsta anilor săi 44. Apoi de viaţa lor jefuit, în anul 1848, şi după cum ni s-au dat înainte, ziua şi luna au fost Octombrie 30 – Ca[lindar] Nou, iar după al nostru 18 Octo[mvrie]. Fiind judecat de cei ce au fost pe

---

312 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 193, p. 187

313 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 202, pp. 201, 202

acel timp în satul B[ihor] Boszormeny, mărturisesc supt scrisul"[314].

1881: „A III-a publicaţiune despre contribuirile incurse la comitetul beiuşan, în favoarea gimnaziului greco-catolic din **Beiuş**", cuprinde şi donaţiile făcute de „Lazar Huf, notar în Apateu, 1 florin, George Popovici, învăţător în Apateu, 20 creiţari, Corneliu Codreanu, adjunct de notar în Apateu, 50 creiţari, şi Flore Popovici, preot în Apateu, 1 florin"[315].

1888: „**Cor nou de plugari** s-a înființat în comuna **Apateu**, protopresviteratul Ienopolei, comitatul Aradului. Conducătorul corului acestuia este dl învăţător substitut Pavel Siiarteu. Corul a cântat întreagă sfânta liturghie, duminică, în 30 ianuarie, cu deplină exactitate şi spre deplina mulțămire a credincioşilor, spune „Biserica şi Şcoala" din Arad"[316].

1898, Diaconovich: „**Apateu** (magh. Apáti), în Ungaria, comitatul Arad, situată pe câmpie, între Crișul negru și Teuz, 402 case, 2.603 locuitori, toți români greco-ortodocşi, vorbesc numai româneşte, portul e amestecat. Biserică de lemn, zidită în **1786**, două școli regulate. Teritoriul este de 8-789 jugăre cadastrale, produce cereale bune; prăsilă de porci"[317].

1903: „**Adunare în Apati**. Vreo cinci mii de frați s-au adunat, în dumineca Rusaliilor, la Apati, ca să asculte

---

314 Ţărău, Augustin; Milian, Radu; Georgiţă, Mihai, *Românii din Crişana, în Primul Război Mondial. Documente*, Oradea 2018, pp. 36, 37

315 *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 112, Braşov 1881, p. 5

316 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 30, Braşov 1888, p. 2

317 Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 204

că ce învățături frumoase are social-democrația. Fratele Saluşinsky, care a venit din Budapesta, a fost așteptat la gara din Csermö cu călăreți frumoși și zdraveni și cu trăsuri. În **Apateu**, fratele Salușinsky a vorbit despre programul partidei social-democrate, reorganizate, din Ungaria, şi a arătat că ce mişei îs oamenii aceia care ne fac veste rea. Fraţii întruna strigau „Să trăiască!”, mai ales atunci când fratele Salușinsky a zis ca toţi să fie social-democrați. Adunarea a decurs în cea mai mare pace. Președinte a fost M. Flore”[318].

1904: „**Prigoniri**. În **Apateu**, frați de acolo au strâns bani pentru abonarea foilor, pentru ca poporul să se lumineze. Şolgăbirăul, cu puterea armei, a mers și a confiscat banii fraţilor, i-a luat ca nu cumva poporul să facă un pas spre ușa scăpării, a libertăţii; iar pe fraţii K. Pál, S. Ioan, B. Vasilie, G. János şi V. Ioan i-a pedepsit cu câte 10 coroane. Însă frații de acolo, deși i-a pedepsit sărbătorește, au jurat că cu puteri îndoite se vor pune pe lucru şi vor răspândi „Voința Poporului”. Şi pentru aceia, dar, înainte! Nu vă pese de asupriri și apăsări, ci din răsputeri, pe lucru şi tot mai mulţi luptători să adunaţi în tabăra dreptății, a social-democraţiei! Pe lucru, dar, și cu aceia să îi răspundeți acelui domn, că tot mulți și mai mulți abonaţi adunaţi şi noi luptători în tabăra dreptăţii!”[319].

APATHY

(vezi **APALINA**, judeţul Mureş).

[318] *Voinţa Poporului*, Anul II, nr. 12, Budapesta 1903, pp. 3, 4
[319] *Voinţa Poporului*, Anul III, nr. 8, Budapesta 1904, 3

APATIU

(Apaty, judeţul Bistriţa-Năsăud)

1369, mai 31, Vişegrad: Regele Ludovic dă pe ştire că înlesneşte „Caterinei, fiica lui Gyula, fiul lui Sombur de Silvaş, soţia acelui Tome… pentru că Ecaterina s-a măritat cu un om fără moşie, fără ca prin aceasta să fie dezmoştenită de dreptul părintesc… să aibă putinţă să stăpânească pătrimea cuvenită ca fiică din moşiile şi moştenirile părinteşti şi îndeosebi din satele **Silivaş** (Silivaş, Ziluas, Zylvas, azi **Silivaşul de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Urmeniş** (Eurmenes, Ewremenes, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Apatiu** (Apaty, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Şopteriu** (Septeer, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Chiochiş** (Kekes, judeţul Bistriţa-Năsăud), în moşii şi nu în bani, precum cere datina încuviinţată a regatului nostru”[320].

1370, mai 7, Turda: Voievodul Emeric dă de ştire că, în adunarea de la Turda, ridicându-se „Ştefan, fiul lui Ioan de **Sângeorz** (Zentghyurgh, Sancto Georgio, azi **Sângeorzu Nou**, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi aducând cu el pe Blasiu, fiul lui Sandur de **Silvaş**, aflat în fragedă vârstă, care ar fi putut să aibă de abia nouă ani, venind în faţa noastră, în numele acestui Blasiu şi al lui Sandur, fratele acestuia, de asemena în vârstă fragedă, împotriva nobilei doamne numită Ecaterina, soţia lui Toma, fiul lui Nicolae,

[320] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 389, pp. 603, 604

adică fiica lui Gyula, fiul lui Sumbur, ne-a arătat o scrisoare deschisa, a preaînălţatului principe Ludovic… / După înfăţişarea acestei scrisori şi după citirea cuprinsului ei, chiar magistrul Ştefan, din porunca noastră, apărător şi ocrotitor al acelor copii, în numele acestora a spus că acestei nobile doamne i se cuvine, după lege, pătrimea cuvenită ca fiică, din părțile de moşii ale răposatului Gyula, fiul lui Sumbur, adică bunicul acelor copii Blasiu şi Sandur, existente şi aflate în mosiile numite **Silvaş** (Silivaş, Ziluas, Zylvas, azi **Silivaşul de Câmpie**, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Urmeniș** (Eurmenes, Ewremenes, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Șopteriu** (Septeer, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Chiochiş** (Kekes, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Apatiu** (Apaty, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi pe care acea nobila doamnă Ecaterina, soția acelui Toma, şi, ca urmare, chiar acel Toma, stăpânul şi soțul ei, le-au cotropit şi le folosesc mai mult decât se cuvine. Pomenitul Gyula a avut şase fete, dintre care cinci au fost unite, prin căsătorie, cu bărbaţi nobili şi numai aceasta, mai sus zisa doamnă Ecaterina, soţia lui Toma, a fost dată şi legată, prin căsătorie, de un om fără moşie, şi ea nu poate să obţină, în temeiul dreptului pătrimii cuvenite fiicei, mai mult decât a şasea parte din pătrimea cuvenită. Auzind acestea, însuşi Toma, fiul lui Nicolae, aducând, din partea acelei doamne, soţia sa, o scrisoare de împuternicire, a răspuns că acea nobilă doamnă, soţia lui, şi, prin urmare, lui i se cuvin, în temeiul drepturilor acelei doamne din părţile de moşii ale mai sus zisului Gyula, lăsate şi date în stăpânire, pătrimea cuvenită fiicei”[321].

[321] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 505, pp. 761-764

APOLD

(Appoldya, judeţul Mureş)

1353, septembrie 1, Cârţa: Fratele Marsiliu, abatele de **Cârţa** (Kyrcz, Kercz, judeţul Sibiu) şi întreg conventul mănăstirii Sfintei Fecioare Maria din Cârţa dau de ştire că, înfăţişându-se „Conrad, preotul şi parohul bisericii din **Cloaşterf** (Villa Nycolai, judeţul Mureş)”, care stăpânise în pace biserica Sfântului Nicolae din Cloaşterf, din ordinul episcopului Transilvaniei Andrei, magistrul Mihail, arhidiacon de **Dăbâca** (Doboka, judeţul Cluj), venise spre „a îndrepta greşelile… şi eu acum mă tem să nu fiu asuprit de Petru, paroh de **Apold** (Appoldya, judeţul Mureş) şi decan de **Saschiz** (Kyzd, judeţul Mureş) şi de Ioan, parohul de **Daia Mare** (Dalya, Dalya Major, judeţul Sibiu)”, care încearcă să pună un alt preot, numit Ioan, la zisa mea biserică şi pe mine să mă înlăture cu totul… deşi acest preot Ioan a fost scos şi înlăturat din biserica sus-zisă după rânduiala legii… Acest preot Ioan, în timp ce locuia în Cloaşterf, vindea vin pe faţă şi ţinea cârciumă în sfânta zestre a bisericii… şi s-a dovedit a fi un preacurvar vădit şi un calomniator”. Prin urmare, membrii conventului, „înduplecaţi de dreptele sale cereri. La stăruinţa des pomenitului domn Conrad, parohul din Cloaşterf, am pus să se întărească scrisoarea de faţă, prin atârnarea peceţilor noastre”[322].

---

[322] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 211, pp. 227-230

APOLDUL DE SUS ŞI DE JOS

(Felapold, judeţul Sibiu)

1288: „Toponimicul **Apold** apare pentru prima dată, într-un document medieval, în anul 1288, dat în Braşov, de către Regele Ungariei Ladislav IV Cumanul, prin care se restituiau Episcopiei Transilvaniei dijmele din comitatul Ugacea. În acest act Parohul Decan de **Apold** trebuia să depună mărturie… crezut ca saşii să fi preluat numele slav pe care să-l rostească după fonetismul lor). De-a lungul timpului, numele localităţii a apărut sub mai multe forme, **Apold** (în actul din 1288), **Apoldya Inferior** (în documente din 1299), **Apoldt** (în 1508), **Nyders polt** (1523), **Kiss-Apold** (1733), **Apoldia Minor** (1839) şi **Apoldul de Jos** astăzi – Kleinpold faţă de Grosspold – **Apoldu de Sus** sau Apoldu Mare”[323].

1354, august 27, Sântimbru: Ştefan, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că venind „comitele Ioan de **Apoldu de Sus** (Felapold, judeţul Sibiu), în numele său şi al tuturor oamenilor de acolo, ne-a înfăţişat o scrisoare a capitului bisericii de Alba, din care se vede că Nicolae, notarul nostru. dimpreună cu omul de mărturie al aceluiaşi capitlu… au dat în stăpânire de veci sus-zişilor Apoldul de Sus… după cum se cuvine dreptului său regesc şi potrivit cu libertatea scaunului de Sibiu… un pământ în pricină,

[323] Demeter, Gabriel, *Vecinătăţi pe Valea Secaşelor, comuna Apoldu de Jos, judeţul Sibiu*, în *Argesis*, VIII, Piteşti 2009, p. 326

cotropit pe nedrept de către Ioan zis Tumpa… / Iar cele dintâi semne de hotar încep de la un semn de hotar care desparte moşiile **Amnaş** (Omlas, judeţul Sibiu), **Aciliu** (Echelleu, judeţul Sibiu) şi **Apoldu de Jos** (judeţul Sibiu) mai însemnate"[324].

1354, august 28, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei din Alba Iulia confirmă posesia „comitelui Ioan de **Apold**, în numele său şi al oaspeţilor sau oamenilor din acelaşi Apold", în baza actului voievodal „din 27 august 1354, nr. 264"[325].

1362, decembrie 17, Sântimbru: Vicevoievodul Petru scrie capitlului bisericii Transilvaniei că i s-a plâns „Ioan, fiul lui Cristian de **Cristian** (Kereztienzygethe, Kereztyenzygethe, judeţul Sibiu), în numele său şi al fratelui său Cristian, că dreapta jumătate din a treia parte a moşiei **Sângătin** (Enyed, judeţul Sibiu), aflătoare în comitatul Alba, care este acum în mâini străine, are nevoie să fie dobândită din nou şi să-i fie trecută în stăpânire. / Drept aceea, trimiteţi spre mărturie un om de-al vostru, în faţa căruia Matia, fiul lui Arnold de **Apoldu de Jos** (Apold Inferior, judeţul Sibiu) sau Nicolae, fiul lui Ioan de Sângătin sau Ioan, fiul lui Both de **Gusu** (Bothludasa, judeţul Sibiu), mergând la faţa locului, să redobândească această bucată de pământ şi s-o dea în stăpânire lui Ioan şi lui Cristian"[326].

---

[324] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 264, pp. 273, 274

[325] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 265, pp. 274, 275

[326] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 140, pp. 117, 118

1366, iunie 27, Alba Iulia: Capitlul din Alba Iulia raportează voievodului Dionisie că „l-a trimis pe Mihail diacul, omul său de mărturie, care, în ziua de 22 iunie, împreună cu Matei de **Buituri** (Buchtor, Buchtur, înglobat în **Hunedoara**), omul voievodului, s-a dus la faţa moşiilor **Fahyd** (Fahya, Ffahyd, dispărut, judeţul Alba) şi **Galda** (Gald, judeţul Alba), dar, când au vrut să pună pe nobilele doamne Ecaterina, soţia lui Ştefan, fiul lui Syke de Buituri, și pe Margareta, soţia lui Ladislau, fiul lui Nicolae de **Jeledinţi** (Lasody, judeţul Hunedoara), în stăpânirea pătrimii cuvenite lor ca fiice, din bunurile şi drepturile tatălui lor, (Herbord de Galda), Ladislau Negru, în numele lui Mihail, tot de Galda, parohul bisericii di**n Apold** (Felapold, judeţul Sibiu), s-a împotrivit acelei dări în stăpânire, pentru care sus-zisul Mihail, diacul, l-a chemat înaintea sus-zisului voievod, pentru ziua de 1 iulie 1366, faţă de sus-zisele nobile doamne, ca să dea socoteală de temeiul acelei împotriviri. / Cu acest prilej, însă, Pavel, fiul lui Baltazar, şi Ladislau, fiul lui Peteul, nu au ridicat nici o împotrivire”[327].

1372, februarie 1: „comitele Laurenţiu, cu judele de **Roşia** (Ruffomonte, Ruffo Monte, judeţul Sibiu), Albert şi Conrad de **Şura Mare**, judele din **Turnişor** (villa Epponis, judeţul Sibiu), Petru Schever, dimpreună cu alti patru orășeni chibzuiţi din **Sighișoara**, comitele Nicolae de **Kozd** (Kozdat, azi **Rupea**, judeţul Braşov), comitele Gheorghe de **Şaeş** (Schais, Seges, Segesd, Segusd, judeţul Mureş), comitele Mihail de **Nocrich** (Leschkirch, Leschkirche, Lueschkyrg, Luschkirg. Judeţul Sibiu), Servatius și Mihail Nunnenklepil din **Sibiu**, comitele Mathia de **Apoldu de**

[327] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 90, p. 158

Jos și întreaga obște a bătrânilor din ţinutul tuturor celor șapte scaune din părțile Transilvaniei" dau de ştire că s-au înfăţişat înaintea lor „chibzuiţii şi cinstiţii bătrâni ai obștii din **Răhău** (Rychau, inclus în Sebeş, judeţul Alba), pe de o parte, iar pe de altă parte, bătrânii sau trimișii obștii din **Câlnic**, spre a primi hotărârea din urmă, cu privire la cearta și pricina ce se purta între dânșii, cu destulă zăbavă, pentru o pădure şi un mărăciniş. Iar noi, după ce am primit și am ascultat scrisoarea deschisă și spusele amânduror părților, n-am voit să dăm o hotărâre cu privire la această ceartă, de îndată, și fără o bună chibzuială, și pentru o mai mare încredințare și cercetare a acestei pricini, am hotărât să dăm amânduror părților potrivnice un soroc, spre a veni iar înaintea noastră după cincisprezece zile… şi am dat, prin judecată, cu deplin drept acea pădure si mărăciniș acestei obşti din **Câlnic**, dând obştii și bătrânilor din Câlnic tot dreptul, slobod și întreg, la toate folosinţele şi la folosirea acelei păduri și a mărăcinișului, fără împotrivirea obștii din **Răhău**"[328].

1782, Johann Lehmann: „De la Sebeş la **Miercurea** (Sibiului) este o poştă mare. Ținutul, până acolo, este foarte frumos, drumul este bun de la sine. Unele case ies în drum; un râu furios, Secaşul, ce se varsă în Mureş şi care seacă, de obicei, vara, iar pe timp ploios se revarsă adesea, opreşte necontenit pe călător. La o parte, pe stânga, se află marele târg românesc **Cut** (comuna Câlnic, judeţul Alba), vrednic de luare aminte, din cauza episcopului (unit, Grigore Maior, care a demisionat în martie 1782, retrăgându-se la Alba Iulia), care-şi are aici reşedinţa, şi vrednic de luare aminte din cauza anumitor creştini de legea veche

[328] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002, doc. 98, pp. 120-122

(ortodocşi neuniţi), care tulbură împrejurimile şi trăiesc ascunși la Cut. Eu n-am întâlnit nici unul din aceştia.

Miercurea este un târg frumos, locuit de saşi: în afară de biserica săsească, se face slujbă religioasă la franciscani. Miercurea are un han bine rânduit, alimentele lipsesc adesea, din cauza personalului ursuz. Se poate găsi, aici, la locul indicat, vin vechi foarte bun. De la Miercurea, la **Mag** (Mak, comuna Sălişte, judeţul Sibiu) e o staţiune de poştă foarte rea. La jumătate de drum se află **Amnaşul** (Hamlosch, comuna Sălişte, judeţul Sibiu). Înainte de Amnaş e un foarte mic sat românesc, **Apoldu de Jos** (Kleinpolten, judeţul Sibiu). În satul acesta sunt numai români de legea veche, dar preotul este sas. Acesta n-are nimic de făcut, decât să locuiască aici şi să încaseze veniturile. Slujba religioasă o face popa. Un adevărat cărturar ar putea aici să studieze în tihnă şi să se facă folositor. La dreapta, este un sat mare şi frumos săsesc, **Apoldul de Sus** (Gosspolten, comuna Miercurea Sibiului, judeţul Sibiu). **Amnaşul** este un sat săsesc, mare, frumos construit şi bogat, care, ca şi **Miercurea**, are vii bune. Aici începi urcuşul vestitului deal al Amnaşului şi ţine până cobori la stațiunea de poştă **Mag**. Mergi pe un drum prost, într-o pădure plăcută. De pe culme, vezi, în depărtare Sibiul. Ceea ce se vede promite extraordinar de mult în privința, oraşului Sibiu.

Mag este un sat mic, cu un han prost. De la Mag, până la Sibiu, este o cale de o poştă. Se merge pe un drum de ţară. Ţinutul ar fi frumos, dacă drumul n-ar fi trecut prin altele cu mult mai frumoase”[329].

1898, Diaconovich: „**Apoldu de Sus** (germ. Grosspold, magh. Nagy-Apold) şi **Apoldu de jos** (germ. Klein-

329 AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 577, 578

pold, magh. Kis-Apold) sunt două comune mari, în comitatul Sibiului, aşezate între dealurile care despart apele Secaşului-sărat de cele ale Cibinului. **Apoldul de sus** este așezat pe şoseaua ce duce, de la Miercurea, la Sibiu; are 2.066 locuitori, dintre care 1.323 sunt sași, iar ceilalți români; Apoldu de Sus are aspectul unui orăşel, cu negustorii şi mai multe reuniuni. **Apoldul de jos** se află la o parte de la şosea, spre stânga; are 2.091 locuitori, toți români, care au o școala cu trei învăţători. La Apolduri, precum şi în jur, vieritul este în stare înfloritoare şi locuitorii fac negoț însemnat cu vin. În ambele locuri se află ruine şi reminiscențe romane. La Apoldul de jos a fost, precum se crede, castrul roman Cedonia și pe aici trecea calea romană din valea Mureşului, spre Ocna de azi”[330].

1902: „Nu pot să nu relevez obștii noastre lucrările săvârşite de conducătorii reuniunii agricole, duminică, la 28 decemvrie curent (1901), în comuna mea, **Bungard**, unde s-a ţinut a 14-a adunare generală, în care comitetul și-a dat seama de ceea ce a săvârşit în 1901. Din acest prilej, a sosit în mijlocul nostru prezidentul reuniunii, dl Dimitrie Comşa, şi secretarul ei, dl Victor Tordășianu, însoţiţi de domnii Ieronim Preda și Ioan Silaghi, funcţionari consistoriali.

La adunare, spre lauda consătenilor mei, fie zis, au participat tot ce bun se găseşte în **Bungard**, încât sala noii noastre şcoli era ticsită. După serviciul divin, la care au asistat şi oaspeţii noştri, anume, la orele 11 a. m., prezidentul Dimitrie Comşa prin un discurs rostit la înţelesul tuturora, deschide adunarea și dă cuvântul secretarului Victor Tordăşianu, care schiţeză lucrările săvârşite de comitet

---

330 Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 210

în 1901. / Din spusele domnului secretar, am constatat că comitetul, în anul trecut, s-a prezentat, neamintind de comuna **Acilu**, în care s-a ţinut adunarea generală trecută, în 3 comune, din trei margini ale comitatului, la întruniri agricole, anume la **Loman**, din părţile **Sebeşului săsesc**, la **Sebeşul de jos**, din părţile **Avrigului**, şi în **Ţichindeal**, din părţile **Nocrichului**; într-o comună, **Ilimbav** (cercul **Nocrich**), la expoziția de vite, în comuna **Apoldul român** (cerul Miercurii), la plantare de pomi, în comuna **Săsciori** (cercul S.-Sebeș), la cursul de altoit pomi, şi în **Sălişte**, din cercul cu același nume, la preparativele pentru întemeierea școlii economice practice. / Așadar, locuitorii din 7 comune au avut fericirea de a primi reprezentanţi de ai Reuniunii în mijlocul lor, la care, mai adăogând numărul oaspeţilor din alte comune, care au ținut să asiste şi ei la lucrările Reuniunii, afla-vom că, într-un singur an, multe zeci de comune primesc sfaturi şi învățături de la cârmacii Reuniunii.

O viţea de rasa curată „Pinzgau“ s-a dăruit membrului Ioan Cloaje din **Boiţa**, 2 oi rasa „Frinlandesă“ au primit membrii Ioan şi Iacob Beu din **Apoldul român**, 23 mii pădureţi (meri, peri, pruni, gutui, cireși, caise) s-au împărţit în 87 comune; între membrii din 34 comune s-au împărţit seminţe de trifoi, lucernă, napi şi de cânepă italiană; 4 membri au fost dăruiţi cu găini soiul „Plaomouthsocker“; 10 tovărăşii agricole şi 10 însoţiri de credit sătești sistem Reiffeisen, în tot atâtea localităţi, au fost ocrotite de Reuniune, 4 comune s-au folosit, în mod gratuit, de maşina de semănat şi de grapa de muşchi a Reuniunii. Iar lucrările comitetului, în unire cu zelosul protopretor P. Draghits, pentru întemeierea şcolii economice din **Sălişte**, vor fi răsplătite de binecuvântarea

contemporanilor și a urmașilor noștri…

Nici că se poate închipui că, în toiul discuţiunii, s-ar fi trecut cu vederea cestiunea capitală pentru **Bunghard**: cultura castraveților, acest articol de comerţ atât de căutat în piața Sibiului. Bungărdenii, odinioară vestiți cărăuşi, lipsiţi de acest izvor de câştig, prin venirea drumului de fier s-au pus din răsputeri pe cultura castraveţilor, de care lucru natural nu se pot debarasa. Drept ce li s-a recomandat să se pună pe cultura timpurie a castraveţilor, pe când ei au preț şi abandonarea concurenţei ce şi-o fac unii, altora, în târguri şi, mai presus de toate, aflarea mijloacelor care, aplicate acestui ram de economie, să se bucure și el de o rentabilitate mai mare… / Parohul nostru, veteranul Teodor Necșa, cu pletele albe, dar cu inimă tânără, mulțumeşte oaspeţilor sosiți pentru onoarea dată **Bungardului** şi, asemănând pe reprezentanţii Reuniunii agricole cu steaua ce s-a arătat magilor de la răsărit, spre a-i conduce la Mântuitorul lumii, le doreşte ca multă vreme să strălucească şi să povăţuiască pe muncitorul român pe căile cele bune şi folositoare. / La bogata masă, întinsă în casele harnicului învăţător Ioan Modran, veselitu-ne-am după cum se cuvine după o oboseală de aproape o jumătate de zi”[331].

1907: „**Târnosirea bisericii din Sângătin**. În gara **Apoldului**, mitropolitul a fost bineventat de către protopopul tractului A. Păcurariu, în numele preoțimii şi al poporului, şi de către primpretorele cercului **Miercurea**, dl Mangesius (sas), în numele autorităților civile şi a întregului cerc administrativ. De la gară, se trece prin străzile largi ale Apoldului, moștenite de la foștii locuitori sași ai acestei comune, care au pierit până la cel din urmă, lăsând

[331] *Gazeta Poporului*, Anul LXV, nr. 284, Braşov 1902, p. 3

locul românilor mai plini de viață, până în deal, unde sunt cele două biserici, una veche şi mică, cealaltă mai nouă, mai încăpătoare și mai puțin frumoasă pentru un sat cu trei mii de suflete, toate româneşti, ca acesta. E o mulţime de popor, prin care abia poţi străbate…

Din vârful dealului, de unde, în depărtări, se deschidea o minunată panoramă vastă, iar în față se ridica semnul de amintire al trecutului: cele două cruci, cu inscripții latinești, ale ultimilor doi preoţi saşi, de la 1814 și 1846, ai căror credincioşi au pierit. Înalt Prea sfinţitul mitropolit vorbește timp de trei sferturi de oră, închegat și pe înțeles despre însemnătatea zilei naşterii Fecioarei Maria şi despre bună-creștere, dând din bogata comoară a experiențelor sfaturi bune şi multe… / Cele câteva ceasuri petrecute în Apold au fost şi spre bucuria căpeteniilor bisericeşti, care au putut vedea o comună românească harnică, cum puţine se mai găsesc, și spre o comună care a avut cinstea să primească în sânul ei pe aceste căpetenii. **Apoldul** are şi credincioşi de religia greco-catolică, puţini, vreo 8-10 familii, care au o biserică a lor, dintre cele mai rele posibile. După ce primpretorele sas din Miercurea l-a salutat pe mitropolit în Apold, preotul român greco-catolic din Apold nu s-a arătat nicăieri.

La 3 şi jumătate, am ajuns în **Sângătin**, către care duce un drum, pe un deal, de unde vezi până departe, către Carpaţii despărţitori de țară. În capul satului aștepta popor nenumărat, în frunte cu preotul Dăianu, care-l bineventează pe mitropolit şi-i mulțămeşte pentru bunăvoința ce lio dovedește, prin venirea sa în comuna asta, care vrea să înainteze. / După liturghie a vorbit IPS Sa, amintind jertfele care au trebuit făcute, pentru a se putea ridica noua biserică şi sfătuind pe credincioși a se deda la împlinirea

poruncilor celor de folos. Mi-am notat următoarele: fondul pentru zidirea bisericii noi s-a început la 1894, dar într-un chip foarte modest. După 10 ani, abia ajunsese la 600 coroane. Abia la 1904 s-au început pregătirile mai serioase. Zidirea bisericii s-a început la 1906. Total a costat peste 12.000 coroane, strânse din darurile credincioşilor din mai multe părți. / Frumoase pilde de jertfă a dat preotul local şi proprietarul Măcelariu, care au premers cu exemplul. Între ctitorii bisericii din **Sângătin** se întâlnesc, printre localnici, şi mai mulți străini din **Sălişte**, **Săcel**, **Tilişca**, **Apold** etc.

După biserică, s-au făcut recepțiunile, în casa părintelui Dăianu. Întâi s-au prezentat locuitorii comunei învecinate, **Ludoşul Mare**, care au venit în număr de vreo 300 de inşi, apoi comitetul parohial, comitetul comunal, comitetul parohial al bisericii surori greco-catolice, în numele căruia părintele Alexe Deac a spus câteva cuvinte foarte alese, reprezentanţa bisericii maghiare protestante, în numele căreia a vorbit ungureşte preotul Virág, apoi directorul şi învățătorul de la şcoala de stat, cel dintâi român de omenie, cel de-al doilea cu tulipan la butonieră, şi el om de omenie, şi, în sfârşit, câțiva dintre ajutătorii bisericii, sălișteni și săceleni… / Pentru a nu fi cu totul incomplet, trebuie să mai amintesc şi de stăruința celor care au pus la cale acest frumos prilej, de conducătorii din **Apold**, **Miercurea** şi **Sângătin**, care au ostenit şi cheltuit și care au făcut tuturor toate pentru ca toate să se izbândească bine. Mulţămită comitetului parohial, părintelui Orăştianu din **Apold**, dlui Dr. G. Măcelariu din **Miercurea**, părintelui Dăianu și dlui A. Măcelariu din **Sângătin**, toată lumea a fost satisfăcută”[332].

[332] *Lupta*, Anul I, nr. 199, Budapesta 1907, p. 5

1918, noiembrie 20: „Conspectul membrilor Consiliului Naţional Român din **Apoldu de Jos**, constituit în 20 noiembrie 1918: Ioan Popa, preot, preşedinte / Ioan Oprean, nr. 42, / Ioan Popa, nr. 105, / Ioan Fărcaşiu, nr. 76, / Moise Beu, nr. 140, / Moise Popa, nr. 70, / Ioan Neag, nr. 184, / Dumitru Fărcaşiu, nr. 198, / Ioan Dărăbanţiu, nr. 263, / Moise Cojocariu, nr. 289, / Ioan Domnariu, nr. 355, / Ioan Găvozdea, nr. 341, / Ioan Antinie, nr. 365, / Moise Popa, nr. 431, / Ioan Scoarşte, nr. 477, / Nicolae Cânda, nr. 499, / Ilie Rădoiu, nr. 409, / Ioan Nechit, nr. 528, / Iacob Popa, nr. 213, / Ioan Stănese, nr. 337, / Ilie Stănilă, nr. 12”[333].

Bauern aus Maramureş — Ţărani din Maramureş
Peasants of Maramureş — Paysans de Maramureş

[333] *Mitropolia Ardealului*, Anul XXXIII, nr. 6, Sibiu 1988, pp. 50, 51

APŞA DE JOS

(Teceu, districtul Sighetului, judeţul Maramureş)

1387, noiembrie 25, Buda: „Regele Sigismund conferă, sub titlul de donaţiune nouă, lui Joan Românul, fiul lui Dragomir şi nepotul după soră al lui Balk și Drag, moșiile **Iza** (azi **Vadu Izei**, judeţul Maramureş) şi **Apșa de jos** (Teceu, districtul Sighetului, judeţul Maramureş), pentru serviciile sale și pentru moartea tatălui său, Dragomir, căzut sub Vidin, și a fratelui său, Tatomir, căzut sub Belţiu”[334].

1389, februarie 2: „La mandatul judelui curiei regești, se face reambularea metale (noua hotărnicire) a posesiunilor lui Drag, comitelui secuilor: **Buștina** (în Ucraina), **Saldobes** (în Ucraina), **Câmpulung** (judeţul Maramureş), **Vainag** (în Ucraina), **Taras** (în Ucraina), **Teceu mic** (Apşa de Jos, judeţul Maramureş), **Teceu mare** (în Ucraina) şi **Talabor** (în Ucraina), fără nici o contrazicere (împotrivire). Pe lângă multe locuri metale (hotare), se amintesc următoarele posesiuni: **Visk** (în Ucraina),

334 Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 52, pp. 87, 88

Seclinţia, Mihalka, Ujbard, Bereneu, Hriva, **Săpânța** (Zapancha, judeţul Maramureş) și Urmezö (Ucraina)"[335].

1390. aprilie 30, Buda: „Mandatul regelui Sigismund, pentru reambularea metelor (actualizarea hotarelor) posesiunilor **Iza** (azi **Vadu Izei**, judeţul Maramureş), **Apşa de jos** (Teceu, districtul Sighetului, judeţul Maramureş), **Rohna de sus** (Felsőróna, azi **Rona de Sus**, judeţul Maramureş), **Bârsana** (Barcánfalva, judeţul Maramureş), **Rosalia** (Rozália, azi **Rozavlea**, judeţul Maramureş), **Ruskova** (Visóoroszi, azi **Ruscova, judeţul Maramureş**) şi **Vişeu** (Kethuyssou, azi **Vişeul de Sus şi de Jos**, judeţul Maramureş) în favorul magiştrilor Balc voivodul şi Dragh din Maramureş"[336].

1406, decembrie 7, Löcse: „Donaţiunea nouă a regelui Sigismund, dată nobililor Joan, fiul lui Vlad, Vanna, fiul lui Vancia, și Vancia, fiul lui Slav, peste moșiile Apșa de sus, Apşa de mijloc, şi partea a treia a **Apşei de jos**, care au fost și sunt din vechime şi de mulți ani în posesiunea paşnică a nobililor numiţi, dar literile (scrisorile) lor privilegiale, între altele și donaţiunile regelui Ludovic, s-au nimicit, împreună cu casele lor, prădate și arse, cu ocaziunea invaziunii moldovenilor, precum adeveresc literile celor cinci oppide regeşti şi vecinii cu dânşii"[337].

1428, noiembrie 2: „Fassiune perennale (dispoziţie testamentară), prin care Joan Hwzyw (Huzu), fiul lui Wlad din **Apșa de mijloc**, din iubire frăţească cedează consân-

---

[335] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 53, pp. 89-94

[336] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 57, p. 98

[337] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 81, pp. 143-145

genului său, lui Joan, fiul popii Balotha, partea sa din Apşa de mijloc, adică jumătatea unei treimi de sesie, în care locuieşte numitul Joan, fiul lui Balotha"[338].

1431, martie 9: „Fussiune perennale (dispoziţie testamentară) prin care Zlawhyrow, fiul lui Popysa din **Apșa de jos** conferă părțile sale de posesiune în **Apșa de jos** lui Petru, fiul lui Nicolae, numit Odvarbyrow din Apșa de jos, și surorii sale Maria, în rebonificarea banilor, clenodielor și argintăriilor, în valoare de peste 400 florini, primite cu ocaziunea căsătoriei sale"[339].

1435, martie 23, Posoniu: „La mandatul regelui Sigismund, când a fost să se introducă Mihail, fiul lui Luca din **Apșa de Jos**, cu fiii săi Vlaicu, Symivan și Joan, precum și Slavu și Mihail mic, fiii lui Oprişa, precum şi Moise și Nerger Vana, fiii lui Kendees din Apșa de Jos, în posesiunea moșiei **Apșa de Jos**, atunci Petru Tatul și Toma Huzeu din **Apşa de Mijloc** au contrazis (depus întâmpinare de împotrivire"[340].

1450, iunie 19: „Mandatul palatinului Ladislau de Gara către conventul din Jaszo, pentru statuarea lui Thoma și Blașiu numiți Dan, Pap Costa şi Todor, fiii lui Mihail Zlaph din **Apșa de jos** în posesiunile lor **Apșa de jos** și **Apșa de mijloc**; deodată cu reambularea metelor (refa-

---

[338] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 159, pp. 273, 274

[339] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 167, pp. 286, 287

[340] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 171, pp. 293295

cerea hotarelor – n. n.) acestor moşii. Relaţiunea conventului lipseşte”[341].

1456, iunie 10, Strigoniu: „La cererea lui Toma și Joan, fiii lui Joan Hozyw, a lui Pap Costa și Dănilă din **Apșa de mijloc**, a lui Blasiu, Jacobu şi Jwga (Iuga) din **Apșa de jos** și la mandatul regelui Ladislau V, se face reambularea metale (refacerea hotarelor – n. n.) peste hotarele posesiunilor **Apșa de mijloc** și **Apșa de jos**”[342].

1456, iunie 10, Strigoniu: „Mandatul regelui Ladislau către magistratul comitatului ca Petru Gherheş din **Saraseu**, Simon, călugărul mănăstirii Sfântului Mihail Arhanghel, ridicată aproape de **Apșa**, și alți nobili din **Saraseu** și **Săpânţa** se fie scutiți și apărați în contra cetățenilor și hospeţilor (oaspeţilor) din **Câmpulung**, care, cu ocasiunea unei reambulare metale (refacerea hotarelor n. n.) au ocupat, cu nedrept, două mănăstiri, pământuri semănate, fânațe și păduri”[343].

1457, februarie 12, Buda: „Mandatul regelui Ladislau către comunitatea opidului **Câmpulung** pentru restituirea averilor nedrept ocupate de lu Simon Călugărul mănăstirii Sfântului Mihail Arhanghel, ridicată aproape de **Apșa**, şi de la mai mulți nobili din **Saraseu** și **Săpânța**”[344].

1457, noiembrie 9, Szigeth: „Litere (scrisoare) de judecată, prin care cetăţenii din **Câmpulung** sunt judecaţi

---

[341] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 206, pp. 349, 350
[342] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 229, pp. 389, 390
[343] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 230, pp. 393, 394
[344] Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 231, pp. 395, 396

să plătească 100 de mărci budense (bătute la Buda), pentru că, de mai multe ori, au dat năvală, cu mâinile armate, asupra moșiilor **Saraseu**, **Săpânța** și **Apşa**, și au făcut pagube multe, au mânat 24 vite ale mănăstirii Sfântului Mihail şi au luat, din hotarul Apşei, patru boi, două care încărcate cu fân. Mai încolo, Nicolau Deak, judele din Câmpulung, în omagiul unui iobag din Saraseu, omorât de dânsul, se judecă să plătească 25 florini de aur[345].

1473, martie 13, Buda: „Mandatul judelui Curiei regeşti pentru introducerea lui Nicolau Dragfy din Béltek în moșiile **Bârsana**, **Iza**, **Apșa de jos**, Rosalia (**Rozavlea**), **Strâmtura**, **Șieu**, **Ruszkova**, **Botiza**, Bedeu, Belavár (Kis-Kirva), **Crăciuneşti**, Várallja (Váralya, Szucsetatye, Sub Cetate), **Bocicou**, **Biserică albă**, Două **Vișae** şi **Borșa**. Moșnenii protestează în tot locul"[346].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Popsa** de Fejéregyháza, în comuna Kózép-Apsa, Apşa de mijloc, 1593, 25 patri-familii.

Vlád de Apsa, în comuna Kózép-Apsa, Apşa de mijloc, 1407, 29 patrifamilii.

Marina de Kricsfalva, în comuna Kózép-Apsa, Apşa de mijloc, 1591, 34 patrifamilii.

Simán alias **Pap**, în comuna Kozép-Apsa, Apşa de mijloc, 1646. Asemenea cu insignele familiei Simán alias Pap, 86 patrifamilii.

Pap alias **Popilyán**, în comuna Kozép-Apsa, Apşa de mijloc, 1683. Un husar cu cal negru, în câmp verde,

---

345 Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 236, pp. 402, 403

346 Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900, doc. 300, pp. 517, 518

înarmat, cu braţe roşii, costum galben, manta de lup, şi sabia scoasă în mână, 41 patrifamilii.

Mihály de Apsa, în comuna Apşa de mijloc, 1442, 68 patrifamilii.

Iváncsul alias **Vancsa** de Apsia de mijloc, în comuna Apşa de mijloc, 1407, 3 patrifamilii.

Dánn de Apsia, în comuna Apşa de mijloc, 1429, 55 patrifamilii.

Grigor alias **Gergely**, în comuna Apşa de mijloc, 1624, 1 patrifamilie.

Nánn alias **Anánias** de Szlatina, în comuna Apşa de mijloc, 1360, 2 patrifamilii.

Stecz, în comuna Apşa de mijloc, 3 patrifamilii.

Hozó de Apsa, în comuna Apşa de mijloc, 1469, 24 patrifamilii.

Lázár de Purkerec, în comuna Apşa de mijloc , 2 patrifamilii.

Kodra, în comuna Apşa de mijloc, 4 patrifamilii.

Filip, în comuna Apşa de mijloc, 3 patrifamilii.

Mois de Fejtregyhdea, în comuna Kozep-Apsa, Apşa de mijloc, 11 patrifamilii.

Borka, în comuna Apşa de jos, 16 patrifamilii.

Buga, în comuna Apşa de jos, 14 patrifamilii.

Dánn, în comuna Apşa de jos, 1429, 18 patrifamilii.

Filip, în comuna Apşa de jos, 8 patrifamilii.

Joody, în comuna Apşa de jos, 17 patrifamilii.

Iváskó, în comuna Apşa de jos, 2 patrifamilii.

Marina de Kricsfalva, în comuna Apşa de jos, 1591, 24 patrifamilii.

Mihálka, în comuna Apşa de jos, 6 patrifamilii.

Opriss, în comuna Apşa de jos, 22 patrifamilii.

Mois, în comuna Apşa de jos, 7 patrifamilii.

Kodra, în comuna Apşa de jos, 1 patrifamilie.

Siman alias **Pap**, în comuna Apşa de jos, 1646, Asemenea cu insignele familiei Simán, 5 patrifamilii.

Pap de Szaploncza, în comuna Apşa de jos, 1365, 5 patrifamilii.

Petrovay de Petrova, în comuna Apşa de jos, 1 patrifamilie.

Popilyán alias **Papp**, în comuna Apşa de jos, 1683, 8 patrifamilii.

Ofrim, în comuna Apşa de jos, 8 patrifamilii.

Hozó de Apsa, în comuna Apşa de jos, 1469, 15 patrifamilii.

Vlád de Apsa, în comuna Apşa de jos, 1407, 15 patrifamilii.

Vincz de Gyulafalva, în comuna Apşa de jos, 1 patrifamilie.

Mihályi de Apsa, în comuna Apşa de jos, 1442, 3 patrifamilii.

Bozse, în comuna Apşa de jos, 2 patrifamilii.

Sztán de Szaploncza, în comuna Apşa de jos, 1365, 2 patrifamilii.

Tivadar de Rhóna, în comuna Apşa de jos, 1469, 5 patrifamilii.

Komán alias Hozsda, in comun'a Szarvaszo. 3 patrifamilie"[347].

„**Dán** de Alsó Apsa (apşa de Jos), în comuna Apşa de Mijloc, 1753, 55 familii.

Huzo de Kózép-Apsa, în comuna Apşa de Mijloc, 1456, 14 familii.

---

[347] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, pp. 3, 4

Ivancsuk de Kózép Apsa, în comuna Apşa de Mijloc, 1456, 3 familii.

Lázár de Purkaretz, în comuna Apşa de Mijloc, vatra familiei acesteia fiind în Purcareţ, în Districtul Cetăţii de Piatra, 2 familii.

Marina de Kricsfalva, în comuna Apşa de Mijloc, 34 familii.

Mihályi de Apsa, în comuna Apşa de Mijloc, 1442, 68 familii.

Mois de Apsa, în comuna Apşa de Mijloc, 1753, 11 familii.

Papp de Gyulafalva, în comuna Apşa de Mijloc, 33 familii.

Simán de Kozép-Apsa, în comuna Apşa de Mijloc, 1442, 86 familii.

Popse (Popşe, Popşa) de Fejéregyháza, în comuna Apşa de Mijloc, 1718, 23 familie

Vlád de Selistie, în comuna Apşa de Mijloc, 1753, 29 familii"[348].

1903: „**Virilişti din comitatul Maramureșului**. În acest comitat sunt 250 virilişti, dintre care 114 sunt evrei. Cel dintâi virilist evreu plăteşte contribuție 2.805 coroane, iar cel din urmă, 231 coroane. / **Viriliştii români** sunt următorii: 1). Simeon Pop, prim-pretor în **Vişeul de Sus**, cu 4.120 coroane (virilistul întâi în comitat). 2). Petru Mihalyi, deputat dietal, proprietar în **Sarasău**, cu 1-065 coroane. 3). Basiliu Iurka, proprietar în **Sarasău**, cu 1.023 coroane. 4). Dr. Georgiu Mihalca, avocat în **Sighet**, cu 670 coroane. 5). Vasile Mihalca, proprietar în **Iapa**, cu 666 coroane. 6). Dr. Ioan Mihalyi, proprietar și protofiscal al

---

[348] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 15

comitatului, cu 603 coroane. 7). Michail Pavel, proprietar în Sat-**Slatina** şi arhivar la comitat, cu 589 coroane. 8). Ludovie Man, farmacist în **Şomcuta Mare** și proprietar în **Vişeul de Jos**, cu 562 coroane. 9) Dr. Mihail Kokényesdy, avocat în **Sighet**, cu 559 coroane. 10). Dr. Ştefan Kiss, medic și proprietar în **Dragomireşti**, cu 513 coroane. 11). Vasile Man, avocat în **Vişeul de Sus**, cu 440 coroane. 12) Dr. Aurel Man, avocat în **Sighet**, cu 430 coroane. 13) Mihail Mihalca, proprietar în **Apșa de Jos**, cu 869 coroane. 14). Petru Rednic senior, proprietar în **Berbeşti**, cu 368 coroane. 15). Dr. Ioan Jurka, jude la Tribunalul regional din Caransebeș, cu titlul de jude de tablă regională, proprietar în **Călineşti** și în **Sighet**, cu 338 coroane. 16). Grigorie Kudrici, proprietar în **Bârsana**, cu 328 coroane. 17). Ioan Iurka, jude de tablă regională, în pensiune, avocat în **Vişeul de Sus**, cu 823 coroane. 18). Alesandru Cuza Anderco, proprietar în **Borşa**, cu 288 coroane. 19). Ioan Fanea, preot în **Sarasău**, cu 276 coroane. 20). Alesandru Gyenge, preot în **Dragomireşti**, cu 263 coroane. 21). Vasiliu Ilniczky, proprietar în **Bârsana**, cu 228 coroane. / Dintre aceştia, numai darea lui G. Mihalca este în dublu calculată. Afară de virilişti, între membrii aleşi ai congregaţiunii comitatense sunt 21 preoţi români şi 15 mireni, avocaţi, proprietari şi notari români, laolaltă cu viriliştii 57, din numărul total de 420. / În Maramureş, sunt 308.790 locuitori, din care 42.403 maghiari, 41.449 germani (evrei), 74.978 români, 143.621 ruteni, 1.147 slovaci etc.”[349].

1935: „**Un monument lui Mihail Pavel**. Este de datoria noastră, a tuturor care am beneficiat, în vreo formă,

---

[349] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXV, nr. 233, Blaj 1902, p. 3

pe urma operelor şi a spiritului mare al nemuritorului episcop Mihail Pavel, ctitorul şi binefăcătorul neîntrecut al aşezămintelor noastre culturale din **Beiuş** şi **Oradea**, să contribuim, cu obolul nostru, la ridicarea statuii marelui mecenate, alături de celelalte figuri măreţe ale Bihorului. / Faptele Vlădicului greco-catolic de Oradea-Mare rămân capitole de Biblie. Toată viaţa lui şi-a dedicat-o binelui poporului şi al bisericii sale, casa lui a fost casa năpăstuiţilor şi necăjiţilor, iar punga lui, la îndemâna tuturor celor lipsiţi. Episcopul Pavel a rămas, toată viaţa lui, cu urechea aplecată la nevoile poporului din sânul căruia s-a ridicat, şi pe care l-a cinstit…

Mihail Pavel de Peteritye, episcop greco-catolic român de Oradea-Mare, s-a născut la **Recea** din Sătmar, la 6 septemvrie 1827. A studiat teologia în Seminarul „Sf. Barbara" din Viena, apoi în Ungvár şi Sătmar, funcționând, la început, ca paroh în **Apşa de jos**. În anul 1860, ajunge vicar foraneu al Maramureşului şi luptă pentru scoaterea românilor din **Sighet** de sub jurisdicţiunea episcopului rutean de la Muncaciu; în acelaşi an, ia parte la înființarea Asociaţiunii pentru Cultura poporului român din Maramureş. / La 1870, vicarul Pavel merge la Pesta, la Viena şi la Roma, spre a cere puternicilor dreptate şi liberă dezvoltare pentru poporul român, la 1871 este ales deputat dietal şi, la 11 septemvrie 1873, numit episcop de **Gherla**, de unde, la 29 ianuarie 1879, este trecut ca episcop al Oradei, până la moartea sa, întâmplată la 1 iunie 1902…

În **Oradea**, înzestrează biserica Catedrală, construieşte casele pentru Canonici, precum şi o şcoală primară română în Oradea; restaurează şi înfrumuseţează biserica şi clădeşte casa parohială din **Beiuş**, ajută şi susține, cu bani proprii, pe profesorii din **Beiuş**, să-şi poată trece exa-

menele de calificaţie, le ridică salariile şi pune bază fondului lor de pensiune. Restaurează şi reclădeşte liceul din **Beiuş**, înzestrându-l cu toate cele de lipsă, şi ridică, alături de el, pomposul internat „Pavelian", apoi clădeşte şcoala, cu internat de fete pentru 100 copile, aparținătoare oricăreia din cele două biserici româneşti, bani cari valorează astăzi sute de milioane de lei"[350].

William Alexander: Ruteancă din Maramureş

[350] *Vestitorul*, Anul XI, nr. 23, Oradea 1935, p. 152

ARACI

(Arpătac, Arpataka, Aruapataka, Arwapatak,
azi **Araci**, judeţul Covasna)

1359, iulie 27, Vişegrad: Regele Ludovic scrie tuturor secuilor din **Sepşi** (Sebusy, azi **Sepsi**, scaun secuiesc) că i s-au plâns „Iacob, Petenye şi Donch, fiii lui Myko, Dumitru şi Blasiu, fiii lui Nicolae, Ladislau, fiul lui Dominic, şi Ioan, fiul lui Ştefan, nobili de **Heghig**, că voi şi, îndeosebi, Blasiu şi Francisc, de asemenea Ioan şi Iacob, fiii lui Petru, aţi pus, cu de la voi putere şi volnicie, să fie jefuite şi arse moşiile acestora, numite **Heghig** (Hyduegh, Hydweg, Hydwegh, azi **Hăghig**, judeţul Covasna), **Sombor** (dispărut, lângă Sfântu Gheorghe, judeţul Covasna), **Arpătac** (Arpataka, Aruapataka, Arwapatak, azi **Araci**, judeţul Covasna) şi **Gerebench** (Grebench, dispărut, lângă Sfântu Gheorghe, judeţul Covasna) şi fie despuiaţi lăsaţi goi şi fără omenie copiii acestora, şi că, înstăpânindu-vă în ele pentru voi, le ţineţi în mâinile voastre, spre paguba şi vătămarea lor… şi nu aţi găsit cu cale să primiţi scrisoarea noastră, ci aţi dispreţuit-o. / Drept aceea, vă poruncim cu straşnică poruncă regească ca să fiţi datori a părăsi şi a

înapoia în pace acestor nobili moşiile cotropite, jefuite şi arse de voi”[351].

1359, septembrie 17, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei scrie regelui Ludovic că trimişii la secuii din Sepşi au raportat că secuii „au răspuns astfel: că ei nu dau înapoi, în nici un chip, sus-zisele moşii **Heghig** (Hyduegh, Hydweg, Hydwegh, azi **Hăghig**, judeţul Covasna), **Sombor** (dispărut, lângă Sfântu Gheorghe, judeţul Covasna), **Arpătac** (Arpataka, Aruapataka, Arwapatak, azi **Araci**, judeţul Covasna) şi **Gerebench** (Grebench, dispărut, lângă Sfântu Gheorghe, judeţul Covasna) acelor nobili de Hegghig, că nu vor să lase nici un jugăr de pământ din ele, şi că nici nu vor îngădui ca Blasiu, Francisc, Ioan şi Iacob să meargă în faţa maiestăţii voastre, spre a sta faţă cu zişii nobili de Heghig, în privinţa faptelor lor, ci că-i vor apăra şi scăpa pe dânşii împotriva tuturor, cu trupurile şi bunurile lor înseşi”[352].

1360, februarie 18, Archita: Voievodul Dionisie cere capitlului bisericii de Alba Transilvaniei să trimită „omul vrednic de creazare, în faţa căruia omul nostru, Ladislau, fiul lui Ştefan de **Chezdi** (scaun secuiesc) sau Petru, fiul lui Ioan de **Turia** (Torya, judeţul Covasna), ori Matei, fiul lui Fylkyn de **Petriceni** (Peselnik, Peselnuk, Pysulnuk, judeţul Covasna), sau, în lipsa acestora, Ioan, fiul lui Ştefan de **Arpatac** (Arpataka, Aruapastaka, azi **Araci**, judeţul Covasna), să cheme pe Ladislau cel Şchiop şi pe fiul său Nicolae de **Budila** (Bodola, judeţul Braşov)

---

[351] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 394, pp. 401, 402

[352] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 406, pp. 413, 414

înaintea noastră, la sorocul cuvenit, ca să stea faţă cu Teel, fiul lui Petru de **Prejmer** (Prasmar, judeţul Braşov)”[353].

1360, octombrie 13, Turda: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că i s-a plâns „Benedict, fiul lui Ioan, fiul lui Dominic de **Hăghig** (Heghig, Hyduegh, Hydweg, Hydwegh, azi **Hăghig**, judeţul Covasna), că nişte locuri de curte, pe care fuseseră ridicate case de piatră, de asemenea trei mori, una pe râul Bârsa şi două pe râul Timişul, fiecare umblând cu câte o piatră de moară, precum şi heleşteele, pământurile de arătură şi fâneţele răposatului Nicolae, fiul lui Pavel, fost jude al oraşului **Braşov**, adică bunicul său după mamă, aflătoare în acel oraş Braşov şi între hotarele şi marginile acelui oraş, au ajuns pe mâini străine şi ar avea nevoie de a fi redobândite şi trecute în stăpânirea lui. Drept aceea, trimiteţi spre mărturie omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia omul nostru, Nicolae sau Blasiu ori Andrei, fiii lui Pavel de **Feleag** (Felek, judeţul Mureş), sau Laurenţiu, fiul lui Mykou de Hăghig, ori Ladislau, fiul lui Dominic, tot de Hăghig, sau ioan de **Arpătac** (Arpataka, Aruapataka, Arwapatak, azi **Araci**, judeţul Covasna) sau, în lipsa acestora, Nicolae, fiul lui Alexandru de **Şard** (Saard, azi **Şoard**, judeţul Mureş), mergând la zisele locuri şi chemând, în chip legiuit, pe toţi vecinii şi megieşii lor, să le ia îndărăt ca bunuri ale lui Benedict, fiul lui Ioan şi, odată luate, despărţindu-le de drepturile altora, să-l pună pe Benedict în stăpânirea lor, dacă nu se va împotrivi nimeni.

[353] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 458, p. 475

Iar pe împotrivitori, dacă vor fi unii, să-i cheme înaintea noastră la un soroc potrivit”[354].

1361, septembrie 22, Braşov: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii de Alba Transilvaniei că i s-a plâns „Tyl, fiul lui Petru, fiul lui Detric de **Prejmer** (Prasmar, judeţul Braşov) că o moşie a sa, numită **Teliu** (Mykofolua, judeţul Braşov) sau, cu alt nume, **Satul lui Leel** (Leel-falva), aflătoare în comitatul Braşov, este a lui după toată rânduiala dreptăţii, pe care o ţine pe nedrept cotropită şi că e nevoie să se facă luarea ei din nou în stăpânire de către acesta. Drept care cerem să trimiteţi pe omul vostru, în faţa căruia omul nostru Petenye, fiul lui Mykow de **Hăghig** (Heghig, Hyduegh, Hydweg, Hydwegh, azi **Hăghig**, judeţul Covasna) sau Ladislau, fiul lui Ştefan de **Petriceni** (Peselnik, Peselnuk, Pysulnuk, judeţul Covasna) ori Petru, fiul lui Ioan de **Valea Seacă** (Zarazpatak, judeţul Covasna) sau Ioan, fiul lui Ştefan de **Araci** (Arpatac**,** Arpataka, Aruapastaka, azi **Araci**, judeţul Covasna) să i-o dea acelui Tyl”[355]

1616, august 4: Principele Gabriel Bethlen scrie lui Clementi Béldi de **Uzon** (azi **Ozun**, judeţul Covasna) că i s-a plâns „văduva răposatului Francisc Gereb, Ana Mihálcz că… pe vremea expediţiei noastre de acum, un iobag, cu numele Dragomir, lotru vestit, ridicându-se de pe moşia ei de la **Arpatac** (Arpatac**,** Arpataka, Aruapastaka, azi **Araci**, judeţul Covasna), luând alături de el români de pe moşia domniei tale, ameninţă femeia; iar fiindcă astfel de lotri obişnuiesc să-şi săvârşească ameninţările, orânduim

---

[354] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 522, pp. 543, 544
[355] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 58, pp. 41, 42

şi poruncim ca, legând pe numitul Dragomir, să-l dai în mâinile omului rânduit pentru aceasta de suspomenita femeie Ana Mihálcz”[356].

1848: „Pe 5 decembrie, secuii au ocupat **Prejmerul** (Prázsmár) și au luat pe **Caşolţul** (Hermány); pe 9, s-au ciocnit cu Heydte (Friedrich August Freiherr von der Heydte), dar acesta i-a respins; pe 13, Sándor Gál a atacat tabăra lui Heydte, a împrăștiat-o și obligat-o să se retragă. Pe 16, s-a răspândit vestea că Bem se apropie şi au avut loc mai multe bătălii, în zilele următoare; pe 23 inamicul l-a atacat **Tălişoara** (Olasztelek) din Rika, iar husarii lui Kossuth, surprinși, s-au retras la Trei Scaune (Háromszék). Secuii s-au întors apoi acasă și Háromszék negociază cu Înaltul Comandament austriac. Pe 26, cer un armistițiu de la generalul locotenent Gedeon, pe 28 încheie acordul de la **Araci** (Árapatak), conform căruia regimentul de infanterie de grăniceri secui și regimentul de husari secui își păstrează armamentul integral; garda națională și organizațiile de gardă națională au fost desființate. Au trebuit să predea armele și caii lor reședinței imperiale. Pe 2 ianuarie a fost ratificat acordul încheiat la Araci (Árapatak), care a fost acceptat și de comitetul de 24 de membri, la 3 ianuarie, și a decis să fie implementat de comisia de pace, formată din zece membri. Pentru ca pacea să intre în vigoare, Gedeon a pus condiția ca principalii soldați secui și reprezentanții civili ai comunității secuilor să depună jurământul de loialitate, la Brașov. La 5 ianuarie, o parte din ofițerii regimentelor de grăniceri secui, sub conducerea lui Sombory, s-au prezentat la **Brașov** și au

---

356 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, 1614-1636, Bucureşti 1937, pp. 118, 119

depus jurământul de loialitate lui József Ferenc. Pe 6 ianuarie, Medgyes Puchner a emis o proclamație poporului secui și a promis că, dacă se vor întoarce la loialitate faţă de rege, vor primi același tratament ca și celelalte națiuni ale monarhiei. 86 de sate au trimis doi bătrâni secui, de peste 50 de ani, la **Braşov**, și au depus jurământul în numele poporului.

Motivul imediat pentru a negocia cu Gedeon a fost că colonelul Sombory a pierdut bătălia de la capătul podului, pe 24 decembrie. Întregul ţinut Trei Scaune a trăit în mijlocul celor mai mari griji. Totuși, de îndată ce a venit vestea că Ferdinand al V-lea a abdicat și generalul Bem a invadat Transilvania, cu armata maghiară, descurajarea secuilor a fost înlocuită cu speranță. Judecătorul regal Albert Horváth a convocat Comisia legislativă, pe 10 ianuarie, la **Sfântu Gheorghe** (György Sepsiszent), pentru a depune jurământul de credință, dar s-au prezentat foarte puțini oa-meni și doar câţiva au depus jurământul. Prin Cluj se răspândise deja vestea intrării lui Bem în aceste scaun, cu o forță deplină, după care unii dintre cei prezenți au depus jurământul, iar cealaltă parte a trecut de partea lui Wochenblatt, imediat ce au apărut primele știri tipărite despre intrarea generalul Bem în Trei Scaune.

Mulțimea secuilor, adunată în locuri publice, nu a fost de acord cu depunerea jurământului de loialitate și a fost nevoie doar de o mică scânteie, pentru a-i reaprinde speranța. Acum se știa că Bem înainta triumfător și că a învins armata austriacă, la Bistriţa. Delegația secuiască, care a apărut la Bistriţa, a raportat generalului despre înțelegerea încheiată cu Gedeon; a explicat că poporul secui avea cea mai mare încredere în Sándor Gál și l-a rugat pe Bem să se grăbească, cu armata sa, în Țara Secuiască. Bem

a oferit delegației câteva sute de forinți bani de argint, l-a desemnat pe locotenent-colonelul Forró să li se alăture și a trimis un certificat de numire a lui Sándor Gál, precum și o proclamație către secui, în care îi informa că nu îi datorează nimic lui Gedeon; contractul încheiat cu acesta este considerat nul de drept”[357].

1887: „În urma reclamei făcute de sinodul nostru parohial din **Arpătac** și publicat în Nr. 58 al preţuitului ziar „Gazeta Transilvaniei“, din anulă acesta, venind în comuna noastră locuitorul din **Bod**, comitatul Braşovului, cu numele Vasile Mireţă, de sub nr. casei 327, a dăruit, pe seama bisericii noastre din Arpătac, nou edificată, suma de 25 florini vienezi, contribuind astfel la ajungerea scopului, de a ne putea procura icoanele necesare aplicabile pe templă. / Dea Dumnezeu, ca această faptă nobilă să-și afle mulţi imitatori, iară binevoitorului nostru donator îi aducem, pe calea acesta, sincerele noastre mulțămiri. / Arpătac, la 18 mai 1887. / În numele comitetului: Dionisiu Nistor, paroh-preşedinte”[358].

1893, noiembrie 28: Viitorul Episcop şi rector al Academiei teologice din Sibiu, Nicolae Colan, „a văzut lumina zilei, în Arapatak-Arpătac, în casă de ţărani… ca fiu al fericiţilor părinţi Nicolae şi Ana”. La împlinirea vârstei de 50 de ani, revista *Viaţa Ilustrată* din Sibiu avea să-i dedice, integral, primul număr al ediţiei sale de după aniversarea cărturarului şi teologului Nicolae Colan[359].

1898, Diaconovich: „**Arpătac** (magh. Arapatak), comună în comitatul Trei-scaunelor; are 1.223 locuitori,

---

[357] Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954, pp. 329-338, 443, 574-596

[358] *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 111, Braşov 1887, p. 3

[359] *Viaţa Ilustrată*, Anul IX, nr. 1, Sibiu 1944

dintre care 670 sunt români, iar restul maghiari. Pe teritoriul acestei comune, în depărtare de 1 oră, spre nord, se află vestitele ape minerale şi scălzi de la Vâlcele (magh. Elöpatak)”[360].

1900, iunie 14: „Organizarea Despărţământului Treiscaune-Ciuc al „Astrei”… / Au contribuit la organizarea acestui despărţământ, nu numai cu prezenţa, dar şi cu obolul lor”, printre alţii, şi „George Rafiroi, econom şi măcelar în Arpătac, cu 10 coroane, Dionisiu Nistor, preot în Arpătac, cu 10 coroane, Constantin Cioflec, cantor în Arpătac, Alexandru Brânduş, econom în Arpătac, Achim Ciucăşel, econom în Arpătac, George Ciucăşel, econom în Arpătac, Ion Sibian, învăţător în Arpătac, Necolae Nema, student din Arpătac, Ilie Nema, econom şi cârciumar în Arpătac, Ion Nema, croitor şi econom în Arpătac, George Axente junior, croitor în Arpătac, George Axente senior, cojocar în Arpătac. Gheorghe Ştefan, comerciant şi econom în Arpătac”[361].

1908: Au susţinut prelegeri publice în **Arpătac**, „domnii profesori N. Bogdan şi V. Neguţiu… a asistat la prelegeri o mulţime mare de popor, care a urmărit cu un deosebit interes expunerile”[362].

1994: La Sfântu Gheorghe se publică „*Poezii populare culese de Dimitrie Cioflec*” din „ţinutul locuinţei părinteşti”, adică din Arpătac (Araci), cum se precizează în prefaţa volumului.

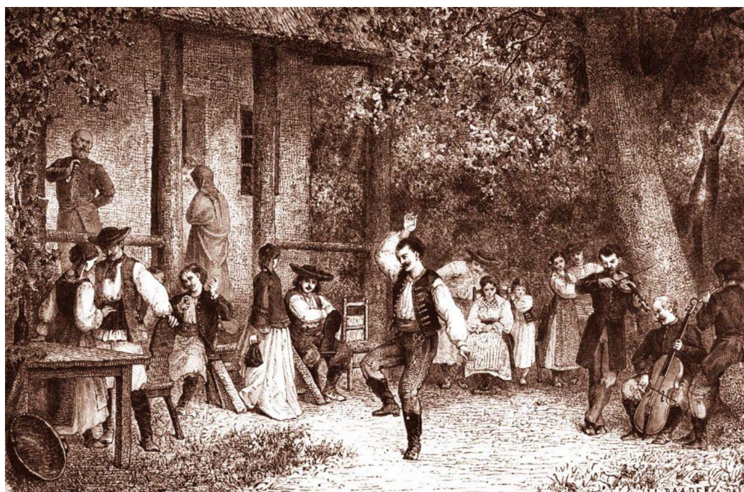
---

[360] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 270

[361] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXIII, nr. 124, Braşov 1900, p. 2

[362] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 271, Braşov 1908, p. 2

2016: La Sfântu Gheorghe, Luminiţa Cornea publică „*Romulus Cioflec / o viaţă în imagini*”, un album indirect al satului Araci, numit odinioară Arpătac.

1874, *Le tour du monde*: Dans maghiar, în secuime, la casa miresei; desen L. Baader

ARAD

(Arady, judeţul Arad)

1351: „În socotelile lui Arnold de la Caucina, trimis papal în Ungaria, se menţionează că Albert al lui Ulric a plătit 40 de florini pentru lectoratul **bisericii Cenadului**, rămas vacant după moartea lui Petru al lui Dominic, precum şi plata a 49 de florini, făcută de Ioan al lui Henric, **arhidiaconul de Arad**, din biserica Cenadului, pentru dobândirea unei prepozituri în Ungaria”[363].

1351, noiembrie 8, Arad: Scrisoarea de cercetare a „magistrului Mihai, vicecomitele comitatului Arad, şi a celor patru juzi ai nobililor din acel comitat”, după ce li s-a plâns „Marcu, fiul lui Dominic, fiul lui Pouka… că locuitorii din **Gurk** (lângă Pecica, judeţul Arad), iobagii lui Toma, fostul voievod al Transilvaniei, de asemenea locuitorii din **Cublus** (lângă Pecica, judeţul Arad), iobagii magistrului Ladislau, fostul comite al secuilor, şi locuitorii din **Maşloc** (**Machalaka**, judeţul Timiş), iobagii regelui, folosesc cu silnicie moşiile sale, numite **Thold** (lângă Firiteaz, judeţul Arad) şi **Berbenche** (lângă Firiteaz, judeţul Arad); că au tăiat pomi roditori şi au pus să se are în într-

363 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 1, p. 1

gime sesiile acelor moşii, spre marea sa vătămare şi pagubă”[364].

1351, decembrie 8, Buda: Toma, judele curţii regale, „adjudecă moşia **Touthsolyumus** (în Slovacia), din comitatul Sáros, lui Ioan diacul, fiul lui Nicolae zis Aprod, şi fraţilor săi Iacob, Ştefan, Ladislau şi Blasiu, dodândind la moarte pe Mihai, fiul lui Gall zis Abayducz, care a prezentat nişte acte false privind această moşie, înfăţişându-le lui Ludovic I, regele Ungariei, în timpul şederii acestuia în Transilvania, în anul 1349. Se aminteşte Ioan, fiul lui Toma de **Arad** (**Arady**), omul regelui”[365].

1352, mai 25, Villeneuve lès Avignon: „Ludovic I, regele Ungariei, cere papei Clement al VI-lea, care încuviinţează, să acorde o slujbă de canonic, prebenda şi lectoratul bisericii din Agria lui Ioan, lector de **Arad**, fără să fie o piedică faptul că el mai deţine slujba de canonic şi prebende în bisericile din Zagreb şi Arad, precum şi în biserica Sfintei Marii din **Alba Regală** şi un lectorat în biserica din Arad”[366].

1352, iunie 6, Avignon: „Vilhelm, cardinal-diacon al bisericii Sfânta Maria în Cosmedin, cere şi papa Clement al VI-lea aprobă să se acorde lui Ioan de Scherffembergg, capelanul regelui Ungariei, un canonicat, o prebendă, precum şi arhidiaconatul din **Arad**, din biserica

---

[364] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 74, p. 77

[365] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 84, p. 88

[366] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 125, p. 135

de Cenad, care sunt libere, prin moartea lui Ioan Ragdan de Dombro”[367].

1359, iunie 28, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea scrie regelui Ludovic că a făcut cercetările poruncite şi, înapoindu-se trimişii, au raportat că, „sosind la satele şi moşiile numite **Micălaca** (Mykelaka, înglobat în Arad, judeţul Arad), **Cemperd** (dispărut, lângă Arad), **Milova** (Milaua, judeţul Arad) şi **Ibed** (?), toate aflătoare în comitatul Arad, şi, acolo, pe juzi şi pe alţi oaspeţi ai lor, l-au oprit pe Ladislau, fost comite al secuilor, şi pe Andrei, voievodul Transilvaniei, şi pe Nicolae şi Pavel, fiii lui Ladislau şi pe oricare alţii la contopirea nedreaptă şi deţinerea silnică, ca şi de la culegerea roadelor şi folosinţelor sus-ziselor moşii”[368].

1370, mai 20, Arad: Palatinul Ungariei dă de ştire „că, în adunarea noastră obştească, ţinută aproape de satul **Arad**… ridicându-se domnul Petru, prepozitul bisericii de Arad, în numele său şi al capitlului său de la aceeaşi biserică, s-a plâns că Ştefan slujbaşul, Ioan, Iacob şi Blasiu de **Turnu** (Turny, judeţul Arad), slujitori, şi toţi iobagii lui Dominic diacul, ai lui Nicolae şi Beke de **Simbăteni** (Zombathel, judeţuul Arad), din îndemnul acelor stăpâni ai lor, precum şi Nicolae, fiul lui Luca, slujitorul lui Blasiu, fiul lui Desideriu de Chura (dispărut, lângă Simbăteni, judeţul Arad), Ioan cel Negru, şi Matia, iobagi ai abatelui din acelaşi sat Simbăteni, la sărbătoarea Celor Unsprezece Mii de Fecioare, acum patru ani trecuţi, dintr-o răutate mai dinainte pusă la cale, venind la bucata lor de moşie află-

---

[367] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 128, p. 137

[368] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 391, pp. 397-399

toare în același sat Simbăteni, cu mâinile înarmate şi cu silnicie, au alungat pe Konya slujbaşul, pe Petru de **Vărşand** (Vossyan, judeţul Arad), pe Petru de Ewsy (dispărut, judeţul Bihor) şi pe Pavel cel Mare, slujitorii săi, pe Mihail şi Ladislau, slujitori; acelui slujbas, în casa lui Dionisie, iobagul lor, şi pe acel Dionisie l-au ucis cu o moarte cruntă în acea casă, iar pe sus-zişii Petru de Ewsy l-au rănit cu două răni de săgeată, şi pe Pavel tot cu atâtea, pe Ladislau, cu una, pe Ioan, tot cu una, şi pe sora aceluiaşi Dionisie, în acelaşi fel, cu o rană, şi, dacă nişte oameni din Cholch (dispărut, lângă Mândruloc, judeţul Arad) n-ar fi venit din întâmplare din **Arad** acolo, ei ar fi şi nimicit prin foc acea casă, căci îi şi puseseră foc. Și el a spus că acest lucru îl ştiu bine vicecomitele şi juzii nobililor, şi asesorii jurati ai comitatului Arad, şi ne-a cerut să punem să fie întrebaţi acei vicecomite, juzi ai nobililor şi asesori juraţi cum cunosc adevărul cu privire la cele de mai sus. Iar când noi i-am întrebat, ei, jurând cu mâna pe lemnul crucii de viaţă dătătoare, au declarat că oamenii mai sus-numiţi au făptuit toate cele de mai sus, dar ei nu ştiu dacă au făcut-o sau nu din porunca şi voința zişilor lor stăpâni. Spre mărturia acestei declaraţii, am hotărât să dăm acelui domn Petru, prepozitul, şi capitlului său, scrisoarea noastră de faţă”[369].

1444: „Cetatea **Șiria** a fost dăruită, de către regele Vladislau, la 1444, lui Ladislau Maroty, comitele de **Arad**, împreună cu satele care îi aparţineau ei, și cu toţi nobilii „români şi unguri“. Cetatea avea, pe teritoriul său, cinci târguri: **Şiria**, **Galşa**, **Mâsca**, **Baia de Criş** şi **Băița**, iar satele, fiecare condus de către un cnez, aşezate pe moşiile

---

[369] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 514, pp. 776-778

cetăţii, erau împărţite în 8 scaune, având fiecare în fruntea lui câte un voievod"[370].

1551, Evlia Celebi: „Eialetul **Timişoarei**. Cuprinde şase sangeacuri. Are un defterdar (similar logofătului) de vistierie, un intendent al condicilor, un defterdar de timar (cel care se îngrijeşte de problemele financiare ale feudelor, denumite timar), un defterdar pentru avuţia padişahului, un chehaia de ceauşi şi un intendent de ceauşi, precum şi douăzeci şi două de agale (căpetenii de oaste) cu tuiuri, pentru paza cetăţii, dizdar (comandant al cetăţii), ceribaşi (căpetenii ale unui corp de oaste) şi alaibei (şeful unui alai, adică regiment). Fiind cucerită pe vremea domniei sultanului Mehmed han al IV-lea (1648-1687, în 1658, de către Köprülü Mehmed paşa, **cetatea Ineu** a devenit, acum, reşedinţă de sangeac pentru paşa de Timişoara. Celelalte sangeacuri sunt: 1648—1687, **Lipova**, **Cenad**, Gyula (în Ungaria), **Moldova** (Morova, Moldova Veche, judeţul Caraş-Severin), **Caransebeş**, cucerit de curând, **Lugoj**, cucerit de curând, sangeacul **Făget** şi sangeacul **Arad** şi sangeacul **Becicherec** (Becicherecul Mic, judeţul Timiş). Mai târziu, oraşul a devenit vacuf-ul (fundaţie religioasă, care nu avea voie să-şi înstrăineze bunurile) lui Sokollu Mehmed paşa, însă sangeacul este vacuf"[371].

1657-1660, Evlia Celebi: „Ghiaurii, mergând în Ardeal, au scos comorile îngropate, preţuite la patruzeci de milioane, şi, strângând o sută de mii de ostaşi din ţara secuilor şi dintre ungurii-blonzi (de fapt Sazmadjar, saşi) şi din haiducime, precum şi de la cehi şi leşi, de la suedezi,

---

[370] Manciulea, Şt., *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania, în secolele XIV-XV*, Blaj 1941, p. 100

[371] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, p. 329

de la slavi, de la cazaci şi ruşi, de la austrieci şi de la slovaci, şi de la croaţi, şi de la cei din Ungaria de Mijloc, s-au dus şi au devastat cetăţile numite **Lipova**, **Cenad**, Făget şi **Fenlac** din eialetul **Timişoarei**. Când aducătorii acestei ştiri au sosit la Poarta Devletului, atunci vizirul Budei, Kenan papa, a fost numit serdar în aceste părţi. / Serdarul mai sus numit, având optzeci de mii de oameni, s-a întâlnit cu oastea duşmană între cetăţile numite **Arad** şi **Lipova**, de pe malul râului Mureş. Cu voia lui Allah, oastea islamică a fost zdrobită, iar ghiaurii au ieşit învingători. Serdarul Kenan paşa a scăpat, fugind pe câmpia **Salontei**, cu multe mii de călăreţi pe cai arăbeşti. Elgi-Husein paşa, la rândul său, aruncându-se în râul Mureş, a dispărut. În sfârşit, în această înfrângere au pierit zece mii de oameni. După aceea, Kenan paşa, cel învins, fiind mazilit de la Buda, serdariatul Budei a fost dăruit, fără tugra (monograma) împărătească, lui Seidi-Ahmed, paşa din Bosnia.

Ajungând mare serdar, Seidi-Ahmed paşa a fost trimis împotriva Ardealului, iar eialetul Bosniei a fost dăruit lui Melek-Ahmed paşa. Fără să ţină seama de asprimea iernii din anul acela (1659-1660), gaziul Seidi-Ahmed paşa a pătruns, prin Porţile de Fier ale Ardealului, cu o oaste de douăsprezece mii de oameni, echipaţi uşor, şi, întâlnindu-se cu cei o sută de mii de oameni ai blestematului de Rákoczi, care stătea în câmpia **Haţegului**, cu spatele la cetatea Kolţvar (Cetatea Colţ a familiei Cândea-Kendeffy), a pornit la luptă. Atunci, Husein paşa, fratele vizirului de Timişoara, Siavuş paşa, atacându-i pe ghiauri prin mijloc, aşa cum lupul flămând atacă oile, i-a măcelărit,

într-o clipă, pe ghiaurii cu faţa albă, pe zăpada albă, încât de sângele lor a topit şi zăpada”[372].

1670-1671, Evlia Celebi: **Bătălia de la Cluj**. „Blestematul de Rákoczi a fugit în cetatea **Cluj** şi a început să strângă iarăşi oaste... Anul 1081 (1670-1671). / Răsculându-se, din nou, în Ardeal, ghiaurul Rákoczi nu a trimis, la Poarta Devletului, haraciul său, după cum era legea. Pe de altă parte, strângând o mulţime de oşti nenorocite, el s-a aşezat **lângă cetatea Cluj**, cu două sute de mii de ghiauri. Din partea aceasta, Seidi paşa a întâmpinat, în primăvară, oastea duşmană din câmpia Clujului, cu trupele alese de la Buda, Agria, Kanizsa şi Timişoara, având patruzeci de mii de călăreţi înarmaţi, viteji şi renumiţi.

Făcându-se un mare măcel, cu voia lui Allah, două sute de mii de ostaşi de ai ghiaurilor au fost trecuţi prin sabie şi toţi vitejii musulmani s-au umplut de prăzi. Rákoczi, la rândul său, fugind din această bătălie, rănit, s-a dus la **Oradea**, dar, neputând să rămână nici acolo, a plecat la cetatea Kálló. Pe când căuta acolo pe profetul Isus, el a căzut în ghearele lui Azrail (îngerul morţii la musulmani) şi a murit. Deşi Seidi paşa a adus tezaurele şi avuţiile, şi obiectele capturate, pentru a îndestula vistieria padişahului, şi a ajuns la Poarta fericirii, cântând din tobe şi din surle, totuşi, din pricina unora, care erau împotriva sa, el nu a putut fi pe placul padişahului.

Ultima dată, cetăţile **Ineu**, **Caransebeş** şi **Lugoj** fuseseră cucerite de către marele serdar şi marele vizir Köprülü Mehmed paşa, şi, afară de acestea, fiind cucerite încă alte şapte oraşe, cetatea **Arad** fusese refăcută, iar cetatea **Ineu** reparată şi întărită, devenind un oraş frumos

---

[372] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 338, 339

ca o grădină de rai; aceasta a fost desemnată ca reşedinţă de guvernare pentru vizirii de Timişoara. Tocmai când se hotărâse şi cucerirea cetăţilor denumite Saroşpatak, **Săcueni** şi Ecsedvár, din ţinutul Ardeal, i-au sosit lui Köprülü, de la Pragul fericirii, din partea măriei-sale padişahului, hatişerifuri drastice”[373].

1703: „De îndată ce eparhiile se organizează pe bază de lege, delimitându-li-se teritoriul, episcopiile de la **Lipova** și **Becicherec** se vor concentra, contopindu-se cu episcopia-mitropolia Timişoarei; cea de la Vârșeț revine la **Caransebeş**, iar cele de la Gyula și Inău sau Ienopole se vor contopi, formând, de la 1703, **episcopia Aradului**”[374].

1766, François-Xavier de Feller: „Episcopul de Arad (Sinesie Jivanovici), un schismatic înverşunat, tocmai murise. El străbătuse, îmbrăcat în straie ţărăneşti, ţinuturile românești, pentru a readuce la schismă pe cei care o părăsiseră. A îndrăznit să spună, în faţa unor catolici respectabili, că preferă să fie turc, decât catolic roman. Unii i-au răspuns că poate preferă poligamia”[375].

1773, mai 9, 10, Iosif al II-lea: „Am ajuns la ora cinci şi treizeci la **Arad**, unde am tras la hanul „Rother Hirsch”, în Aradul vechi… Aici, în **Arad**, am fost primit de ofiţeri şi de viceşpanul Furray; după o scurtă cuvântare, am mers la masă, după masă am mai stat de vorbă cu aceşti domni. Între altele, cetăţenii Aradului mi-au înfăţişat păsurile lor, arătându-mi că doresc să afle, în sfârşit, dacă

---

[373] AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976, pp. 340, 341

[374] Cotoşman, Gheorghe, Protoiereu Dr., *Episcopia Caransebeşului / până în pragul secolului al XIX-lea*, Caransebeş 1941, p. 82

[375] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, IX, serie nouă, Bucureşti 1997, p. 560

locuinţele lor vor fi dărâmate şi ce anume rămâne în picioare, cerând, de pe acum, despăgubirile alocate. Prefectul Lovass a sustinut şi el aceste doleanţe, dorind să ştie ceva sigur cu privire la dărâmarea caselor. / Furray s-a plâns în privința urbarialelor, că nu numai că lucrurile nu au fost rânduite cum trebuie, dar s-a ajuns aşa de departe, că unele sunt în adevăr foarte încurcate"[376].

„Dimineaţa... am vizitat cetatea! Chiar la intrare, la podul Mureşului, am întâlnit un al treilea transport de sare, cu treizeci de corăbieri, care spuneau că au de făcut trei zile, la vale, până la Seghedin, dar că în susul apei, până la Portoş (Portuş, la sud de Alba Iulia), ar avea treizeci şi una de zile. Am făcut înconjurul cetăţii, inspectând mai întâi întăriturile exterioare, încă destul de necomplete, pe urmă ne-am suit pe parapet şi ne-am dus la cazarma garnizoanei. Zidăria e în stare de bună şi, până la sfârşitul lui iunie, va fi totul terminat. Lucrările de pământ însă vor mai tine mult timp, din lipsă de care şi de lucrători. Oamenii nu pot fi convinşi să vină cu căruțe, deşi comitetul şi funcţionarul cameral făgăduiesc tot ce le este cu putinţă.

Mai e nevoie încă de vreo optzeci de mii de stânjeni cubi de pământ, care trebuie aduşi de departe; în general, este trist că această cetate, fără să mai vorbim de poziţia ei, care nu poate fi uşor folosită într-un război ofensiv şi nici în unul defensiv, nici nu are destul spațiu şi nici nu mai poate fi lărgită, că şanţurile nu pot fi ținute curate, din cauza apei, că temelia nu este de piatră, iar cele de cărămidă, fiind supuse măcinării prin umezeală, cer reparaţii dese, lucrări de acest fel fiind chiar în curs. În perioada apelor mari, pivnițele sunt tot timpul inundate. De altfel,

---

376 AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 125, 126

oraşul însuşi nu este ferit de inundaţii. E temerea că terenul denivelat, în dreptul aşa-numitei „Retirade" vechi, ar uşura Mureşului schimbarea cursului său sau ar ajunge a fi cu totul sub apă, în perioada apelor mari, acestea neputându-se retrage din cauza malurilor înalte, şi formând mlaștini cu miasme aducătoare de boli. Totuşi, în afară de o singură redută, nici un zid n-a suferit până acum vreo stricăciune. Cazematele sunt, după spusele oamenilor, cam umede iarna, dar acum într-o stare destul de bună, putând fi folosite; dar, deoarece numărul lor este totuşi insuficient pentru a întâmpina cerinţele unui oraş atât de mare, va fi nevoie încă de multe construcții militare şi civile… Episcopul ortodox al Aradului, pe care l-am primit la întoarcerea în cetate, m-a rugat foarte mult să intervin să i se acorde dreptul de a desface băuturi spirtoase pe moşia lui, să i se autorizeze construirea unei biserici ortodoxe la Oradea Mare şi, în sfârşit, ca unuia din preoţii lui, închis şi trimis în judecată de comitatul Arad pentru omor cu premeditare, faptă dovedită şi mărturisită, să nu i se aplice pedeapsa capitală şi nici vreo pedeapsă infamantă pentru cler, ci ca să fie condamnat să lucreze la construcția cetăților; comitatul, însă, stăruie să se dea un exemplu, lăsând curs liber justiţiei"[377].

1787, Johann Baptist Nayss: „**Aradul Nou** şi cel **Vechi** pot furniza, pentru litoralul unguresc, folosind Mureşul, până la Seghedin, slănină, tutun sârbesc şi de Glogova, ca şi puțină ceară. Pe Mureș, nu se trimit din Transilvania, încoace, alte mărfuri decât: sare, lemne de construcţie şi de foc, dar se trimit de aici, acolo, vinuri şi alte câteva varietăţi de mărfuri de mică importanţă, deşi acesta

[377] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 126, 127

ar fi drumul pe care să se introducă în Transilvania produsele de pe litoral, în condiţii mai ieftine şi mai bune decât prin Timişoara”[378].

1812: „Din luptele cu catolicismul, răsare triasul unit, Șincai, Maior, Micu-Clain, cu teoria latinităţii noastre, cultivată ex catedra în şcolile din Blaj; iar din luptele cu sârbii, apar Paul Iorgovici şi Țichindeal, Moise Nicoară și Gheorghe Lazăr, inspirați de ideile libertăţii omeneşti, proclamate de revoluţia franceză. Din idea naţională, adusă de ei, răsare, la 1812, **școala normală** mai apoi cea **teologică din Arad**, de unde se revoluţionează idea națională în Banat şi părţile ungurene. Aceștia erau, după apostolul Pavel, „nebuni întru Hristos.“ Nebunii unei idei mari, generoase”[379].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Cociuba** vel Kocsuba, în Arad, leu cu sabia şi cu coroana Ungariei deasupra, 2 familii.

Sierbu alias **Şerb**, în Arad, 1722, călăreţ, cu cap de turc în sabie; scut şi, deasupra-i, coroana cu trei pene; din jos, trei munţi, 3 familii.

Somboty rectius Seombathi de Baratz et Rima-Szombath, în Arad, 1607”[380].

1898, Diaconovich: „**Arad** (magh. O-Arad, în vechime Orod), cetate liberă regească, capitala comitatului Arad, situată pe malul drept al Mureşului. Se aminteşte în

---

[378] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, II, serie nouă, Bucureşti 1998, p. 799
[379] Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 49
[380] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 42

acte publice deja la anul **1197**; în anii **1329** și **1384** se numeşte „civitas”, iar la **1388**, „oppidum”. Despre poziţia veche a orașului unii istoriografi afirmă că ar fi fost zidit cam 7 km depărtare de la Arad, unde azi se află comuna Glogovacz, iară alții mai moderni sunt de credinţa că a fost aşezat pe malul drept al Mureșului. Pe acest loc s-a pus **baza Aradului modern** (**1452-1517**), care, prin poziţia sa favorabilă, în decursul timpului ridicându-se peste celelalte orașe ale comitatului, începând de la secolul XV, nu o dată s-a bucurat de favoruri şi drepturi regale; iar în secolul XIX (**21 august 1834**), a devenit **cetate liberă regească**. Locuitorii băştinaşi ai oraşului fuseseră sârbii şi românii, puțini maghiari; până la anul 1834, abia erau 5-10 mii de locuitori, de la acest an, însă, Aradul a înaintat cu paşi gigantici, devenind un oraș de primul rang al Ungariei, iară locuitorii s-au înmulţit în mod extraordinar, încât azi numără 42.052 locuitori maghiari, români (7.874), germani şi sârbi. În Arad sunt concentrate toate oficiile publice, administrative, jnstiţiale şi erariale ale comitatului; mai departe, reşedinţa episcopului diecezei arădene greco-ortodoxe române, seminarul teologico-pedagogic greco-ortodox român, gimnaziul regesc, şcoala reală şi preparandie de stat, academia comercială inferioară, cu internat, ridicată prin contribuirea cetățenilor arădeni, şcoala civilă pentru băieţi şi fetiţe, institutul pentru surdo-muți, şcoala superioară de stat pentru industria de lemn și metal, mai multe școli elementare, dintre care 6 sunt române, conservatorul de muzică, tipografii şi librarii, cam 25 de fabrici, dintre care mai renumite sunt: „Szechenyi”, societate pe acţiuni, produce făină în cantitate foarte mare şi calitate eminentă (în 1890 a măcinat 170.700 măji de grâu; circulaţiunea generală a fost 1.960.420 florini); a fraţilor

„Neumann” (produce 100.000 hl de spirt, la an). Sunt în Arad 7 institute de economii şi credit, dintre care banca română „Victoria” ocupă loc de frunte; în Arad se concentrează 5 linii ferate. În faţa oraşului, spre răsărit, în partea stângă a Mureşului, se află fortăreața Aradului, zidită de Maria Teresia, la anul **1752**, cu 3.000.000 florini vienezi; e împreunată cu oraşul prin un pod de lemn. În timpurile mai vechi, au mai fost două fortărețe, una în piaţa de vite, și alta în pădurea erarială, numită Cialas, ruinele acesteia şi azi se văd. În piaţa Aradului, numită, Szabadságtèr, se află ridicat monumentul celor 13 martiri din anul 1848/49. Aradul are malte edificii publice şi private, e canalizat, are apeduct şi lumină electrică şi de gaz. Teritoriul e 19.522 jugăre cadastrale. Locuitorii se ocupă cu agronomia, creşterea vitelor, industria şi comerţul.

Arad, Dieceza. Dieceza ortodoxă română Arad datează de la **1705**; s-a format din vechile episcopii a Ienopolei și a Orăzii mari, după imigrarea sârbilor în Banat și în Ungaria (**1690**), sub patriarhul Arseniu Cernoviciu şi unirea mitropolitului de Alba-Iulia, Atanasiu, cu biserica Romei (**1701**). Episcopul de atunci al Ienopolei, Isaia Diacoviciu, își strămuta, în **1705**, reşedinţa la Arad și supuse eparhia română, care, de atunci, înainte, poartă titlul de episcopia Aradului, jarisdicţiunii mitropoliei sârbeşti. La eparhia Arad s-a încorporat, apoi, şi episcopia ortodoxă română a Oradei mari, care, după moartea episcopului Veniamin Efrem (**1695**), în urma încercărilor de unire, iniţiate în părțile Bihariei, nu s-a mai îndeplinit...

Aradul nou sau **Schela** (magh. Uj-Arad), în comitatul Timiş, cercul Aradul nou, situat în faţa Aradului, pe malul stâng al Mureşului. Fundamentul comunei s-a pus la anii 1552-1553, anume când turcii, ocupând fortăreața

Orod, ca să-și întărească poziția, au zidit, pe malul stâng al Mureşului, fortăreața Arad. Fortăreaţa, fiind însemnata din punct de vedere strategic, a fost obiect de ceartă până la anul **1752**, când, pierzându-și însemnătatea strategică, a fost demolată şi zidită, din ruinele ei, fortăreața de astăzi. Locuitorii băștinaşi erau românii și sârbii; în **1685**, s-au așezat aici, pentru prima-dată, germani de origine din Lotharingia, Frankonia şi Schwarzwald, din regimentele ducelui Eugeniu de Savoya; în **1764**, un oficiant de la sărăriile erariale, cu numele Neumann, a edificat 82 case și a colonizat tot atâtea familii germane. Fiind acum germanii în număr însemnat, li se făcu şi biserică, la anul **1725**. Pe acest timp, şi românii erau 1.200, aveau biserică și parohie, dar, după împărțirea pământurilor erariale (germanii obţinură 7.197 jugăre cadastrale de pământ de clasa prima, iar românilor nu li s-a făcut parte), împreuna cu sârbii şi-au părăsit biserica şi vatra străbună, emigrând în Arad şi prin alte sate vecine; deja, în **1781**, abia mai rămaseră câteva familii, iar în **1828**, când numărul germanilor se urcase la 3.937, românii abia au fost 113 suflete. Aradul nou azi numără 5.461 locuitori curat germani. Teritoriul e 7.529 jugăre cadastrale de pământ foarte fructifer; produce cereale de calitatea prima"[381].

1899: „În 1899, s-a serbat, cu mare fast, instalarea fostului vicar din Oradea şi deputat guvernamental Iosif Goldiş în **scaunul episcopal din Arad**, unde a venit şi Tisza, cu întreagă garda sa vestită de deputaţi din Biharia. La banchet, a rostit un mare discurs politic, în care regretă că nu poate vorbi în limba română, dar e irelevant, zicea oratorul, în ce limbă vorbesc cei ce-şi iubesc patria. Na-

---

[381] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, pp. 223-226

țiunea maghiară numai aşa şi-a putut serba mileniul, că n-a suprimat limba naționalităților, numai dacă va face tot aşa va avea şi viitor. Națiunea maghiară are mari probleme, pe care numai cu ajutorul românilor le poate îndeplini. Tot aşa, pentru români, nu e altă cale de fericire, decât buna înțelegere cu maghiarii. Închină pentru această înfrățire. / Toastul lui Tisza a produs mare impresie. Marele naţionalist, Episcopul Popea din Caransebeş, răspunde că, în sfârşit, a sosit omul providenţial, care arată calea înțelegerii între români şi unguri. De ne vom înţelege, nici porțile iadului nu ne vor birui. Mangra, intransigentul de ieri, intră în hora înfrăţirii. Aici începe tragicul acestui om, la care voi reveni"[382].

1911: „Pacea lui Stere" a distrus, în 1911, „Tribuna", întemeiată de vechii luptători naționali din **Arad**, în jurul căreia erau grupați, în vremea din urmă, Octavian Goga, cu toată generaţia tânără literară. De atunci, a luat conducerea politică Vasilie Goldis, în ziarul oficios al partidului național „Românul", inființat în Arad, contra „Tribunei". „Acum să-l mai doară capul şi pe Goldiş", ziceam atunci, că pe mine destul m-a durut să susțin neamului românesc cel mai bun ziar şi să stau în bătaia săgetilor veninoase". Primejdia iar ne-a adus laolaltă cu vechii adversari. Colaboratorii „Tribunei" se strecurau mereu, după Goga, în Regat. În **Arad** aflai toată lumea convinsă că puterile centrale vor ieşi învingătoare şi se va forma blocul central, care va ţinea cumpăna în Europa Centrală, de unde urma concluzia că trebuie să ne împlinim datoria patriotică, ca să avem drept la răsplată. Dar dedesubtul acestei platforme ardea în suflete o candelă

---

382 Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 34

mistică: nădăjduiam o minune a lui Dumnezeu. În cafenele și restaurante, orchestrele cântau alternativ „Gotterhalte“ şi „Heil dir in Siegeskranz“, „Wacht am Rhein”, cu „Kossuth Lajos azt üzente”, „Isten áldd meg a magyart“ și „Hazádnak“, care erau ascultate de public în picioare. / Erau manifestaţii patriotice pretutindeni unde te întorceai şi ochi deschişi ne urmăreau tot pasul, tot gestul ce-l făceam, ba chiar şi răsuflarea din somn. Cine nu voia să joace, cum cântă lăutarii patriotismului, sta acasă şi număra zilele surghiunului”[383].

1911: „**Iarăşi locul de osândă**. În zilele trecute, amintisem că comisiunea națională, însărcinată cu explorarea locului de osândă a celor **13 martiri din Arad**, după un eșec scandalos, prinzând din nou nădejdi, în urma unei scrisori a fostului medic militar Francisc Wuschek din Budwicz, a trimis pe Francisc Iuhász să confereze cu dânsul. Reîntors din exmisiune, Iuhász, conform indigitărilor doctorului Wuschek, spune că locul de osândă este situat la o distanță cam de 300 metri de la obelisc, înspre podul timişorean. În felul acesta, la primăvară, se încep din nou săpăturile după osemintele martirilor. / Una nu înţeleg domnii din comisie, cum de nu le-a venit în minte acest loc, la care ar fi trebuit să se gândească și fără dl Wuschek; doar era natural că locul de osândă al celor împușcaţi să fie în apropiere nemijlocită cu cel al celor executați prin strangulare. Identic oul lui Columb”[384].

1912, noiembrie 15: „**Aniversarea centenarului preparandiei române din Arad**. Deasupra Aradului a plutit, azi, duhul vremilor apuse. Din negura anilor înde-

---

[383] Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 15

[384] *Românul*, Anul I. nr. 77, Arad 1911, p. 7

părtaţi, a anilor de mizerie, de iobăgie şi de îngenunchiere a neamului nostru, a venit, până la noi, ca o adiere sufletul mare al generaţiilor de apostoli, care au pus aici, în **Arad**, înainte cu o sută de ani, temelie neclintită culturii românești. **Preparandia din Arad**, iar mai târziu **Seminarul teologic**, a fost „Alma mater" pentru toate şcolile şi instituţiile româneşti din Ungaria, care au luat fiinţă din dânsa, după cum lumina se naşte din lumină. / Nenumărata mulţime de oaspeţi, de foşti elevi, autorităţile noastre bisericeşti şi şcolare, care şi-au trimis reprezentanţii, toţi au venit să sărbătorească acea mare zi de reinviere a neamului nostru, ziua de 3/15 noiembrie 1912, afirmând, prin prezenţă, prin discursurile lor înălțătoare, tăria cultureii românești şi puterea conştiinţei noastre naţionale. Şi, de aceea, în acea sală a seminarului, în care se serba biruinţa limbii şi a sufletului nostru, au produs o impresie tot atât de penibilă, au fost un ecou tot aşa de strident sunetele unei limbi străine, strigătele de „éljen", la adresa reprezentanţilor autorităţilor ungureşti, ca şi urările de „să trăiască", la adresa trădătorului Szegeszku, care n-a aflat de bine nici să telegrafieze româneşte, ci a întrebuinţat limba acelora a căror slugă este. Manifestaţiile acelor suflete slabe, care s-au poticnit, într-un moment de uitare, sunt rămăşiţele atavice ale unor vremi care ar trebui uitate pe vecie". / Ceremoniile aniversare au cuprins „Sosirea oaspeţilor", „Serviciul divin" şi „Discursul părintelui protosinghel Roman Ciorogariu", desfăşurare în „spaţioasa sală, îmbogăţită, din partea reuniunilor învățătorești, cu tablouri frumoase, care întăţişau chipurile luptătorilor: Moise Nicoară, Țichindeal, Constantin Diaconescu Loga, Alexandru Gavra, V. Babeş,

T. Ceontea. Dr. G. Popa, Tuclucescu, L. Petrovici, Dr. Vuia. În sala a doua, în fund, e chipul dlui V. Stroiescu”[385].

1916: „În 14/27 august 1916, soseşte Mangra, de la Budapesta, la **Arad**, să se prezinte Episcopului Ioan Papp, în chestia instalării sale în scaunul mitropolitan. A venit cu vestea că România n-are să intre în război contra monarhiei şi că Consiliul de coroană, convocat chiar pe ziua de astăzi, în Bucureşti, probabil va hotărî alăturarea la puterile centrale… / În ziua de Sfânta Marie, 15/28 august 1916, oficiasem sfânta liturghie în catedrală. Până la amiază, nu s-a știut nimic. După-amiază, ajunge și la mine, în seminar, ştirea despre declararea războiului român. Cel dintâi lucru mi-a fost să-mi fac bagajul, gata pentru toate eventualităţile”[386].

1918, octombrie 13: „În **Arad**, comitetul executiv ia numele de Consiliul Naţional Român, sub preşedinţia lui Ştefan C. Pop, având ca membri pe Teodor Mihali, Vaida Voivod, Vasilie Goldiș, Aurel Vlad și Aurel Lazar. Acest consiliu se întregeşte cu socialiştii Flueraş şi Jumanca. În Wiena, se constituie sfatul soldaţilor români. Aceştia primesc soldaţii români, veniţi în grupuri de pe front, îi organizează şi-i trimite acasă, cu instrucţii. / Din **Arad** se organizează toate centrele celor 26 comitate româneşti în consilii naţionale comitatense, iar acestea organizează plasele şi comunele în sfaturi comunale, sub conducerea preotţimii şi a învăţătorimii. Numai Clujul face excepţie, unde Amos Frâncu organizează „Senatul Ardealului întreg“. Consiliul naţional din Arad însă reduce sfera de

---

385 *Românul*, Anul II. nr. 244, Arad 1912, p. 1

386 Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 76

competenţă a Clujului asupra comitetului Cojocna şi aşa salvează unitatea acţiunii naţionale”[387].

1918, noiembrie 4: „În 4 noiembrie, ne sosesc ştiri alarmante din comitatul **Arad**, în cea mai mare comună, **Pecica**, comuna mea natală, notarul Momac abia scapă cu viaţă. I se aducea de vină că i-a prea trimis pe front şi şicanat pe cei de acasă, deși, în timp de pace, făcuse mult pentru ridicarea bunei stări în comună. Mânia poporului nu cunoaște iertare. În **Pâncota** sunt jefuite prăvăliile”[388].

1918, decembrie 29: „În 29 decembrie, a sosit generalul Berthelot în **Arad**. I s-a făcut o primire grandioasă, cum ştiu aradanii cu mândrul lor popor. Fireşte, lumea a venit ca la sărbători, cu flori şi cântece, sub steaguri naţionale. La plecarea lui Berthelot de la hotelul „Crucea Albă”, au năvălit, din toate străzile laterale şi din casele de pe bulevard, soldaţi unguri înarmaţi, trăgând focuri în mulţimea care plecase după Berthelot, la gară. Au rămas morţi şi răniţi pe teren. Măreaţa serbare a fost înecată mişeleşte în sânge, înaintea ochilor lui Berthelot. Cine n-a scăpat cu fuga a fost împuşcat, în ziua mare, pe stradă. După aceea s-a început vânătoarea asupra românilor din oraş, şi în cursul nopții”[389].

---

[387] Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 155

[388] Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, pp. 158, 159

[389] Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926, p. 197

ARCALIA

(Arukalia, judeţul Bistriţa-Năsăud)

„În Ardeal, la **Arcalia**, în Solnoc-Dobâca, erau în uz carele cu roate de bronz, fie că vor fi fost oferite zeilor ca daruri votive de cult solar… fie că erau folosite, ca în Sud, drept care de luptă”[390].

1355, mai 23, Turda: Nicolae Kwnth, voievodul Transilvaniei, dă de ştire conventului mănăstirii Mănăştur că „în adunarea noastră obştească, ţinută cu toţi nobilii din părţile Transilvaniei, la **Turda**… ridicându-se Nicolae, fiul lui Benes, a înfăţişat împotriva magistrului Konya, fiul lui Toma, răposatul voievod al Transilvaniei, şi împotriva lui Ştefan, Farcaş şi Toma, fiii lui Petru, fiul lui Farcaş, mai multe privilegii regale – anume ale lui Bela şi al lui Ladislau, regi de strălucită pomenire – cu privire la nişte moşii: **Şomfalău** (Sofalua, azi **Sărata**, înglobat în oraşul Bistriţa), **Chintelnic** (Kendtelek, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Sărăţel** (Zereth, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Măgheruş** (Monyoros, azi **Şieu-Măgheruş**, judeţul Bistriţa-Năsăud), **Arcalia** (Arukalia, judeţul Bistriţa-Năsăud), aflătoare în comitatul Dăbâca, precum şi **Săsarm** (Zeyzorma, judeţul Bistriţa-Năsăud) şi **Chiuza** (Kuzepfolu, judeţul Bistriţa-

[390] Pârvan, Vasile, *Getica / o protoistorie a Daciei*, Bucureşti 1926, pp. 319, 320

Năsăud), aflătoare în comitatul Solnoc. / Deoarece aceste moşii nu au fost luate în chip legiuit, după obiceiul regatului… să trimiteţi spre mărturie omul vostru de crezare, care, ducându-se la sus zisele moşii şi adunând toţi vecinii şi megieşii lor şi, fiind aceştia de faţă, să le hotărnicească şi, odată hotărnicite, să le dea în stăpânire acestui Nicolae, fiul lui Benes”[391].

1888, martie 28: Preotul greco-catolic Elia Iuga din **Arcalia** aduce mulţumiri preotului Ioan Baciu din **Şoimuş** „pentru că ne-a decorat biserica cu două icoane de stil grecesc, lucrări proprii, care se pot compara cu ale oricărui artist de acest fel. Atât frumuseţea acestora, cât şi preţul moderat mă îndeamnă a-l recomanda din inimă publicului… cei pe care îi interesează au a se adresa la sus-numitul preot, în Şoimuş, poşta ultimă Nagy Sajo, comitatul Bistriţa-Năsăud”[392].

1889: „În 10 iunie a. c., a doua zi de Rusalii, pe la 10 ore, seara, m-am pomenit şi eu, cu familia mea, în **Şintereag**, unde s-a ţinută o petrecere de vară, care s-a aranjată prin câţiva juni, în frunte cu Pompei Făgărășianu, teolog absolută, în curtea ospătăriei de acolo. Au luat parte vreo 50-60 persoane din jur. Intratul a fost 53 florini v. a. (vienezi), din care 28 florini spese; profit curat 25 florini, în favoarea bisericii greco-catolice din Şintereag. Tinerimea și-a petrecut bine. S-a jucat şi o „Romană“. / Cu mândrie naţională, am onoarea a aminti că, dintre sexul frumos, doamna Maria Juga (Iuga), tânăra preoteasă din **Arcalia**, şi domnişoarele Lucreția Rusu, din **Chintelnic**, Maria Cupşia, din **Odorhei**, Ana Târgoveţ din **Măgheruş**,

---

391 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 308, pp. 312, 313

392 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LI, nr. 60, Braşov 1888, p. 3

Lucreția Moldovan, din **Bileag**, Florea Belciug din Borgo-Tiha (Tiha Bârgăului), Lucreția Sigeartău din **Şintereag**, și domnișoara Bal din **Ilva Mare** s-au prezentat în costum naţional. / Dintre familiile participante, însemn pe domnii Michail Făgărăşianu, de la **Teure**, Iosif Bal din **Ilva Mare**, Petru Mureşian, de la Dees (Deaş), Joan Cupcea, de la **Măgheruș**, și Ilie Iuga, de la **Arcalia**"[393].

1900: „Adunarea generală a înființării reuniunii „Caritatea" (din Şoimuş) nu s-a putut ţine, cu această ocaziune, fiind timpul prea înaintat şi de aceea s-a amânat pe ziua de 29 octombrie 1900. / **Banchetul**. Lu ora unu p. m., întreg publicul era adunat în grădina din mijlocul satului, unde poporul din **Şoimuş** s-a îngrijit de a încărca mesele cu de-ale mâncării, poftind pe toți ospeţii la un prânz frugal. După datina ce se practică la astfel ocaziuni, precum în tot locul, așa şi aici, a venit rândul toastelor. Începutul l-a făcut protopopul Silași, care a toastat pentru Episcopul Ioan Szabo, ca cap al diecezei în care se află comuna ce ne-a întrunit la această festivitate. Preotul Ioan Bârsan, din **Ruscior**, vorbeşte despre progresul dezvoltat la poporul greco-catolic din tractul protopopese al Bistriţei, în general, şi în special la poporul din **Şoimuş**, atribuind acest avânt energiei protopopulai Silaş, ca şef al tractului, şi preotului Ioan Baciu, ca bun conducător al poporului din **Şoimuş**. Michai Baciu, preotul din **Sas-Feleac**, închină în sănătatea poporului din Şoimuş şi Ioan Baciu, parohul local, în sănătatea oaspeților. / **Concertul**. Corul plugarilor a delectat publicul cu mai multe piese forte frumos executate în cuartet, ce a fost răsplătit, din partea numerosului public. cu nenumărate aplauze. Diri-

[393] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 134, Braşov 1889, p. 2

gentul corului, dl Basiliu Baciu, şi cu această ocaziune a dat probă eclatantă despre energia şi tactica cum ştie dânsul să dirige tânărul **cor al plugarilor din Şoimuş**. / **Jocul și Căluşerii**. Jocul s-a început cu o frumoasă *someşană*, după cure au urmat diverse dansuri poporale şi de salon. Când petrecerea era mai animată, se aud glasuri, prin public: „Vin căluşerii! Vin căluşerii!”, publicul le face loc, muzica întonează *jocul căluşerilor* şi bravii tineri din comuna vecină, **Ragla**, costumat frumos ca căluşeri, în frunte cu falnicul lor vătav, se avântă-n joc și joacă cu atâta procesiune jocurile noastre istorice, „Căluşeriul” şi „Bătuta”, încât a stors admirațiunea întreg publicului de faţă, care îi aplaudă frenetic. / Inteligența din jur a fost bine reprezentată la aceasta petrecere, aşa am văzut prin public pe doamnele Iuliana Silaşi din **Bistriţa**, Aurelia Soponescu din **Budatelnic**, Aurelia Juga (Iuga) din **Arcalia**, doamna Nechita din **Sebeşul-superior**, doamna Thimariu din **Berla**, Anica Bojor din **Ardan**, şi domnişoarele Lucreția Mathe din **Chiraleş**, Elena Posmuşan din **Ragla**, Aurelia Bojor din **Ardan**; Lucreția Suia din **Neţu**, Carolina Rus din **Budacul-român**; Erina Marginean din **Budacul-român**; Emilia Păcurariu din **Ragla**, Veronica Popoviciu din **Buduş**, Leontina Duca din **Dumitriţa**, Elena Todoran din **Feleacul-săsesc**; Lucreția, Mariuţa şi Aurelia Baciu din **Şoimuş**, Rafila Roman din **Ragla**; apoi domnii Alesandru Silasi, protopop din **Bistriţa**, Ioan Marginean, căpitan de regiment, pensionar în **Ragla**, Michai Baciu, preot în **Feleacul-săsesc**, Ene Juga, preot în **Arcalia**, Teodor Oltean, preot în **Ardan**, Ioan Bârsan, preot în **Ruscior**, Vasiliu Nechiti, preot în **Sebeşul-superior**, Ioan Thimar preot în **Berla**, Larion Cujesdean, preot în **Budacul-român**, Elie Posmupan, preot în **Ragla**, Nichita Suia, preot în **Neţ**, Ște-

fan Todoran din **Feleac**, Georgiu Ungurean, tipograf din **Şoimuş**, Andrei Bugnar, ofiţer în rezervă şi practicant de poștă în **Karczag**, Teodor Adace, învăţător la şcoala fundaţională din **Monor**, Ioan Timiş, învăţător în Neţ, Georgiu Todoran, învățător la şcoala fundaţională, din **Monor**; Ioan Rus, supravigil silvic în **Budacul-român**, Ștefan Petroşan, supravigil silvic în **Lunca-Vinului**, Ioan Baciu, student din **Şoimuş**, Emil Radu, student din **Bistriţa**, și alţii, ale căror nume ne sunt necunoscute”[394].

1908: „O frumoasă nuntă a avut loc, în 16 februarie, în comuna **Arcalia**, când un ales teolog al arhidiecezei Sibiului, dl Ioan Vodă, absolventul facultăţii teologice a universităţii din Cernăuţi şi a cursului de oratorie din Berlin, născut în **Topliţa românească** şi ales de preot în **Deda**, o comună fruntaşă de pe Mureş, a condus la altar pe domnişoara Mariţi Iuga, prea drăgălaşa fiică fiică a părintelui Elia Iuga din **Arcalia**. Nănaşi au fost părintele G. Maier, de pe Mureş, cu doamna, iar paranimi au fost domnii Dr. I. Cl. Iuga, candidat avocatură în **Lugoş**, şi dl Dr. Aurel Iuga, candidat în avocatură în **Dej**, cu domnişoarele Mureşan din **Piatra**, şi dl Ioan Iuga, student jurist în Cluj, cu domnişoara Lucreţa Russu din **Şieu**. Încăperile, de altcum destul de largi ale casei parohiale din **Arcalia**, abia au putut cuprinde în sine numărul mare al nuntaşilor, veniţi chiar şi din cele mai mari depărtări, în al căror şir am zărit mai mulţi preoţi din jur, în frunte cu reverentul Gherasim Domide, **protopopul Bistriţei**, precum şi vreo câţiva membri ai inteligenţei române din Bistriţa. Actul de cununie s-a săvârşit în biserica din **Chintelnic**, din partea părintelui Russu din **Aiud**. După cununie, s-a dat masa la

[394] *Revista Ilustrată*, Anul III, nr. 14-15, Şoimuş 1900, p. 134

socrii mici, cu 80 de tacâmuri. Nici un taraf de lăutari, fireşte, nu a lipsit. Ridicându-se masa, tinerii au intrat în dans. În curând s-au ataşat de noi şi bătrânii şi am urmat-o până în cealaltă zi, la amiază. Drept încheiere zic tinerei perechi: să fie într-un cea cu noroc!”[395].

[395] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 36, Braşov 1908, p. 4

ARCHID

(Erkud, judeţul Sălaj)

1354, octombrie 16, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea adevereşte că, venind „magistrul Jakch, fiul lui Toma de **Coşeiu** (Kusol, judeţul Sălaj), pentru sine şi pentru Gheorghe, Ştefan, Ladislau şi Andrei, fiii săi, aflători la vârsta copilăriei, pe de o parte, iar de cealaltă Iacob şi Ioan, fiii lui Dominic de Coşeiu, adică verii primari de tată, de asemenea pentru ei şi pentru Nicolae, Egidiu şi Ladislau, fiii numitului Iacob, aflători, la fel, în anii copilăriei, şi susnumitul Ioan, fiul lui Dominic, pe atunci lipsit de mângâierea unor moştenitori, au mărturisit… pentru ei şi osebit pentru bucăţile lor de moşie, lăsând deoparte orice ură şi smulgând din rădăcini, din mijlocul lor, orice pricină de proces… / Mai întâi, au dat jumătate din moşia **Coşeiu**, aflătoare în comitatul Solnoc, în schimbul altei moşii a lor, zisă **Portelec** (azi **Portiţa**, judeţul Satu Mare), aflătoare în comitatul Satu Mare… vecină cu moşia **Archid** (Erkud, judeţul Sălaj), pe care magistrul Jackh o stăpânea prin cumpărare, au împărţit-o în modul că o uliţă cu case doar pe o parte, aflătoare în partea de apus şi spre moşia **Mocirla** (Mochola, azi **Valea Pomilor**, judeţul Sălaj), începând de la curtea magistrului Jackh, întinzându-se spre pădurea Deg, până la capăt, împreună cu sus-zisa curte a revenit în proprietatea magistrului Jackh, fiul lui Toma. În schimb, cele două uliţe, cu case pe o parte, tot spre pădurea

Deg, una din uliţe a căzut în bucata magistrului Jackh, iar cealaltă, dincolo de valea pârâului Deg şi aşezată înspre răsărit de sesiile acelor fii ai lui Dominic, a revenit numiţilor Iacob şi Ioan, fiii lui Dominic… Iar cealaltă jumătate a moşiei Coşeiu, numiţii fii ai lui Dominic au lăsat-o magistrului Jackh… însă pământurile de folosinţă, pădurile, dumbrăvile, păşunile, fâneţele, dreptul de ocrotire şi târgul, obişnuit să se ţină în fiecare săptămână, în ziua de mierguri, i s-a dat magistrului Jackh, pentru slujbele sale credincioase, de către preaînaltul Ludovc, regele Ungariei… / Pe lângă aceasta, jumătatea moşiei **Vaia** (Isakerwoya, azi **Crişeni**, judeţul Sălaj), aflătoare în comitatul Solnoc… au împărţit-o între ei în două părţi egale… / Dar aceasta nu e tot, căci magistrul Jackh, împins de iubire frăţească, a dat… locul sau curtea răposatului Leukus, fratele său, şi o altă curte întreagă, aşezată lângă aceea, dinspre miazăzi, spre biserica zidită, din sus-zisa moşie Coşeiu”[396].

[396] AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 273, pp. 281-284

ARCHITA

(**Erked**, judeţul Mureş)

1351, ianuarie 22: Scrisoarea voievodului Transilvaniei Dionisie, adresată capitlului bisericii Transilvaniei, după ce „Egidiu, fiul lui Basarab de **Sâncel** (judeţul Alba**)**, a redobândit, în temeiul dreptului său, pe calea legii în faţa judecăţii noastre, de la Petru, fiul lui Werner, şi de la Petru, fiul lui Nicolae, fiul aceluiaşi Werner, comiţi de **Saschiz** (**Kyzd**, judeţul Mureş) şi de la Ladislau, Mihail şi Nicolae, fiii lui Ioan, fiul aceluiaşi Werner, comiţi de **Archita** (**Erked**, judeţul Mureş)… moşia numită **Zoltan** (azi **Mihai Viteazul**, judeţul Mureş), ca fiind a sa şi, deoarece în pricina aceasta sus pomeniţii comiţi de Saschiz şi de Archita au rămas osândiţi şi încărcaţi cu o gloabă asemenea cu preţul acelei moşii… e nevoie să fie trimişi omul nostru şi omul vostru pentru punerea în stăpânire… omul nostru Petru, fiul lui Ioan de **Petişdorf** (Petiş, judeţul Sibiu) sau Ioan zis Zaz de **Borsiyacobfolua** (lângă Sâncel, judeţul Alba) ori Mihail de **Şilea** (**Syle**, judeţul Alba) sau, în lipsa celorlali, Valentin, fiul lui Marcharth de **Herepea** (**Herepe**, judeţul Mureş), să se ducă la acea moşie şi, chemând în chip legiuit vecinii şi megieşii ei şi aceştia fiind de faţă, s-

o despartă de drepturile de moşie ale altora şi s-o dea lui Egidiu, ca s-o stăpânească pe veci”[397].

1356, iulie 10, Deva: Andrei, voievodul Transilvaniei, scrie capitlului bisericii Transilvaniei că i s-a plâns comitele Iacob, fiul lui Geubul, că, în 19 iunie 1356, „toţi saşii din **Saschiz** (Kyzd, judeţul Mureş) şi **Archita** (Erkud, judeţul Mureş), cât şi din **Roadăş** (Radus, judeţul Braşov), precum şi cei aşezaţi în trei sate ale abaţiei de **Cârţa** (Kyrcz, Kercz, judeţul Sibiu), adică din **Criţ** (Kereztur, judeţul Braşov), **Meşindorf** (Mesche, azi **Meşendorf**, judeţul Braşov) şi **Cloaşterf** (Zenthmiclosteleke, judeţul Mureş), venind cu gând rău şi cu armele în mână asupra moşiei sale numită **Haşfalău** (Haasfalua, Haasfalu, azi **Vânători**, judeţul Mureş), au prefăcut în cenuşă casele oamenilor aflate pe ea, au ridicat cu desăvârşire bunurile sale, iar pe doamna, soţia sa, împreună cu trei copile, fiicele acestui Iacob, le-au jignit cu cuvinte neîngăduite şi au voit să le omoare, iar toate lucrurile mişcătoare şi nemişcătoare, pe care acea doamnă, cu fiicele sale, le duseseră în biserica sa, clădită în Haşfalău mai înainte de a intra aceştia acolo, ei le-au cărat cu totul, spărgând uşile bisericii, şi, nefiind mulţumiţi nicu cu atâta, zişii saşi, ducându-se la altă moşie a sa, numită **Şard** (Saard, azi **Şoard**, judeţul Mureş), au sfărâmat poarta bisericii şi au pus să se ridice toate lucrurile sale şi alte odoare din casa sa, preţuind 100 de mărci. De asemenea, de sărbătoarea Sfintei Treimi (21 iunie), mergând ei la satul numit **Bundorf** (Boda, azi **Buneşti**, judeţul Braşov), au dărâmat biserica, au spart poarta arhivei acestei biserici, ridicând şi ducând cu ei toate actele şi dovezile scrise, care fuseseră

---

397 AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977, doc. 8, pp. 8, 9

întocmite, şi date cu privire la moşiile sale. / Prin cele de faţă, rugăm să trimiteţi omul vostru vrednic de crezare, spre mărturie, în faţa căruia, omul nostru, Valentin de **Herepea** (Herepe, Herepey, judeţul Mureş) sau Pavel, fiul lui Andrei de **Tunughy** (în Ungaria), ori Nicolae, fiul lui Dominic, din zisul Şard, cercetând cu lare aminte adevărul, pe faţă şi într-asuns… să urmărească şi să caute tot adevărul asupra celor de mai sus"[398].

1363, noiembrie 15, Turda: Voievodul Dionisie scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, în adunarea obştească de la Turda, ridicându-se „Dominic, fiul lui Ioan zis Zenyes, ne-a adus la cunoştinţă că toţi oamenii şi saşii din **Archita** (Erkud, judeţul Mureş) strâng şi folosesc, împotriva voinţei sale şi a opreliştei legiuite, roadele şi foloasele unei moşii a sa, numită **Ramacha** (dispărut, lângă Rupea, judeţul Braşov), aflătoare în comitatul Târnava… De aceea, cerem să trimiteţiomul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia omul nostru, Nicolae, fiul lui Alesandru, sau Ladislau de **Şoard** (Şard, Saard, azi **Şoard**, judeţul Mureş), fratele acestuia, ori Petru, fiul lui Ilie de **Mugeni** (Buguz, judeţul Harghita), să-i oprească pe aceşti saşi din Archita de la strângerea pe mai departe a oricăror roade şi folosinţe ale moşiei Ramacha"[399].

1369, aprilie 10, Sighişoara: „Nicolae de **Archita** (Erkenthino, Erkenhyna, judeţul Mureş), fiul răposatului comite Ioan de Archita, şi Nicolae de **Hendorf** (azi **Bădeni**, judeţul Sibiu), ginerele comitelui Ioan, şi comitele Dumitru de **Richisdorf** (Richwyni, azi **Richiş**, judeţul

---

398 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 25, pp. 25, 26

399 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 198, pp. 178, 179

Sibiu), ginerele pomenitului comite Ioan, după o îndelungată chibzuire, au vândut… satul Vâlcândorf (Vâlcândorf, Wolkendorf, azi **Vulcun**, judeţul Mureş) lui Petru zis Schever, orăşean din cetatea **Sighişoara** (Segusvar, judeţul Mureş), și fratelui său Ladislau, atât lor, cât şi moştenitorilor lor şi urmaşilor acestor moștenitori… Martori ai acestei vânzări sunt comitele Solomon de Sighişoara, comitele Martin de **Roandola** (Radenthal, Rundal, judeţul Sibiu), comitele Simion de Sighişoara, comitele Nicolae, pe atunci jude al locuitorilor provinciei, Daniel Prenner, Petru Tylo, Petru Bekta, pe atunci jude, Andrei brutarul, Hermann Holczappel şi multi alții vrednici de crezare"[400].

1904, „În 2 iunie, joi noaptea, spre vineri, s-au furat din stava **Homorodului**, lângă **Cohaln**, 7 cai, dintre care doi au scăpat din mâinile hoţilor şi s-au întors, însă cinci sunt pierduţi. Caii erau ai lui Iohan Vagner, Iohan Hales, Georg Prediger, Mihail Depner şi a parohului românesc G. Repede. Bieţii păstori sunt în pagubă de peste 1.400 coroane. Din cei 5 cai furaţi, 2 sunt roşii şi 3 negri, cei negri sunt pintenogi. Pe cei mai mulţi îi surprinde acest caz şi se întreabă cum se mai pot fura şi vinde cai de furat azi, pe lângă atâtea ţidule şi controale. Cum pot furii, cu atâta îndrăzneală, să umble cu caii de furat pe lângă atâtea posturi de pază? În anul trecut, din **Boiu**, tractul Sighişoarei şi nu s-au mai aflat doi cai din **Archita**"[401].

---

400 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 381, pp. 588, 589

401 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXVII, nr. 173, Braşov 1904, p. 3

ARDAN

(săs. Gordn, Gorn, germ. Garendorf, Garndorf, Jordan, magh. Árdány, comuna Șieu, județul Bistrița-Năsăud)

1900: „Adunarea generală a înființării reuniunii „Caritatea” (din Şoimuş) nu s-a putut ţine, cu această ocaziune, fiind timpul prea înaintat şi de aceea s-a amânat pe ziua de 29 octombrie 1900. / **Banchetul**. Lu ora unu p. m., întreg publicul era adunat în grădina din mijlocul satului, unde poporul din **Şoimuş** s-a îngrijit de a încărca mesele cu de-ale mâncării, poftind pe toți ospeţii la un prânz frugal. După datina ce se practică la astfel ocaziuni, precum în tot locul, așa şi aici, a venit rândul toastelor. Începutul l-a făcut protopopul Silași, care a toastat pentru Episcopul Ioan Szabo, ca cap al diecezei în care se află comuna ce ne-a întrunit la această festivitate. Preotul Ioan Bârsan, din **Ruscior**, vorbeşte despre progresul dezvoltat la poporul greco-catolic din tractul protopopese al Bistriţei, în general, şi în special la poporul din **Şoimuş**, atribuind acest avânt energiei protopopulai Silaş, ca şef al tractului, şi preotului Ioan Baciu, ca bun conducător al poporului din **Şoimuş**. Michai Baciu, preotul din **Sas-Feleac**, închină în sănătatea poporului din Şoimuş şi Ioan Baciu, parohul local, în sănătatea oaspeților. / **Concertul**. Corul plugarilor a delectat publicul cu mai multe piese forte frumos executate în cuartet, ce a fost răsplătit, din

partea numerosului public. cu nenumărate aplauze. Dirigentul corului, dl Basiliu Baciu, şi cu această ocaziune a dat probă eclatantă despre energia şi tactica cum ştie dânsul să dirige tânărul **cor al plugarilor din Şoimuş**. / **Jocul și Căluşerii**. Jocul s-a început cu o frumoasă *someşană*, după cure au urmat diverse dansuri poporale şi de salon. Când petrecerea era mai animată, se aud glasuri, prin public: „Vin căluşerii! Vin căluşerii!”, publicul le face loc, muzica întonează *jocul căluşerilor* şi bravii tineri din comuna vecină, **Ragla**, costumat frumos ca căluşeri, în frunte cu falnicul lor vătav, se avântă-n joc și joacă cu atâta procesiune jocurile noastre istorice, „Căluşeriul” şi „Bătuta”, încât a stors admirațiunea întreg publicului de faţă, care îi aplaudă frenetic. / Inteligența din jur a fost bine reprezentată la aceasta petrecere, aşa am văzut prin public pe doamnele Iuliana Silaşi din **Bistriţa**, Aurelia Soponescu din **Budatelnic**, Aurelia Juga (Iuga) din **Arcalia**, doamna Nechita din **Sebeşul-superior**, doamna Thimariu din **Berla**, Anica Bojor din **Ardan**, şi domnişoarele Lucreția Mathe din **Chiraleş**, Elena Posmuşan din **Ragla**, Aurelia Bojor din **Ardan**; Lucreția Suia din **Neţu**, Carolina Rus din **Budacul-român**; Erina Marginean din **Budacul-român**; Emilia Păcurariu din **Ragla**, Veronica Popoviciu din **Buduş**, Leontina Duca din **Dumitriţa**, Elena Todoran din **Feleacul-săsesc**; Lucreția, Mariuţa şi Aurelia Baciu din **Şoimuş**, Rafila Roman din **Ragla**; apoi domnii Alesandru Silasi, protopop din **Bistriţa**, Ioan Marginean, căpitan de regiment, pensionar în **Ragla**, Michai Baciu, preot în **Feleacul-săsesc**, Ene Juga, preot în **Arcalia**, Teodor Oltean, preot în **Ardan**, Ioan Bârsan, preot în **Ruscior**, Vasiliu Nechiti, preot în **Sebeşul-superior**, Ioan Thimar preot în **Berla**, Larion Cujesdean, preot în

Budacul-român, Elie Posmupan, preot în **Ragla**, Nichita Suia, preot în **Neţ**, Ștefan Todoran din **Feleac**, Georgiu Ungurean, tipograf din **Şoimuş**, Andrei Bugnar, ofiţer în rezervă şi practicant de poștă în **Karczag**, Teodor Adace, învăţător la şcoala fundaţională din **Monor**, Ioan Timiş, învăţător în Neţ, Georgiu Todoran, învățător la şcoala fundaţională, din **Monor**; Ioan Rus, supravigil silvic în **Budacul-român**, Ștefan Petroşan, supravigil silvic în **Lunca-Vinului**, Ioan Baciu, student din **Şoimuş**, Emil Radu, student din **Bistriţa**, și alţii, ale căror nume ne sunt necunoscute"[402].

1900: „Ce face băutura! În comuna **Ardan**, doi oameni de frunte şi gospodari, care, pentru păscutul de tomnă, şi-au împreunat laolaltă boteele (oile sterpe – n. n.) de oi, la despărţire, după alesul oilor, s-au dus la cârciuma din sat, pentru ca să închine laolaltă un pahar de băutură că, le-a ajutat Dumnezeu de au ieşit în capăt cu pace și nu au avut pagubă. Acolo, au dat în ceartă și unul a aruncat cu o glajă în capul celuilalt, care, în scurt timp, a şi murit. Un alt caz: Un locuitor din comuna **Şoimuş**, întorcându-se din comuna vecină, cam târziu, către casă si turmentat fiind de băutură, a căzut într-un părău, unde l-au aflat rudeniile, a doua zi, mort"[403].

---

402 *Revista Ilustrată*, Anul III, nr. 14-15, Şoimuş 1900, p. 134
403 *Revista Ilustrată*, Anul III, nr. 18-24, Şoimuş 1900, p. 3

ARDUD

(Erdeud, Erdöd, judeţul Satu Mare)

1367, ianuarie 7, Csenger: Vicecomitele şi cei patru juzi de Satu Mare dau de ştire că, înfăţişându-se „văduva lui Dominic zis Chichach, cu numele Margareta, fiica lui Petru de **Ghirişa** (Gyres, judeţul Satu Mare), împreună cu Ștefan, fiul ei încă copil, iar pe de altă parte, Petru şi Pavel, fiii lui Ladislau zis de **Ardud** (Erdeud, judeţul Satu Mare), zisa doamnă Margareta a spus prin că, deşi zişii Petru si Pavel l-au ucis pe Dominic, soţul ei, totuşi, prin rânduirea unor bărbaţi cinstiţi, s-au înțeles ca aceşti Petru şi Pavel să-i plătească 22 de florini, pe care florini i-au plătit pe deplin și în întregime. De aceea, această doamnă Margareta, în temeiul şi prin mijlocirea scrisorii de faţă, îi socoteşte, atât pentru ea, cât si în numele zisului copil al ei, pe Petru si Pavel, pe ei şi pe moştenitorii lor, descărcaţi şi iertaţi în toate chipurile, în ceea ce priveşte moartea zisului Dominic”[404].

1467: „Dragfieştii şi-au construit o cetate la **Ardud**, care se păstrează şi astăzi, pe lângă casa pe care o aveau în cetatea Buda. Ioan Ungur de **Nădăştia**, odată cu întinsul domeniu, obţinut după 1467, a ținut şi trei cetăți…

[404] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 188, p. 306

/ Ioan Dragfi a deţinut, o perioadă, şi funcția de comite de Timiş, de rang baronial… Fieştii şi-au constituit un domeniu vast, cu centrul în comitatele Satu Mare, cetatea **Ardud** şi Solnocu de Mijloc, cetatea şi districtul, care avea vreo 58 de sate, la 1405”[405].

1592: Petru Sandor, român ardelean, scrie arhiducelui Matia că, strămutându-se, cu câţiva români ardeleni, în comitatul Sătmarului, lângă **Ardud**, unde a stârpit o pădure şi a colonizat un sat întreg, care şi-a luat numele de „Sándorfalva” (în Ungaria), după el, îl roagă să-i dea demnitatea de voievod, după obiceiul neamului românesc, cu scutire de dări pentru casa sa, ce a făcut-o acolo, în satul fundat de dânsul”[406].

1924: „Credincioşii români uniţi din nou înfiinţata parohie **Ardud** (judeţul Sătmar) şi pe această cale aduc celea mai vii mulţămite poporenilor din comuna **Tămâia** (azi **Tămaia**, comuna Fărcaşa, judeţul Maramureş), pentru iconostasul dăruit, cu care ardudenii şi-au împodobit biserica lor. Bunul Dumnezeu să le răsplătească acest dar frumos şi creştinesc. / Petru Herţegh, parohul Ardudului”[407].

1925: „Statutul personal al Diecezei române unite de Oradea-Mare, pe anul 1925” menţionează, în „Districtul protopopesc al Mădăraşului”, pe parohul Petru Herţeg, în **Ardud**, Ardud fiind şi localilatea de poştă a aşezărilor din district. Apoi, în cadrul unor noi „Numiri: Aflăm din sursă oficială, că Ioan Ternovan a fost numit, de la parohia Ardu-

---

[405] Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Trasilvania, între anii 1440-1514*, Bucureşti 2000, p. 203, 307

[406] Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931, p. 315

[407] *Unirea Poporului*, Anul VI, nr. 17, Blaj 1924, p. 5

sat, la parohia **Chegea**; Petru Herczegh, de la **Ardud**, la **Ardusat**; Emil Ghita, de la **Tătărești**, la **Ardud**; Vasile Bași, de la **Vii**, la **Tătăreşti** ; Ioan Soran, de la **Istrău**, la **Doba**”[408].

1938: „Nici nu ştiu bieţii oameni ce soartă vrea să le croiască dl Lord, căci, dacă ar şti, eu cred că ar trimite imediat o delegaţie spre a-l întreba că ce are cu ei. Şi nu cred că s-ar găsi un singur om, o singură femeie, ba chiar şi copil, care să nu moară, cu arma în mână, păzindu-şi graniţa contra Ungurilor… / dl Lord ar voi să treacă frontiera închipuită de dânsul pe la răsărit de cercurile **Tăşnad** şi **Ardud** (Erdád), în care românii sunt în majoritate absolută; ba chiar să dea ungurilor pe românii din Ţara Oaşului (cercul Tisantul), care sunt o ramură de români tot aşa de puternică ca şi moţii; şi numai Dumnezeu a sădit pe aceşti români acolo, în extremul nord-vestic, spre a ţine acolo hotarul etnic al românismului”[409].

1938: „**Ardud** (Erdöd). La depărtare de 3 mile de Satu-Mare. Mai înainte, era o cetate foarte întărită, nu numai prin așezare, ci şi prin întărituri, ce se văd şi azi în ruine, căci, după ce a suferit asediul lui Ioan Sigismund, fiind ocupată, a fost distrusă până în temelii. Acum aparţine conților Karolyi, care din nou au ridicat un castel acolo unde fusese cetatea cea veche”[410].

1939: Este menţionat, în lista celor care „n-au achitat abonamentul, deşi ne-au reţinut, ani de-a rândul, revista… Dr. Dionisie Pop, **medic Ardud**, Satu Mare”[411].

---

[408] *Vestitorul*, Anul I, nr. 2, Oradea-Mare 1925, pp. 1, 4, 7

[409] Zagoriţ, Constantin, colonel, *Mai multe hărţi ale Transilvaniei şi graniţei dinspre Ungaria*, Ploeşti 1938, p. 17

[410] *Afirmarea*, Anul III, nr. 4, Satu Mare 1938, p. 38

[411] *Afirmarea*, Anul IV, nr. 8-9, Satu Mare 1939, p. 121

ARDUSAT

(Erdőszáda, judeţul Maramureş)

1895: „În numărul 141 a. c. al „Gazetei Transilvaniei“, o corespondenţă, sub titlul „Ce-i cu reuniunea învăţătorilor sătmăreni?“, se ocupă, între alţii, și cu modesta mea persoană, ca președintele reuniunii învățătorești, filiala „**Ardusat**-Someș”, acuzându-mă că adunările filiale nu se ţin regulat şi că, pentru ședința comitetului central din 27 mai, n-am trimis dare de seamă despre activitatea reuniunii filiale. Apoi, în general, se mai plânge că „reuniunea învățătorilor români greco-catolice, aparţinătoare părţilor sătmărene-orădene, şi acum, după un trecut de un deceniu și jumătate, în privința activității sale e tot în starea primitivă de la început“… / E destul să indic numai obiectele despre care au fost ținute, din care am la îndemână următoarele: **din anul 1888**: 1). „Creşterea trupească în şcoală, din punct de vedere sanitar”, prelucrată de: G. Onea, V. Görög şi I. Bretan; 2). „Raport despre ascultarea practică a cursului suplimentar de 4 săptămâni a industriei de casă“, ținut în **Sântejude**, citit de I. Bretan; 3). „Datorințele părinților în creşterea religioasă-morală a pruncilor“, prelucrat de G. Onea, I. Bretan, S. Anderco, V. Casa, A. Popan. / **Anul 1889**: 1). „Creşterea familiară în viața poporului“, de G. Szilágyi; 2). „Ce are de a face

învățătorul ca elevii săi să iubească adevărul și să fie sinceri?”, de G. Szilágyi; 3). „Apel!”, de G. Onea; 4). „Care e folosul ce-l aduce un învățător religios și care e dauna ce o cauzează unul ireligios”, de V. Sabo. / **Anul 1890**: 1). „Tratarea bucăţilor de citit“, de G. Szilágyi; 2). „Ce are de a face un învățător ca elevii lui să susțină linişteа în şcoală“, de C. Puşcaş; 3). „Cum să facem propunerea atrăgătoare?“, de E. Pop; 4). „Propunerea fizicii în cl. II-a a şcolilor poporale“, de T. Groza. / **Anul 1891**: 1). „Despre curăţenie“, de A. Popan; 2). „Propunerea constituţiunii în școlile poporale”, de T. Groza; „Propunerea constituțiunii în școli poporale!”, continuare de T. Groza; 4). „Necesitatea învățământului şi a educațiunii în școlile noastre poporale şi folosul şcolii corepetitoare“, de C. Puşcaş; 5). „Despre moartea trupului omenesc“, de V. Casa; 6). „Vorbirea în cor”, de C. Puşcaş; 7). „Ce datorinţă are faţă de elevii săi catihetul, fie acela învățător sau şi preot?“, de I. Bretan. / **Anul 1892**: 1). „Propunere practică din fizică: conceptul căldurii, naşterea ei şi cunoştința despre întinderea corpurilor prin căldură“, de C. Puşcaş; 2). „Despre educaţiune în genere”, de V. Casa. / În fine, în interesul public, fie-mi permis a ruga pe „corespondenţii” foilor române ca să nu publice acte oficioase care nu sunt menite pentru publicare, precum s-a întâmplat și acum, cu scrisoarea mult onoratului D. Ciucă. Sapienti sat... / **Ardusat**, la 31 iulie 1895. / Dionisiu Bran, preşedintele reuniunii, filiala Ardusat-Someș”[412].

1900: „Cu plăcere vin a vă raporta despre vizita săvârşită, în zilele trecute, prin Magnificul Domn Moise Nyeș, canonic de Oradea-mare. Magnificul Domn canonic,

[412] *Gazeta Transilvaniei*, AnulLVIII, nr. 163, Braşov 1895, p. 4

în 13 octombrie, cu trenul de dimineţă, a sosit în **Ardusat**, însoţit de Rssimul Dr. Felician Bran, Arhidiaconul părţilor Sătmărene. La gară l-au aşteptat fruntaşii poporului, cu parohul local, care i-a adresat câteva cuvinte de salutare… / După-amiază, a vizitat parohiile: **Ardusat**, **Buzești**, **Tamaia** şi **Farcaşa**. În 14 octombrie, adică duminecă, a celebrat sfânta liturghie comemorativă a sfintei Uniri. Popor imens a participat la serviciul divin, nu numai din Ardusat, ci şi din parohiile vecine, aşa încât şi cimitirul a fost îndesuit de credincioşi, deşi timpul era nefavorabil. După „Crez“, Magnificul Domn canonic a ţinut predică, explicând epistolele pastorale din acest an sfânt şi jubiliar. Rar avem ocaziune de a ne îndulci de oratoria unui bărbat eclesiastic ca Magnificenţa Sa Domnul canonic Moise Nyeş. Stilul lui uşor, predarea sa nemăiestrită, vocea lui sonoră, argumentele puternice, cu un cuvânt totalitatea calităţilor unui adevărat orator a făcut ca cei de faţă să fie cuprinşi de o emoţiune sacră, şi ca lacrimi să zărim lucind în ochii bărbaţilor trecuţi şi oţeliţi în luptele vieții. / Îndată după sfânta Liturghie, a primit vizita clerului districtual de **Ardusat** şi, după-amiază, a continuat vizitarea parohiilor **Borleşti**, **Pomi**, **Vişmort** şi **Borhid**”[413].

1907: „Punând mâna inspectorul Bodnár György pe o mapă zdrenţuită, uitată pe cei păreţi îndosiți ai şcolii din **Ardusat**, mapă oprită, a provocat o cercetare neîndurată contra învățătorului şi harnicului cântăreţ din **Ardusat**, Alecsandru Anderco. Împrejurarea, că mapa n-a fost folosită, în ultimii ani, pentru că era oprită şi zdrenţoasă, nu trage la cântar nimic. Toţi cunoscătorii de stări din

---

413 *Unirea*, Anul X, nr. 42, Blaj 1900, pp. 356, 357

Sătmar știu bine și prevăd că pedeapsa ce-l aşteaptă pe acest învăţător va fi grozavă”[414].

1908: „**Din temniță şi la temniță**. Tribumalul din Sătmar a judecat pe protopopul din **Ardusat**, Dionisiu Bran, şi pe învăţătorul Alesandru Anderco la câte şapte zile temniţă ordinară şi 5 coroane amendă pentru că, în şcoala greco-catolică din **Ardusat** a fost agăţată pe perete harta lui Kozzen B., „Europa proiectată şi desenată” (Prov. lui Ed. Hölzel, în Viena), editată de I. M. Moldovan, în Blaj, şi de W. Krafft, în Sibiiu, care, din 1889, este oprită. Arătarea a făcut-o periculosul notar de cerc ungur, în prezent suspendat. Protopopul D. Bran şi-a făcut osânda, din 30 ianuarie, până în 6 februarie, iar învățătorul Anderco a întrat în temniţa de la Baia-Mare, în 14 februarie”[415].

1908: „Părintele protopop George Şuta de la **Borleşti**, într-o dare de seamă despre mersul treburilor din Sătmar, zice: Întâmplarea „hazlie“ cu bieții Bran şi Anderco din **Ardusat**, osândiţi la închisoare de 7 zile, pentru o hartă, pe care erau însemnate localităţile și românește. Descoperirea cea mare a făcut-o un notar suspendat, care a umblat să facă concurenţă „meritelor patriotice“ ale celor de la inspectoratul regesc, dar şi-a aprins paie în cap. Aşa-i trebuie, de ce şi-a băgat nasul acolo, unde oala fierbe numai pentru inspectorul și subinspectorii regești, ca neaoşul maghiar Sprenger, cu care protopopul român avu extrema indulgență de asta de vorbă asupra numirilor româneşti ale comunelor din Sătmar. Păcat de vremea pierdută!... / De 30 de ani, de când cercetează inspectorii şcoala din **Ardusat** şi cu ochii lor de Argus n-au fost în stare a descoperi în şcoala de acolo harta asta periculoasă.

---

414 *Lupta*, Anul I, nr. 214, Budapesta 1907, p. 1

415 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 27, Braşov 1908, p. 3

A trebuit să le vină în ajutor notarul suspendat Komoróczy, ca să mântuiască patria de această mare primejdie. Se afirmă că, de când a făcut Komoróczy Peter această mare descoperire, personalul de la inspectorat e foc de mânios pe Komoróczy şi n-are alt nume decât „Petru făt-frumos". / Şi ce ironie! Subinspectorul Sprengher, care mergea să viziteze şcolile, trecea şi prin **Borleşti**, şi mă roagă să-i spun ce nume românesc au Mezó-Aranyos şi Lenard-falu, că, pe orişicine întâlneşte în drum şi întreabă după numele acestor sate, nimeni nu e în stare a-i spune în care parte a lumii se află. **Ardusatul** e la numai 4 km de **Borleşti** şi dacă Sprengher se uita în harta lui Bran, că pe acolo era să treacă, afla pe uşor că Mezó-Aranyos e **Arieşul de Câmp**, şi e aşa de aproape de **Ardusat**, încât, de a-i striga una bună din Ardusat, tot Arieşul te-ar auzi. I-am spus, apoi, subinspectorului că Balotafalu e **Aciua**, Olabujfalu e **Buzeşti**, iar Lenardfalu e **Recea** – astfel şi-a compus dl subinspector o hartă cu numiri româneşti, pentru care Bran şi Anderco suferiră 7 zile de închisoare. / George Şuta"[416].

1908: „**Mizerii de prin Sătmar**. Senzaţia cea mai nouă a săptămânii este că, în săptămâna trecută, a ieşit din temniţa din **Baia Mare** părintele protopop Dionisie Bran, pentru o hartă oprintă şi aflată în şcoala din **Ardusat**; iar senzaţia săptămânii viitoare va fi că are să intre învăţătorul Alesandru Anderu în temniţa din **Baia Mare**, pentru aceiaţi crimă. E mai trist decât aceasta că, în cele mai multe lucruri, şi-a vârât coada cel necurat între preot şi dascăl. Nu voi aminti cazul părintelui George Stanciu din **Botiz**, pe care învăţătorii de acolo, Rus şi Irimiaş, îl aduseseră în hărţuiele cu inspectorul regesc din Sătmar, nici nu voi

[416] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 41, Braşov 1908, pp. 1, 2

aminti cazul dascălului Ilie Popan, din **Aciua**, din generaţia mai nouă, care îşi acuză preotul prin foi de „daco românism”. / Legea lui Apponyi din 1907 îşi aduce şi ea roadele pe întreaga linie. Învăţătorii din **Borhid** şi **Vaşmort**, Goron şi Bretean, au contestat dreptul Ordinariatului de a-i lua în cercetare disciplinară, dacă acea comisie nu e prezidată de reprezentantul statului. Ce minţeală! După această logică, ar trebui să nu primească nici prescura de la slujbă, dacă, pe lângă prescurnicer, nu e imprimată pe prescură şi ştampila inspectoratului regesc. / Ca să fie deplin răvaşul, am să amintesc cazul şi mai trist al preoţilor Pap Lajos şi Pap Gyula, cel dintâi din **Firiza**, şi cel din urmă din **Girolt**, care bat toba mare prin foile maghiare, spre a-şi putea construi biserici româneşti cu ajutorul publicului patriotic. Cetind avizul acestora, îmi vine în minte cazul unui preot de odinioară, care a făcut contract cu diavolul că, dacă acesta îl ajută, în schimb îşi dă sufletul lui. Scopul şi l-a ajuns, dar conştiinţa nu i-a mai dat pace. Tot mereu auzea glasul înfiorător al conştiinţei: „Nu-i scăpare, eşti pierdut!” (vezi, mai pe larg, „Păstorul sufletesc” din **Şimleul Silvaniei**, 1 februarie 1908, p. 104); iar pe părintele Breban din **Baia Mare** nu-l mai lasă în pace, ca să-şi termine biserica, fostul ciceprezident al reuniunii învăţătorilor din Sătmar-Ugocia, ci îi adună cărbuni în cap, ca să introducă în biserica din Baia Mare limba maghiară. Triste lucruri, decât care mai triste nu pot fi. / Coriolan Târnovan, preot”[417].

1925: „Statutul personal al Diecezei române unite de Oradea-Mare, pe anul 1925” menţionează, în „Districtul protopopesc al Mădăraşului”, pe parohul Petru Herţeg, în

[417] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 26, Braşov 1908, pp. 1, 2

Ardud, Ardud fiind şi localilatea de poştă a aşezărilor din district. Apoi, în cadrul unor noi „Numiri: Aflăm din sursă oficială, că Ioan Ternovan a fost numit, de la parohia Ardusat, la parohia **Chegea**; Petru Herczegh, de la **Ardud**, la **Ardusat**; Emil Ghita, de la **Tătărești**, la **Ardud**; Vasile Bași, de la **Vii**, la **Tătăreşti** ; Ioan Soran, de la **Istrău**, la **Doba**"[418].

1926: „În **Baia Mare**, găsim azi, în al optulea an de stăpânire românească, 10 medici, din cari 4 evrei, 3 români şi 3 unguri; vreo 13 avocaţi, din care 7 evrei, 4 români şi 2 unguri; 3 farmacii, din care 2 ungurești, 1 evreiască, iar românească, nici una; vreo 64 prăvălii, din care 42 evreieşti, 17 ungurești şi 5 româneşti; găsim 2 biserici româneşti, față de 2 sinagogi şi 4 case de rugăciuni, tot evreieşti.

În **Baia Sprie**, la 1919, erau 123 evrei, iar azi, la o populaţie de 4.600 creștini, sunt 493 evreii. Deci, în 7 ani, numărul lor s-a mărit de 4 ori. Din cele 36 cârciumi, câte sunt aici, 19 sunt evreieşti, 14 ungureşti şi numai 3 româneşti, din cele 16 prăvălii, 13 sunt evreieşti, 2 ungureşti şi 1 românească.

În comuna **Șișești**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 1.000 locuitori, găsim 3 cârciumi, din care 2 evreieşti şi una românească.

În comuna **Dăneşti**, notarul e evreu. La o populație de vreo 450 locuitori, avem 1 cârciumă, care e evreiască.

În comuna **Recea**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 1.000 locuitori, găsim 2 cârciumi, din care 1 evreiască, iar una e comunală, care e pe cale de a dispărea.

În **Ocolișul Mare** e o singură crâșmă şi e evreiască. Notez că, în comună, singur cârciumarul e evreu.

[418] *Vestitorul*, Anul I, nr. 2, Oradea-Mare 1925, pp. 1, 4, 7

În **Şurdeşti**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 950 locuitori, avem 2 cârciumi, ambele evreieşti, iar cooperativa din sat stagnează, din lipsă de sprijin din partea autorităţilor. În comună, evrei sunt numai cei 2 cârciumari.

În **Şindreşti**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 600 locuitori, sunt 2 cârciumi, din care 1 românească şi 1 evreiască. E un singur evreu în sat.

În **Rusu**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 600, sunt 3 cârciumi, din care 2 evreieşti şi una românească, Sunt 2 familii evreieşti în comună.

În **Dumbrăviţa**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 1.000 locuitori, sunt 4 cârciumi, din cari 3 evreieşti şi una românească. Sunt 3 familii evreieşti în comună.

În **Săsar**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 2.000 locuitori, găsim 4 cârciumi, care sunt toate evreieşti. Sunt 4 familii evreieşti în sat.

În **Mocira**, notarul e evreu. Sunt 2 crâşme şi ambele evreieşti. Sunt 2 familii evreieşti în sat.

În **Făureşti**, notarul e ungur. La o populaţie de aproape 1.000 locuitori, găsim 8 cârciumi, din care 7 evreieşti şi 1 românească. Sunt 8 familii evreieşti în comună.

În **Tăuţii de Sus**, notarul e evreu. La o populaţie de vreo 600 locuitori, sunt 3 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Berchezoaia**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Bertez**, notarul e ungur. Sunt 3 cârciumi şi toate evreieşti.

În **Coaş** sunt 3 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Satu Nou de Sus**, notarul e evreu. La o populaţie de 700 locuitori, sunt 2 cârciumi, din cari una evreiască şi una a bisericii, dată pe seama unui evreu.

În **Negreia**, notarul e evreu. La vreo 36 locuitori, e o cârciumă, care-i evreiască. E o singură familie de evrei.

În **Târgul Lăpușului**, sunt vreo 2.300 locuitori, din care unguri 900, evrei 800 şi restul români. Sunt 56 cârciumi, din care 53 evreieşti, 2 ungurești și una românească. Sunt 4 avocaţi, din care 3 evrei şi un ungur.

În **Cicărlău**, sunt 4 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Strâmbu-Băiuțului**, sunt 5 cârciumi, din care 3 evreieşti, 2 ungureşti și nici una românească.

În **Dămăcușeni**, sunt 6. cârciumi, din care 5 evreieşti şi 1 ungurească.

În **Borcuţ**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Inău,** sunt 2 cârciumi și ambele sunt evreieşti.

În **Mașca**, sunt 3 cârciumi, din care 2 evreieşti şi 1 românească.

În **Văleni**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti.

În **Dobriţinaș**, sunt 2 cârciumi și ambele sunt evreieşti.

În **Ardusad**, sunt 4 cârciumi evreieşti, 1 românească şi una ungurească.

În **Copalnic**, sunt 4 cârciumi şi toate sunt evreieşti.

În **Măgureni** e o singură cârciumă, care e evreiască.

În **Fânațe**, sunt 2 cârciumi şi ambele sunt evreieşti”[419].

1940: „În zilele de 3-7 aprilie, s-au ţinut misiuni sfinte în comuna **Fărcașa**. din judeţul Satu Mare, vestitor al cuvântului fiind părintele Vasile Țiplea din **Săpânţa** (Maramureş)… / În ultima zi, duminică, atâţia credincioşi au fost, încât părea un adevărat pelerinaj. Biserica fiind

[419] *Înfrăţirea Românească*, Anul II, nr. 14, Cluj 1926, p. 10

neîncăpătoare, sfânta Liturghie s-a slujit în liber, de părintele misionar, împreună cu părintele Alex. Mihalca din **Tămaia**, preotul local, părintele Romul Coteţiu din **Sârbi**, părintele Emanoil Chira din **Gârdani**, iar ca diacon clericul Vasile Varga, răspunsurile fiind date de corul mixt al bisericii din **Ardusat**, condus de dl Vasile Buzilă, director-învățător. În decursul celor 5 zile, au mai ostenit la ascultarea mărturisirilor părintele Livia Sălăgeanu din **Ardusat**, părintele Vasile Mierlaş din **Sălșig** şi părintele Graţian Paul din **Bozinta-Mică**, Cu aceasta ocazie, s-au vândut cărți din Editura tipografiei de la **Bixad** și de ale „Bunului Creştin" de la Blaj, în sumă de 1.400 lei"[420]. În acelaşi număr de gazetă este admonestat Fernea Ioan din **Ardusat**, care, în 3 aprilie 1940, în loc să distribuie abonaţilor zece calendare, le-a returnat.

1888, Divald Károly: Sighetul Marmației, capitala comitatului Maramureș

[420] *Unirea Poporului*, Anul XXII, nr. 16, Blaj 1940, p. 4

ARDUZEL

(Ordo, judeţul Maramureş)

1356, aprilie 7, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea dă de ştire că înfăţişându-se „Zouard, fiul lui Chepan de **Chiraleu** (Keraly, Kiraly, judeţul Bihor), în numele său şi al fiilor săi George şi Ioan, Ştefan, fiul lui Nicolae, în numele său şi al fratelui său Martin, Bartolomeu, fiul lui Leukus de **Arduzel** (Ordo, judeţul Maramureş), în numele său, al lui Ioan şui al celuilalt Ioan, fraţii săi, de aemenea Ioan, fiul lui Ioan de Chiraleu, au mărturisit că Mihail şi Nicolae, fiii lui Albert, şi Mihail şi Ioan, fiii lui Chiybak, alungându-i, au pus stăpânire, prin cotropire, pe părţile de moşie care erau proprietatea lor, precum şi pe cea a răposatului Ders de **Bolchyda** (în Ungaria), mort fără copii, cu care se ştie că sunt spiţă de înrudire, şi într-o singură împărţeală de moşie, şi anume în moşiile **Sântion** (Zenthianus, judeţul Bihor), **Palota** (Derspalathaia, judeţul Bihor), **Făncica** (Fanchuka, Făncica, azi **Fâşca**, judeţul Bihor) şi **Tarnya** (neidentificat, în Bihor), în comitatul Bihor, precum şi **Zeureg** (neidentificat, în Bihor), care ţin de aceeaşi moşie. / Pentru ca nu cumva să sufere o ştirbire

a dreptului lor… au cerut cu stăruinţă să li se dea, cu privire la această pricină, o scrisoare a noastră de întâmpinare”[421].

1756: „Protopopul Ion din **Odorhei** vinde, în 1756, un „Straşnic” bisericii din **Arduzel**, care ajunge apoi în Soconzel”[422].

A RUSSNIAC PEASANT OF THE PALATINATE OF MARMOROS.

William Alexander: Rutean din Maramureş

[421] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 12, pp. 15, 16

[422] *Revista Teologică*, Anul XXXIV, nr. 3-4, Sibiu 1944, p. 207

ARGHIREŞ

(Egeres, judeţul Cluj)

1355, mai 26, Turda: Nicolae Konth, voievodul Transilvaniei, dă de ştire că, în adunarea nobililor de la Turda, s-a ridicat „fratele Briciu, abatele bisericii Mănăştur, împotriva domnului Andrei, episcopul bisericii Transilvaniei, care s-a făcut stăpân pe o mare bucată de pământ din moşiile bisericii sale, **Băgara** (Bogarteluke, judeţul Cluj); de asemenea, o bucată din moşia numită **Arghireş** (Egeres, judeţul Cluj), aflătoare în comitatul Cluj, a fost cotropită de mâini străine. / Aşa fiind, deoarece domnul episcop nu a venit, nici n-a trimis pe cineva, de aceea poruncim ca ducându-vă înşivă, împreună cu omul nostru, Nicolae sau Laurenţiu de **Nădăşel** (Nadas, Nădăşelul Unguresc, judeţul Cluj), la faţa locului, pe numitele moşii **Mănăştur, Băgara** şi **Arghireş**… să luaţi îndărăt părţile de moşii cotropite de acel domn episcop şi să le daţi în stăpânire acelui domn abate şi bisericii lui”[423].

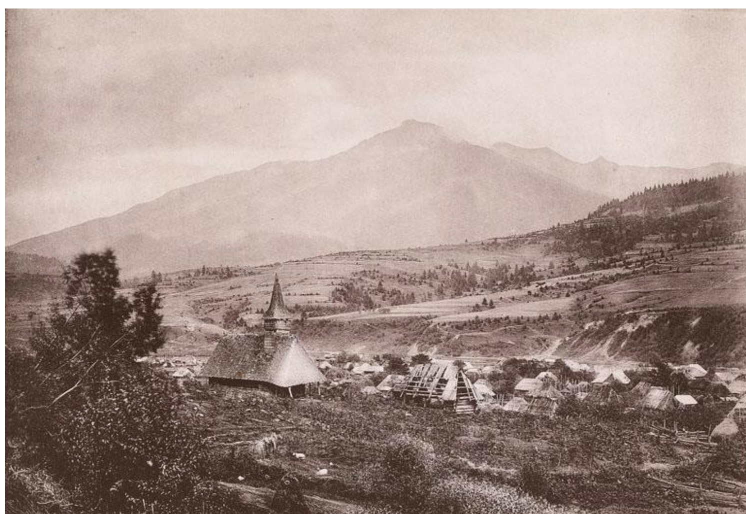
[423] AŞSP, *Documenta Romania Historica*, C. Transilvania, Volumul X, Bucureşti 1977, doc. 312, pp. 325, 326

ARIEŞUL DE CÂMP

(Mezó-Aranyos, comuna Ardusat, judeţul Maramureş)

1908: „Părintele protopop George Şuta de la **Borleşti**, într-o dare de seamă despre mersul treburilor din Sătmar, zice: Întâmplarea „hazlie“ cu bieții Bran şi Anderco din **Ardusat**, osândiţi la închisoare de 7 zile, pentru o hartă, pe care erau însemnate localităţile și românește. Descoperirea cea mare a făcut-o un notar suspendat, care a umblat să facă concurenţă „meritelor patriotice“ ale celor de la inspectoratul regesc, dar şi-a aprins paie în cap. Aşa-i trebuie, de ce şi-a băgat nasul acolo, unde oala fierbe numai pentru inspectorul și subinspectorii regeşti, ca neaoşul maghiar Sprenger, cu care protopopul român avu extrema indulgență de asta de vorbă asupra numirilor româneşti ale comunelor din Sătmar. Păcat de vremea pierdută!... / De 30 de ani, de când cercetează inspectorii şcoala din **Ardusat** şi cu ochii lor de Argus n-au fost în stare a descoperi în şcoala de acolo harta asta periculoasă. A trebuit să le vină în ajutor notarul suspendat Komoróczy, ca să mântuiască patria de această mare primejdie. Se afirmă că, de când a făcut Komoróczy Peter această mare descoperire, personalul de la inspectorat e foc de mânios pe Komoróczy şi n-are alt nume decât „Petru făt-frumos”. / Şi ce ironie! Subinspectorul Sprengher, care mergea să viziteze şcolile, trecea şi prin **Borleşti**, şi mă roagă să-i spun ce nume

românesc au Mezó-Aranyos şi Lenard-falu, că, pe orişicine întâlneşte în drum şi întreabă după numele acestor sate, nimeni nu e în stare a-i spune în care parte a lumii se află. **Ardusatul** e la numai 4 km de **Borleşti** şi dacă Sprengher se uita în harta lui Bran, că pe acolo era să treacă, afla pe uşor că Mezó-Aranyos e **Arieşul de Câmp**, şi e aşa de aproape de **Ardusat**, încât, de a-i striga una bună din Ardusat, tot Arieşul te-ar auzi. I-am spus, apoi, subinspectorului că Balotafalu e **Aciua**, Olabujfalu e **Bureşti**, iar Lenardfalu e **Recea** – astfel şi-a compus dl subinspector o hartă cu numiri româneşti, pentru care Bran şi Anderco suferiră 7 zile de închisoare. / George Şuta”[424].

[424] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXXI, nr. 41, Braşov 1908, pp. 1, 2

ARINIŞ

(fost Arghihat, magh. Égerhát, germ. Elrück
sau Elrenhang, judeţul Maramureş)

1889: „Subcodrenii români din **Arghihat** (Sălaj)… văzând cum alte sate de prin vecini, de exemplu **Asuagiu, Băseşti, Băiţa, Selsig**, la sfătuirea patronului G. Pop, îşi ridică biserici pompoase, unde aleargă de a afla mângâiere sufletească, s-au pus la sfat bun şi, de doi ani, încoace, şi-au strâns, din zeciuială, 2.00o florini. Acum se sfătuiesc să cumpere loc bisericii ce se va edifica după vreo 3 zeciuieli încă”[425].

[425] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 203, Braşov 1889, p. 4

ARMENIŞ

(judeţul Caraş-Severin)

Secolele II-IV: Printre „aşezările databile în secolele II-IV", se numără „**Armeniş** (comuna Armeniş, judeţul Caraş-Severin"[426].

1773, mai 19, Iosif al II-lea: „Am plecat călare, din **Mehadia**, la ora cinci, dimineaţa, străbătând valea Bolvaşnita, trecând peste **Globurău** (comuna Mehadia, judeţul Caraş-Severin), spre **Rusca** (azi **Rusca Montană**, judeţul Caraş-Severin), după aceea la **Feneş** (comuna Armeniş, judeţul Caraş-Severin), de aici la **Armeniş** (judeţul Caraş-Severin) şi am ajuns la **Ilova** (comuna Slatina-Timiş, judeţul Caraş-Severin), unde am inspectat compania noilor grăniceri români. Sunt, printre ei, oameni chipesi; nici ei nu par prea mulţumiţi. Mai ales cei din Rusca se plâng de pământurile lor rele, care sunt foarte mici, şi pe terenurile aşezate la înălțimi mai mari, ei nu pot cultiva nimic, deoarece bucatele nu se coc şi nişte vecini le-ar fi luat din pământul lor. Mai ales, însă, se plâng de contribuția care e prea apăsătoare pentru ei. I-am liniştit, spunând că, odată ce vor fi militari, vom avea grijă de ei. Munţii sunt foarte

---

[426] Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, XXVI-XXX, Preistorie-Istorie, Cluj-Napoca 1994, pp. 127, 149 (harta arheologică)

înalți şi despăduriti cu totul şi mişună de nenumărate oi şi capre. Satele sunt toate aşezate pe văi şi nu le vezi decât atunci când intri chiar în ele. Se mai plâng că ar fi suferit foarte mult de pe urma molimei la vite. Văile râurilor Bellareca, Sebeş şi Timiş sunt numai în parte militarizate, iar satele situate pe el îşi au pământurile, de cele mai multe ori, amestecate cu cele ale grănicerilor. Muntele de la **Globurău** e foarte prăpăstios şi abrupt. În fiecare din aceste sate, se află numai câte un detaşament din batalionul garnizoanei lui Wolfenbüttel. Toţi se plâng de scumpete şi de imposibilitatea de a-şi face rost de legume. De la **Slatina**, am plecat spre **Caransebeş**”[427].

1849: „Această sfântă şi dumnezeiască carte (Evanghelia de Sibiu, 1944) s-a dăruit sfintei biserici **Armeniş** din milostenia cea de bună voie a grănicerului Ioan Iacobič, no. 94 din Armeniș, sub stăpânirea prea-înălțatului stăpânitor al Austriei Franţ-losif I-iu, fiind preot cinstitul părinte Pavel Bogoevič şi învăţător Nicolae Grigorievič. S-au scris la anul 1849, la 1-iu ianuarie, în **Armeniş**. În pomelnic: Theodosie, Opriţa, Iancu, Filip, Ioana”[428].

1905: În Catedrala din Caransebeş, cu prilejul unor ceremonii religioase, „la priceasnă părintele Pepa din **Armeniş** rostește o cuvântare frumoasă, vorbind despre mântuirea adevărată a omului, al cărui conducător este credinţa”[429].

De aşezările **Arpaşu** îşi leagă numele „Grecu – familie de pictori, originară, conform tradiţiei, din **Arpaşu**

---

[427] AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998, pp. 137, 138
[428] Iorga, N., *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti 1940, p. 66
[429] *Drapelul*, Anul V, nr. 70, Lugoj 1905, p. 2

de Jos, stabilită în **Săsăuș**, încă din veacul al XVIII-lea. Ca muraliști și pictori de icoane pe lemn, sunt cunoscuţi Nicolae și Alexandru Grecu, probabil frați, activi începând cu ultimele decenii ale secolului al XVIII-lea, Nicolae, fiul lui Nicolae, și Gheorghe – ca a doua generaţie, și Vasile Grecu, ultimul descendent, activ în a doua jumătate a secolului XIX" (p. 11), „Moga Savu, născut în 1816, în Giurtelecu Hododului (jud. Sălaj), stabilit la **Arpașu de Sus** (jud. Sibiu), în preajma anului 1844, decedat în 1899, artist deosebit de înzestrat, unanim apreciat de contemporani și de specialiști. A pictat doar pe sticlă, deși tradiția păstrată în familie a reținut și execuția unor cruci de lemn, distruse mai înainte de a apuca să fie studiate. Asemeni vechilor zugravi, și-a privit meșteșugul ca rezultat al inspiraţiei divine"[430].

Beim Wein
Enjoying a glass of wine

Poiana-Sibiului

La un pahar de vin
Devant un verre de vin

[430] Dumitran, Ana; Szöcs Fülöp, Károly; Băjenaru, Luminiţa *Icoane pe sticlă din Transilvania / Colecţia Szöcs*, Alba Iulia 2012, pp. 11, 14

ARPAŞU DE JOS ŞI DE SUS

(Alsó-Árpás, judeţul Sibiu)

Secolul II, înainte de Hristos: „Locuinţe cu bază de piatră, formate tot dintr-o încăpere, sunt semnalate la **Arpaşu de Sus**, Baniţa, Piatra Bâtca Doamnei, Cetăţeni, Grădiștea Muncelului, Tilișca. / Dintre acelea de la **Arpaşu de Sus**, una era rectangulara (de 5/5,50 x 3,25/3,50 m), cu temelia din lespezi de piatră, așezate în cel mult două-trei rânduri, și pereţii din bârne; învelitoarea era din paie sau din şindrilă”[431]. „**Arpaşu de Sus**, jud. Sibiu. Așezarea se află în marginea sudică a localității moderne, la capătul de nord al întinsului platou Tinosu. Fortificația închide accesul dinspre platou; la poalele celorlalte două laturi, cu pante abrupte, curg pâraiele Plăvaia și Arpaşu Mare, a căror confluență este la nord de așezare”[432].

1511, august 11, Făgăraş: „Pál Tomori, **primarul Făgăraşului**, a făcut cunoscut tuturor că Radu, Vochan şi Vaszul, fiii regretatului Comşa (Komsa), şi un alt Radu, fiul regretatului Stoicea (Stoycza), şi Szaniszló Harabal, fiul regretatul Sándor Viszti, s-au prezentat în fața lui și i-au arătat că înscrisuri strămoșul lor Costea (Koszta) avea un rang boieresc de la voievodul Mircea Transalpinul

---

[431] Glodariu, Ioan., *Arhitectura dacilor civilă şi militară (sec. II î.e.n. – I e. n.*, Cluj Napoca 1983, p. 17

[432] Ibidem, p. 54

(Havaselföldi) și de la banul Severinului (Ban Szörényi), primind întăritură pe moşii din **Făgăraş**, Alsó, **Viştea de Sus** (Felső-Viszt, judeţul Braşov) și **Arpaşu de Jos** (Alsó-Árpás, judeţul Sibiu), precum și douăsprezece corturi cu ţigani, care le aparţin. Și mai stăpânea acest boier, şi alte bunuri, care au fost furate de turci, în timpul voievodatului lui Péter Geréb din Vingárd. Având în vedere slujbele lor credincioase, Tomori, în virtutea autorităţii încredinţate lui de János Bornemisza, li se confirmă boierismul, posesia vitelor şi ţiganilor lor"[433].

1591, martie 1: „Comitele Baltazar Báthory reînnoieşte fiilor lui Oprea Stanciul şi tovarăşilor lor donaţiunea de o „jumătate de boeronat" în **Arpaşul de Jos**, cu obligaţiunile şi slujbele obişnuite faţă de cetatea **Făgăraşului**"[434].

1699: „Să se ştie că am dat eu. popa Stan ot **Porumbacul de Sus**, 8 florinţi vonaş Opri, feciorul popii Aldea din **Arpașu de Sus**"[435].

1709: „Să se stie că acest „Octoih"... din **Arpaşu de Jos**, şi l-am cumpărat pe seama sfintei mănăstiri de la Arpașu de Jos cu a mea cheltuială, neajutorându-mă nimenea, și după moartea mea las cu blăstăm, oricine s-ar

---

433 Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896, p. 250

434 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931, p. 240

435 Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906, p. 44

întâmpla din preoți, să rămână la sfânta mânăstire, până va sta biserica"[436].

1723: „La pomelnicul de lemn: Sanson, Măgdălina, Isaac, Samoil, Eva, Asinefta, Iosiv, Evdochia, Hangu, Filip, Lazar, Martha, Rahira, Irimie, Lupu, Domnica, Zaheiu, Safta, Severina, Simeon, Rucsanda, Șărban, Paraschiva"[437].

1731: „Să se ştie că această sfântă şi dumnezeiască carte, ce se cheamă „Triod", l-am cumpărat eu, popa Ion snà (fiul) popii Rad din **Arpaşu de Jos**, şi l-am cumpărat pe seama sfintei mănăstiri de la Arpaşu... să n-aibă a o muta aiurea"[438].

1887: „Trebuie s-o spun şi pe aceea că, pentru susținerea ordinii între drăgălașii alegători şi boieraşi, au fost recvirat la **Arpaşu** vreo două companii de vânători din Făgăraş şi trei posturi de jandarmi, care pe mulţi alegători i-au fericit cu maiul puştii, pălmi, pumni şi izbeli la pământ, apoi cu călcatul în picioare. Spună Moise Şerban şi primarul din **Voila**! Aşa le-a şi trebuit! De şedeau acasă, nu-i bătea nimeni! Pentru domnii nădrăgari a fostă şi banchet, unde, de însuflețirea vinului, se preamărea Ullmann, alesul deputat"[439].

1898, Diaconovich: „**Arpaşu de jos** şi **Arpaşu de sus**, în Țara Oltului, comitatul Făgăraşului. **Arpaşu de jos** se află așezat lângă Olt, pe latura stângă şi pe şoseaua ce

---

436 Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906, p. 43

437 Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906, pp. 43, 44

438 Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906, p. 43

439 *Gazeta Transilvaniei*, Anul L, nr. 148, Braşov 1887, p. 2

duce, de la Făgăraș, la Sibiu; are 1.111 locuitori, toți români. **Arpaşu de sus** este situat spre sud de Arpaşu de jos, la poalele munţilor, şi are 1.656 locuitori români; aici s-a înfiinţat o fabrică de sticlă, care acum e părăsită. Ambele au fost comune grănicereşti, aparținând o parte a locuitorilor ca soldați grăniceri Regimentului român I de graniță. Între anii 1819-1839, numărul poporaţiunii militarizate era: în Arpaşu de jos, 490, în Arpaşu de sus, 210 suflete. Spre sud de Arpaşu se înalță grupa munţilor Arpaşului, în puternicul șir al munţilor Făgărașului”[440].

1929 Grup etnografic din județul Sibiului (Săliște) Julietta

ARPĂTAC

(vezi **ARACI**, judeţul Covasna).

[440] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 270

ARUNCUTA

(Arankuth, judeţul Cluj)

Mileniu II, înainte de Hristos: „Descoperirile arheologice, efectuate cu ani în urmă şi consemnate în literatura arheologică, atestă locuirea teritoriului satului **Aruncuta**, comuna Suatu, judeţul Cluj, din vremuri străvechi, în epoca bronzului și în perioada stăpânirii şi convieţuirii cu romanii…

Prezentarea succintă a vestigiilor arheologice rezul-tate doar în urma unei explorări de suprafaţă a terasei mamelonului nu are pretenţia de a fi epuizat totul despre cultura materială si aşezarea eneolitică de la **Aruncuta**…

Descoperirea de la **Aruncuta** are o importanţă deosebită și prin faptul că ea reprezintă o sursă documentară, care pune în evidenţă vieţuirea în aceste locuri a unei populaţii autohtone, dintr-o perioadă anterioară epocii bronzului, începând cu mile-niul al II-lea î. e. n."[441].

1366, octombrie 13, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei dă de ştire că „Anton, fiul lui Nicolae, slujitorul comitelui Erdeu, înfățişându-se în numele stăpânului

[441] Radu, Dionisie; Moldovan Victor, *Aşezarea eneolitică de la Aruncuta*, în *Acta Mvzei Napocensis*, XVIII, Cluj-Napoca 1981, pp. 341-356

său şi al fiilor săi, ne-a spus, în chip de întîmpinare, că toţi vecinii şi megieşii moşiei **Aruncuta** (Arankuth, judeţul Cluj) se folosesc şi iau cu sila roadele si toate folosinţele acesteia, fără îngăduinţa şi încuviințarea stăpânilor săi, spre paguba şi dauna sus-zişilor săi stăpâni. Drept aceea, făcând întâmpinarea, a oprit pe toţi vecinii şi megieşii moşiei Aruncuta de la folosirea şi culegerea, pe mai departe, a roadelor și a oricăror folosințe ale acelei moşii”[442].

1891: „Juriul de **Câmpia**, unde au fostă de față, la examen, 24 de băieţi şi 18 fete, care s-au examinat, după despărțăminte, din toate obiectele prescrise prin lege. Răspunsurile elevilor peste tot au fost forte bune. După-amiază, a urmat examenul în **Aruncuta**, unde au fost de față 11 băieţi şi 6 fetițe. S-au examinat din toate obiectele prescrise. Răspunsurile, bune”[443].

1933: „Misiunile poporale din **Şuat**. Satul acesta de pe **Câmpie**, cu patru confesiuni, a avut, pentru zilele de 24-25 iunie, sărbători rare pentru românii uniţi. Părintele dr. Gavril Pop, profesor la Școala Comercială Superioară greco-catolică de fete din **Blaj**, ajutat de părintele dr. Ioan Suciu, profesor la Școala Comercială Superioară greco-catolică de băieţi din **Blaj** au predicat, cu multă dragoste, poporului dornic de cuvântul lui Dumnezeu. Părintele paroh Beldean Vasile şi-a pregătit bine credincioşii.

Din parohia vecină, a **Ghirişului**, în amândouă zilele credin-cioșii, în frunte cu părintele Boteiu Ioan, au venit în procesiune. În ziua de duminică. a cântat corul greco-catolic din **Mociu**, condus de studentul Ioan Botezan. A luat parte, din Mociu, şi dl consilier Dr. Emil

---

[442] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 151, pp. 260, 261

[443] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIV, nr. 150, Braşov 1891, p. 5

Mureşan. În munca de păstor, Părinţii misionari au fost ajutaţi de părintele Laurean Marian din **Vaida-Cămăraş** şi de părintele Vasile Popa din **Aruncuta**”[444].

1942: „Îa fruntaşa comună **Aruncuta**, judeţul Cluj, situată la câţiva km de vremelnica noastră frontieră dinspre apus, s-a organizat, în ziua de 15 august (Sf. Maria), o bine-realizată serbare artistică-naţională, sub conducerea Sf. Sale Părintele Vasile Popa, parohul local, împreună cu Ioan Sălăgeanu şi studentul teolog Ion Poca, cu ajutorul tinerimii din loc. Venitul serbăbării a fost destinat ridicării unei cruci în fața şcolii primare.

Programul serbării a început la ora 4, cu sfinţirea sfintei cruci, la care au participat toţi locuitorii comunei şi mulți din comunele vecine După serviciul divin al sfințirii, părintele Vasile Popa a rostit o cuvântare, în care, prin cuvinte duioase, a arătat suferințele neamului nostru, precum şi drumul de glorie ce și-l clădeşte azi sub paşii ziditori de victorii”[445].

---

[444] *Unirea Poporului*, Anul XV, nr. 25, Blaj 1933, p. 7

[445] *Unirea Poporului*, Anul XXIV, nr. 39, Blaj 1942, p. 2

ASUAJU DE SUS ŞI DE JOS

(Asuagiu, districtul Băseşti,
comitatul Salagiu, judeţul Maramureş)

„Numele unei zeităţi (vedice) impure (spirite rele - Asuras), păstrat în numele comunelor **Asuaju** şi **Asău**”[446].

1862: În conscripţiunile familiilor nobile române din anul 1862 sunt menţionaţi „**Bánkos** de Szélszeg, în comuna Asuaju de Jos, 24 familii.

Bojtor de Veresmart, în comuna Asuaju de Sus, 1662, 15 familii. Sclopetar (puşcaş).

Pap de N. Nyires, în comuna Asuaju de Sus, 3 familii. Sclopetari (puşcaşi).

Sándor de Bártfalva, în comuna Asuaju de Sus, 1405, 35 familii.

Joachim de Butyásza, în comuna Asuaju de Sus, 1681, 40 familii.

Moga, în comuna Asuaju de Jos, 1456, 15 familii.

Bab de Kápolnok-Monostor, în comuna Asuaju de Jos, 3 familii.

Nemes, în comuna Asuaju de Jos, 4 familii.

Gitz, în comuna Asuaju de Jos, 16 familii.

---

[446] Miulescu, Nicolae, *Dacia – Ţara Zeilor*, Editura „Zalmoxis”, Cluj-Napoca 1993, p. 65

Hosszu, în comuna Asuaju de Jos, 5 familii[447].

1880: În lista nr. 18 „în folosul inundaţilor" sunt menţionaţi, drept contribuabili, „următorii domni din **Asuagiu de jos**: G. Simonca 1 florin, M. Vass 1 florin, G. Cupsea (Cupşea, Cupşa) 60 creiţari, M. Müller 50 creiţari, C. Siandru (Şandru) 30 creiţari, Fl. Cupsea 20 creiţari, Ida Jacob 20 creiţari, N. Jacob 20 creiţari, N. Achim 20 creiţari, E. Ardeleanu 20 creiţari, mai multi poporeni, 2 florini 90 creiţari, suma 7 florini 30 creiţari"[448].

1881: Sunt menţionaţi, cu ocazia unei contribuiri pentru gimnaziul greco-catolic din Beiuş, „Ştefanu Achim, preot în **Asuagiu de jos**, cu 1 florin, şi Alesa Varna, protopop surogat în **Asuagiu de jos**, cu 1 florin"[449].

1885: „Potrivit datelor înscrise în hrisovul bisericii din **Asuaju de Joss**, acest locaş de închinare a fost construit între anii 1885-1889, iar între anii 1985-1986 s-au executat lucrări capitale de renovare în interior şi exterior. Tot în acest răstimp, în interior, biserica a fost împodobită cu o frumoasă pictură neo-bizantină, dar contribuţia şi jertfelnicia bunilor creştini ai parohiei şi prin purtarea de grijă a harnicului preot paroh Vasile Marchiş, drept pentru care Prea Sfinţitul Iustinian i-a acordat distincţia onorifică bisericească de „sachelar", cu dreptul de a purta brâu albastru. / La vremea stabilită, în cadrul sfintei Liturghii arhiereşti, P. C. Sa Gavril Mociran, protopopul protopopiatului Baia Mare, elogiind jertfelnicia credincioşilor din **Asuaju de Jos** şi hărnicia preotului paroh, a adresat un ales

---

[447] Puscariu, I. Cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892, p. 32

[448] *Observatorul*, Anul III, nr. 43, Sibiu 1880, p. 171

[449] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 67, Sibiu 1881, p. 3

cuvânt de „bun venit" Prea Sfinţitului Iustinian în mijlocul credincioşilor din parohia **Asuaju de Jos**"[450].

1889: „Subcodrenii români din **Arghihat** (Sălaj)… văzând cum alte sate de prin vecini, de exemplu **Asuagiu, Băseşti, Băiţa, Selsig**, la sfătuirea patronului G. Pop, îşi ridică biserici pompoase, unde aleargă de a afla mângâiere sufletească, s-au pus la sfat bun şi, de doi ani, încoace, şi-au strâns, din zeciuială, 2.00o florini. Acum se sfătuiesc să cumpere loc bisericii ce se va edifica după vreo 3 zeciuieli încă"[451].

1890: La „Adunarea generală a Despărţământului XI al „Asociaţiunii Transilvane" și a „Reuniunii femeilor române sălăjene" a participat şi „Alecsiu Varna din **Asuagiu**"[452].

1893: „O lăudabilă societate de temperanță e pe cale de-a se înfiinţa în comuna **Asuagiul de sus** din Sălaj. Văzând adică poporul română din această comună cât de păgubitoare este băutura fără cumpăt a vinarsului, cum risipeşte ea averile oamenilor şi la câte ispite blestemate şi neînțelegeri dă ea naştere, într-o adunare, ţinută zilele acestea, s-au declarat unul ca unul că sunt gata de-a se constitui într-o societate de temperanţă, îndurându-se fiecare, pe cale protocolară, că nu vor mai bea vinars în cârciumă şi nici la casele lor, abuzuri cu băuturi spirtoase nu vor mai comite. Cu multă bucurie, am luat ştire despre această lăudabilă hotărâre a bunului nostru popor din **Asuagiu**, al căruia exemplu din inimă am dori să fie imitat cât de mai multe comune româneşti. Aceasta ar fi, pentru

---

450 *Mitropolia Ardealului – Revista oficială*, Anul XXXII, nr. 4, Sibiu 1987, p. 45

451 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LII, nr. 203, Braşov 1889, p. 4

452 *Gazeta Transilvaniei*, Anul LIII, nr. 173, Braşov 1890, p. 2

comunele noastre, cea mai sigură cale de-a ajunge, odată, la o stare înfloritoare şi de-a se scăpa de balele cârciumarului, care seacă și topeşte moșiile bieţilor noştri plugari”[453].

Plate 1 Invârtita. Maramureş

---

[453] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LVI, nr. 12, Braşov 1893, p. 3

ATEA

(Athya, judeţul Satu Mare)

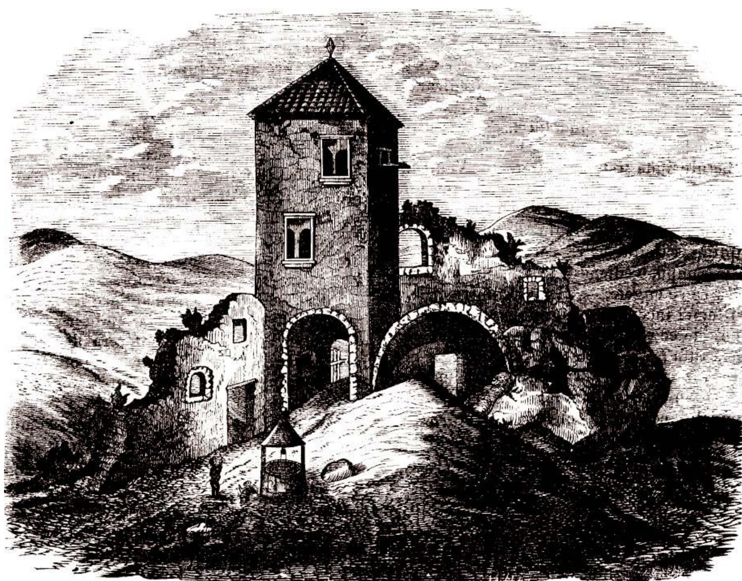
1370, ianuarie 22, Vişegrad: Ludovic scrie capitlului din Oradea că i s-au plâns „înşişi Ştefan şi Ladislau, fiii lui Ladislau de Pelişor, că ei au mare nevoie de omul nostru și de al vostru pentru a se lua seama şi a se asculta înoviala şi împăciuirea care, potrivit cuprinsului scrisorii comitelui capelei noastre, trebuie să se facă între dânșii (pe de o parte) şi Ioan si Ladislau, fiii lui Toma de Zahtha, precum şi Ioan şi Tyba, fiii lui Petru de Atea (pe de altă parte), la octavele mijlocului Păresimilor ce se apropie acum, cu privire la unele treburi ce tin de ridicarea semnelor de hotar ale pomenitelor moşii, numite **Pelisor**, **Zahtha** şi **Atea**. Drept aceea, poruncim cu tărie… să trimiteţi omul vostru vrednic de crezare, în fata căruia, omul nostru… să ia seama şi să cerceteze zisa învoială şi împăciuire, la sorocul hotărât, şi apoi să ne răspundeţi în scris întocmai, despre tot ce s-a făcut”[454].

1370, aprilie 3, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea dă de ştire că, urmând porunca regelui Ludovic, după întoarcerea trimişilor la „moşiile **Pelişor** (Pelesche, Pyliske, judeţul Satu Mare) **Zahtha** (în Ungaria) **Atea**

---

[454] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 465, pp. 691, 692

(Athya, judeţul Satu Mare)… orice sământă de vrajbă, privitoare la ridicarea semnelor de hotar, s-a smuls din rădăcină şi liniştea păcii necurmate poate dăinui în veci între acei Ştefan şi Ladislau, fiii lui Ladislau de Pelişor, iar pe de altă parte Ioan şi Ladislau, fiii lui Toma de Zahtha, precum şi Ioan şi Thyba, fiii lui Petru de Atea, care au ajuns la deplina unire a unei împăciuiri”[455].

Familia, 1866, octombrie 2: Cetatea Hodod, în Sălaj

---

[455] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 487, pp. 733-736

AŢEL

(Eczlen, Villa Hetzelini, Villa Eczlen, judeţul Sibiu)

1359, februarie 1, Mediaş: Provincialii ţinutului **Mediaş** dau de ştire că nu au putut să împace şi să potolească „neînţelegerea şi gâlceava ce s-a iscat între două sate ale scaunului nostru, anume **Velţ** (Velcz, judeşul Sibiu) şi **Basna** (Bazna, Bozna, azi **Bazna**, judeţul Sibiu), pentru o pădure… şi l-am trimis la **Sibiu** pe comitele Andrei, bătrânul de **Brateiu** (Prothia, judeţul Sibiu), pentru a cere să se hotărască acolo care din părţi, adică dintre zisele sate, trebuie să plece, să se dea învinsă faţă de cealaltă. Şi patru bătrâni ai scaunului nostru, anume comitele Petru de **Biertan** (Virthalm, Bwtel, judeţul Sibiu) şi comitele Richan de **Răchişdorf** (villa Richvini, villa Eythkmyn, azi **Richiş**, judeţul Sibiu), comitele Ştefan şi Ioan, judele din satul **Aţel** (Eczlen, Villa Hetzelini, Villa Eczlen, judeţul Sibiu), au dat mărturie pentru credinţa lor, la Sibiu, şi i-au îndreptăţit în pricina lor pe acei oameni din Velţ. / Iar aceşti provinciali de Sibiu… au trecut această pricină spre cercetare… / Noi, toţi cei pomeniţi mai sus, mergând în ţinutul sus-ziselor sate şi rămânând acolo timp de trei zile, am dat, prin judecată, acelor oameni din Velţ partea pădurii care, după cugetul nostru, le vine lor de drept, începând din muntele ce se numeşte Veghetorul Înalt, dinspre stânga de râul ce curge la vale, spre ţinutul satului **Boian** (Bayan, Villa Bonetis, judeţul Sibiu), până la

jumătatea păpurişului… / Săvârșitu-s-au acestea în fața celor patru bărbați scrişi mai jos, anume comitele Petru de Biertan, comitele Richan de Răchișdorf, comitele Ștefan și Ioan, vechiul jude de Ațel, și Petru, judecătorul unguresc al domnului (nostru) regele, și alți mulți bărbați vrednici și chibzuiți, și cei doi comiți Andrei de Brateiu, împreună cu toți bătrânii acestui sat, comiții din satul Ațel, anume comitele Petru, fiul comitelui Petru, comitele Petru, fiul comitelui Ștefan, cu toți bătrânii acestui sat, comitele Nicolae, cu toți bătrânii satului **Valchid** (Valdhutin, judeţul Sibiu), cei doi comiți Nicolae, cu toți bătrânii din **Copșa Mare** (Magna Kopsch, judeţul Sibiu), comitele Henning, cu toți bătrânii din **Dupușdorf** (Villa Tobiae, azi **Dupuş**, judeţul Sibiu) și toți bătrânii din Biertan, comitele Dumitru și cei doi comiți Ioan, pe atunci juzi provinciali, împreună cu toți bătrânii din Răchișdorf, comitele Iacob, cu toți bătrânii din satul **Nemșa** (Nympz, judeţul Sibiu), comitele Ioan cu toți bătrânii din **Moșna** (Muschna, judeţul Sibiu), cornițele Hentzman, cu toți bătrânii din **Viszdorff** (Weisdorf, dispărut, lângă Mediaş), și toți bătrânii din satul lui **Spurbas** (Furkeschgorf, dispărut, lângă Moşna, judeţul Sibiu), comitele Ioan și toți bătrânii din **Buzd** (Buz, Busd, Busdz, judeţul Sibiu), comitele Valter și toți bătrânii din **Ibișdorf** (Isytelke, Isyptelki, Vila Isopis, Ighişu Român, azi **Ighişu Nou** şi **Vechi**, judeţul Sibiu), comitele Solomon și toți bătrânii din **Băgaciu** (Bogacs, judeţul Mureş), comitele Ștefan și toți bătrânii din **Curciu** (Kewrus, Körtz, Kwerus, judeţul Sibiu), care au fost de față la această orânduire, după cum s-a arătat mai sus, și oricine ar călca

această orânduire este supus osândei cu moartea și va fi silit a da cinci mărci judecătorilor”[456].

1365, septembrie 17, Buda: Regele Ludovic face cunoscut că, ţinând „seama de chipul în care credincioşii noştri juzi, bătrâni, juraţi şi toţi orăşenii şi oaspeţii noştri din scaunele Mediaş şi Şeica se arată gata să ne slujească cu credinţă… comiţilor Petru, fiul lui Ştefan, şi Petru, fiul lui Petru de **Curciu** (Kewrus, Körtz, Kwerus, judeţul Sibiu), care locuiesc în oraşul nostru **Aţel** (villa Eclivi, judeţul Sibiu), din scaunul Mediaş, le îngăduim să aibă dreptul de a întări, fără a mai cere învoirea noastră, la bisericile cu dijme obişnuite sau cu pătrimi de dijme, pe toţi preoţii pe care credincioşii noştri din pomenitele scaune, alegându-şi-i împreună, i-ar înfăţişa”[457].

1367, februarie 24, Sibiu: „Iacob Hentmannisse, primar al Sibiului şi jude provincial, Servatiu, Gheorghe bucătarul, Simion aurarul şi întreaga obşte a juraţilor şi orăşenilor ce ţin de aceia” dau de ştire că „orăşeni de-ai noştri, adică breasla tăbăcarilor, au cumpărat o moară de măcinat scoarță de stejar, trebuitoare meşteşugului lor, de la comitele Petru din satul **Aţel** (Eczlen, Villa Hetzelini, Villa Eczlen, judeţul Sibiu) şi de la Mihail, fiul comitelui Martin, cu 85 de florini, slobod şi cu un bun drept, fără împotrivirea nimănui, în faţa unor martori şi aldămăşari cinstiţi, şi anume: Gheorghe bucătarul, magistrul Nicolae,

---

[456] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 355, pp. 351-353

[457] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985, doc. 425, pp. 443, 444

Ioan pungarul, făcându-se datorata şi cuvenita plată pentru această vânzare”[458].

1368, octombrie 1, Alba Iulia: Capitlul bisericii Transilvaniei face cunoscut că, înfăţişându-se „comiţii Nicolae cel Negru, fiul lui Martin, Andrei, fiul lui Nicolae, Nicolae, fiul lui Cristian, şi Mihail, fiul lui Mihail de **Vurpăr** (Burberk, Burkperk, judeţul Alba), s-au în grijit să ne facă cunoscut, în chip de întâmpinare, că un sat, numit **Şoala** (villa Sauli, judeţul Sibiu), aflător în scaunul Șeica, a fost moşia lor şi a înaintaşilor lor, şi că, din pricina samavolniciei şi a îndărătniciei oamenilor din satul Şoala, ei nu pot şi nu sunt în stare să-l folosească şi să se bucure de el. Acum, însă, prin mijlocirea unor bărbați cinstiţi, şi anume Andrei, fiul lui Petru, Andrei, fiul lui Ioan de **Brateiu** (Prothia, judeţul Sibiu), Petru, fiul lui Ştefan de **Ațel** (Eczlen, Villa Hetzelini, Villa Eczlen, judeţul Sibiu), Petru, fiul lui Petru tot de Aţel, şi Nicolae, fiul lui Iacob de **Mediaş** (Medyesch, Megyes, Mehhes, judeţul Sibiu), au rânduit între dânşii, în chip de împăcare, astfel că numiții locuitori sau oaspeţi din sus-zisul sat Şoala s-au legat să ceară şi să capete, de la rege, cu sprijinul, sfatul şi ajutorul bătrânilor din zisul scaun Șeica, altă moşie pentru comiţii, Nicolae, fiul lui Martin, Andrei, fiul lui Nicolae, Nicolae, fiul lui Cristian, şi Mihail, fiul lui Mihail, iar pentru cheltuielile sus-zişilor nobili, pe care aceştia le făcuseră pentru sus-zisa moşie Şoala, ei s-au legat să le plătească şi să le dea 400 sute de florini, dintre care 60 de florini i-au şi plătit, Dar numiții oaspeţi sau locuitori n-au păzit rânduiala făcută între dânşii, nici nu s-au îngrijit să le plătească partea rămasă a acelei sume de bani; drept aceea,

[458] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 206, pp. 329, 330

pârâşii au cerut să le dăm scrisoarea noastră de întâmpinare, pe care noi le-am dat-o acelora, după cum sfătuieşte dreptatea obştească”[459].

1773, iunie 3: „„„Și aşa am ajuns la podul de la **Aţel** (Hetzeldorf), unde îngenuncheau, dincolo de pod, pe mâna stângă, juratul comunei, încă cu câțiva reprezentanți, care au înaintat Maiestăţii Sale un memorand, de mine compus, în care cereau ca valahii din comună, cel puţin cei suspicionați că sunt tăciunari, să fie scoşi din comună. / Maiestatea Sa, amăsurat obiceiului, a stat pe loc, a primit memorandul şi a întrebat pe juratul satului, că ce intenționează cu rugarea? / Timiditatea nu l-a lăsat pe jurat să spună Maiestăţii Sale împăratului durerea ce-l apăsa; de aceea împăratul a dat ordin să se mâne caii, dar s-a aplecat spre mine, din trăsură și m-a întrebat: „Ascultă! Ce vreau oamenii?”.

Aici, în valea aceasta, se află un opid frumos, aparținător la districtul Mediașului; se numește Hetzeldorf. În secolul trecut era foarte scăpătat, avea puţini locuitori și, pe lângă aceasta, multe datorii. Locuitorii nu aveau trebuință de întregul lor hotar şi, astfel, au amanetat o parte din el unui creditor maghiar, care, pentru a putea purta economia, a făcut loc pentru câteva familii valahe, acolo unde era sălașul. „Maiestate! Pe aici se numesc astfel de oameni „colibași“. Aceştia au locuit, peste jumătate de secol, aici, prea-graţioase doamne!, și au trecut de la un creditor la altul, până-ce, în urmă, comunitatea şi-a plătit datoria, înainte cu cinci ani, și şi-a primit îndărăt terenul. / Fiindcă într-acestea locuitorii comunităţii se înmulţiseră până la o sută de familii și le trebuia terenul, pentru a-l

---

[459] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 358, pp. 552, 553

cultiva și folosi singuri, au luat hotărârea să mute colibașii în comună. Dar acestia nu voiau, de bunăvoie, să părăsească locul care era foarte bun, în sine luat, și cu care se obişnuiseră. A trebuit, deci, să fie mutaţi cu forța, și cu ocaziunea aceasta au fost aprinse câteva din colibele mizerabile. Şi atunci, prea-graţioase doamne, a ameninţat unul dintre colibaşii valahi: „Sașii din Hetzeldorf o vor plăti scump aceasta!”. Şi, cu adevărat, așa s-a întâmplat, prea-grațioase doamne! În anul următor, în ziua în care au fost aprinse colibele valahilor, a fost incendiat opidul Hetzeldorf, în mai multe locuri deodată, în special însă casa omului care, înainte cu un an, aprinsese colibele. De atunci, a mai urmat, de cinci ori foc în comună, cu toate că oamenii nu-și aduce aminte să fi fost foc la ei mai înainte. Saşii suspicionează, deci, pe valahii colibaşi şi se tem că nu vor fi siguri, în contra focului, decât numai dacă acești valachi vor fi mutați undeva departe, de unde să nu le mai poată strica. Şi asta roagă oamenii dela Maiestatea, Voastră!”

– Dar' asta e pedeapsă; a transloca oamenii, înainte de a avea dovezi în contra lor!

– Dovezi, adevărat că nu sunt, pentru că atunci s-ar fi procedat în contra lor, în înțelesul legii, dar presupunerea e mare și poporul valah e destul de răutăcios.

– Magistratul n-a cercetat (anchetat) cauza?

– Da, Maiestate! S-a, ținut strictă inchiziţie. Am fost şi eu de faţă. Nu s-a putut însă scoate nimica la iveală, decât numai atâta că, la ultima incendiare, focul, pe care făptuitorul l-a pus în gard, era învelit în zdrențe din cămaşa unui valah.

– Motiv mare de suspicionare; dar a putut s-o facă și altul, nu numai valahul! Nu s-a aflat cine a fost amenințătorul cu incendiare, când s-a făcut translocarea?

– Maiestate! Acela a plecat, se crede, în Valahia!

– Să păzească bine oamenii, mai ales noaptea!

– Maiestate! Toate au fost încercate, dar, până acum, fără rezultat. Răutatea făptuitorului, lipsit de Dumnezeu, e atât de mare, încât, după ce, în anul trecut, guvernul, la rugarea magistratului, a lăsat să se publice valahilor, spre mai mare crezământ, prin comisari străini, că, dacă se vor mai naște incendii în comună, ei vor plăti întreaga pagubă: s-a întâmplat că, la câteva săptămâni, șura și grajdul primarului, în casa căruia s-a făcut publicarea, au fost incendiate şi au ars ca de batjocură.

– Dar cum pot fi siliţi valahii să restituie paguba, dacă nu se poate dovedi fapta?

– S-a făcut numai pentru a-i speria, Maiestate, dar n-a folosit la nimica!

Aşa descria, sasul pe români, în fața Domnitorului, care îi luase în apărare! Heidendorf continuă:

„Astfel am ajuns la șesul, unde să împreună cele două hotare, al Aţelului (Hetzeldorf) şi al **Brateiului**, și până la poalele dealului unde se termină șesul. Aici se aflau toţi valahii din Hetzeldorf, care au predat împăratului un memorand. Îi spuneau, cu glas tare, că ei trebuie să plătească contribuţiune şi să poarte sarcinile publice provinciale, opidane și de scaun, tot așa ca și saşii; trebuie să dea secară, fân, ovăz, cărăușii, să facă robote și să lucre la mori, tot așa ca şi saşii, și totuşi, ei n-au nici vii, nici arătură, nici fânaţe. Saşii nu vreau să le dea nimica, pentru că ei zic că pământul e al lor, că regii cei vechi l-au predat lor în proprietate!

Maiestatea Sa i-a întrebat, în liba valahă, aşa cum ştia Maiestatea Sa, că, dacă trebuie să facă robote, le fac ei pentru domni? Ei au răspuns: Nu pentru domni, ci pentru

district (scaun), la porunca domnilor, şi pentru comună, ca şi sașii. / Maiestatea Sa a răspuns, apoi, că va examina plânsoarea lor și a dat ordin să mâne caii. După plecare, Maiestatea Sa, stând în trăsură, m-a întrebat:

– Se află între valahi buni economi?

– Maiestate! Sunt şi buni economi între ei, dar cei mai mulți sunt răi şi leneşi. Națiunea în sine posedă destulă dexteritate de la natură, dar are trebuință de o prelucrare.

– Oare cum ar pute fi cultivați?

– Maiestate! Așa, dacă tinerimea ar fi dată la şcoală, să înveţe morală și principiile curate ale religiunii creștine, căci atunci s-ar scutura națiunea de ruditatea ei.

Împăratul m-a întrebat apoi:

– Sunt multe puste în scaunul acesta?

– Nu, Maiestate!

Şi Heidendorf ne povestește cum s-a informat împăratul asupra recoltelor din trecut și asupra prospectelor economice din anul acela, şi cum un magistru poştal din **Mediaş** a înmânat împăratului un memorand, în contra persoanei sale, pentru a ne spune mai departe următoarele:

„Nu departe de el (de magistrul poştal), era căzut în genunchi un biet simplu valah, numit Mișu Chinţu, lângă drum. Acest Chinţu a înaintat Maiestăţii Sale un memorand pentru eliberarea fiului său, de la miliție. Eu eram în dosul trăsurii, fără ca valahul să mă vadă. Maiestatea Sa a întrebat, cam greu româneşte, pe valah despre dorinţa sa, pe care valahul i-a spus-o.

Împăratul a întrebat: La ce regiment, feciorul?

Valachul a răspuns: Între a lui Macskasi, domnule, Măria Ta!

Împăratul: Regiment! Regiment!

Dar valahul nu ştia altcum. Văzând eu că suplica e de cuprins foarte indiferent pentru mine, am ieşit din dosul trăsurii și am călărit până în dosul valahului, așa că valahul se afla între mine și împăratul. L-am întrebat apoi: Nu sune compania măi; dară regimentul în care slujeşte feciorul tău!

Valachul, întorcându-se spre mine, cu dosul către împăratul și cu mâinile ridicate și încleștate, zicea: Ie, că binemi pare că eşti şi Măria Ta aici. Spune Măria Ta, la Măria Sa împăratul, lucrul meu. Că Măria Ta ştii bine. Că mă întreabă Măria Sa în ce regiment slujeşte feciorul, şi io nu ştiu almintrelea, fără Macskasi!

Eu îi spun împăratului: Maiestate!, feciorul lui serveşte sub Gyulai; căpitanul său se numește Macskasi.

– Și ce vrea omul?

– Maiestate! Are un fecior, care cu forța a fost luat cătană.

– Cu forța?

– Da, Maiestate! Așa era porunca!

– Da, știu; sunt mulţi ani de atunci!

– Aşa era porunca, unde se află în casă fecior de prisos, sau mai mulţi decât unul, să fie luaţi recruți. La omul acesta așa era, și de aceea a trebuit să dea un fecior. Îl doare însă foarte mult și el a încercat toate, pentru a-l scăpa. A înaintat rugări guvernului, chiar şi consiliului belic, de curte, și au fost ordonate cercetări, făcute de comisiuni mixte, dar nu i-a putut ajuta. Are mai mulţi feciori. Cel mai mare e însurat și nu mai e pe o pită cu el; pe acesta nu-l numără. Al doilea e un flăcău mare, pe care iar nu-l numără, fiindcă acuși îl va însura. Al treilea e soldatul. Al patrulea e la studiu, pentru a se face popă, nu-l numără nici

pe acesta. Al cincilea e încă mic, asemenea nu-ll numără, pentru că nu-ţi poate fi întru nimica de ajutor.

Împăratul : Întreabă câţi copii are la sine?

Eu: Măi Chinţe! Că te întreabă înălțatul împărat câți copii ai cu tine!

Valahul: Că n-am, domnule, fără feciorul ăl mare și două fetişoare, și ficiorașul ăl mititel; dară nu-mi pot ajuta nimica, și io-s bătrân, şi nu pot lucra; lăsaţi-mi feciorul acasă, să vă ierte Dumnezeu păcatele, și a părinţilor!

Împăratul: Întreabă-l, câţi feciori are?

Eu: Câţi feciori ai?

Valahul (împiedicându-se, nu prea voia să spună): Dar știi Măria Ta, numai ăl copilaş!

Eu: Ce le togodești; cred că-s cinci toţi!

Valahul : Dar Dumnezeu ni i-a dat. Tot aş pofti, domnule. feciorul ăla, care-i în cătane!

Eu (către Maiestatea Sa): Nu prea vrea să iasă cu vorba Maiestate! Dar e sigur că el poate să se lipsească, acasă, de feciorul care e soldat. Îi cade însă greu, că nu-l are lângă sine.

Împăratul : Spune-i să-şi lase feciorul soldat; dacă se poartă bine, poate să ajungă ofițer, poate să ajungă domn mare, poate să ajungă domn!

Eu: Că zice înălţatul împărat să laşi feciorul tău în cătane; dacă se poartă bine, se face ofițer; se face domn mare, se face domn!

Valahul : Dacă bine ar fi; mulțumesc Măriei Sale împăratului. Dumnezeu să-l ţie. Dar tot mă rog, mă rog să-mi lase feciorul acasă!

Împăratul (zâmbind): Ce zice?

Eu: Zice că toate ar fi bune, Maiestate, dar el totuși şi-ar dori feciorul acasă.

Împăratul: Întreabă-l dacă poate să dea alt om?

Eu: Poţi da altă cătană în locul feciorului?

Valahul: De aia nu-s harnic, domnule, Măria Ta!

Eu: Asta nu e în stare s-o facă.

Împăratul: Dar n-ar putea să-l răscumpere cu bani?

Eu: Dară cu bani putea-vei face lucrul?

Valahul: Aia tot mă ţin că aş face.

Eu: Asta ar putea totuși să o facă.

Acum începe valahul să plângă, rugându-se pentru eliberarea feciorului, iar eu am zis împăratului: Maiestate, feciorul a fost cel mai drag la părinţi, în special la mamă-sa, care plânge necontenit după fecior.

Împăratul nu a răspuns nimica; i-a dat mai mulți galbeni și i-a spus „că oi căuta”, plecând mai departe”[460].

---

[460] Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul I, Sibiu 1902, pp. 78-83

AŢINTIŞ

(Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş)

1357, mai 4, Sântimbru: Vicevoievodul Dominic scrie conventului mănăstirii Mănăştur că i s-a plâns „Nicolae zis Wos, castelanul de **Cohalm** (Cohalm, Keuhal, Kuhalm, Kuholum, azi **Rupea**, judeţul Braşov), că o moşie a sa, numită **Aţintiş** (Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş), aflătoare în comitatul Alba, are mare nevoie a fi redobândită şi dată în stăpânirea lui. / Drept aceea, trimiteţi spre mărturie omul vostru vrednic de crezare… la moşia Aţintiş şi, chemând pe toţi vecinii şi megieşii ei, de faţă cu aceştia s-o hotărnicească… şi să pună pe magistrul Nicolae în stăpânire”[461].

1357, mai 12, Mănăştur: Conventul mănăstirii Mănăştur raportează vicevoievodului Dominic despre rezultatele cercetării de la moşia **Aţintiş** (Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş), ocazie cu care trimişii „au voit să pună pe magistrul Nicolae zis Wos în stăpânirea ei şi că la această punere în stăpânire s-a ivit ca împotrivitor Petru, fiul lui Mykus”[462].

---

461 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 122, pp. 119, 120

462 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 133, pp. 132, 133

1357, iunie 19, Oradea: Capitlul bisericii din Oradea raportează regelui Ludovic despre cele aflate de trimişi „la moşia numită **Lopadea** (Lapad, judeţul Alba)”, pe care, „când au voit să o treacă şi s-o dea în mâna episcopului Dominic… împreună cu moşiile **Laz** (Laaz, Cacova, azi **Poiana Aiudului**, judeţul Alba) şi **Rachiş** (Răchişel, Rakus, judeţul Alba), ce ţineau cu temei de domnul episcop Andrei, cât a trăit, şi, pe lângă acestea, moşiile numite **Heyud** (Heud, sat dispărut, lângă Aţintiş, judeţul Mureş), **Aţintiş** (Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş) şi **Nandra** (Nandurlaka, judeţul Mureş)… le-au găsit ţinute, fără drept, în mâinile lui Petru, fiul lui Mykus, acel Petru, înfăţişându-se el însuşi la Lopadea, a pus piedica împotrivirii la trecerea în stăpânire şi lăsarea acestor moşii, oprindu-i pe ei sub pedeapsa cu moartea… / Şi, deoarece în scrisorile luminăţiei voastre se spune lămurit că trimişii trebuie să dea şi să treacă în stăpânirea acelui domn Dominic, episcopul, fără a ţine seama de împotrivirea cuiva, ei, luând pomenitele moşii Lopadea, Laz, Rachiş, Heyud, Aţintiş şi Nandra, în temeiul scrisorii înălţimii voastre de la acel Petru, fiul lui Mykus, deţinătorul lor, le-au dat şi le-au trecut în stăpânirea episcopului”[463].

1358, ianuarie 11, Vişegrad: Regele Ludovic scrie capitlului bisericii din Oradea că i s-a plâns „Dominic, episcopul bisericii de Alba Transilvaniei, că, pe când scaunul acelei biserici era liber şi văduvit de episcopul său, şi când am luat în mâinile noastre, ca epitrop, pomenita sa biserică, împreună cu toate cetăţile, moşiile, pământurile şi locurile ei – precum se şi cuvenea după lege, Andrei, voievodul Transilvaniei, a dat, prin judecată, lui Petru, fiul

---

[463] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 157, pp. 146-148

lui Mykus, şi altor câtorva nobili, spre marea pagubă a acelei biserici, moşiile ei, numite **Lopadea** (Lapad, judeţul Alba), **Laz** (Laaz, Cacova, azi **Poiana Aiudului**, judeţul Alba) şi **Rachiş** (Răchişel, Rakus, judeţul Alba), şi moşiile **Heyud** (Heud, sat dispărut, lângă Aţintiş, judeţul Mureş), **Aţintiş** (Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş) şi **Nandra** (Nandurlaka, judeţul Mureş), ce privesc acea biserică în temeiul zălogirii… / Drept aceea… vă punem în vedere şi poruncim cu tărie să trimiteţi spre mărturie omul vostru vrednic de crezare, în faţa căruia omul nostru să dea şi să statornicească pomenitului domn episcop acele moşii ale bisericii Transilvaniei"[464].

---

[464] AŞCP, *Documenta Romani***1359**, mai 1, Mănăştur: Regele Ludovic scrie conventului mănăstirii Mănăştur că a primit raportul trimişilor la împăciuirea dintre episcopul Dominic şi Petru, fiul fostului vicevoievod Mihail, împuternicitul visevoievodului Dominic, în privinţa satului „numit **Oarda** (Oarda de Sus şi de Jos, Waradia, Waradya, judeţul Alba), al acestui magistru Petru, sat ales pentru a se face acolo judecata de împăciuire. Dominic însă n-a venit… şi numai seara, târziu, înfăţişându-se, fără scrisoare de împuternicire, un slujitor al acestui Dominic, a spus că stăpânul său va veni acolo cu împăciuitorii săi… episcopul s-a plâns împotriva vicevoievodului Dominic cu privire la faptele lui samavolnice şi au arătat că vicevoievodul, prin slujitorul său Petru, a pus să fie luată moşia şi să pustiască şi să se jefuiască moşiile **Aţintiş** (Acentus, Acintus, Acyntus, judeţul Mureş) şi **Nandra** (Nandurlaka, judeţul Mureş)… şi a pus să fie luate 200 vite, 16 cai şi 1.200 oi alese de rasă. De asemenea, a pus să fie ridicat Gheorghe Românu, iobagul lor din **Revfalva** (Rewfolua, dispărut, lângă Aiud, judeţul Alba), cu vitele sale şi cu 60 oi. La fel, unui iobag al lor, Neagu pe nume, a pus să i se ia oi, un cal în preţ de 10 mărci argint, 2 cai de herghelie şi 2 boi buni… Pe Matei, Ioan cel Negru, Ioan, fiul lui Ştefan, Mihail blănarul, Ştefan măcelarul, Gheorghe cel mare, Ştefan… oaspeţii lor din **Aiud** (judeţul Alba), care mergeau pe drumul slobod, i-au prins, luându-le toate lucrurile găsite la ei, anume două care"[464].*ae*

1848, mai 3/15: Pe Câmpia Libertăţii, „Popa Vlăduț, de la **Aţintiș**, leagă frăție de cruce, pe viață și pe moarte, cu feciorul judelui ortodox din **Vidra de sus**! O simţire, o viață, un crez național! Acelaşi avânt, inspirat de același ideal, de același obiectiv istoric, străfulgerător prin veacuri”[465].

1849, ianuarie: „Sărbătorile Crăciunului le-a petrecut acasă, în **Mediaş**. În 2 ianuarie 1849, sosi la Mediaş şi generalul Puchner. Ștefan Moldovan i-a făcut vizita. Baronul Uracea, comandantul cetății Mediaş, l-a fost încredințat pe Ștetan Moldovan să încunoştiințeze pe Vasilie Moldovan, prefectul legiunii a III-a, să-şi concentreze lagărul la **Cetatea de Baltă**. În acelaşi timp, Axente Sever trebuia să stea gata la **Blaj**, iar popa Vlăduţ din **Aţintiş**, la Iernut. / La 12 ianuarie, miliția împărătească a pornit, din **Mediaş**, spre **Boian**, cu 10 tunuri, şi şi-a pus cartierul general la **Jidvei**”[466].

1849, octombrie: „La **Aţintiş** şi **Cecălaca** fură izbiţi, la 31 octombrie, de legiunea lui Roman. De astădată, gloatele române smulseră învingerea completă şi secuii, decimaţi, s-au retras în plină debandadă. În zadar încearcă, atunci, contele Lazar, în trei zile consecutive, să rupă cordonul de fier şi să-şi facă trecătoare peste Mureş. Toate atacurile fură înecate în sânge şi unul după altul, trei poduri bătute în pripă, fură distruse de legionari. În 3 noiembrie, întreaga coloană a secuilor se retrăgea în fugă spre **Iernut** şi **Târgu-Mureşului**, lăsând în mâna românilor o imensă pradă, tot rodul jafurilor barbare, în 5 noiembrie, când

---

Historica / C. Transilvania (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981, doc. 206, pp. 205, 206

465 *Unirea Poporului*, Anul VIII, nr. 21, Blaj 1926, p. 3

466 *Unirea Poporului*, Anul XV, nr. 7, Blaj 1933, p. 2

gloatele de pe Târnava Mică, de sub conducerea tribunilor Bianu şi Nicolae Pop, sprijinite de câteva detaşamente de soldă şi regulaţi, reunite cu legiunea a XII-a, îi înconjurară la **Iernut** şi **Cuci**, brigada secuiască fu complet distrusă, husarii lor, împreună cu căpitanul Pünkösdy, fură luaţi prizonieri, iar comisarul guvernului abia izbuti să se strecoare la Târgul-Mureşului şi, de acolo, spre secuime"[467].

1924: „După 76 de ani, s-au scormonit iarăşi vestiții munţi ai moților… / În urma Iancului, tribunii şi centurioni, popa Balint de la **Roşia**, popa Vlăduţiu de la **Aţintiş**, popa Groza, Clemente Aiudeanu şi Corcheş, toţi înalți şi frumoşi, toți bravi şi neînfricați ca fagii uriaşi de pe Dealu Mare... Şi cât ţin crestele de munte, peste **Sohodol** şi **Vâlcan**, peste **Cetatea Roşiei** şi peste **Ordâncuşa**, la **Scărişoara**, numai lănci, topoare şi guri de foc. Oastea Iancului toată"[468].

1945: „De ziua Sântă-Măriei Mare, la **Nandra-Turda**, s-a făcut serbare în cinstea Preacuratei, care a avut multe puncte frumoase. Corurile le-a condus doamna preoteasă, iar piesa şi declamările, părintele Eugen Ignat. / Lumea din sală a rămas mulţumită şi chiar încântată de cele auzite, dovadă invitarea făcută de conducătorii comunelor **Aţintiş** şi **Petrilaca**, unde s-a jucat acelaşi program, şi anume, la **Aţintiş**, duminică, în 19 august, iar la **Petrilaca**, în ziua de Sântă-Măria Mică"[469].

1946: „**Sfinţirea bisericii din Aţintiş**. În ziua de 28 şi 29 septembrie 1946, s-a făcut sfinţirea bisericii din Aţintiş, judeţul Turda, de către Î. P. S. Dr. Valeriu Traian

[467] Retea, Vasile, *Constantin Romanu-Vuvu / Prefectul legiunii XII / în anii 1848-1849*, Târgu-Mureş 1937, p. 31
[468] *Unirea Poporului*, Anul VI, nr. 35, Blaj 1924, p. 1
[469] *Unirea Poporului*, Anul XXVII, nr. 37-38, Blaj 1945, p. 3

Frenţiu, Administratorul Apostolic al Mitropoliei din Blaj. / În ziua de sâmbătă, 28 septembrie, Escelenţa Sa Dr. Frenţiu a sosit în **Luduş**, cu trenul de la ora 11, fiind însoţit, de la **Blaj**, de părinţii Gheorghe Dănilă şi Augustin Folea, canonici, părintele Aurel Rusu, secretar mitropolitan, şi părintele Nicolae Florea, notar consistorial, părintele Grigore Sălăgeanu, administratorul Internatului Şcolii Normale. / În gara **Luduş**, Înaltul Ierarh a fost întâmpinat de dl Dr. Iuliu Popa, subprefectul judeţului **Turda**, de părintele Octavian Rusu, paroh ăn **Gheja**, şi părintele Naşcu Bogdan din parohia **Luduş** II. La intrarea în comuna Luduş, a fost întâmpinat de întreagă populaţia, în frunte cu dl Dr. A. Groza, prim-pretor, apoi primarul comunei, părintele Romul Popa, protopopul român ortodox, părintele preot romano-catolic, părintele preot reformat şi reprezentanţii comunităţii izraelite. / În faţa bisericii greco-catolice, renovată după multe lovituri, ce le-a suferit în războiul din 1944, primirea o face părintele Ioan Olteanu, protopopul **Luduşului**, dl avocat Dr. Ioan Pintea, prim-curatorul parohiei, şi doamna Hortenzia Rusu, prezidenta Reuniunii „Sfânta Maria”, iar domnişoara Angele Rusu prezintă un buchet de flori, în numele tineretului. / Intrând în biserică, se slujeşte Litia şi se fac rugăciuni pentru pomenirea eroilor care dorm somnul de veci pe teritoriul parohiei, căzuţi în 1944, în luptele pentru eliberarea Ardealului de Nord. Cântă frumos corul bisericii greco-catolice, condus de dl inspector şcolar Ioan Hirian. / La prele 15 şi jumătate, Înaltul Ierarh pleacă la **Aţintiş**. La intrarea în sat, e cea dintâi poartă de triumf. Aici e primit de autorităţile comunale. Apoi Excelenţa Sa intră în comună, într-un car frumos împodobit, tras de 6 boi. La a doua poartă de triumf din comună, îl salută preotul ortodox şi

directorul şcolii, cu elevii. În faţa bisericii aşteaptă toţi credincioşii, în frunte cu preotul lor, părintele Iacob Bucur, care bineventează pe înaltul Arhiereu. / Intrând în biserică, se începe slujba Vecerniei şi partea întâi a actului sfinţirii. Biserica a fost zidită din jertfa credincioşilor, în anul 1930, sub păstorirea părintelui Gheorghe Nicoară, care se află acum în parohia **Mihalţ**. Sub actalul preot, părintele Iacob Bucur, în timpul războiului, s-a făcut împodobirea bisericii, fiind frumos zugrăvită de un pictor din **Târgu-Mureş** şi prevăzută cu un splendid iconostas, executat de dl Aurel Pop, profesor în Târgu-Mureş. / La slujba Vecerniei, Înaltul Arhiereu e înconjurat de părinţii canonici Gheorghe Dănilă şi Augustin Folea, şi de preoţii Naşcu Bogdan din Luduş, Alex. Caianu din **Cipăieni** şi Ionel Coman din **Iclănzel**. Ca diaconi slujesc părinţii N. Florea şi A. Rusu. / Preoţii din tract ascultă mărturisirea credincioşilor.

A doua zi, duminică, în 29 septembrie, la orele 9, începe actul consacrării, cu aşezarea sfintelor moaşte, apoi sfânta liturghie arhierească. Excelenţa Sa Dr. V. Tr. Frenţiu ţine predică în curtea bisericii. Servesc, pe lângă preoţii însoţitori de la Blaj, protopopul districtual I. Olteanu, părinţii G. Grecu din **Cheţani**, Oct. Rusu din **Gheja** şi Iuliu Deac din **Hădăreni**. Cântările le execută frumos părinţii Ioan Florea şi Grigore Sălăgeanu din **Blaj**, iar răspunsurile liturgice, corul parohial în patru voci al credincioşilor din **Aţintiş**, instruit de dl Pintea, învăţător, un fiu al comunei. / La sfânta liturghie s-au împărtăşit mulţi credincioşi din Aţintiş şi din satele învecinate. / La orele 12, au avut loc recepţii în localul şcolii primare. S-au prezentat autorităţile administrative, preoţimea ortodoxă, curatorul bisericii,

reuniunea femeilor şi preoţimea tractuală. Apoi a urmat masa comună”[470].

Romani din Ardealu de langa Muresiu.

Români de pe Mureş, „Familia”, nr. 15 din 1865

[470] *Unirea Poporului*, Anul XXVIII, nr. 41, Blaj 1946, p. 3

AVRAM IANCU

(Aciua, judeţul Arad)

1366, mai 16, Cluj: Regele Ludovic dă de ştire că, deoarece „**credinciosul nostru român**, numit Şerban de **Aciua** (azi **Avram Iancu**, judeţul Arad**)**, pe care, botezându-l în legea catolică, l-am numit Ștefan, ne-a făcut nenumărate şi credincioase slujbe, drept aceea i-am dăruit, atât lui, cât şi fiilor şi moştenitorilor lui, spre veşnică moştenire, în chip de danie nouă a noastră, o moşie regească, numită **Aciuţa** (Kisachwicha, judeţul Arad), în nemijlocită vecinătate cu sus-pomenita moşie Aciua, dimpreună cu toate folosinţele"[471].

1848, octombrie 23: „Ținutul Hălmagiului a fost invadat de o trupă de 800 de răsculaţi, supt comanda maiorului Gál, căreia i s-au mai alăturat unguri şi evrei din comitatele Zarand, Arad și Bihor… În pomenita zi de 23 octombrie, răsculații au săvârşit următoarele: / În **Aciua Mare**, au prins pe Toader Rada şi pe Crăciun Petrișor şi i-au dus la Sânt-Ana, iar de acolo, în temnița din Arad; pe Oancea Pavel l-au dus în Hălmagiu și „l-au împușcat sub spânzurători", pentru că a declarat, „că Dumnezeu nu va

[471] AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 59, p. 100

ajuta ungurilor, ci va ajuta. Împăratului şi Iancului al nostru“”[472].

1881: Colecta „în favoarea gimnaziului greco-catolic român din Beiuş” îi are, printre donatori şi pe „Ioanu Vusdea, preot **Aciua**, 1 florin… Georgiu Popovici, notar **Aciua**, 3 florini”[473].

1883: „În săptămâna trecută, se întâmplă alegerea de notar cercual în **Aciua**. Poporul, ştiind însemnătatea acestui post, s-a folosit de dreptul alegerii, alegând, din îndemnul său propriu, cu frumoasă majoritate de voturi, pe dl Andrei Putici, deoarece capacitatea, pregătirile acestuia, împrejurarea că dumnealui a mai reprezentat un cerc notarial, a dat destule garanţii că va fi, totdeauna, la culmea misiunii, datorinţei, va ţine cu sfinţenie în vedere interesele comunelor concrezute conducerii dumnealui; îi va da sprijin întru progresare, perfecționarea bunăstării lui spirituale şi materiale, dar, mai cu seamă, îl va păzi de orice influențare în libertatea şi posesiunea lui individuală. / Rezultatul alegerii, la care mai mult a contribuit conduita poporului, apoi tactica exemplară a dlui pretor Ortutay, ne-a satisfăcut pe toţi, nu numai din motivul că noul ales este chemat şi demn de a conduce acel cerc, dar şi din motivul că, deoarece ne uitam cu îngrijorare, înaintea alegerii, ştiind prea bine că „fraţii nostri“, în frunte cu judele cercual Zubor, exploatează toate mijloacele spre a putea reuşi cu fratele acestuia, un feciorandru fără de nici un trecut, care n-are alt merit, decât că e fratele judelui.

Văzând cum alegătorii își validează dreptul lor, „fraţii noştri“ recurg la palavre şi calomnii, susținând, într-

[472] Filipaşcu, Dr. Al., *Descriere întâmplărilor Revoluţiei din anul 1848-1849*, în *Transilvania*, Anul 74, nr. 1, Sibiu 1943, pp. 46, 47, 52

[473] *Gazeta Transilvaniei*, Anul XLIV, nr. 68, Braşov 1881, p. 6

o foaie kossutheană, că atât sub durata conferinţei ce s-a ţinut în ziua premergătoare de alegere, cât şi după consultare „unii agitatori“ (!) au esprimat „principii vătămătoare pentru stat“ (?), apoi, „sub masca naţionalismului“, au agitat şi fanatizat poporul și, mai tratându-l şi cu spirtoase, au „forţat“ alegerea candidatului român. Totodată fu compilat un protest contra alegerii, pe care îl iscălîră vreo câţiva, dar, denegând preotul din **Lazuri** subscrierea, şi ceilalţi s-au retras și, astfel, judele Zubor s-a putut delecta în *charta bianca*, ce i sa trimis. Dar ținuta notiței din foaia „Arad és Vidéke“ era atare, încât ne-am aşteptat la lucruri şi mai mari. Și, într-adevăr, în numărul 141, apăru un articol, subsemnat de un oarecare „Koltai Horváth Géza“, altcum un posesor, care, să nu zicem în ceas rău, azi-mâine o să ajungă la sapă de lemn; în acest pamflet, începe a cleveti contra alesului notar, denegându-i capacitatea de conducere, afirmând că n-are alt merit decât acela că e „român“ şi, făcând apel la comisiunea centrală comitatensă, a nu-l întări; spre a da mai mai mare pond(ere) argumentelor, obsearvă că Putici a protestat singur, la timpul său, contra introducerii limbii maghiare în administraţia acestui comitat. Mai departe, denunță pe socrul acestuia (jude regional în Békés), afirmând, că acesta, „cel mai periculos daco-român“ de pe vremea lui Hodoș şi Borlea, acum a fanatizat poporul în favorul ginerelui său; atrage apoi atenţiunea corporaţiunii judiciare asupra statutului de jude din cestiune, ca asupra unuia care înjoseşte autoritatea postului ce-l ocupă.

De sine se înțelege că toate acestea sunt calomnii, pe care ni le spun, fără de nici o ruşine, unii indivizi îngâmfaţi și înfuriați, pentru că n-au putut seduce pe popor să aleagă pe un feciorandru, numai din simpla cauză că

acesta e fratele judelui Zubor, dar care nici capacitate, nici pregătirile necesare nu le posedă. Altcum, suntem convinşi că toate acestea nu au ieşit din pana dlui Horváth de Kolta. Ştim noi pre bine că dumnealui e bun mijloc și unealtă pentru alţii, care sunt în valoare pentru şcolile medii, de sub alții; şi ne mirăm de ce se amestecă domnia sa în afacerea aceasta, când nici alegător nu este, nici nu aparține acelui cerc. / Pricepem, însă, dacă judele cercual Zubor, înduplecă pe posesorul din **Aciua** să protesteze contra alegerii şi mulțămită intrigilor dumnealui, că apelaţiunea, respectiv protestul, e în mâinile vice-comitelui. Nutrim ferma speranţă că organele concernente vor judeca bine, vor lua în considerare împrejurările şi nu se vor opune contra voinței poporului din cercul amintit, încât, pentru domnii Zubor şi Horváth de Kolta, dacă dumnealor le place a denunţa, a calomnia şi a pune în mişcare toate mijloacele nepermise, cu scopul de a nulifica alegerea unui bărbat demn şi apt, numai din cauză că acesta e român; dacă dumnealor le convine de minune a-și bate joc de un amploiat român, timbrându-l de agitator, de daco-român periculos, apoi fie-ne permis și nouă a spune adevărul.

Ştie bine dl Zubor că preoții din **Lazuri** şi **Măgulicea** căpătară o livadă, prețuită în 200 florini, pentru o sumă bagatelă de 60 florini, cu condiţiunea să aducă la urnă pe toți alegătorii din comunele lor, în favorul fratelui dumnealui; ştie prea bine dl Zubor, dar şi dl de Kolta, că judele din **Mermeşti**, cumpărând păşunea şi fânul, a primit de tovarăşi pe unii din **Ciuciu**, dar tot dumnealor interziseră preoţilor cosirea livezii, nu altcum ordonară judelui din Mermeşti a delătura pe tovarăși; vezi bine că preoţii nu putură asigura voturile promise, iar cei din Ciuciu votară cu Putici. Și apoi dumnealor mai acuză pe alții, că s-au

folosit de mijloace nepermise? Dar tot despre judele Zubor se vorbeşte că ar fi influienţat asupra unora şi altora, ca să voteze cu fratele lui; dacă aceasta aserțiune e bazată, deşi noi o comunicăm cu rezervă, apoi e cu cale a atrage atențiunea corporațiunii judiciare și asupra dumisale.

Din cele expuse, va judeca orişicine cu câtă îndrăzneală purced unii indivizi în atari cazuri, când, pentru interesele lor private, nu se sfiesc a insulta, a calomnia chiar pe acel popor, căruia voiesc a-i da un oficiant, care, în loc de a-l sprijini pe acela cu aceea, îşi începe activitatea că îl scurtează în drepturile sale cardinale”[474].

1898, Diaconovich: „**Aciua** (Acsnva), în comitatul Arad, lânga Halmagin, situată pe șapte coline. La **1439**, obţine, sub numirile: Acina de Sus, Acina de Jos, Acina de brad, iar la **1561**, Acina mică și Acina nobilă; 237 case, 1.062 locuitori, toți români gr. or. Teritoriul e de 6.548 jugăre cadastrale, mare parte acoperit de păduri seculare. Se cultivă agronomia, pomăritul, lucrul de lemn şi prăsirea vitelor”[475].

1900, martie 23: „Vrednicul învăţător din **Aciua**, dl Alesandru Anderco, cu mult zel şi cu mari jertfe morale şi materiale, a format un **cor bărbătesc de plugari**, în patru voci, constătător aproape din 40 membri bine instruiți. Dl Anderco, pe deoparte, ca să însuflețescă pe coriştii săi la înaintare şi pacienţă în viitor, pe de altă parte, ca să facă început unui fond pentru acea reuniune de cântări, a aranjat, în 14 Faur a. c., o serată poporală, împreunată cu joc, în **şcoala elementară română din Aciua**, cu un program variat de cântări, executate de către corul vocal şi cu

---

[474]*Telegraful Român*, Anul XXXI, nr. 83, Sibiu 1883, p. 332
[475] Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, p. 28

câteva dialoguri, toate pentru popor şi foarte instructive. / Succesul a fost forte îndestulător, ba chiar încântător, căci, în adevăr, cântările aşa de frumos au fost executate, încât au surprins tot publicul ascultător.

Dintre fruntașii noştri cărturari nu au fost mulți, ceea ce, cu părere de rău, trebuie să constat. Prea puțin se interesează inteligenţa noastră din jur de aşa scopuri frumoase pentru înaintarea poporului nostru român! / Popor a participat, însă, în număr foarte frumos şi și-au petrecut românașii noştri, în modul cel mai frățesc și modest, totodată. Dintre inteligenţi, au participat domnii învățători Constantin Puşcaşiu, cu familia, din **Săsari**, I. Bretan, cu familia, din **Vereşmart**, Petru Nagy, cu familia, din **Lipău**, Andrei Soran din **Popbicău**, Aurel Popan, cu familia, din **Borleşti**; au mai fost trei familii onorabile din Borleşti. / Cu toate că n-a fost această petrecere sprijinită după cuviinţă de inteligenţa din jur, totuși, precum am înțeles, a avut un venit curat neaşteptat, din cure s-a pus temelia unui fond al corului plugarilor români din Aciua. Laudă bravului învăţător şi poporului harnic din Aciua! – **George Zach**, învăţător”[476].

1935: Studiul sociologic „*Sate-crânguri din munţii Apuseni*”, de Lucia Apolzan, î,şi baza tezele pe afirmaţiile sătenilor din „**Câmpeni**: Miheţ Constantin, 59 ani, agent agricol; Oneţ Petre, 32 ani, învăţător localnic. **Certege**: Pantea Iosif, 37 ani, primar; Motora Constantin, 58 ani, fost primar; Trifa Dumitru, 35 ani, învățător localnic. **Bistra**: Balea Florian, 48 ani, înmanuator. **Săcătura**: Bodea Dumitru, 33 ani, impiegat, localnic; Potinteu Nicolae, 45 ani; Popa Pătru, 30 ani; Toader Sabin, 33 ani. **Albac**: Todea

[476] *Gazeta Transilvaniei*, Anul LXIII, nr. 64, Braşov 1900, p. 5

Iuliu, 33 ani, preot, localnic; Mateş Dumitru, 42 ani, impiegat, localnic; Costea Nicodim, 36 ani, învăţător localnic. **Arada**: Nicola Aurel, 45 ani, primar. **Scărişoara**: Morcan Dionisie, 44 ani, fost primar; Mocan Florea, 47 ani, impiegat localnic; Cofariu Ioan, 28 ani, brigadier silvic. **Gârda de Sus**: Morcan Dionisie, 44 ani, fost primar; Stan Teodor, 52 ani, înmanuator; Borteş Ioan, 61 ani, înmânuator; Morcan Romul, 39 ani, primar. **Arieşeni**: Todea Ioan, 67 ani, preot localnic; Paşca Ioan, 40 ani, primar. **Neagra**: Haneş Gheorghe, 59 ani, înmanuator şi fost pădurar; Toader Gheorghe, 39 ani, primar, **Avram Iancu**: Toader Alexandru, 66 ani, fost primar; Banciu Nicolae, 34 ani, notar localnic; Chira Ioan, 46 ani, primar. **Vidra**: Resiga Gheorghe, 60 ani, învăţător localnic; Tomuş Alexe, 63 ani, fost notar localnic; Trif Iosif, 45 ani, primar. **Ponorel**: Pleșea Ioan, 58 ani, agent agricol şi casier; Vesa Vasile, 61 ani, fost primar; Drăgoi Achim, 69 ani”[477].

[477] Apolzan, Lucia, *Sate-crânguri din munţii Apuseni*, în *Sociologie Românească*, Anul V, nr. 1-6, Bucureşti 1935, p. 151

AVRIG

(Ebrek, judeţul Sibiu)

1364: **„Avrig**. Satul a făcut parte, încă de la întemeierea sa de către coloniştii saşi, din provincia Sibiului. Prima atestare documentară este abia din 1364 (*Urkundenbuch*, II, p. 216), dar aşezarea este cu siguranţă mult mai veche. Construirea bisericii romanice din sat a fost începută, după unele păreri, înainte de mjlocul secolului al XIII-lea, în acest caz și satul ar fi trebuit să existe măcar cu câteva decenii mai devreme (Niedermaier, *Dezvoltarea Avrigului*, p. 61). Pe baza analizării parcelării vetrei, **Avrigul** a fost apreciat la 100 de gospodării, în secolul al XIII-lea, circa 200, în veacul următor, abia 25 de unităti, în 1488, și, din nou, 100 de gospodării, la sfârșitul secolului al XVI-lea. Prezența populaţiei românești este atestată începând cu secolul al XVI-lea, un document din 1582 reglementând convieţuirea celor două comunități etnice. Se preciza, acum, că românii au fost primiţi ca oaspeți și străini (*als Fremdlinge und Găste alda zu wohnen eingenommen sind*) probabil în urma distrugerilor suferite de sat, din cauza incursiunilor otomane (Veress, *Documente*, II, 230-233; Nussbächer, *Din cronici*, p. 90-91; P. Binder, *Közös múltunk*, Bucureşti, 1982, p. 59-62). Spre sud de sat, pe vârful „La cetate" se află urmele unei fortificații de pământ, de circa 30/60 m. Mai sunt vizibile

pe teren porțiuni din valul de pământ şi un şanţ pe laturile de sud şi vest. Asupra problemelor ridicate de datarea și de precizarea funcției cetăţii, vom reveni într-un capitolul următor, aici notăm doar faptul că vârful cetăţii se află pe hotarul dintre satele **Avrig** și **Racovita**, ceea ce ar constitui un argument în favoarea unei vechimi mai mari decât a satelor respective (Horedt, *Südsiebenbürgische Grenzburgen*, p. 17-19)"[478].

1370, mai 14, Cetatea Tălmaciului: Vicevoievodul Ioan scrie capitlului bisericii Transilvaniei că, la adunarea obştească din Tălmaci, cu „obştea saşilor din cele şapte scaune ale Sibiului şi cu oricare dintre nobilii care au moșii şi moşteniri între aceşti saşi, ca să apărăm şi să împlinim cele făcute printr-o dreaptă şi legiuită rânduială, între alţi împricinaţi, comitele Bartolomeu, fiul lui Ioan de **Avrig** (Ebrek, judeţul Sibiu), a spus că el, împreună cu acel Nicolae, fiul lui Cristian de **Bradu** (Fenyeufolua, Insula Gergardi, judeţul Sibiu), şi-au avut prima baştină sau origine dintr-un singur bunic, şi ţine de el prin cea mai apropiată spiţă a neamului; de aceea, el cere să se facă pentru ei o împărţeală potrivită în moşia de moştenire numită **Hârtibaciu** (Hertybach, Hertupagh, azi **Cornăţel**, judeţul Sibiu), aflătoare în comitatul Alba, în districtul scaunul Sibiului, şi în alte moşii, care ţin de asemenea de ei. Ascultând aceasta, sus-pomenitul Nicolae, fiul lui Cristian răspunde că acest lucru era foarte adevărat, că suspomenitul comite Bartolomeu, fiul lui Ioan, ţinea de el, ca părtaş, în cea mai apropiată spiţă a neamului, şi că şi-au avut baştina şi obârşia dintr-un singur bunic şi, de aceea, când ar veni de drept, în acele moşii în care s-ar cuveni,

---

[478] Lukács, Antal, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu / secolele XIII-XIV*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 1999, p. 54

este gata şi pregătit să facă împărţeala. / De aceea, cerem să trimiteţi omul vostru, în faţa căruia omul nostru, venind la faţa locului, pe deja moşia Hârtibaciu şi pe alte moşii sau părți de moşie, care ţin, de asemenea, de ei, fiind chemaţi şi fiind de faţă acolo, în chip legiuit, toţi vecinii şi megieşii acestora, să le împartă pe acestea, după cum cere obiceiul ţării”[479].

1582, octombrie 13: „Magistratul oraşului Sibiu, stabilind statutele satului **Avrig**, fixează prin 12 articole felul cum trebuie să trăiască saşii şi românii din Avrig pentru a evita, pe viitor, gâlcevile observate, tocmai fiindcă „constituţiunea” satului nu exista în scris”[480].

1883: „Raportul învățătorului primar din **Avrig** Ioan Cândea, despre constituirea despărțământului **Avrig**, efectuată în ședința din 15 decembrie. La acea şedinţă s-au prezentat 14 învățători, preoțimea din acel loc și împrejurime și un frumos număr de mireni. Președinte s-a ales Ioan Cândea, Avrig; secretar, N. Luculeţ, învățător în Avrig; cassar, T. Doican, învăţător în **Sebeșul inferior**; membrii: Ioan Petrişor, învăţător în **Porceşti**, și Ioan Lupea, învăţător în **Sărata**. S-au ţinut două prelegeri practice, una de Procopiu Clonţa, din religiune, „Despre Dumnezeu și existența lui“, alta de N. Luculeţ, „Despre definițiunea substantivului“. Cu această ocaziune, s-au înscris ca membri! ajutători: Mihail Cândea din **Avrig**, Dionisiu Calefariu, paroh în **Sărata**, Georgiu Cismaş, paroh în **Porumbacul superior**, Mihail Luculeţ, primar în **Avrig**, Savu Berghea,

---

479 AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991, doc. 512, pp. 774-776

480 Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930, pp. 230, 231

casar în **Avrig**; Vasile Cândea, colector în **Avrig**; Ioan Ilincea, comerciant în **Avrig**; Irimie Răduţ, proprietar în **Avrig** și Nicolae Mihailă, proprietar în **Avrig**, toți cu câte 1 florin v. a. (vienez). Pe lângă aceştia, s-au mai înscris, fără a fi depus suma de 1 florin, Atanasie Sebeşan, fost învățător, şi Ioan Vlad, proprietar în **Avrig**. Au depus taxele restante, de câte 1 florin, 6 membri şi s-au vândut 11 exemplare din Regulamentul afacerilor interne, a câte 10 cruceri – 1 florin şi 10 cruceri. / Constituirea se ia spre ştiință"[481].

1883: „Scaunul protopresbiteral greco-oriental al tractului **Avrigului**, ca for matrimonial de I-a instanţă", decide, prin edict, că „Georgiu Chialda, de religiunea greco-orientală, din **Avrig**, Comitatul Sibiului, părăsindu-şi, cu necredință, pe legiuita sa soție, Elena Chialda, născută Ranga, tot din **Avrig**, fără de a se şti locul ubicațiunii lui, cu concesiunea Prea Veneratului Consistoriu arhidiecezan din 27 ianuarie 1883, şi citează ca, în termen de un an şi o zi de la publicarea acestui edict, să se înfățoșeze la scaunul protopresbiteral al Avrigului, ca tor matrimonial de I-a instanţă"[482].

1898, Diaconovich: „**Avrig** (germ. Freck, magh. Felek), în comitatul Sibiului, aşezată în Țara Oltului, lângă Râul Mare, numit şi Valea Avrigului, care se varsă, din jos de Avrig, în Olt, pe latura stângă; are 2.759 locuitori, dintre care 2.472 sunt români, iar ceilalți sași. Aici se află reşedinţa protopopiatului român greco-ortodox al Avrigului şi o școală românească elementară, cu 4 învăţători; un castel, cu grădină frumoasă și parc, care a fost zidit de guvernatorul de odinioară al Ardealului, baronul Samuel Bru-

---

[481] *Telegraful Român*, Anul XXXI, nr. 11, Sibiu 1883, p. 43

[482] *Telegraful Român*, Anul XXXI, nr. 40, Sibiu 1883, p. 160

kenthal, o fabrică de postav dur (halina) şi, din sus de comună, spre sud, o fabrică de sticlă, care acum e părăsită. În Abrud s-a născut, la 1779, George Lazăr, şi tot aici şi-a sfârșit viaţa pământească, la 1823, după ce s-a întors din România, unde a pus temelia școlilor naţionale și a deșteptat pe români din letargie. El a fost înmormântat în curtea bisericii române greco-ortodoxe, iar la 1864 a fost exhumat şi osemintele au fost înmormântate, din nou, mai aproape de biserică (cam la 20 pași depărtare). Aici i-a ridicat un şcolar al său, Carol Rosetti, în semn de rocunoştinţă, o criptă de marmoră roşietică. Pe piatra, care stă ridicată şi are în vârf o cruciuliță de metal, se află următorul epitaf, gravat cu litere chirilice: „Vieţuitorule! / Stai puţintel și citeşte / Dup-aceasta socoteşte / Trista omului soarte / Nepregetătoare moarte. / Ce eşti tu, eu am fost, / Aceasta-nvaţă de rost, / Ce sunt eu acum, vei fi / Când ceasul îţi va sosi”. // George Lazar / theol. Transilv. / N. 1779. / M. 1823”.

Iar pe piatra care acoperă mormântul este următoarea inscripție, cu litere latine: „Precum Christos pe Lazăr din morţi a înviat, / Așa tu, România, din somn ai deșteptat. / Lui George Lazar a ridicat acest monument şcolarul său Hagiul și Ieroselimit Carol, comite de Rosetti, la anul 1864”.

Avrig, **protopopiat** românesc greco-ortodox se compune din 23 parohii, cu 22.049 credincioși; sediul protopopesc se află în comuna Avrig. / **Avrig, Lac**, (Lacul Avrigului), un lac aflător în partea vestica a munţilor Făgărașului (în grupa Surului), la poalele muntelui Cioarta, cu ţărmi stâncoși şi având forma lungăreață; este așezat la o înălțime absolută de 2004 m, din acest lac își are izvorul Valea Avrigului, numita și Râul Mare. / **Avrig, Vale** (Valea

Avriguui), un râu de munte, care izvorăşte în munţii Făgăraşului, din lacul Avrigului; la poalele munților, udă frumoasa poiană, numită Poiana Neamţului, apoi curge, pe la Avrig, şi se varsă în Olt, la un sfert de oră din jos de Avrig, pe latura stângă; acest râu se numeşte și Râul Mare"[483].

1923: „Comemorarea centenarului morţii lui **George Lazăr**. În 17/30 septemvrie a. c., se va serba, în mod demn, centenarul morții marelui dascăl George Lazăr, care își doarme somnul de veci în comuna sa natală, **Avrig**. Iniţiativa la această serbare a luat-o Î. P. S. Sa mitropolitul nostru Nicolae. Din acest incident, s-a renovat și restaurat frumoasa biserică din **Avrig**, ale cărei picturi, datând de pe la jumătatea veacului al 18-lea, sunt restaurate de pictorul Satmari. De asemenea, s-a restaurat și înfrumuseţat și mormântul fericitului defunct. Serbările se vor face după programul pe care îl va stabili, în deplin acord, consistoriul arhidiecezan, împreună cu comitetul central al Asociațiunii"[484].

1923: „**Centenarul Gheorghe Lazăr**. Zilele de 16/29 şi 17/30 septembrie 1923 sunt statorite pentru comemorarea unuia dintre întemeietorii culturii române, a iscusitului dascăl **Gheorghe Lazăr**, de la a cărui moarte s-au împlinit, în anul acesta, o sută de ani… / O expoziţie etnografică va aranja dl prof. D. Comșa, din prilejul serbărilor Gh. Lazăr, în **Avrig**. Expoziţia se va ţine în sălile şcolii din Avrig, în 29 și 30 septembrie a. c. Vor lua parte satele **Avrig**, **Săcădate**, **Porumbacul de jos** şi **Racovița**. Organizată din îndemnul Asociaţiunii, va conţine mai ales ţesături și broderii (cusături) româneşti, apoi furci de tors în-

483 Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898, pp. 335, 336

484 *Telegraful Român*, Anul LXXI, nr. 69, Sibiu 1923, p. 2

crestate, ulcioare vechi şi multe alte obiecte din bogata colecţie a dlui profesor D. Comşa. Asociaţiunea va distribui şi premii, în sumă de 3.000 de lei”[485].

Kurt: Ardeal, Avrig

[485] *Telegraful Român*, Anul LXXI, nr. 75-76, Sibiu 1923, p. 1

Bibliografie parţială

AŞSP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1351-1355), Vol. X, Bucureşti 1977

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1356-1360), vol. XI, Bucureşti 1981

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1361-1365), vol. XII, Bucureşti 1985

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1366-1370), vol. XIII, Bucureşti 1991

AŞCP, *Documenta Romaniae Historica / C. Transilvania* (1371-1375), vol. XIV, Bucureşti 2002

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, I, Bucureşti 1968

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, II, Bucureşti 1970

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, III, Bucureşti 1971

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, IV, Bucureşti 1972

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, V, Bucureşti 1973

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VI, Bucureşti 1976

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VII, Bucureşti 1980

AŞSP, *Călători străini despre Ţările Române*, VIII, Bucureşti 1983

AR, *Călători străini despre Ţările Române*, I, serie nouă, Bucureşti 2004

AR, *Călători străini despre Ţările Române*, IX, serie nouă, Bucureşti 1997

AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, I, serie nouă, Bucureşti 1998

AR, *Călători străini despre Ţările Române*, X, II, serie nouă, Bucureşti 1998

Academia Română, *Contribuţii la Istoria limbii române literare / secolul al XVIII-lea*, Editura „Atlas-Clusium, Cluj-Napoca 2000

Academia Română, *Documente privind Istoria României / Veacul XI, XII şi XIII*, vol . I (1075-1250), Bucureşti 1951

Academia Română, *Anuarul arhivei de folklor*, I, Cluj 1932

CNSAS, *Organizaţia de rezistenţă condusă de maiorul Nicolae Dabija / 1949-1949*, Bucureşti 2009

Kaiserlichen Akademie der Wissenschaften in Wien, *Fontes rerum Austriacarum*, I, Wien 1857

Universitatea Cluj, *Anuarul Institutului de Istorie Naţională*, VII – 1936-1938, Bucureşti 1939

*** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, I, Bucureşti 1929

*** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, II, Bucureşti 1929

Ansted, D. T., *A Short Trip In Hungary And Transylvania*, London, 1862

Apolzan, Lucia, *Sate-crânguri din munţii Apuseni*, în *Sociologie Românească*, Anul V, nr. 1-6, Bucureşti 1935

Arbenz, Emil, *Mitteilungen zur vaterländischen Geschichte*, XXIII, St. Gallen 1889

Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. I, Sibiu 1889

Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. II, Sibiu 1890

Bariţiu, George, *Părţi alese din Istoria Transilvaniei*, Vol. III, Sibiu 1891

Bariţiu, George, *Catechismulu Calvinescu inpusu clerului si poporului romanescu sub domnia principiloru Georgiu Rákoczy I si II*, Sibiu 1879

Bariţiu, George, *Din cronicile lui Michail Cserei. 1661-1711*, în *Transilvania*, nr. 21, Braşov 1869; nr. 24, Braşov 1869

Bazin, Hipolite, *Nimes Gallo-Romain*, p. 36, în J. Charles-Roux, *Nimes*, Paris, 1908

Bellu, Radu, *Catastrofe, atentate şi sabotaje la căile ferate din România / 1860-1980*, Bucureşti 2022

Bianu, Ioan; Nicolaiasa, G., *Catalogul manuscriptelor româneşti*, Tomul III, nr. 729-1061, Craiova 1931

Bogdan, Ioan, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Vol. I, 1510-1600, Bucureşti 1893

Bogdan, Ioan, *Documente privitoare la Istoria Românilor*, Vol. II, 1601-1640, Bucureşti 1895

Borcea, Liviu, *Memoria Caselor*, Oradea 2023

Botezan, Liviu, *Robota, cauză a participării ţărănimii transilvănene la revoluţia din 1848-1849*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napova 1995

Breazu, Ion, *Literatura Transilvaniei*, Casa Şcoalelor 1944

Bugnariu, Tudor, *Însemnătatea ultimelor lupte economice ale muncitorimii din Cluj*, Tip. Record Cluj

Buzea, O., *Pe şantierele de zidire a Clujului românesc*, în *Arhiva someşană*, nr. 24, Năsăud 1938

Buzea, Octavian, Dr., *Clujul 1919-1939*, Cluj 1939

Ciorogariu, Roman, Episcopul Orăzii, *Zile trăite*, Oradea 1926

Cipariu, Timotei, *Acte si fragmente latine romanesci pentru istori'a beserecei romane mai alesu unite*, Blaj 1850

Cosmin, Radu, *Românii la Budapesta*, vol. II, Bucureşti 1920

Cotoşman, Gheorghe, Protoiereu Dr., *Episcopia Caransebeşului / până în pragul secolului al XIX-lea*, Caransebeş 1941

Crăciun, Mircea, *Bisericuţa din Albac, reamplasată la Florica-Ştefăneşti, la iniţiativa lui Ion I. Brătianu, preludiu la Marea Unire din anul 1918*, în *Argesis*, XXVII, Piteşti 2018

Crişan, I. H., *Necropola celtică de la Apahida*, în *Acta Mvsei Napocensis*, VIII, Cluj 1971

Csánki Dezsö, *Magyarorszag törtenemi földrajza a Hunyadiak korában*, Budapest 1913

Dejeu, Petre, *Instituşiunile culturale / din municipiul Oradea şi judeţul Bihor*, Oradea 1937

Demeter, Gabriel, *Vecinătăţi pe Valea Secaşelor, comuna Apoldu de Jos, judeţul Sibiu*, în *Argesis*, VIII, Piteşti 2009

Diaconovich, Dr. C. (Corneliu), *Enciclopedia Română*, Tom I. Sibiu 1898

Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom II. Sibiu 1900

Diaconovich, Dr. C., *Enciclopedia Română*, Tom III, Sibiu 1904

Drăgan, Ioan, *Nobilimea românească din Trasilvania, între anii 1440-1514*, Bucureşti 2000

Drăganu, N., *Vechimea şi răspândirea românilor, pe baza toponimiei şi onomasticei*, Vălenii de Munte, 1934

Dragomir, Dr. Silviu, *Avram Iancu*, Bucureşti 1924

Drăguţ, Vasile, *Arta gotică în România*, Bucureşti 1979

Dumitran, Ana; Cucui, Elena-Daniela; Mihu, Elena; Pop, Saveta-Florica, *Iacob Zugravul*, Alba Iulia 2010

Dumitran, Ana; Szöcs Fülöp, Károly; Băjenaru, Luminiţa *Icoane pe sticlă din Transilvania / Colecţia Szöcs*, Alba Iulia 2012

Dumitran, Ana, curator, *Fecioarele înlăcrimate ale Transilvaniei*, Bistriţa 2013

Feller, François-Xavier, *Dictionnaire historique, ou, Histoire abrégée*, Tome IX, Paris 1828

Filipaşcu, Dr. Al., *Descriere întâmplărilor Revoluţiei din anul 1848-1849*, în *Transilvania*, Anul 74, nr. 1, Sibiu 1943

Filipaşcu, Alexandru, de Dolha şi de Petrova, *Istoria Maramureşului*, Baia Mare 1997

Fotino, George, *Bisericuţa din Albac*, în *Revista Fundaţiilor Regale*, Anul VIII, nr. 6, Bucureşti 1941

Gerando, A. de, *La Transylvanie et ses habitans*, Paris, 1845, în capitolul „Vallée de Hàczeg. Demus. Várhely (Sarmizegethusa). Mosaïques. Costumes”

Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, II, partea a doua, Bucureşti 1943

Giurescu, Constantin, C., *Istoria Românilor*, III, partea întâi, Bucureşti 1944

Goga, Octavian, *Drumul unui cuceritor*, în *Luceafărul*, Anul X, nr. 20, Sibiu 1911

Haţegan, Ioan, *Vilayetul de Timişoara*, Timişoara 2005

Haţegan, Ioan; Boldea, Ligia; Ţeicu, Dumitru, *Cronologia Banatului / Banatul între 934-1662*, Timişoara 2006

Horváth, Mihály, *Magyarország Történelme* (Istoria Ungariei), Pesten 1872

Horváth, Mihály, *Magyarország Függetlenségi Harcának Története* (Istoria Războiului de Independență a Ungariei), Pest 1872

Iorga, N., *Însemnări din Bisericile Maramureşului / culese de Ioan Bârlea*, Bucureşti 1909

Iorga, N., *Istoria Românilor din Ardeal şi Ungaria*, */ Volumul I-iu, Până la mişcarea lui Horea (1784)*, Bucureşti 1915

Iorga, N., *Istoria lui Mihai Viteazul*, Vol. II, Bucureşti 1935

Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IV, *Legăturile Principatelor Române cu Ardealul*, Bucureşti 1902

Iorga, N., *Studii şi documente cu privire la Istoria Românilor*, vol. IX, Bucureşti 1905

Iorga, N., *Scrisori şi inscripţii ardelene şi maramureşene*, II, Bucureşti 1906

Iorga, N., *Memorii*, Vol. II, Bucureşti 1926

Iorga, N., *Memorii*, III, Editura „Naţională" S. Ciornei 1923

Iorga N., *Neamul Românesc în Ardeal şi Ţara Ungurească*, I, Bucureşti 1906

Iorga, N., *Observaţii şi probleme bănăţene*, Bucureşti 1940

Jakab Elek*, Kolozsvár története*, Buda 1870

Jakó, S., *Sigilografia cu referire la Transilvania*, în *Documente privind Istoria României*, vol. II, Bucureşti 1956

Jancsó, Benedek, *A román nemzetiségi törekvések története és jelenlegi állapota* (Istoria și starea actuală a aspirațiilor naționale românești), Budapest 1896

Jiga, Caius, *Însemnări din trecutul oraşelor transilvănene. Saşii şi ungurii la Cluj*, RIR, 1943

Kovács, Endre, *Bem József*, Budapest 1954

Kövári, László, *Erdély története 1848-49-ben* (Istoria Transilvaniei, în 1848-49), Pest 1861

Kretschmayr, Henrik, *Gritti Lajos, 1480-1534*, Budapest 1901

Kurz, Anton, *Magazin für Geschichte, Literatur und alle Denk und Merkwürdigkeiten Siebenbürgens*, Kronstadt 1856

Lazăr, Victor, *Clujul*, Bucureşti 1923

Lehrer, Milton, G., *Ardealul, pământ românesc*, Bucureşti 1944

Lukács, Antal, *Ţara Făgăraşului în Evul Mediu / secolele XIII-XIV*, Editura Enciclopedică, Bucureşti 1999

Lupaş, I., *Documente istorice transilvane*, vol. I, 1599-1699, Cluj 1940

Mallows, Lucy; Abraham, Rudolf, *Transylvania*, 2013

Manciulea, Şt., *Aşezările româneşti din Ungaria şi Transilvania, în secolele XIV-XV*, Blaj 1941

Maniu, Basiliu, *Disertaţiune ictorico-critică şi literară, tractandă despre originea Romaniloru din Dacia-Trajană*, Timişoara 1857

Mărdărescu, G. D., Generalul, *Campania pentru dezrobirea Ardealului şi ocuparea Budapestei*, Bucureşti 1922

Márki Sándor, *Kolozsvár neve*, în „Bulletin de la Société Hongroise de Géographie”, tomul XXXII, Budapest 1904

Melich-Gombocz, *A honfoglaláskori Magyarország*, Budaţpest 1929

Meteş, Ştefan, *Moşiile Domnilor şi boierilor din Ţările române în Ardeal şi Ungaria*, Biblioteca Semănătorul, Arad 1925

Meteş, Ştefan, *Păstorii ardeleni în Principatele Române*, Arad 1925

Meteş, Ştefan, *Domni din Principatele române, pribegi în Transilvania, în veacul XVII*, Cluj 1934

Meteş, Ştefan, *Mănăstirile româneşti din Transilvania şi Ungaria*, Sibiu 1936

Mihályi, Joan, de Apşa, *Diplome maramureşene*, Sziget 1900

Miulescu, Nicolae, *Dacia – Ţara Zeilor*, Editura „Zalmoxis”, Cluj-Napoca 1993

Morariu, T.; Buta, I.; Maier, A., *Judeţul Bistriţa-Năsăud*, Bucureşti 1972

Mureşanu, Florea, *Cazania lui Varlaam*, Cluj 1944

Mureşanu, Ion, *Ardealul*, „Cartea Românească” Bucureşti 1924

Murgescu, Costin I., *Fragment ardelean: Procesul Memorandumului*, *Vremea*, Colecţia „România Eroică” 1938

Muşlea, Ioan, *Cercetăţi folklorice în Ţara Oaşului*, în Academia Română, *Anuarul arhivei de folklor*, I, Cluj 1932

Muzeul Ţării Crişurilor, *Repertoriul monumentelor din judeţul Bihor*, Oradea 1974

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvzei Napocensis*, XXII, Cluj-Napoca 1984

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, XXII-XXIII, Istorie, Cluj-Napoca 1985-1986

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvzei Napocensis*, XVIII, Cluj-Napoca 1981

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, XXVI-XXX, Preistorie-Istorie, Cluj-Napoca 1994

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, II, Istorie, Cluj-Napoca 1995

Muzeul Naţional de Istorie a României, *Dacia / Augusta provincia. Crearea provinciei*, Editura „Cetatea de Scaun”, Târgovişte 2006

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, 35-36, Istorie II, Cluj-Napoca 1999

Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensis*, VIII, Cluj 1971

Muzeul Naţional de Istorie a României, *Dacia / Augusta Provincia / Crearea Provinciei*, VII – 1936-1938, Bucureşti 2006

Muzeul de Artă Zalău, *Acta Musei Porolissensis*, Zalău 1976

Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul I, Sibiu 1902

Păcăţian, Teodor V, *Cartea de Aur sau Luptele politice-naţionale ale românilor de sub Coroana ungară*, volumul III, Sibiu 1905

Paget, John: *Hungary and Transylvania / with remarks on their condition, social, political and economical*, London, 1855

Pap, József, *Adalékok Máramaros történetéhez* (Adăugiri la istoria Maramureşului), Máramarossziget 1909

Papahagi, Tache, *Graiul şi folklorul Maramureşului*, Bucureşti 1925

Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom I, Bucureşti 1862

Papiu-Ilarian, Alexandru, *Tesaur de monumente istorice pentru România*, tom III, Bucureşti 1864

Papiu-Ilarian, Alexandru, *Istoria Romanilor din Daci'a superiore*, tom I, ed. II, Viena 1852

Pârvan, Vasile, *Getica / o protoistorie a Daciei*, Bucureşti 1926

Păsărică, Ion, *Frumuseţile naturale ale Banatului*, Bucureşti 1936

Pauler, Gyula, *A magyar nemzet története az Árpádházi királyok alatt* (Istoria naţiunii maghiare sub regii Árpádházi), Budapest 1893

Petit, Alexandru, *Monografia judeţului şi oraşului Braşov*, Braşov 1922

Petruţiu, I., *Contribuţiuni la istoricul Teatrului românesc din Transilvania*. Volumul omagial „Fraţilor Ion şi Alexandru Lapedatu, Bucureşti 1936

Podea, Ioan, *Monografia judeţului Braşov*, vol. I, Btaşov 1938

Pop, Liviu, *1945 – Din culisele rezistenţei pentru salvarea Maramureşului*, în *Familia Română*, An 10, nr. 2-3, Baia Mare 2009

Prodan, D., *Răscoala lui Horia în comitatele Cluj şi Turda*, în Universitatea „Regele Ferdinand I" Cluj, *Anuarul Institutului de istorie Naţională*, VII, Bucureşti 1939

Puşcariu, Dr. Ilarion; Preda, Ioan de; Borcia, Dr. Lucian; Lupaş, Dr. Ioan; Mateiu, Dr. Ion, Dragomir, Dr. Silviu, *Contribuţiuni istorice privitoare la trecutul Românilor de pe pământul crăiesc*, Sibiu 1913

Puscariu, I. cav de, *Date istorice privitoare la familiile nobile române*, Sbiiu 1892

Puscariu, Ioan cav. de, *Fragmente istorice despre boierii din Ţara Făgăraşului*, IV, Sibiiu 1907

Radu, Dionisie; Moldovan Victor, *Aşezarea eneolitică de la Aruncuta*, în *Acta Mvzei Napocensis*, XVIII, Cluj-Napoca 1981

Retea, Vasile, *Constantin Romanu-Vuvu / Prefectul legiunii XII / în anii 1848-1849*, Târgu-Mureş 1937

Romanca, M., *Trupele române împotriva unităţilor fasciste la Braşov*, în *Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca*, XXII, Cluj-Napoca 1979

Rus, Traian, *Lupta comună a ţărănimii române, Maghiare şi germane din comitatul Mureş-Turda, în toamna anului 1918, pentru libertate şi pământ*, în *Revista de istorie*, Tomul 33, Editura Academiei, Bucureşti 1980

Rusu Abrudeanu, Ion; Stoica, Vasile, *Habsburgii, ungurii şi românii*, Bucureşti 1915

Rusu Abrudeanu, Ion, *Moţii / Calvarul unui popor eroic, dar nedreptăţit*, Bucureşti 1928

Rusu, Ioane V., *Compendiu de Istoria Transilvaniei cu distinctă privire la români*, Sibiu 1864

Russu, Victor, *Dacia Porolisensĕ cu distinctă privire la Silvania*, Tom I, Bucureşti 1890

Simionescu, Ion, *Oraşe din România*, Ediţia a III-a, „Cartea Românească", Bucureşti 1929

Slavici, Ioan, *Ardealul. Studiu istoric*, Bucureşti 1893

Slavici, Ioan, *Românii din Ardeal*, Biblioteca „Minervei" No. 86, Bucureşti 1910

Stancu, Constantin, *Căluşul*, Editura „Tiparg" 1997

Stoica de Haţeg, Nicolae , *Cronica Banatului*, Editua „Facla", nedatată

Suluţiu, Octav, *Braşov*, Bucureşti 1937

Szabó Károly, *Székely Oklevéltár*, Colozsvártt 1890

Szádeczky, Lajos, *Erdély és Mihály vajda története, 1595-1601* (Istoria Transilvaniei și a voievodului Mihai, 1595-1601), Temesvár 1893

Szalay, László, *Magyarország története* (Istoria Ungariei), Lipcse 1853

Szilágyi, Sándor, *Erdélyi országgyülési emlékek* (Amintiri ale Adunării Naționale a Transilvaniei), Budapest 1879

Thallóczy, Lajos, Csömöri Zay Ferencz / 1505-1570, Budapest 1885

Theodorescu, Vasile, M., *Transilvania sub maghiari şi români*, Bucureşti 1941

Turocz, Turoczi, Johannes de, *Chronica Hungarorum*, p. 3, cap. XXXVII apud Karamsin, M., *Histoire de l'Empire de Russie*, Paris 1819

Ţărău, Augustin; Milian, Radu; Georgiţă, Mihai, *Românii din Crişana, în Primul Război Mondial. Documente*, Oradea 2018

Ţurlea, Petru, *Românii şi Ungurii*, vol. I – 1918-1940, Ploieşti 2018

Ţuţuianu, Ioan N., *Maramureşul Voevodal / Istoric şi economic*, Bucureşti 1942

Vajda, I., *Mineritul şi metalurgia în Transilvania*, în Muzeul Naţional de Istorie a Transilvaniei, *Acta Mvsei Napocensi*, XXII-XXIII, Istorie, Cluj-Napoca 1985-1986

Vallery-Radot, Jean, *Le recueil de plans d'édifices de la Compagnie de Jésus conservé a la Nibliothèque Nationale de Paris*, Rome 1960

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. I, 1527-1572, Bucureşti 1929

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. II, 1573-1584, Bucureşti 1930

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. III, 1585-1592, Bucureşti 1931

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IV, 1593-1595, Bucureşti 1932

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. V, 1596-1599, Bucureşti 1932

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VI, 1600-1601, Bucureşti 1933

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VII, 1602-1606, Bucureşti 1934

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. VIII, 1607-1613, Bucureşti 1935

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. IX, 1614-1636, Bucureşti 1937

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. X, 1637-1660, Bucureşti 1938

Veress, Andrei, *Documente privitoare la istoria Ardealului, Moldovei şi Ţării Româneşti*, vol. XI, 1661-1690, Bucureşti 1939

Zagoriţ, Constantin, colonel, *Mai multe hărţi ale Transilvaniei şi graniţei dinspre Ungaria*, Ploeşti 1938

Zarojanu, Tudor Cătălin, *Viaţa lui Corneliu Coposu*, Bucureşti 1996

Zimmermann, Franz; Werner, Carl, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, Erster Band 1191 bis 1342, Hermannstadt 1892

Zimmermann, Franz; Gündisch, Gustav, *Urkundenbuch zur Geschichte der Deutschen in Siebenbürgen*, vol. VI, Bucureşti 1981

*** *Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureşul*, 1918-1928, vol. III, Bucureşti 1929

*** *Acten und Verhandlungen des Siebenburg*: *1863/64 Landtages*, Sibiu 1864

*** *Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungaricae*, Vol. I, A-C, Sopronii 1814

Afirmarea, Anul III, nr. 4, Satu Mare 1938

Albina, an II, nr. 45/152, Viena 1867; nr. 127/234, Viena 1867; nr. 46 şi 47, Budapesta 1876

Albina Carpaţilor, An III, Nr. 24, Sibiu 1879

Almanahul Societăţii Academice „Petru Maior”, Cluj 1929

Analele Societăţii Academice Române, tom II, Bucureşti 1869

Analele Societăţii Academice Române, tom VII, Bucureşti 1875

Analele Societăţii Academice Române, tom VIII, Bucureşti 1875

Anuarul Institutului de Istorie Naţională, anul II – 1923, Bucureşti 1924
Anuarul Institutului de Istorie Naţională, anul III – 1924-25, Cluj 1926
Anuarul Institutului de Istorie Naţională, anul VII – 1936-38, Cluj 1939
Anuarul Institutului de Istorie şi Arheologie Cluj-Napoca, XXII, Cluj-Napoca 1979
Apărarea Naţională, Anul II, nr. 38, Cernăuţi 1907, p. 3
Archivu pentru filologia şi istoria, nr. XX, Blaj 1868
Arhiva someşană, nr. 24, Năsăud 1938
Biserica Ortodoxă Română, Anul XXXIX, nr. 7, Bucureşti 1915
Biserica şi Şcoala, Anul XLII, nr. 37, Arad 1918
Buletinul Comisiei Monumentelor Istorice, Anul IV, nr. 3-4, Bucureşti 1993
Clujul românesc, An IV, nr. 16, Cluj 1926
Cosinzeana, Anul IV, nr. 23, Orăştie 1914
Dacia Istorică, Anul I, Nr 2, Cluj 1937
Dacia Istorică, Anul I, nr. 3, Cluj 1937
Dacia Istorică, O chestiune de prioritate: „Clus” sau „Culus”, în, No. 1, 15 oct. 1937
Drapelul, Anul V, nr. 39, Lugoj 1905
Drapelul, Anul V, nr. 65, Lugoj 1905
Drapelul, Anul V, nr. 70, Lugoj 1905
Drapelul, Anul V, nr. 85, Lugoj 1905
Drapelul, Anul V, nr. 95, Lugoj 1905
Drapelul, Anul V, nr. 98, Lugoj 1905
Drapelul, Anul V, nr. 101, Lugoj 1905
Dreptatea, Anul II, nr. 165, Timişoara 1895

Dreptatea, Anul II, nr. 176, Timişoara 1895
Dreptatea, Anul II, nr. 215, Timişoara 1895
Dreptatea, Anul II, nr. 247, Timişoara 1895
Dreptatea, Anul II, nr. 249, Timişoara 1895
Dreptatea, Anul II, nr. 252, Timişoara 1895
Dreptatea, Anul II, nr. 263, Timişoara 1895
Dreptatea, Anul II, nr. 276, Timişoara 1895
Epoca, Anul IV, nr. 784, Bucureşti 1898

Familia, An X, nr. 6, Buda-Pesta 1874; An XVI, nr. 15, Budapesta 1880; An XXIV, nr. 51, 30 decembrie 1888; An XXV, nr. 47, Oradea-Mare 1889; An XXII, nr. 7, Oradea-Mare 1891; An XXXVIII, nr. 21, Oradea-mare 1902;

Federaţiunea, nr. 67/399, Pesta 1870; nr. 57/525, Pesta 1871; nr. 103/571, Pesta 1871; nr. 32/632, Pesta 1872;

Gândirea, an I, no. 2, Cluj 1921

Gazeta Transilvaniei, Anul XLI, nr. 8, Braşov 1878; Anul XLIV, nr. 24, Braşov 1881; Anul XLIV, nr. 64, Braşov 1881; Anul XLIV, nr. 67, Sibiu 1881; Anul XLIV, nr. 68, Braşov 1881; Anul XLIV, nr. 112, Braşov 1881; Anul XLIV, nr. 133, Braşov 1881.

Gazeta Transilvaniei, Anul XLVII, nr. 23, Braşov 1884; Anul XLVII, nr. 82, Braşov 1884.

Gazeta Transilvaniei, Anul XLVIII, nr. 37, Braşov 1885; Anul XLVIII, nr. 248, Braşov 1885

Gazeta Transilvaniei, Anul XLIX, nr. 147, Braşov 1886.

Gazeta Transilvaniei, Anul L, nr. 111, Braşov 1887; Anul L, nr. 127, Braşov 1887; Anul L, nr. 148, Braşov 1887; Anul L, nr. 158, Braşov 1887; Anul L, nr.

172, Braşov 1887; Anul L, nr. 203, Braşov 1887; Anul L, nr. 212, Braşov 1887

Gazeta Transilvaniei, Anul LI, nr. 29, Braşov 1888; Anul LI, nr. 30, Braşov 1888; Anul LI, nr. 49, Braşov 1888; Anul LI, nr. 60, Braşov 1888; Anul LI, nr. 140, Braşov 1888; Anul LI, nr. 144, Braşov 1888; Anul LI, nr. 262, Braşov 1888.

Gazeta Transilvaniei, Anul LII, nr. 4, Braşov 1889; Anul LII, nr. 17, Braşov 1889; Anul LII, nr. 33, Braşov 1889; Anul LII, nr. 44, Braşov 1889; Anul LII, nr. 82, Braşov 1889; Anul LII, nr. 85, Braşov 1889; Anul LII, nr. 115, Braşov 1889; Anul LII, nr. 122, Braşov 1889; Anul LII, nr. 128, Braşov 1889; Anul LII, nr. 134, Braşov 1889; Anul LII, nr. 157, Braşov 1889; Anul LII, nr. 203, Braşov 1889

Gazeta Transilvaniei, Anul LIII, nr. 173, Braşov 1890

Gazeta Transilvaniei, Anul LIV, nr. 150, Braşov 1891; Anul LIV, nr. 196, Braşov 1891; Anul LIV, nr. 233, Braşov 1891; Anul LIV, nr. 236, Braşov 1891; Anul LIV, nr. 267, Braşov 1891

Gazeta Transilvaniei, Anul LVI, nr. 12, Braşov 1893

Gazeta Transilvaniei, Anul LVIII, nr. 25, Braşov 1895; Anul LVIII, nr. 112, Braşov 1895; Anul LVIIII, nr. 162, Braşov 1895; Anul LVIII, nr. 163, Braşov 1895; Anul LVIII, nr. 250, Braşov 1895.

Gazeta Transilvaniei, Anul LIX, nr. 125, Braşov 1896; Anul LIX, nr. 171, Braşov 1896; Anul LIX, nr. 205, Braşov 1896; Anul LIX, nr. 231, Braşov 1896; Anul LIX, nr. 253, Braşov 1896; Anul LIX, nr. 264, Braşov 1896; Anul LIX, nr. 275, Braşov 1896.

Gazeta Transilvaniei, Anul LXIII, nr. 1, Braşov 1900; Anul LXIII, nr. 27, Braşov 1900; Anul LXIII, nr. 64, Braşov 1900; Anul LXIII, nr. 124, Braşov 1900; Anul LXIII, nr. 199, Braşov 1900; Anul LXIII, nr. 224, Braşov 1900.

Gazeta Transilvaniei, Anul LXV, nr. 44, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 133, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 163, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 165, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 180, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 188, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 233, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 273, Braşov 1902; Anul LXV, nr. 284, Braşov 1902.

Gazeta Transilvaniei, Anul LXVI, nr. 19, Braşov 1903; Anul LXVI, nr. 80, Braşov 1903; Anul LXVI, nr. 95, Braşov 1903; Anul XLVI, nr. 98, Braşov 1903; Anul LXVI, nr. 108, Braşov 1903; Anul LXVI, nr. 110, Braşon 1903;

Gazeta Transilvaniei, Anul LXVII, nr. 113, Braşov 1904; Anul LXVII, nr. 173, Braşov 1904; Anul LXVII, nr. 176, Braşov 1904.

Gazeta Transilvaniei, Anul LXX, nr. 26, Braşov 1907; Anul LXX, nr. 30, Braşov 1907; Anul LXX, nr. 222, Braşov 1907; Anul LXX, nr. 260, Braşov 1907.

Gazeta Transilvaniei, Anul LXXI, nr. 26, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 27, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 36, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 41, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 70, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 230, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 235, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 237, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 248, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 258, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 264, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 265, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 271, Braşov 1908; Anul LXXI, nr. 285, Braşov 1908

Înfrăţirea Românească, Anul I, nr. 6, Cluj 1925
Înfrăţirea Românească, Anul I, nr. 8, Cluj 1925
Înfrăţirea Românească, Anul I, nr. 12, Cluj 1925
Înfrăţirea Românească, Anul II, nr. 12, Cluj 1926
Înfrăţirea Românească, Anul II, nr. 13, Cluj 1926
Înfrăţirea Românească, Anul II, nr. 14, Cluj 1926
Înfrăţirea Românească, Anul IV, nr. 4, Cluj 1927
Înfrăţirea Românească, Anul IV, nr. 17, Cluj 1928
Limba română, An XIII, nr. 5, Bucureşti 1954
Lupta, Anul I, nr. 167, Budapesta 1907
Lupta, Anul I, nr. 170, Budapesta 1907
Lupta, Anul I, nr. 173, Budapesta 1907
Lupta, Anul I, nr. 214, Budapesta 1907
Lupta, Anul I, nr. 266, Budapesta 1907
Memorial compus şi publicat din însărcinarea Conferenţei generale a representanţilor alegĕtorilor români, adunaţi la Sibiiu în ḑilele din 12 şi 14 Maiu st. N. 1881, Sibiu 1882
Minerva, nr. 18, Bistriţa 1892;
Mitropolia Ardealului – Revista oficială, Anul XXXII, nr. 3, Sibiu 1987
Mitropolia Ardealului – Revista oficială, Anul XXXII, nr. 4, Sibiu 1987
Mitropolia Ardealului, Anul XXXIII, nr. 1, Sibiu 1988
Monitorul Oficial, nr, 29, 5 februarie 1948
Observatoriulu, Anul I, nr. 38, Sibiu 1878
Observatorul, Anul I, nr. 49, Sibiu 1878
Observatoriulu, Anul III, nr. 40, Sibiu 1880
Observatorul, Anul III, nr. 43, Sibiu 1880
Observatorul, Anul III, nr. 49, Sibiu 1880
Opera Română Cluj / Program No. 2, Cluj 1939

Luceafărul, Anul X, nr. 20, Sibiu 1911
Lupta, Anul I, nr. 169, Budapesta 1907
Lupta, Anul I, nr. 181, Budapesta 1907
Lupta, Anul I, nr. 199, Budapesta 1907
Mitropolia Ardealului, Anul XXXIII, nr. 6, Sibiu 1988
Realitatea Ilustrată, Anul X, nr. 486, Bucureşti 1936
Renaşterea, Anul XI, Nr. 44, Cluj 1933; nr. 49, Cluj 1933;
Revista Arhivelor, nr. 2, 1925
Revista Ilustrată, Anul III, nr. 14-15, Şoimuş 1900
Revista Ilustrată, Anul V, nr. 14, Bistriţa 1902
Revista Fundaţiilor Regale, Anul V, nr. 8, Bucureşti 1938
Revista Ilustrată, Anul III, nr. 18-24, Şoimuş 1900
Revista Istorică Română, Volumul XVII, fasc. I-II, Bucureşti 1947
Revista de istorie, Tomul 24, nr. 5, Bucureşti 1971
Revista de istorie, Tomul 33, Editura Academiei, Bucureşti 1980
Revista Orăştiei, Anul II, nr. 6, Orăştie 1896
Revista Orăştiei, Anul II, nr. 22, Orăştie 1896
Revista Orăştiei, Anul II, nr. 37, Orăştie 1896
Revista Orăştiei, Anul II, nr. 49, Orăştie 1896
Revista Orăştiei, Anul III, nr. 3, Orăştie 1897
Revista Orăştiei, Anul III, nr. 17, Orăştie 1897
Revista Orăştiei, Anul III, nr. 20, Orăştie 1897
Revista Orăştiei, Anul IV, nr. 35, Orăştie 1898
Revista Orăştiei, Anul IV, nr. 37, Orăştie 1898
Revista Orăştiei, Anul V, nr. 23, Orăştie 1899
Revista Orăştiei, Anul V, nr. 25, Orăştie 1899

Revista Teologică, Anul II, nr. 2, Sibiu 1908
Revista Teologică, Anul VII, nr. 6-7, Sibiu 1913
Revista Teologică, Anul XXVII, nr. 9, Sibiu 1937
Revista Teologică, Anul XXXIV, nr. 3-4, Sibiu 1944
Revista Teologică, Anul II, nr. 3, Sibiu 1992
Revista Teologică, Anul III (75), nr. 2, Sibiu 1993
Revista Teologică, Anul XV, nr. 2, Sibiu 2005
Revue Historiques, Tome quatre-vingt-neuvième, septembre-dècembre 1905, Paris 1905
Românul, Anul I. nr. 77, Arad 1911
Românul, Anul II. nr. 244, Arad 1912
Românul, Anul II, nr. 246, Arad 1912
Românul, Anul II, nr. 252, Arad 1912
Solia, Anul XIV, nr. 6, Orăştie 1935
Solia, Anul XV, nr. 17, Orăştie 1936
Solia, Anul II, nr. 23, Orăştie 1936
Solia, Anul XII, nr. 25, Cluj 1936
Solia, Anul XV, nr. 34, Orăştie 1936
Solia, Anul XV, nr. 40, Orăştie 1936
Şcoala Nouă, Anul I, nr. 14-15, Oradea 1922
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 11, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 40, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 56, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 62, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 83, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 84, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul XXXI, nr. 112, Sibiu 1883
Telegraful Român, Anul LXX, nr. 8, Sibiu 1922
Telegraful Român, Anul LXX, nr. 37, Sibiu 1922
Telegraful Român, Anul LXX, nr. 58, Sibiu 1922

Telegraful Român, Anul LXXI, nr. 63, Sibiu 1923
Telegraful Român, Anul LXXI, nr. 67, Sibiu 1923
Telegraful Român, Anul LXXI, nr. 69, Sibiu 1923
Telegraful Român, Anul LXXI, nr. 72, Sibiu 1923
Telegraful Român, Anul LXXI, nr. 75-76, Sibiu 1923
Telegraful Român, Anul LXXV, nr. 62-63, Sibiu 1927
Telegraful Român, Anul LXXVI, nr. 64-65, Sibiu 1928
Telegraful Român, Anul LXXVI, nr. 77, Sibiu 1928
Telegraful Român, Anul LXXVII, nr. 50-51, Sibiu 1929
Telegraful Român, Anul LXXIX, nr. 56-57, Sibiu 1931
Telegraful Român, Anul 123, nr. 1975, Sibiu 1975
Transilvania, Anul I: nr. 7, Braşov 15 martie 1868; nr. 8, Braşov 1 aprilie 1868; nr. 20, Braşov 1869; nr. 21, Braşov 1869; nr. 24, Braşov 1869; nr. 10, Braşov 1870; nr. 13, Braşov 1870; nr. 16, Braşov 1870; nr. 5, Braşov 1871; nr. 24, Braşov 1871; nr. 5, Braşov 1872; nr. 7, Braşov 1872; nr. 21, Braşov 1872; nr. 7, Braşov 1873; nr. 14, Braşov 1873; nr. 17, Braşov 1873; nr. 3, Braşov 1875; nr. 16, Braşov 1876; nr. 3-4, Sibiu 1883; nr. 1-2, Sibiu 1888; nr. 21-21, Sibiu 1888;
Transilvania, Anul XLIX, nr. 1-12, Braşov 1918
Transilvania, Anul 56, nr. 9-10, Braşov 1925
Transilvania, Anul 74, nr. 1, Braşov 1943
Tribuna, Anul XI, nr. 6, Arad 1907
Ţara Bârsei, Anul IV, nr. 4, Braşov 1932
Ţara Bârsei, Anul V, nr. 2, Braşov 1933

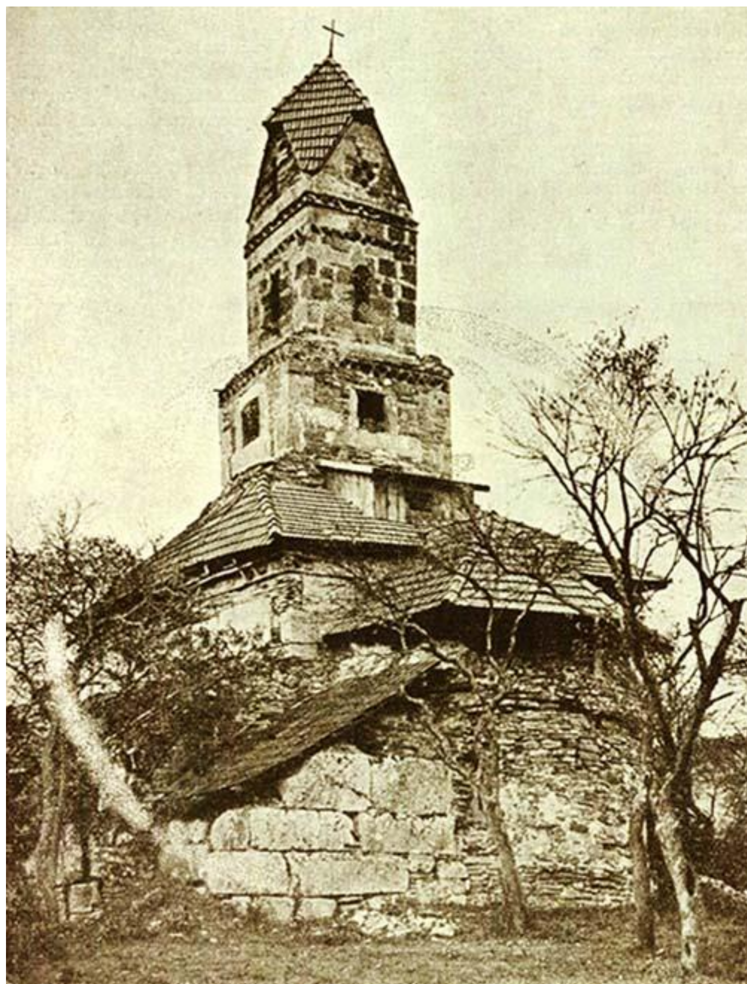
Ţara Bârsei, Anul VI, nr. 3, Braşov 1934
Ţara Bârsei, Anul VI, nr. 6, Braşov 1934
Ţara Bârsei, Anul VII, nr. 1, Braşov 1935
Ţara Noastră, Anul II, nr. 40, Sibiu 1908
Ţara Noastră, Anul II, nr. 48, Sibiu 1908
Ţara Noastră, Anul XVII, nr. 7, Bucureşti 1938
Unirea, Anul IX, nr. 27, Blaj 1899
Unirea, Anul X, nr. 10, Blaj 1900
Unirea, Anul X, nr. 11, Blaj 1900
Unirea, Anul X, nr. 42, Blaj 1900
Unirea, Anul LIV, nr. 5, Blaj 1944
Unirea Poporului, Anul XXIX, nr. 48, Blaj 1919
Unirea Poporului, Anul II, nr. 21, Blaj 1920
Unirea Poporului, Anul II, nr. 23, Blaj 1920
Unirea Poporului, Anul II, nr. 30, Blaj 1920
Unirea Poporului, Anul V, nr. 11, Blaj 1923
Unirea Poporului, Anul VI, nr. 8, Blaj 1924
Unirea Poporului, Anul VI, nr. 17, Blaj 1924
Unirea Poporului, Anul VI, nr. 33, Blaj 1924
Unirea Poporului, Anul VI, nr. 35, Blaj 1924
Unirea Poporului, Anul VII, nr. 37, Blaj 1925
Unirea Poporului, Anul VII, nr. 42, Blaj 1925
Unirea Poporului, Anul VIII, nr. 21, Blaj 1926
Unirea Poporului, Anul VIII, nr. 30, Blaj 1926
Unirea Poporului, Anul VIII, nr. 50, Blaj 1926
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 10, Blaj 1927
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 13, Blaj 1927
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 15, Blaj 1927
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 28, Blaj 1927
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 35, Blaj 1927
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 41, Blaj 1927
Unirea Poporului, Anul IX, nr. 49, Blaj 1927

Unirea Poporului, Anul X, nr. 1, Blaj 1928
Unirea Poporului, Anul X, nr. 10, Blaj 1928
Unirea Poporului, Anul X, nr. 14, Blaj 1928
Unirea Poporului, Anul X, nr. 25, Blaj 1928
Unirea Poporului, Anul X, nr. 36, Blaj 1928
Unirea Poporului, Anul X, nr. 49, Blaj 1928
Unirea Poporului, Anul XI, nr. 21, Blaj 1929
Unirea Poporului, Anul XI, nr. 30, Blaj 1929
Unirea Poporului, Anul XI, nr. 31, Blaj 1929
Unirea Poporului, Anul XI, nr. 39, Blaj 1929
Unirea Poporului, Anul XII, nr. 11, Blaj 1930
Unirea Poporului, Anul XIII, nr. 22, Blaj 1931
Unirea Poporului, nr. 30, Blaj 1929; nr. 28, Blaj 1931
Unirea Poporului, Anul XIII, nr. 30, Blaj 1931
Unirea Poporului, Anul XIII, nr. 43, Blaj 1931
Unirea Poporului, Anul XIV, nr. 16, Blaj 1932
Unirea Poporului, Anul XIV, nr. 48, Blaj 1932
Unirea Poporului, Anul XIV, nr. 49, Blaj 1932
Unirea Poporului, Anul XIV, nr. 52, Blaj 1932
Unirea Poporului, Anul XV, nr. 7, Blaj 1933
Unirea Poporului, Anul XV, nr. 12, Blaj 1933
Unirea Poporului, Anul XV, nr. 19, Blaj 1933
Unirea Poporului, Anul XV, nr. 25, Blaj 1933
Unirea Poporului, Anul XV, nr. 26, Blaj 1933
Unirea Poporului, Anul XVI, nr. 16, Blaj 1934
Unirea Poporului, Anul XVI nr. 21, Blaj 1934
Unirea Poporului, Anul XVI, nr. 36, Blaj 1934
Unirea Poporului, Anul XVI, nr. 40, Blaj 1934
Unirea Poporului, Anul XVII, nr. 1, Blaj 1935
Unirea Poporului, Anul XVII, nr. 21, Blaj 1935
Unirea Poporului, Anul XVII, nr. 35, Blaj 1935

Unirea Poporului, Anul XVIII, nr. 20, Blaj 1936
Unirea Poporului, Anul XVIII, nr. 23, Blaj 1936
Unirea Poporului, Anul XVIII, nr. 24, Blaj 1936
Unirea Poporului, Anul XVIII, nr. 40, Blaj 1936
Unirea Poporului, Anul XVIII, nr. 47, Blaj 1936
Unirea Poporului, Anul XIX, nr. 11, Blaj 1937
Unirea Poporului, Anul XIX, nr. 34, Blaj 1937
Unirea Poporului, Anul XIX, nr. 44, Blaj 1937
Unirea Poporului, Anul XX, nr. 3, Blaj 1938
Unirea Poporului, Anul XX, nr. 34, Blaj 1938
Unirea Poporului, Anul XXI, nr. 11-12, Blaj 1939
Unirea Poporului, Anul XXI, nr. 23, Blaj 1939
Unirea Poporului, Anul XXI, nr. 31, Blaj 1939
Unirea Poporului, Anul XXI, nr. 36, Blaj 1939
Unirea Poporului, Anul XXII, nr. 16, Blaj 1940
Unirea Poporului, Anul XXII, nr. 31, Blaj 1940
Unirea Poporului, Anul XXII, nr. 33, Blaj 1940
Unirea Poporului, Anul XXII, nr. 38, Blaj 1940
Unirea Poporului, Anul XXIII, nr. 21, Blaj 1941
Unirea Poporului, Anul XXIII nr. 23, Blaj 1941
Unirea Poporului, Anul XXIV, nr. 10, Blaj 1942
Unirea Poporului, Anul XXIV, nr. 22, Blaj 1942
Unirea Poporului, Anul XXIV, nr. 24, Blaj 1942
Unirea Poporului, Anul XXIV, nr. 37, Blaj 1942
Unirea Poporului, Anul XXIV, nr. 39, Blaj 1942
Unirea Poporului, Anul XXIV, nr. 47-49, Blaj 1942
Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 7, Blaj 1943
Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 19, Blaj 1943
Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 22, Blaj 1943
Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 28, Blaj 1943
Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 39, Blaj 1943

Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 40, Blaj 1943
Unirea Poporului, Anul XXV, nr. 45, Blaj 1943
Unirea Poporului, Anul XXVI, nr. 9, Blaj 1944
Unirea Poporului, Anul XXVI, nr. 10, Blaj 1944
Unirea Poporului, Anul XXVII, nr. 13, Blaj 1945
Unirea Poporului, Anul XXVII, nr. 27-28, Blaj 1945
Unirea Poporului, Anul XXVII, nr. 37-38, Blaj 1945
Unirea Poporului, Anul XXVIII, nr. 11, Blaj 1946
Unirea Poporului, Anul XXVIII, nr. 39, Blaj 1946
Unirea Poporului, Anul XXVIII, nr. 41, Blaj 1946
Unirea Poporului, Anul XXX, nr. 1-2, Blaj 1948
Vestitorul, Anul II, nr. 19-20, Oradea 1926
Vestitorul, Anul II, nr. 23, Oradea 1926
Vestitorul, Anul III, nr. 18, Oradea 1927
Vestitorul, Anul V, nr. 13-14, Oradea 1929
Vestitorul, Anul V, nr. 20, Oradea 1929
Vestitorul, Anul V, nr. 23-24, Oradea 1929
Vestitorul, Anul VI, nr. 14-15, Oradea 1930
Vestitorul, Anul VIII, nr. 17-18, Oradea 1932
Vestitorul, Anul X, nr. 11-12, Oradea 1934
Vestitorul, Anul XI, nr. 23, Oradea 1935
Vestitorul, Anul XII, nr. 2, Oradea 1936
Vestitorul, Anul II, nr. 10, Oradea 1949
Vestitorul, Anul II, nr. 12, Oradea 1949
Vestul României, Anul II, nr. 14, Oradea 1923
Viaţa Ardealului, No. 11-12, Cluj 1934
Viaţa Ilustrată, Anul II, nr. 12, Sibiu 1935
Viaţa Ilustrată, Anul IX, nr. 1, Sibiu 1944
Voinţa Poporului, Anul II, nr. 12, Budapesta 1903
Voinţa Poporului, Anul III, nr. 8, Budapesta 1904

Voinţa Poporului, Anul III, nr. 21, Budapesta 1904
Vrerea, Anul III, nr. 4-8, Bucureşti 1934

Cuprins

Povestea aşezărilor transilvane p. 3

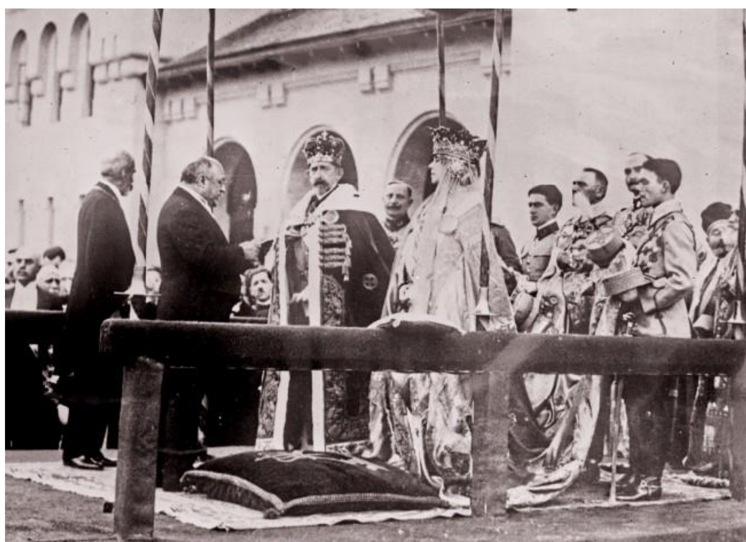
ABAFAIA, judeţul Mureş p. 11
ABRAM, judeţul Bihor p. 12
ABRUD, judeţul Alba p. 16
ABUŞ, judeţul Mureş p. 60
ACÂŞ, judeţul Sălaj p. 62
ACILIU, judeţul Sibiu p. 63
ACIUA, judeţul Arad p. 69
ACIUA, judeţul Satu Mare p. 70
ACIUŢA, judeţul Arad p. 75
ADRIANU MIC ŞI MARE, judeţul Mureş p. 78
ADY ENDRE, judeţul Satu Mare p. 80
AGHIREŞ, judeţul Sălaj p. 81
AGHIREŞU, judeţul Cluj p. 83
AGNITA, judeţul Sibiu, p. 92
AGRIŞ, judeţul Cluj p. 98
AGRIŞ, judeţul Arad p. 102
AGRIŞU DE JOS, judeţul Bistriţa-Năsăud p. 103
AITON, judeţul Cluj p. 104
AIUD, judeţul Alba p. 109
ALĂMOR, judeţul Sibiu p. 126
ALBAC, judeţul Alba p. 128
ALBA IULIA, judeţul Alba, p. 147
ALECUŞ, judeţul Alba p. 199

ALEŞD, judeţul Bihor p. 202
ALMAJ, judeţul Caraş-Severin p. 207
ALMAŞ, judeţul Sibiu p. 208
ALMAŞ, judeţul Sălaj p. 212
ALMAŞUL MARE, judeţul Alba p. 214
ALMAŞU MIC, judeţul Hunedoara p. 216
ALMAŞ, judeţul Mureş p. 217
ALŢINA, judeţul Sibiu p. 218
ALUNIŞU, judeţul Mureş p. 222
ALUNIŞU, judeţul Cluj p. 231
AMAŢI, judeţul Satu Mare p. 236
AMNAŞ, judeţul Sibiu p. 240
AMPOIŢA, judeţul Alba p. 244
ANGHELUŞ, judeţul Covasna p. 248
APA, judeţul Satu Mare p. 251
APAHIDA, judeţul Cluj p. 252
APALINA, judeţul Mureş p. 262
APATEU, judeţul Bihor p. 271
APATHY, judeţul Mureş p. 276
APATIU, judeţul Bistriţa-Năsăud p. 277
APOLD, judeţul Mureş p. 279
APOLDUL DE SUS ŞI DE JOS, judeţul Sibiu p. 280
APŞA DE JOS, judeţul Maramureş p. 291
ARACI, judeţul Covasna p. 302
ARAD, judeţul Arad p. 311
ARCALIA, judeţul Bistriţa-Năsăud p. 330
ARCHID, judeţul Sălaj p. 336
ARCHITA, judeţul Mureş p. 338
ARDAN, judeţul Bistriţa-Năsăud p. 342
ARDUD, judeţul Satu Mare p. 345
ARDUSAT, judeţul Maramureş p. 348
ARDUZEL, judeţul Maramureş p. 358

ARGHIREŞ, judeţul Cluj p. 360
ARIEŞUL DE CÂMP, judeţul Maramureş p. 361
ARINIŞ, judeţul Maramureş p. 363
ARMENIŞ, judeţul Caraţ-Severn p. 364
ARPAŞU DE JOS ŞI DE SUS, judeţul Sibiu p. 367
ARPĂTAC, judeţul Covasna p. 370
ARUNCUTA, judeţul Cluj p. 371
ASUAJU DE SUS ŞI DE JOS, judeţul Maramureş p. 374
ATEA, judeţul Satu Mare p. 378
AŢEL, judeţul Sibiu, p. 380
AŢINTIŞ, judeţul Mureş p. 391
AVRAM IANCU, judeţul Arad p. 398
AVRIG, judeţul Sibiu p. 406

Bibliografie parţială p. 413

Nu-mi propun tentative de istorie a culturii, în paralel cu „istoria măruntă”, ci doar o simplă poveste, pusă la dispoziţie tuturor celor interesaţi de ea.

Dar celor interesaţi le-aş recomanda să caute şi povestea aşezărilor megieşe celei pe care o vizează, precum şi localităţile cu cetăţi sau centre zonale, care au fost, de regulă, vizate de istoricitate (năvăliri, răscoale, revoluţii), iar copitele însângerate ale cailor au atins, cu siguranţă, şi brazdele pământurilor din jur.